

● ئىلغار ئىدىيەلىك، ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇخالىق كۈرىشۋر ●

5

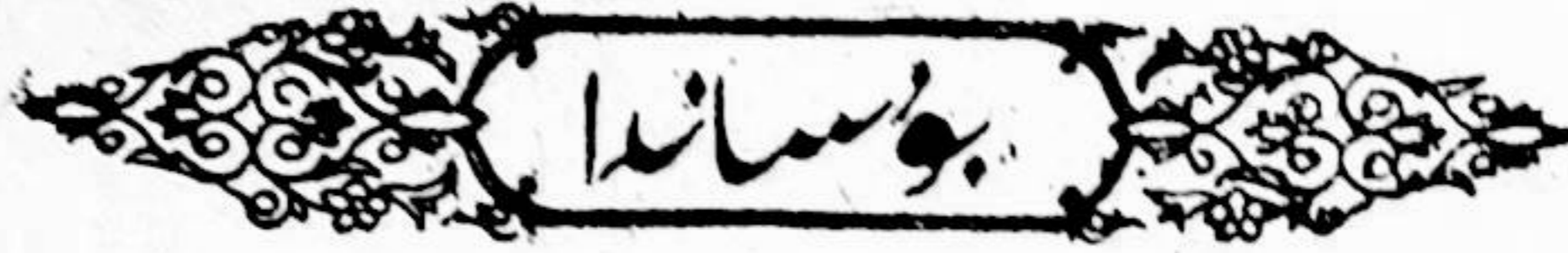
1996

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANGCIVILIZATION

ئۇيغۇر دېموكراتىزىملىق ئەدەبىياتى ۋە كىلىرىدىن: شائىر، جامائەت ئەربابى
نەمەت خەلپەت (1888 - 1962)
- سۈرەتنى ئا. پەيزۇللا تەمىنلىگەن

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى

تارىخىي ئوپېرا «مۇقام ئەجدادلىرى» مەملىكەتلىك ئوپېرا كۆرىكىدە يەتتە تۈرلۈك مۇكاپاتقا ئېرىشتى ..... ئامىنە ئابدۇرېشىت 2

ئەدەبىيات گۈلزارى

سەۋدالىق ..... (ھېكايە) ..... مۇھەممەتئىمىن ئابدۇللا شەھرىيارى 3
9 - ئىيۇل ..... ( ) ..... نۇرمۇھەممەت توختى 6
ئوغرى ..... ( ) ..... ئىبراھىم ئەمەت 18
ئېچىلماي تۇزغان غۇنچە ..... ( ) ..... ئابدۇرېشات مۇساجان 20
ئاھ، ئۇزاققا سوزۇلغان چۈش ..... (داستان) ..... روزى سايىت 23

ئىجادىيەت ھەققىدە سۆھبەت

رېئاللىزم تەرەققىي قىلىشى كېرەك ..... ئەنۋەر ئابدۇرېھىم 30
شېئىر ھاياتى كۈچكە موھتاج ..... يۈسۈپجان كەنجى مۇكەررەم 38

ئۆرپ - ئادەتلەر

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ..... ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا 39

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

تۆمۈر شاھ رىۋايىتى ..... قەلەمگە ئالغۇچى: ئابلىمىت ئىمىن، رۇسۇل تۇردى 53

تاغدىن - باغدىن

داغىمۇ ياكى زىناقىمۇ ..... (ئەبجەش خاتىرىلەر) ..... ئابدۇقادىر جالالىددىن 56

ئۇسسۇل سەنئىتى

ئۇسسۇلچىلىق ۋە ئاساسىي مەشىق ..... ئابدۇكېرىم ھېكىم 62

ئاممىۋى مەدەنىيەت

كەنت مەدەنىيەت ئۆيىنى تېخىمۇ ياخشى قۇرۇپ چىقايلى ..... مۇھەممەتجان ئىلياس 64

ئاممىۋى مەدەنىيەت ئۇچۇرى ... ئى. مۇھەممەت، م. سابىت، ئا. ئابدۇكېرىم، ئە. كېرىم 65

ئوقۇرمەنلەر ساداسى

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا خەت ..... سەيپىدىن ئەزىزى 67

«سادا» ھاسىلاتى ..... مامبەت تۇردۇ 68

ئەينەكتىكى ئەكسىڭىزگە ئوبدان بىر قاراڭ ..... غاپپار تەۋەككۈل 70

ئۆرنەك

ئەردىن خىزمەت، ئەلدىن ھۈرمەت ..... ئىمىن ئەخمىدى 72

ئەينەك

ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى ..... ئەختەم ئۆمەر 74

مۇقاۋىدا: ئىلغار ئىدىيىلىك، ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇخالق ئۇيغۇر (1901 - 1933) ئابدۇشۈكۈر كېرىم

سىزغان. مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)
بۇ ساننىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخنىكاكتورى: قۇربان مامۇت

سەنئەت

ئۇچۇرى

تارىخىي ئوپېرا «مۇقام ئەجدادلىرى» مەملىكەتلىك ئوپېرا كۆرىكىدە يەتتە تۈرلۈك مۇكاپاتقا ئېرىشتى

باھالىغۇچى مۇتەخەسسسلەر ۋە تاماشىبىنلار تارىخىي ئوپېرا «مۇقام ئەجدادلىرى» غا باھا بېرىپ مۇنداق دەدى: «بۇ ئەسەرنىڭ تېمىسى ياخشى ئىكەن. بولۇپمۇ ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى تولۇق نامايان قىلىنىپتۇ. ئەسەرنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى، جەزىبارلىقى، بەدىئىيلىكى كۈچلۈك، رەڭگارەڭ تۈسكە ئىگە ئىكەن. ئوپېرا شەكلى قوللىنىلىپ، مىللەتنىڭ ئېسىل ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى زور كۈچ بىلەن جارى قىلدۇرۇلغان. ئۇ، قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە. پۈتكۈل سەھنە كۆرۈنۈشى كۆركەم، ئارتىسلارنىڭ ئورۇنداش ماھارىتى ئىنتايىن يۇقىرى بولۇپ، تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە قاتتىق جەلپ قىلدى.»

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مەجىت ناسىر بۇ ئوپېرانىڭ مەملىكەتلىك ئوپېرا كۆرىكىدە كۆپ تۈردە مۇكاپاتقا ئېرىشىپ ئاپتونوم رايونىمىزغا شان - شەرەپ كەلتۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ كۆرەككە قاتناشقان بارلىق ئارتىسلارنى قىزغىن تەبرىكلىدى ھەمدە ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىدىكى رەھبەرلەرگە دەرھال خاربىنىغا تېلېفون بېرىپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى نامىدىن ئۇلارنى تەبرىكلەشنى ھاۋالە قىلدى.

مۇئاۋىن رەئىس مەجىت ناسىر كۆرەك باشلىنىشتىن بۇرۇن خاربىنىغا بېرىپ شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكىنىڭ «مۇقام ئەجدادلىرى» نى ئورۇنداش گۈرۈپپىسىدىكى ئارتىسلاردىن ھال سوراپ، ئۇلارنىڭ كۆرەكتە نەتىجە قازىنىشىغا ئىلھام بەرگەنىدى. ئاممە ئابدۇرېشىت (M2)

شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى ئورۇندىغان تارىخىي ئوپېرا «مۇقام ئەجدادلىرى» (بۇ ئوپېرا زۇرئىلىمىزنىڭ 1985 - يىللىق 3 - ساندا ئېلان قىلىنغانىدى) خارابىنىدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ئوپېرا كۆرىكىدە يەتتە تۈرلۈك مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزغا شان - شەرەپ كەلتۈردى.

مەملىكەت بويىچە كۆرەككە قاتناشتۇرۇشقا تاللانغان سەككىز ئوپېرانىڭ بىرى بولغان بۇ ئوپېرا 7 - ئاينىڭ 24 - ، 25 - كۈنلىرى خارابىنىدا ئىككى قېتىم قويۇلدى. ئويۇننى كۆرگەن مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر، قېرىنداش - ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلاردىن كەلگەن كەسىپداشلار، تاماشىبىنلار بۇ تارىخىي ئوپېرانى قىزغىن ئالقىشلىدى.

بۇ قېتىمقى كۆرەكتە ئۈنۈپرسال مۇكاپات ۋە يەككە تۈر بويىچە مۇكاپات تەسىس قىلىنغان بولۇپ، «مۇقام ئەجدادلىرى» ئۈنۈپرسال مۇكاپاتىنىڭ «ئەسەر مۇكاپاتى» غا، يەككە تۈردە «مۇنەۋۋەر ئاپتور»، «مۇنەۋۋەر رېژىسسور»، «مۇنەۋۋەر دېررژور»، «مۇنەۋۋەر كىيىم لايىھىلىگۈچى»، «مۇنەۋۋەر ئارتىس» مۇكاپاتلىرىغا ئېرىشتى. بۇ، بۇ قېتىمقى كۆرەكتە تەسىس قىلىنغان 33 تۈرلۈك مۇكاپاتنىڭ 21 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى

1996 - يىل 2 - سان، ئومۇمىي 23 - سان

سەۋدالىق

(ھېكايە)

مۇھەممەتئىمىن ئابدۇللا
شەھرىيارى

تولا سوقۇشۇپ ھەر خىل باھانىلەر بىلەن مېنى بۇ ئىشتىن يالتايتماقچى بولدى. ئۇ مېنى توسۇغانسېرى جاھىللىقم تۇتۇپ، قەبرىستانلىققا تېخىمۇ بەك بارىدىغان، بوش ۋاقىت بولسا شائىرنىڭ قەبرە بېشىدا سۈكۈتكە پېتىپ ئولتۇرىدىغان، ھەتتا بەزىدە قەبرىگە يۆلىنىپ ئۇخلاپ قالىدىغان بولدۇم. يىللار ئۆتكەنسېرى مەن بۇ قەبرىنى تېخىمۇ ھەشىمەتلىك قىلىپ قاتۇرۇپ، قەبرىستانلىق يولىنى كېڭەيتىپ ياسماق، شەھەر مەركىزىگە شائىرنىڭ ھەيكىلىنى ئورناتماق بولدۇم. بۇ پىلانلار قەبرىستانلىقتا خىيال سۈرۈپ مەستخۇش ياتقاندا ئەقلىمگە كەلگەن ياخشى تىلەكلىرىم ئىدى. ئەمما مەندە ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق ئىدى. شۇڭا، مەن مەھەللىمۇ مەھەللە، دۇكانمۇ دۇكان يۈرۈپ ئادەملەرنى بۇ ئۇلۇغ شائىرىمىزنى ھۈرمەتلەش ۋە ئۇلۇغلاش ئۈچۈن يېڭىباشتىن ئۇنىڭ قەبرىسىنى قاتۇرۇش، قەبرىستانلىق يولىنى ياساش، ھەيكىلىنى تىكلەشكە پۇل ئىئانە قىلىش ھەققىدە پەند - نەسىھەت قىلدىم. نامازخان دۇكاندارلار بۇنى خوپ كۆرمىدى. شائىرنى ھۈرمەت قىلىدىغان ۋەتەنپەرۋەرلەر: «ئوبدان ئىش بوپتۇ، شۇنداق قىلايلى» دېگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە پۇل تاشلايدىغانلار چىقمىدى. ئاخىر مەن ھەممە يەردە قاقشاپ: «ھەممىڭ ئاغزىڭدا ۋەتەن دەپ توۋلىغىدىنىڭ بىلەن، ئەمەلىيەتتە ۋەتەن ئۈچۈن پۇچۇق يارماق تاشلاشقا چىدىمايسەن» دېدىم. بەزىلەر بۇ گېپىمدىن يەرگە قاراپ سالپايدى. بەزىلەر غۇدۇراپ نېمىلەرنىدۇر دېيىشتى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئارقامدىن: «ئۇنىڭ ئەسلىدە ئاشۇنداق

بۇ ئادىتىمنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگىلى 13 يىل بولدى: ھەر سەھەردە ئۇپۇق قىزارماستىنلا ئورنۇمدىن تۇرىمەن - دە، مەن پىر - ئۇستاز بىلىپ ئەقىدە - ئىخلاس قىلىدىغان ئاشۇ پەرىشتە سۈپەت شائىرنىڭ قەبرىسىگە قاراپ يول ئالىمەن. ئۈستېبېشىمنى ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ ياسامەن - يازدا بادام دوپپا، كاستوم - بۇرۇلكا كىيىپ گالىستوك تاقاپ، غاچىلداپ ئاۋاز چىقىرىدىغان شىبلىت بىلەن ماڭسام تۇرقى سىياقىم خۇددى ئۇنىڭغا ئوخشىغاندەك ھېسسىياتقا كېلىمەن. يول بويىدا ياكى باغلارنىڭ چىتلىرىدا ئۆسكەن ياۋا گۈللەردىن گۈلدەستە تىزىپ ئۇنىڭ قەبرە بېشىغا قويىمەن - دە، ئۇزاقتىن - ئۇزاق شائىرلىقنىڭ شېرىن خىيالىنى سۈرىمەن. قىشتا ئۇنىڭ قىش كۈنلىرىدىكى قىياپىتىگە تەقلىد قىلىپ ئۆتۈك كىيىپ، قارا پەلتويۇمنى يېپىنچاقلاپ بوينۇمغا شارىپامنى ساڭگىلىتىپ يەنە شۇ يول بىلەن قەبرىستانلىققا يول ئالىمەن. بۇ چاغدا قىزىم ھەۋەس بىلەن تەييارلاپ بەرگەن قەغەز گۈلنى ئېلىپ بارىمەن. ئائىلەمدىكىلەر تۈگۈل قولۇم - قوشنىلار ھەتتا تونۇش - بىلىشلەرمۇ بۇ ئادىتىمنى بىلىپ كەتتى. ئۇلار دەسلەپ مېنى: شائىرغا بولغان چەكسىز ئىخلاس - ئەقىدىسىدىن مۇشۇنداق قىلىۋاتىدۇ، دەپ قېلىشتى. كېيىن ئائىلەمدىكىلەر بۇ ئادىتىمگە قارشى تۇردى. ئايالىم

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئۇلۇغ شائىر بولغۇسى بار ئىكەنتۇق. شۇڭا، ئۇ شائىرنىڭ قەبرىسىگە 13 يىل تاۋاپ قىلىپ، شائىرنىڭ روھىدىن ئۆزىگە مەدەت تىلىگەنكەن، شائىرنىڭ روھى قوللىماپتۇ. ئۇ شائىر ئۈچۈن قەبرە - مۇنار تىكلەپ ساۋاپلىق ئىش قىلسام، شائىرنىڭ روھى تەسىرلىنىپ مېنى قوللىسا، مەنمۇ كاتتا شائىر بويىچالارمەنمىكىن، دەپ مۇشۇنداق قىلىۋاتىدۇ» دېگەن گەپلەر تارقاپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ غەزىپىم كەلدى - دە، بوغۇلغىنىمدىن يىغلاپ تاشلىدىم. يىغلىغىنىمنى كۆرۈپ ئەتراپتىكىلەر ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈشۈپ كەتتى - دە: «ھەر ھالدا سېنىڭدە ئاز - تولا بولسىمۇ شائىرانە ھېسسىياتچانلىق بار ئىكەن. مانا مۇشۇنداق ئاسان يىغلاپ، تېز كۈلەلەيدىغان ئادەمدىن ھازىرقى زامانغا باب شائىر چىقىدۇ. ئەمما سەن شائىر بويىچالساڭمۇ تازا دىتى يوق شائىر بولار كەنەن. بىر ھېساپتا شائىر بولمىغىنىڭمۇ ئوبدان ئىش بوپتۇ. زالىملارنىڭ تاپىنىنى يالاپ جان باقىدىغان خۇشامەتچى، مەدھىيىۋاز، ئۆتۈپ كەتكەن شەخسىيەتچى، پەقەت ئۆزىنىڭ نامىنى چىقىرىشنىلا ئويلايدىغان ئۇنداق پاخپاق شائىرلارنىڭ توللىقىدىن ھەممە ئادەم شائىرغا كېكىرىكىلىك» دېدى مېنى زاتلىق قىلىپ. بۇ زەھەردەك گەپلەرنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاۋەرسەم ئۆتۈمنى يېرىۋەتمەسۇن دەپ قۇلقىمنى ئەتكەنچە قېچىپ كەتتىم. خاتىرجەم ۋالاقلاپ كۈلۈپ، دۇتار بىلەن ئالا - تاغىل ناخشا توۋلاپ، ئۈسسۈل ئويناپ كۆڭۈل ئېچىۋاتقان تونۇش مەستلەرنى كۆرۈپ، ئۇلارغا قوشۇلدۇم - دە بولۇشىغا ئىچىپ غەرق مەست بولدۇم. بۇنداق خاتىرجەم ئۇخلىمىغىلى ئۇزاق زامانلار بولغانىدى. شۇ تاپتا مەن قەيەردە، نېمە ئىش قىلىۋاتىمەن، پەقەت بىلمەيمەن.

1 - ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، قانداق ئەھۋالىڭىز؟ ئۇزاقتىن بېرى مېنى بۇنداق سەمىمىي ھۈرمەتلەپ چىن دىلىدىن سالام بېرىدىغان ئادەم بولمىغانلىقتىن، مەنمۇ ئادەملەرگە ئۈچ بولۇپ كەتكەندىم. مېنىڭدىن ھېچكىمگە نەپ يۇقىمىغانلىقتىن ھېچكىم ماڭا سالام قىلمايتتى. ئەجىبا، مەندە ئۆزۈممۇ بىلمەيدىغان، پەقەت خەقلا بىلىدىغان بىرەر نەپ بارمىدۇ، بولمىسا كىم ماڭا سالام قىلاتتى، دېگەن خىيال بىلەن سالام بەرگۈچىگە قارىدىم. قارساملا تونۇش چىراي، ئەمما كىملىكىنى دەماللىققا ئاڭقىرالماي تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدىم.

- سىز... سىز... كەچۈرۈڭ، سىزنى ھېچ ئېسىمگە ئالالمايۋاتىمەن، ئەمما چىرايىڭىز بەكلا تونۇش. ئۇزاقتىن بېرى كۆرۈشىمگە چەك ئىسمىڭىز يادىمدىن چىقىپ قاپتۇ. قاراڭ، ھاراق ئادەمنى ئۇنتۇغاق قىلىۋېتىدىكەن. بىز قەيەردە كۆرۈشكەنتۇق؟

- بىز ھېچ يەردە كۆرۈشمىگەن. ئەمما سىز مېنى تونۇيسىز. مەنمۇ سىزنى تونۇيمەن.

- ئەمەسە بىز قانداق تونۇشقان؟

- سىز مېنىڭ سۈرىتىمنى كۆرگەن. مەن سىزنى ھەركۈنى قەبرەمنىڭ ئالدىدا كۆرۈپ تۇرىمەن.

- ئايلا، دۆتلۈكۈمنى قاراڭ. سىز ئۇلۇغ شائىرىمىز xx ئەمەسمۇ - مەن ئېتىقاد قىلىپ چوقۇنىدىغان بۈيۈك شائىر. كۆرۈشۈپ قالارىمىز دەپ پەقەت ئويلىمىغاندىم. بىز ھازىر قەيەردە دىدارلىشىۋاتىمىز؟

- ئىككى ئالەمنىڭ ئارىلىقىدا.

- ھەي ئىسىت، فوتو ئاپپاراتىمنى ئالغاچ كەلگەن بولسام بوپتىكەن، سىز بىلەن قۇچاقلىشىپ بىر سۈرەتكە چۈشۈۋالسام بەكمۇ خاسىيەتلىك ئىش بولغان بولاتتى. ئۇ چاغدا ئىككىمىزنىڭ سۈرىتىنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ ھەممە يەرگە بېرىپ كۆپلەپ ئىئانە توپلايتتىم - دە، قەبرىڭىزنى باشقىدىن قاتۇرۇپ، قەبرىستانلىقنىڭ يولىنى كېڭەيتىپ ياساپ، ھەيكىلىڭىزنى قالتىس ھەيۋەتلىك قىلىپ تىكلەيتتىم. شۇنىڭ بىلەن، مېنى خاتا چۈشىنىپ مازاق قىلىپ ئارقامدىن سۆز - چۆچەك تارقاقانلارنىڭمۇ ئەدىپىنى بىر بېرىپ قويايتتىم.

- مەن دەل مۇشۇ ئىش تۈپەيلى سىز بىلەن كۆرۈشۈۋاتىمەن.

- كۆرۈشكىنىمىز تولمۇ بەلەن ئىش بولدى. ئەگەرچەندە بالدۇرراق دىدار مۇلاقەت بولغان بولساق تېخىمۇ ئوبدان بولغان بولاتتى. مەن 13 يىلدىن بېرى سىزنىڭ قەبرىڭىزنى تاۋاپ قىلىپ كېلىۋاتىمەن. مەن سىزگە شۇنچە ئەقىدە - ئىخلاص قىلغان ئېتىقادچىڭىز بولغاندىكىن، مېنى قوللىشىڭىز بولاتتى.

- ئېيتىڭا، مەن سىزنى قانداق قوللايمەن؟

- مېنىڭ ئۆمۈرلۈك ئارزۇيۇم: سىزنىڭ شاگىرتىڭىز بولۇپ، ھاياتلىقىڭىزدا ئارمان قىلىپ يېزىپ بولالمىغان ئالتۇندەك مىسرالىرىڭىزنى ئەمدى مەن يېزىش؛ ئىزىڭىزنى بېسىپ سىزدەك كاتتا شائىر بولۇش ئىدى. روھىڭىز مېنى يۆلىگەن بولسا، بۇ چاغقىچە ئاللىقاچان تىلىگىنىمگىمۇ يېتىپ كاتتا شائىرمۇ بولغان بولاتتىم. نېمە ئۈچۈندۇر ھازىرغىچە قوللىمىدىڭىز. ئەگەر قوللىغان بولسىڭىز، قەلەم تۇتۇپ كېچە - كېچىلەپ قەغەزگە قادىلىپ ئولتۇرغىنىمدا ئېسىمگە ھەممە ئادەم سۆيۈپ ئوقۇپ يادلىۋالغۇدەك شېئىرلارنى سېلىپ قويغان بولاتتىڭىز. ئۇنداقمۇ يېزىپ باقتىم، مۇنداقمۇ يېزىپ باقتىم، ئەمما ھازىرغىچە ھېچ ئەپلەشتۈرەلمىدىم. مېنى قوللاپ قويغانغا سىزدىن نېمە كېتەتتى. سىز دېگەن ئاللىقاچان ئالەمدىن ئۆتكەن شائىر. ئەگەر ھايات

چۆچۈپ ۋارقىراپ كەتتىم. «ئوڭۇمۇ - چۈشۈمۇ - بۇ» دەپ مەڭدەپ كۆزۈمنى ئۇۋۇلاپ ئېچىپ بولغۇچە بىر مۇشت كېلىپ گەدىنىمگە تېگىپ جايىمغا دۈم چۈشتۈم. ئۆمىلەپ ئورنۇمدىن تۇرۇشۇمغا گوروي، ساقاللىق بىر ئادەم مېنى يەنە ئۇرغىلى مۇشت تەڭلەپ:

- ھۇ ئىپلاس ھاراقكەش، ئۇلۇغلار ياتقان بۇ كاتتا مازايى شېرىقى سەندەك ئاسىي - گۈمراھ مەلئۇنلارنىڭ ھاراق ئىچىپ، قىپىالنىڭ سوزۇلۇپ يېتىپ ئۇخلايدىغان قاۋاقخاناڭ ئەمەس. گەپ قىلمىسا تېخى شائىرىمىزنىڭ مۇقەددەس تۇپراق بېشىمۇ سەن مۇناپىقنىڭ قۇسۇقلىرىڭدىن بۇلغىنىپ كېتىپتۇ. يوقال كۆزۈمدىن، بولمىسا كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن سەن گۈيىنىڭ، - دەپ ۋارقىرىدى گۈلدۈرمامىدەك غەزەپلىك ئەلپازدا.

دەرھال ئۇچامغا قارىسام يوق - سۈيۈك بىلەن بۇلغانغان كۇساردىن باشقا ھېچنېمە يوق قىپىالنىڭ ھالدا تۇرىمەن. قانداق بولۇپ بۇ ھالەتتە قەبرىستانغا كېلىپ قالغاندىمەن؟

- يوقال دەيمەن. يەنە نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرسەن؟ ھېلى باكا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ كۆمۈۋېتىدەن سەن شوپاڭ (قاۋاقخانا - ئا) كۈچىكىنى! ساقاللىق ئادەم ماڭا قاراپ ئېيتىلدى. ئۇنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ، ئالدى - كەينىمگىمۇ قارىماستىن بەدەر قاچتىم.

ئاپتور: شىنجاڭ ئاپتوموبىل ترانسپورت 5 - شىركىتىنىڭ قوغداش خادىمى (M1)

بولغان بولسىڭىزغۇ مەندىن ئېشىپ كەتسە خەلق ئىچىدە ئىناۋىتىمگە تەسىر يېتىدۇ، دەپ ھەسەت قىلىسىڭىز. ئەمدى سىز ئۇ دۇنيادا يازالمايدىغان بولغاندىكىن، قورسىقىڭىزدا ئېلىپ كەتكەن ئېسىل شېئىرلىرىڭىزنى ئاستا - ئاستا مېنىڭ ئېسىمگە سېلىپ قويسىڭىز، مەن ئېلان قىلىپ شائىر بولسام بولمامدۇ. سىزنى ھەممە ئادەم ۋەتەنپەرۋەر شائىر دېگەن بىلەن، سىزمۇ شەخسىيەتچىكەنسز. 13 يىل قەبرىڭىزنى چۆگىلەپ تاۋاپ قىلسام، كۆڭلۈمگە يارىشا بىرەر قېتىم كۆرۈشۈپ قويايمۇ دېمىدىڭىز. ئەمدىلىكتە قەبرىڭىزنى كاتتا قاتۇرۇپ، ھەيكىلىڭىزنى تىكلەيمەن دېگەندە ئاندىن مەن بىلەن كۆرۈشتىڭىز. تېخى ئۇ دۇنيادا تۇرۇپمۇ مەن بىلەن سودىلىشىۋاتىسىز. ئۇنداق قىلماي پېقىرىنىمۇ قوللاپ قويۇڭ، سايىڭىزدا بىزمۇ شائىر بوپ قاللىق. بىز شائىر بولغانغا ئەل ئىچىدە ھۈرمىتىڭىز تۆۋەنلەپ قالماس.

- تولا ۋالاقلاپ كەتتىڭىز، ئەمدى بولدى قىلىڭ. ھارامدىن بولغان بالىدەك بۇنداق شائىر بولۇش نىيىتىڭىزدىن يېنىڭ. شۇنى بىلىپ قويۇڭكى، بۇنداق شائىرلىق شائىرلارغا زىيانكەشلىك قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ياخشىسى، شائىرلىققا مادارىڭىز يەتمىگەندىكىن، ئەلنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىۋاتقان خەلقپەرۋەر، ھەققانىي شائىرلارغا مۇتەھەملىك قىلماي، ئۆزىڭىزنىڭ چامى يەتكەن ئىشنى قىلىڭ. بىراۋنىڭ ھالال ئەجرى ۋە يۈرەك قېنىنى ئۆزىگە پەرداز قىلىشقا نومۇس قىلمىغان ئادەمدىن خەلققە ياقىدىغان شېئىر چىقمايدۇ. مېنى قەبرەمدە ئارامخۇدا ياتقىلى قويۇڭ، روھىمنى قورۇندۇرماي. مەندە سىزگە شېئىر ئېيتىپ بەرگۈدەك مادارمۇ يوق. ئۈنچىلىك مادار بولغان بولسا، ئېيتىپ بېرىپ سىزدىن قۇتۇلغان بولار ئىدىم.

- ئۇنداق ئىچى تارلىق قىلماڭ. سىزدەك كاتتا شائىرنىڭ قورسىقى لىققىدە شېئىر بىلەن تولغان بولمايىزە مەن قەبرىڭىزنى تازا ئېسىل قاتۇرۇپ، ھەيكىلىڭىزنى ھەيۋەتلىك قىلىپ ياستىشقا ۋەدە قىلاي، سىزمۇ يېڭىدىن يازغان ئەڭ ئېسىل شېئىرلىرىڭىزنى ماڭا دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرىڭ، مەن كۆچۈرۈۋېلىپ...

- ۋاي ھاماقەت كالۋا، مەن قۇرۇپ كەتكەن. بىر كونا ئىسكىلىت. مەندە ھاياتلىق ئالسىمگە بەرگۈدەك يېڭى شېئىر نېمە ئىش قىلسۇن. ماڭا كاتتا قەبرىمۇ، ھەيكەلمۇ كېرەك ئەمەس. مېنى گۆرۈمدە تىنچ ياتقىلى قويۇپ بۇ يەردىن دەرھال يوقال!

9 - ئىيۇل

(ھېكايە)

نۇرمۇھەممەت توختى

تەييارلىغان ئىمتىھان سوئالىنىڭ تار ۋە نېپىز قەغەزگە يېزىلغان جاۋابلىرىنى ئىمتىھان مەيدانلىرىغا مەخپىي يوللار ئارقىلىق شۇڭغۇتىشىدۇ. ئىمتىھاندىن چىققان ئوغۇل - قىزلىرىنى دەرۋازىنىڭ ئالدىغىچە بېرىپ كۈتۈۋالىدۇ ۋە: «قانداق؟» دەپ سورىشىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاۋابىمۇ بىر خىل: «ياخشى، سىرتتىن تاشلانغان قەغەز تۈگۈنچەك يېنىمغىلا چۈشتى، ھەممىنى تولۇق يازدىم» ۋە ياكى «كومىسسسىيەلەرگە چاي ئەكىرگەن تاغام قەغەز تۈگۈنچەكنى قولۇمغىلا تۇتقۇزۇپ قويدى. مەن يېزىپ بولۇپ، باشقىلارغا تاشلاپ بەردىم...» ئۇنىڭدىن كېيىن خۇشاللانغان ئاتا - ئانىلار «غەلبە» بىلەن چىققان ئوغۇل - قىزلىرىنى ئەڭ ئېسىل ئاش - تاماقلار بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇش ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئاشپۇزۇللارغا باشلاپ كېتىشىدۇ... راستىننى ئېيتقاندا، ئاتا - ئانىلارنىڭ ئىمتىھان بېرىدىغان ئوغۇل - قىزلىرىغا مەدەت بېرىشى ئاشۇ كۈندىلا باشلانمايدۇ، بەكمۇ ئۇزاقتىن باشلىنىدۇ. پەقەت كومىسسسىيەلەر تەشكىللەنگەن، ئىمتىھان مەيدانىنى ئورۇنلاشتۇرغۇچىلار مەلۇم بولغان كۈندىلا ئەۋجىگە چىقىدۇ. ئۇلار ھەر خىل يوللاردىن مېڭىپ ئوغۇل - قىزلىرىنى ئەلاچىلار بىلەن بىر مەيدانغا ئولتۇرغۇزۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن بولسا، ئەلاچىلارغا يېقىملىق كۈلۈمسەرەپ: «مۇزاكىرىلىشىپ يېزىڭلار، بىر - بىرىڭلاردىن يوشۇرماڭلار، كومىسسسىيەلەردىن قورقماڭلار، بىز ئۇلارنى ئاللىقاچان يانچۇقىمىزغا سېلىۋالدۇق. سىرتتىن مەدەت بېرىپ تۇرىمىز...» دېيىشىدۇ. ئارقىدىنلا كومىسسسىيەلەرنىڭ قولىغا پىچىرلاپ، ئۇلارنى نەدىدۇ بىر يەردە تەييارلانغان كەچلىك زىياپەتلەرگە باشلاپ كېتىشىدۇ. ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ئىسىم -

9 - ئىيۇل بايرامىمۇ، تارىخىي ۋەقەلەر بولۇپ ئۆتكەن خاتىرە كۈنىمۇ ئەمەس، شۇنداقلا ئۇلۇغۋار داھىيلارنىڭ دۇنياغا كەلگەن، شۆھرەتلىك قەھرىمانلارنىڭ مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمغان كۈنىمۇ ئەمەس. بارلىق ئاددىي كۈنلەرگە ئوخشاش بۇ كۈندىمۇ قۇياش ئاسمانغا كۆتۈرۈلىدۇ، قۇشلار ۋىچىرلىشىدۇ، جانلىقلار تىرىكچىلىك غېمىدە تىرىشىپ - تىرىشىدۇ. شۇنداق ئىكەن. ئۇ نەس كۈن بولماسلىقى كېرەك ئىدى. لېكىن... مەن مۇشۇنداق كۈنلەردە، يەنە كېلىپ مۇشۇنداق كاج ۋە ئۆز سۆزلۈك شوپۇرنىڭ ماشىنىسىدا يولغا چىقىپ قالغىنىمغا قاتتىق پۇشايمان قىلدىم. دوستلىرىمنىڭ: «ئىمپورت قىلىنغان (MITSUBISHI) ماركىلىق يۈك ئاپتوموبىلىغا ئولتۇرۇۋالساڭ، ئىككى يېرىم كۈندىلا مەنزىلىڭگە يەتكۈزىدۇ» دەپ بەرگەن مەسلىھەتىگىمۇ لەنەت ئوقۇدۇم. نېمە ئىككى يېرىم كۈن؟ ئۈچ يېرىم كۈن، ياق، تۆت يېرىم كۈنمۇ بولدى، تېخىچە يولدا يۈرمەمدىمەن؟ مەن بەكمۇ ئالدىرايتتىم. يۇرتۇمغا قانات چىقىرىپ ئۇچۇپ بارغۇم كېلەتتى. چۈنكى ئۇلۇشكۈن ئەتىگەندىن باشلاپ ئۇ يەردە يالغۇز، ئوماق، ئەركە قىزىم مېڭىپ جاپادا قىيىنلىپ ئىمتىھان بېرىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىلىسىزلىرىغۇ، ھەر يىلى 7 - ئىيۇلدىن باشلاپ ئۈچ كۈن ئالىي مەكتەپلەرگە كىرىشكە تىزىملىتىلغان ئوقۇغۇچىلاردىن دۆلەتلىك ئىمتىھان ئېلىنىدۇ. يۈرىكى پوكۇلداپ تۇرغان مېڭلاپ ئوقۇغۇچى سۈرلۈك ئىمتىھان مەيدانلىرىغا خۇشال ۋە ئەنسىز كىرىپ كېلىشىدۇ. مېڭلارچە ئوقۇغۇچىنىڭ مېڭلارچە ئاتا - ئانىسى ئىمتىھان مەيدانىنىڭ سىرتىغا توپلىشىپ ئوغۇل - قىزلىرىغا مەدەت بېرىدۇ: پۇرسەت تاپالسا، يەنى كومىسسسىيە ۋە سىرتتا ئامانلىق ساقلاۋاتقان ساقچىلاردىن تونۇش تاپالسا، كىملىرىدۇ ئىشلەپ

فامىلىسى، ئىمتىھان مەيدانى، ئىمتىھان رەت نومۇرى قاتارلىقلار يېزىلغان ۋاقىتلىق نام - ئەمەل كارتوچكىلىرىنى ئۇلارنىڭ يانچۇقلىرىغا سىغدۇشىدۇ...

مەن ئوقۇتقۇچى ئادەم. ئىمتىھان مەيدانىنىڭ تۈزۈمىنى بۇزىدىغان، كۆچۈرىدىغان قىلىقلاردىن يەتكۈچە بىزارمەن. لېكىن ھەممە كىشى شۇ يول بىلەن ئوغۇل - قىزلىرىغا مەدەت بېرىۋاتقاندا، مەن مەدەت بەرمىسەم قانداق بولىدۇ؟ ھەممىسى يۇقىرى نومۇر ئالسا، مېنىڭ قىزىم پەگادا قالمامدۇ؟ ئەمدى مانا بۇ قېتىم ئاللىقانداق ئىلمىي يىغىننى دەپ، قىزىمنىڭ ئىمتىھان مەيدانى ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىغا لۇشىغىمۇ ئارىلىشالمىدىم. ئىمتىھاننىڭ 1، 2، 3 - كۈنلىرىمۇ مەدەت بېرىلمىدىم. ھەي، ئەھۋال مانا شۇنداق، قىزىم ئۈچ كۈندىن بېرى ئىمتىھان بەرمەكتە. مەن بولسام يولدا يۈرىمەن. ئۇنىڭغا كىممۇ مەدەتكار بولغاندۇ؟ ئانىسى جاۋاب يېزىلغان قەغەزلەرنى كىرگۈزۈشنى قاملاشتۇرالىغانمىدۇ؟ قىزىمنىڭ بويىنى قىسىلىپ قالغانمىدۇ؟ مەن تىتىلدايتتىم. ئۇزاق يولنى، بىۋاقىت ئېچىلغان يىغىننى، ئاۋىئاتسىيە بېلەت سېتىش ئورنىدىكى بېلەت بەرگىلى ئۇنىمىغان مۇز تەلەت خادىمىنى، ھەتتا مۇنۇ ئازلا قالغاندا توختىۋالغان چۆچەكچى شوپۇرنىمۇ قاغايىتىم. ئەڭ ئاخىرقى ئىمتىھانغا بولسىمۇ ئۈلگۈرۈپ بارسام بولماسمىدى؟ قىزىمغا مەدەت بەرسەم، قەغەز تۈگۈنچەكلەرنى دېرىزىلەر - دىن شۇڭغۇتسام، قىزىم ئىمتىھاندىن چىققاندا ئالدىغا بېرىپ كۈتۈۋالسام بولماسمىدى؟ مۇنۇ قاراماتاق، بۇغداي ئوڭلۇك شوپۇر بولسا ھېكايىسىنى ئېيتماقتا. ۋاي خۇدايىم، خۇددى ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغاندەك ئىش قىلغىنىنى قارىمامدىغان؟ شۇنچە ئالدىراۋاتقاندا ھېكايىگە كىمنىڭ خۇشى؟

مېنىڭ يولدا قېلىشىمغا پۈتۈنلەي ئايروپىلان بېلىتى ئالالماسلىقىمىز سەۋەب بولدى. ئاڭلىسام، ئىلمىي جەمئىيىتىمىزنىڭ كاتىبات گۇرۇپپىسى نەچچە كۈن قاتراپمۇ بېلەتكە تىزىلمىستالماپتۇ. ئۆزىمىز بېرىپمۇ ھېچنېمە قىلالىمىدۇق. ئاشۇ يەردە قاراپ تۇرغىنىمىزدا ھەر خىل سودا شىركەتلىرىنىڭ پوزۇر كىيىنىگەن خادىملىرى چوڭ - چوڭ سومكىلارنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كېتىپ، ئاسماندەك كۆك بېلەتلەرنى كۆتۈرۈپ چىقىشتى. بىز بولساق شۆلگەيلىرىمىزنى يۈتۈپ قاراپ قالدۇق. بېلەت يوق ئەمەس ئىكەن. قايتا سۆزلەشتۈق. كوماندىر - كومىسسارلىرىنى ئىزدىدۇق، ئوچۇق چىراي ئېچىشىمىدى. ئەتىدىنمۇ، ئۆگۈندىنمۇ ئۈمىد يوق ئىكەن. راستتىننى ئېيتقاندا، ئۇلارمۇ ساراڭ ئەمەستە، بىزدەك قۇرۇق قول سۆلەنۋازلارغا قانات يېپىشنى ئۇلارغا كىم قويۇپتۇ؟

تونۇشلىرىمنى، يولى بار دوست - بۇرادەرلىرىمنى ئىزدىدىم. ئۇلارمۇ باش چايلاشتى: - نېمە ئامال؟ « ھەممە يەردە قازاننىڭ قۇلىقى تۆت ». ئازراق بىر نەرسە شۇڭغۇتالمىسالىڭ بىكار. ئەڭ ياخشىسى، ئەتىلا يولغا چىقىدىغان « MiTSuBiSHi » نىڭ شوپۇرىدىن بىرنى تاپ. ئۇ سېنى ئىككى يېرىم كۈندىلا ئاپىرىدۇ. - ئۇنىڭغىمۇ بىر نەرسە شۇڭغۇتامدىمەن؟ - ئىنسابغا قارايمىز - دە.

ئاشۇ تونۇشلىرىمنىڭ ياردىمىدە ئەتىلا يولغا چىقىدىغان شوپۇرنى شۇ كۈندىلا تاپتىم. قاراچاق، قوي كۆز، بۇغداي ئوڭلۇك بۇ شوپۇر كۈلۈپلا تۇرىدىغان يىگىت ئىكەن. ئارقىسىغا قايرىپ تارىۋالغان چاچلىرى ئۇنى سالاپەتلىك كۆرسەتتە، ئويىناپ تۇرىدىغان شوخ كۆزلىرى، ئەڭ يېڭى پاسوندىكى كىيىملىرى، كۆزىدىن كەمىدىكىم ئالدىدىن رەڭلىك كۆزەينىكى ئۇنى مودا يىگىتلەردەك كۆرسىتىپ تۇراتتى. لېكىن تونۇشلىرىم نېمىشقىدۇ ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا يېزىلىقلارغا خاس بولغان « ئاخۇن » نى قوشۇپ: « ئابلىمىت ئاخۇن ئۇستام » دەپ تونۇشتۇردى. مەن ئۇنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى بىلەن ھېلىقى « ئاخۇن » نىڭ زادىلا ماس كەلمىگەنلىكىنى ھېس قىلدىم. ئابلىمىتلا دەپمۇ بولمامدۇ؟ ھېچ بولمىغاندا « ئاخۇن » نى ئەمەس « جان » نى قوشۇپ قويسىمۇ سەل مەدەنىيەت تۇيۇلغان بولاتتى... لېكىن مەن كۆپ ئۆتمەي ئۇنىڭ سۆز ۋە يۈرۈش - تۇرۇشىدىكى سىپايلىقى، باشقىلارنىڭ ئىززىتىنى قىلىشنى بىلىدىغان، ئۆزىنىڭ ھۈرمىتىنى ساقلايدىغان ئاقسۆڭەكلەرچە ئېسىللىكىنى ھېس قىلغىنىدىن كېيىن، ھېلىقى « ئاخۇن » نىڭ ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ قېلىش سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بولدۇم. ۋەھالەنكى، ئۇنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى مەيسىنىڭ سىرتىدىن رېزىنكە كالاچ كىيىپ يۈرىدىغان « ئاخۇن » لارغىمۇ، ئېلىبىنىڭ سۇنۇقىنى بىلىمەيدىغان يېزىلىق « ئاخۇن » لارغىمۇ ئوخشىمايتتى. ماي چاپان، ياغ بۆك شوپۇرغا بولسا تېخىمۇ ئوخشىمايتتى. ئەكسىچە، ئاخشىلىرى تانسا زاللىرىنى چۆگىلەپ يۈرىدىغان، چىرايلىق جۈپتى بىلەن باغچا - سەيلىگاھ، كىنو خانىلاردا ئۇۋا قىزىتىپ يۈرگەن مەدەنىي - مودا يىگىتكە كۆپرەك ئوخشايتتى. ئۇنىڭ پاكىز ۋە سىپايلىقى ئۈچۈنمىكەن، تۇنجى كۆرۈشۈشتىلا كۆزۈمگە ئىسسىق كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ، يول كىراسى ھەققىدە زادىلا ئېغىز ئاچمىدى. مەن ئەسلىدە يول كىراسى ھەققىدە تالاش - تارتىشلىق سودا بولىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. ئۇ، بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىغاندىن كېيىن مەنمۇ ھېچنېمە دېيەلمىدىم. « مەيلىلا، مەنزىلگە يېتىپ بېرىۋالغاندىن كېيىن

ئۆيگە ئەكىرىپ جايلاشتۇردۇق. ئىشخانىدىكى يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا يېتىپ، پۇتلىرىنى يېزىق شىرەسىنىڭ ئۈستىگە ئېلىۋالغان ئادەم بىزگە قاراپمۇ قويمىدى. ئەكەلگەن نەرسىلىرىمىزنى جايلاشتۇرۇپ قويۇپ يېنىپ چىققىنىمىزدىلا ئاندىن شالاڭ چاچلىق بېشىنى بىز تەرەپكە بۇردى. لېكىن يەنىلا پۈتتىكى شىرەدىن، بېشىنى ئورۇندۇقنىڭ يۆلەنچۈكىدىن ئالمىدى. مەن نېمىگىدۇ ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ قالدىم. ۋۇجۇدۇمنى خۇددى ئېزىقىپ قېلىپ ئىتالىيىدىكى قاراقول پارتىيىسىنىڭ باش شتابىغا كىرىپ قالغاندەك ئاللىقانداق بىر خىل قىسىنىش تۇيغۇسى ئىگىلىدى. قاراپ باقتىم، قولىدا يەلپۈگۈچ بولۇپ، تاپانچا يوق ئىدى.

- كەلدىڭمۇ؟
- ھە، - ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام جاۋاب بەردى، - داۋانچىڭدىن ئازراق يەل - يېمىش ئالغاچ كېلىۋىدۇق.

- ئوقتۇم. ھازىر ئىسكىلات بىلەن ئالاقىلىشىۋاتىمەن. سىلەر سىرتقا چىقىپ تاماق يېگەچ كۈتۈپ تۇرۇڭلار.

سىرتقا چىققاندىن كېيىن ئاللىقانداق بىر ئىسكەنجىدىن ئاجراپ ئازادلاشقانداك بولۇپ قالدىم. شۇنداقتىمۇ كۆز ئالدىمدا ئاجايىپ ھاكاۋۇر بىر خوجايىننىڭ سىماسى گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. شۇ كۈنى تاكى كەچ كىرگۈچە ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام ھېلىقى ھاكاۋۇر خوجايىننىڭ ئالدىغا كەم بولغاندىمۇ بەش قېتىم كىرىپ چىقتى. ھەر قېتىم چىققاندا بېشىنى ئىغاڭلىتىپ يېنىپ چىقاتتى. مەن ھېلىقى خوجايىن سۈپەت مال سېتىۋالغۇچىنىڭ يەنە: «كۈتۈپ تۇرۇڭلار» دېگەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلاتتىم. كۆڭلۈمدە 8 - ئىيۇل چۈشكۈچە بولغان ۋاقىتنى قايتا - قايتا ھېسابلايتتىم، تىت - تىت بولاتتىم. قىزىمنىڭ ئىمتىھان مەيدانىدىكى ھالىتى، بوينىنى يېڭى چىللىماقچى بولغان چۈجە خورازدەك سوزۇپ دېرىزىدىن سىرتقا تەلمۈرۈشى، ئۈنسىز ھالدا: «دادا، تېزرەك كەلسەڭچۇ» دەپ نىدا قىلىشى كۆز ئالدىمدا ئايان بولاتتى. كىشىلەر: «كۈتۈپ تۇرغاندا ۋاقىت بەكمۇ ئاستا ئۆتىدۇ» دېيىشىدىكەن. لېكىن ھازىر ماڭا ۋاقىت خۇددى ئۈچۈپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانداك تۇيولاتتى. 7 -، 8 - ئىيۇللارنى خۇددى ئالدىمغا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقانداك سېزەتتىم. «ھەي، 5 - ئىيۇلنىڭ قۇياشى، ئورنۇڭدا توختاپ تۇرساڭچۇ، ھېلىقى ھاكاۋۇر مال سېتىۋالغۇچى بىزگە يۈك بەرگىچە، بىز ماشىنىمىزغا يۈك بېسىپ بولغۇچە، (يا بىسىمىلا، دەپ يولىمىزغا راۋان بولغۇچە توختاپ تۇرساڭچۇ، شۇندىلا مەن 8 - ئىيۇل چۈشتىن ئىلگىرى ئۆيۈمگە يېتىپ بارالايمەن. ئىمتىھان مەيدانىغا بېرىپ

بىر گەپ بولار. ئىسسىق چىرايى بالىكەن، بەكمۇ ئائىنىسايلىق قىلىپ تۇرۇۋالماي» دېگەنلەرنى خىيالىمدىن ئۆتكۈزۈۋەتتۇم. ئۇ، مېنىڭ ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «مۇئەللىم، مۇئەللىم» دېگەننى ئاغزىدىن چۈشۈرمىدى. خۇددى ئۆزى ئەڭ ھۈرمەتلىيدىغان، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئاغزىغا تۇنجى ئىلىم سالغان ئۇستازىنىڭ ئالدىدا تۇرغاندەك تېخىمۇ سىپايلىشىپ كەتتى. مەنزىلگە ئەڭ تېز سۈرئەتتە يەتكۈزۈپ بېرىشقا ۋەدە قىلدى. لېكىن چۆچۈرە تېخى سەل خام ئىكەن: تۈنۈگۈن داخىيەنگە كەتكەن بىر مال سېتىۋالغۇچى يۈك بېرىشكە ۋەدە قىپتۇ. ئەتە داخىيەنگە بېرىپ كەچكەچە يۈك باسالماق ئاندىن مېنى 8 - ئىيۇل چۈشتە يۇرتقا يەتكۈزۈپ بارالايدىكەن. مەن پىيازنىڭ بىر ئاز گىچ - گىچلىقىنى ھېس قىلدىم. لېكىن نېمە ئامال؟ ئەتىلا يولغا چىقىدىغان ماشىنا ھېيتگاھدىكى مەپىلەردەك كۆپ ئەمەس. خېرىدار چاقىرىپ ۋارقىراپمۇ تۇرمايدۇ.

- ئەنسىرىمىسىلە، مال سېتىۋالغۇچى يالغان گەپ قىلىدىغانلاردىن ئەمەس، يۈك بېرىشىدە گەپ يوق. ئەتە يۈك باسالماقلا ئۆزلىرىنى 8 - ئىيۇل چۈشتىن ئىلگىرى يەتكۈزۈپ بارىمەن. مېنىڭمۇ 9 - ئىيۇلنى زادىلا چۆلدە ئۆتكۈزگۈم يوق.

ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەندىم. كۈلۈمسىرەپ تۇرغان قوي كۆزلەردە يالغانچىلىقتىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى. 8 - ئىيۇل چۈشتە يېتىپ بارالماساق، قىزىمنىڭ ئىمتىھانغا يەنە بىر يېرىم كۈن مەدەت بېرەلەيمەن. ئۇنىڭ تاۋى چېكىلمەيدۇ. ئاپارغان سوۋغاتلىرىمنى ئىمتىھان مەيدانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىلا كۆرسىتىمەن. كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. ئاخىرقى ئىمتىھانلارنى كۆڭۈلدىكىدەك بېرىپ، ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس...

5 - ئىيۇل سەھەردە قوزغىلىپ، سائەت ئونلاردىن ئاشقاندا داخىيەنگە يېتىپ باردۇق. داۋانچىڭدىن سېتىۋالغان بىر تاغار تاۋۇزنى ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام كۆتۈردى. «مەن كۆتۈرەي» دېگەننىڭ زادىلا ئۈنىمىدى. پەقەت قارا سومكىغا قاچىلانغان تۇخۇم، قېتىق، گۆش... قاتارلىقلارنىلا ماڭا كۆتۈرۈشكە بەردى.

- ئۈستام، بۇ نەرسىلەرنى نەگە ئاپىرىمىز؟
- مال سېتىۋالغۇچىغا ئازراق ئادەمگەرچە - لىك قىلىمىساق بولمايدۇ. قول قولىنى يۇسا، ئاندىن...

مەن ئۇنىڭ داۋانچىڭدىن شۇنچە جىق نەرسىلەرنى نېمىشقا سېتىۋالغىنىنى ئەمدى چۈشەندىم. ھەي...
ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام مال سېتىۋالغۇچىنىڭ ياتتىقىنى ئوبدان بىلىدىكەن. بىز كۆتۈرگەن نەرسىلەرنى بىر ئىشخانىدىن ئۆتۈپ ئىچكىركى

تېزىرەك ئۆتۈپ كەت، بىزنىڭ يۈك باسىدىغان، يولغا چىقىدىغان ۋاقتىمىز تېزىرەك يېتىپ كەلسۇن.

شۇ كېچە ياتاققا پاراڭلىشىپ يېتىپ، ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام مال سېتىۋالغۇچىلارنىڭ زومىگەرلىكلىرى ۋە شوپۇرلارنىڭ ئالتۇن دەۋرى بولغان 74 -، 75 - يىللىرى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ چاغلاردا شوپۇرلار مال سېتىۋالغۇچىغا ئەمەس، مال سېتىۋالغۇچىلار شوپۇرلارغا «باچ» تۆلەيدىكەن. كېيىن ئىشلار ئۆزگىرىپتۇ. ئاپتوموبىللار كۆپىيىپ، توشۇش ئىقتىدارى يۈك مىقدارىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ. يۈك ئىزدىگەن شوپۇرلار ئەمدى مال سېتىۋالغۇچىلارنىڭ ئالدىدا تىزلىنىدىغان بولۇپ قاپتۇ.

6 - چېسلادا، دېگەندەك چۈشكۈچە يۈك بېسىپ بولدۇق. مەن خۇشال ئىدىم. بىر يېرىم كۈن دېگەن ئۇزۇن ۋاقىت ئەمەس، لېكىن نېمىشقىدۇ ئاشۇ قىسقىغىنە بىر يېرىم كۈن ئىچىدە ھېس - تويغۇلىرىم، خۇشاللىقىم، غەم - ئەندىشلىرىم ئاشۇ ماشىنا بىلەن، قارا چاچلىق شوپۇر بىلەن باغلىنىپ، بىر گەۋدە بولۇپ يۇغۇرۇلۇپ كەتكەندى. شوپۇر مەن ئۈچۈن ئالدىرايتتى، مەن ئۇنىڭ خۇشاللىقلىرى ئۈچۈن كۈلەتتىم. ماشىنىمۇ ئەمدى «مېنىڭ ماشىنام» دىن «بىزنىڭ ماشىنىمىز» غا ئۆزگىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى قۇلقىمغا خۇددى يېقىملىق مۇزىكىدەك ئاڭلىناتتى. گۈركىرە ماشىنام، ھەيۋەت بىلەن گۈركىرە، تۈلپاردەك چاپ، دۈلدۈلدەك ئۈچ، كۈمۈش لېنتا ئۈستىدە پەرۋاز قىل. 8 - ئىيۇل كەچتە يېتىپ بارالساقلا، يەنە بىر كۈن مېنىڭ ئىختىيارىمدا بولىدۇ. قىزىمغا يەنە ئىككى مەيدان مەدەت بېرەلەيمەن.

ئىككى كۈنلۈك سەپەر تولىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتتى. خۇشپېئىل، پاراڭچى، جان كۆيەر ئادەم بىلەن ھەمسەپەر بولۇش ھەقىقەتەنمۇ بىر بەخت ئىكەن. ئۆزۈڭنى ئەل - ئاغىنە، دىلكەشلىرىڭ بىلەن سەيلە - ساياھەت قىلىۋاتقاندا ئەركىن ھېس قىلىدىكەنەن. پاراڭلىشىپ - سىردىشىپ قانمايدىكەنەن. ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام يول ئۈستىدىكى شەھەر - بازارلارنى، ئۆتەڭ، مەھەللىلەرنى تونۇشتۇرۇپ باراتتى. ئاشۇ يەرلەرگە مۇناسىۋەتلىك ھېكايىلەرنى، لەتىپە - چاقچاقلارنى، ۋەقە - ھادىسىلەرنى سۆزلەيتتى؛ مەن ئاڭلاپ قانمايتتىم، سوراپ ھارمايتتىم. ئۈستام پات - پات سۆزىدىن توختاپ: «توختايمۇ، قورساقلىرى ئاچتىمۇ، ھاجەتكە چۈشەمدىلا» دەپ سوراپ قوياتتى. مەن بېشىمنى چاقايتتىم. ماشىنا بولسا كۈمۈش سىزىقلارنى ئارقىغا تاشلاپ داۋاملىق ئالغا قاراپ ئۇچاتتى. مەن ئاشۇ ئىككى كۈن ئىچىدە قىزىمنى، ئۇنىڭ ئىمتىھان ئەھۋالىنى

قىزىمنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويايلىمەن. دېرىزىلەردىن قەغەزلەرنى شۇڭغۇتۇپ، ئۇنىڭغا مەدەت بېرەلەيمەن. توختاپ تۇر، بىز يۈك بېسىپ بولغۇچە توختاپ تۇر...» مەن ئىچىمدە ئاشۇنداق نىدا قىلاتتىم. لېكىن قۇياش دېگەننىڭ قۇلقى يوق ئىكەن. ئادەمنىڭ نالە - پەريادىنى، تەلەپ - ئىلتىجاسىنى ئاڭلىمايەن. ئۇ، قىپقىزىل شەپەق لىباسىغا پۈركۈنۈپ، قاراڭغۇلۇق قوينىدا غايىب بولدى. مەن تىتىلدايتتىم. ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام بولسا نېمىگىدۇ خىجىل. بولغاندەك كۆزۈمنىڭ ئىچىگە قارىيالماتتى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ئۇ ئېغىر تىنىپ:

- قاۋاننىڭ قارنى تېخى تويىمىغان ئوخشايدۇ. يەنە ئازراق شۇڭغۇتمىساق بولىمىدى، - دەدى. ئۇ، پورتماندىن 50 سوملۇقتىن تۆتتى ئالدى ۋە كونۇپىرتقا سالدى. مەن ئۇنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنمىدىم. كېيىن چۈشەنگەندەكمۇ بولدۇم. «ھەي، ئۇنىڭ ئازراق دېگىنى 200 سوم ئىكەن - دە...»

ئىككىمىز مال سېتىۋالغۇچىنىڭ ياتىقىغا بىللە باردۇق. ئۇ، يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا يېتىپ تېلېۋېزور كۆرۈۋاتقانكەن. پۇتلىرى يەنىلا يېزىق شىرەسىنىڭ ئۈستىدە تۇراتتى. ئاغزىدا سۈزگۈچلۈك تاماكا، قولىدا يەلپۈگۈچ، بىزگە قاراپمۇ قويمىدى.

- بىر پارچە خەت ئالغاچ كەلگەنتۇق، چۈشتە ئۈتۈپ قاپتىمەن، - ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام كونۇپىرتنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. مال سېتىۋالغۇچى قولىنى كۆتۈرۈپ كونۇپىرتنى ئېلىشقا ئېرىندى بولغاي، كۆزلىرى بىلەن: «ئاۋۇ يەرگە قوي» دېگەن مەنىدە يېزىق شىرەسىنى كۆرسەتتى. ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام كونۇپىرتنى ئۇنىڭ پۇتلىرىنىڭ يېنىغا قويدى. بىز بىر ھازاغىچە جىمىدە كۈتۈپ تۇردۇق.

- بولدى، ئوقتۇم، سىلەر كېتىۋېرىڭلار. بىز ئۇنىڭ يېنىدىن چىقىپ يىگىرمە مېترامۇ ئۈزىمىغاندۇق، كەينىمىزدىن چاقىرغان «ئاۋاز ئاڭلاندى»

- ھەي، بۇياققا كەل! چاقىرغىنى ھېلىقى مال سېتىۋالغۇچى ئىدى. ئۈستام ئىتتىك بۇرۇلۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەتتى. مەن ئۆز ئىزىمدا ساقلاپ تۇردۇم. ئۈستام قايتىپ كەلگەندە، ئاي نۇرىنىڭ تۇمانسىمان شولىسىدا، مەن ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى خۇشاللىقنى ئېنىق كۆردۈم. ئۇنىڭ قولىدا يۈك بېسىش تالونى تۇراتتى. يۈرىكىم شادلىقتىن دۈپۈلدەپ كەتتى. ئەتە چۈشكۈچە يۈك باسالساق، 8 - ئىيۇل كەچتە يېتىپ بارمايمىزمۇ؟ 9 - ئىيۇل، ئاخىرقى ئىككى مەيدان ئىمتىھاندا قىزىمغا مەدەت بېرەلەيمەن؛ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولالايمەن. ھەي، بۈگۈن كېچە

ئىزگۈ كۈنلەرنىڭ قاتارىدىن مەڭگۈ چىقىرىۋېتىشكە بولماسمۇ؟

مەن ئالدىرايتتىم. مەنزىلگە يېتىشكە، قىزىمنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر مەيدان ئىمتىھانىغا بولسىمۇ ئۆلگۈرۈپ بېرىشقا ئالدىرايتتىم. بۇ ئالتە سائەت ئىچىدە دېمىگەن گەپلىرىم قالمايدى. يالۋۇرۇپ تىلىمنىڭ، كالىپۇكلىرىمنىڭ بىر قات تېرىسى چۈشكۈدەك بولدى، ئەمما مۇنۇ كاج - ئۆز سۆزلۈك شوپۇرنىڭ قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ياتقىنى ياتقان، ھېكايە سۆزلىگىنى سۆزلىگەن. مەنغۇ ئۆز يۇرتلۇقلىرىمنىڭ مەشھۇر كاجلاردىن ئىكەنلىكىنى بىلەتتىم، ھەتتا ئۇلارنىڭ بۇنداق كاجلىقىدىن - «بىرنى بىر دەيدىغان» ئۆز سۆزلۈكىدىن پەخىرلىنىپ يۈرگەن چاغلىرىمۇ بولغان، شەرەپ ھېس قىلغان. لېكىن مانا. ئۆز بېشىمغا كېلىۋىدى، كاجلىقتىن يەتكۈچە تويدۇم، يەتكۈچە بىزار بولدۇم. ئۈستام بولسا پەقەت بىرلا سۆزىنى تەكرارلايتتى:

- مەن 9 - ئىيۇلدا ماڭالمايمەن، 9 - ئىيۇلدا ماڭسام بولمايدۇ.

شۇنداق قىلىپ، چۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپتتىمىز. شوپۇر ئۈستام كېچىدىلا مېنى ماشىنا توسۇپ يولغا سېلىپ قويماقچى بولغانىتى، لېكىن تاھازىرغىچە قېرىشقانداك بىرمۇ ماشىنا ئۆتمەي قويدى. ۋاقىت بولسا نېمىگىدۇر ئالدىرىغانداك ئۆتۈپ باراتتى. ئاش ۋاقتى بولدى. چۈش بولدى. قىزىم ئاخىرقى ئىمتىھانغىمۇ كىرىپ كەتتى. ئەمدى ماشىنا توسقاننىڭ، ئالدىرىغاننىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى قالمايدى. بەربىر ئۆلگۈرۈپ بارالمايتتىم. قۇم دۆۋىسىگە - شوپۇر ئۈستامنىڭ قېشىغا يانپاشلىدىم. قۇم قىزىپ كەتكەنىدى. چۆلدىن قىزىتىلغان تونۇر ھارارىتى ئۇراتتى. مەن ماشىنىنىڭ ئاستىغا كىرىپ ئولتۇرۇشنى تەكلىپ قىلدىم. لېكىن ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستام رەت قىلدى:

- ياق، ماشىنىغا يېقىنلىشىشقا بولمايدۇ. ئۇ، دۆلەتنىڭ مۈلكى، ئۈستامدىكى يۈكۈمۇ دۆلەتنىڭ، بىزنىڭ ئۇنى ئاسراش مەجبۇرىيىتىمىز بار. 9 - ئىيۇلنىڭ ئاپتېنىنى ئۇنىڭغا يېقىنلاشتۇرۇشقا بولمايدۇ.

- نېمە ئاپەت؟
- سىلى بىلمەيدىلا. 9 - ئىيۇل ئاپەتلىك كۈن. مەن 9 - ئىيۇلدا زادىلا يول يۈرمەيمەن، ماشىنىغىمۇ يېقىنلاشمايمەن. 9 - ئىيۇلنىڭ كىرىشى بىلەنلا نامەلۇم بىر ئاپەت ماڭا يېقىنلىشىدۇ ياكى ماشىناغا يېقىنلىشىدۇ... مەن ئۇنىڭدىن قېچىشىم كېرەك. زىياننى ئازايتىش ئۈچۈن ماشىنىغىمۇ، باشقا نەرسىلەرگىمۇ يېقىنلاشمايلىقىم كېرەك...

ئويلاپ تىتىلداشقىمۇ پۇرسەت تاپالمىدىم. لېكىن مەن يەنىلا ئالدىرايتتىم. يول بويى ئۈستامنىڭ ئۆزگىچىلىكلىرىدىن پەقەت بىرنىلا سەزدىم. ئۇ، گازىرنى تولسىمۇ كۆپ چاقىدىكەن. تاماكا چەكمەيدىغان ئادەم ئۈچۈن گازىر ئەڭ ياخشى مىلىكە قىلغۇچى، ئەڭ ياخشى ئۇيقۇ قاچۇرغۇچى بولسا كېرەك. ئۇ، ئىككى سوتكا ئىچىدە تۆت كىلودەك گازىرنى چېقىپ بولدى. كۆزلىرى بولسا بۈركۈتنىڭ كۆزلىرىدەك مەڭگۈ ئوچۇق تۇراتتى. ئالدىمىزدا يېپىلىپ ياتقان كۈمۈش لېنتىدەك پايانسىز يولنى يۈتۈپ بېرىۋاتقانداك، ئاشۇ يوللار ئاجايىپ تېزلىك بىلەن ئۇنىڭ كۆزلىرىگە كىرىپ تۈگەللىنىۋاتقانداك تۇيولاتتى. شۇنداق بولسىمۇ، 2000 كىلومېتىر دېگەن ئاز يول ئەمەس ئىكەن. بىز 8 - ئىيۇلنىڭ قۇياشى تاغ ئارقىسىغا مۆكۈنۈشتىن ئىلگىرى ئۇ مۇساپىنى بېسىپ بولالمىدۇق. ئالدىمىزدا يەنە ئىككى يۈز كىلومېتىر يول سوزۇلۇپ ياتاتتى. مەن ئويلايتتىم. يەنە ئۈچ - تۆت سائەت ماڭساقلا، ئۈستامنىڭ تالماس كۆزلىرى يەنە ئۈچ - تۆت سائەت يۈمۈلمىسىلا مەنزىلگە يېتىپ بېرىۋالىمىز. مەن قىزىمنىڭ ئاخىرقى ئىككى مەيدان ئىمتىھانغا مەدەت بېرەلەيمەن. ئىمتىھان مەيدانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا مەن ئۇنىڭ چېكىسىگە سۆيۈپ قويالايمەن. ئەي خۇدا، يولمىزنى راۋان قىل، تاڭدىن ئىلگىرى مەنزىلگە يەتكۈز...

لېكىن چاتاق مانا شۇ چاغدا چىقتى. 8 - ئىيۇل تۈگەپ سائەتنىڭ سترېلىكىسى 9 - ئىيۇلغا ئاغقان مەزگىلدە ئۈستامنىڭ پۈتلىرى ماي تەپكىسىدىن كۆتۈرۈلدى، ماشىنا توختاپ قالدى. ئۈستام ماڭا قاراپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى:
- مەن كۆپ تىرىشتىم. 8 - ئىيۇل ئاياغلىشىشتىن ئىلگىرى ئۆزلىرىمنى مەنزىلگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن كۆپ تىرىشتىم. لېكىن تىرىشىشىم بىكار كەتتى. بىز مەنزىلگە يېتىپ بارالمىدۇق. ئەمدى مەن ماڭالمايمەن، ئەمدى توختىمىسام بولمايدۇ. مۇشۇ يەردە بىر سوتكا توختايمىز، مېنى كەچۈرسىلە.

ئۇنىڭ ئاۋازى مۇڭلۇق ۋە غەمكىننىدى. مەن ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ سىرلىق بىر ئەنسىزلىكنىڭ شولىسىنى كۆرگەندەك بولدۇم.
ماشىنا توختاپ قالدى. لەنەتتەگكۈر 9 - ئىيۇل بىزنى توختىتىپ قويدى. مانا ئەمدى ماشىنىنى يولنىڭ قىرغىقىدا توختىتىپ قويۇپ، يول چېتىدىكى قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ئەتىگەنلىك قۇياشقا قاراپ ئولتۇرۇپتتىمىز. 9 - ئىيۇلنىڭ باشلانغىنىغا ئالتە سائەت بولدى. توختاپ قالغىنىمىزغىمۇ ئالتە سائەت بولدى. ھەي، لەنەتتەگكەن 9 - ئىيۇل، سېنى كالىپنداردىن ئۆچۈرۈۋېتىشكە بولماسمۇ؟ سېنى ئۇلۇغ، پارلاق،

ئۈستامنىڭ سۆزلىرى جىددىي ئىدى، كۆزلىرىدە ئەنسىزلىك ئۈچۈنلىرى پىلىملىداپ تۇراتتى. قاراماتاق چىرايى ئۈزۈنغىچە سۈ كۆرمىگەن قۇم دۆۋىسىدەك سارغىيىپ بوز رەڭگە كىرىپ قالغانىدى. گەپ - سۆزلىرى سىرلىق ۋە قورقۇنچلۇق ئىدى. سۆز ئارىسىدا ئۆزى بىلىدىغان بىردىنبىر ئايەت «قۇلھۇۋەللەھۇ ئەھەد» نى تەكرارلاپ قويايتتى. نېمىشىقىدۇ ئۈنىڭدىكى ئەنسىزلىك ئاستا - ئاستا ماڭىمۇ ئۆتۈشكە باشلىدى. مەنمۇ قانداقتۇ بىر ئىشنىڭ يۈز بېرىشىنى كۈتۈۋاتقاندا تاقەتسىزلىنەتتىم. 9 - ئىيۇلنى ئاپەتلەرگە، ھادىسىلەرگە، پاجىئەلىك ۋەقەلەرگە تولغاندەك ھېس قىلاتتىم. قىزىمنىڭ ئىمتىھانغا ئۆلگۈرۈپ بارالماسلىقىم، سەپەرنىڭ ئوڭۇشلۇق بولماسلىقى، ھېلىقى مال سېتىۋالغۇچىنىڭ لەنتى قىياپىتى، چۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ قېلىشىمىز، تونۇردەك ئىسسىق كۈن... ھەممىسى 9 - ئىيۇلنىڭ ئاپىتىدىن دېرەك بېرىۋاتقاندا تويۇلاتتى. لېكىن نېمىشىقىدۇر ئاپەتنىڭ پەقەت 9 - ئىيۇلدىلا كېلىشى تولىمۇ سىرلىق تويۇلاتتى.

9 - ئىيۇلدا ماڭمايمەن دەيلا. 9 - ئىيۇل ئاپەتلىك كۈن دەيلا. مەن ھېچنېمىنى ئۇقالمىدىم. ئېنىقراق بىر نېمە دېسە، ئۈستام؟ نېمىشىقا ئاپەت بۈگۈنلا كەلگۈدەك؟ نېمە ئاپەتكەن ئۇ؟ مەنمۇ بىلىپ قالاي، بەلكىم ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا بىرەر چارە تاپارمىز.

- ياق، بۇ ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولمايدۇ. سۆزلىسەم سۆزلەي، لېكىن ئاپەتنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرماقتىن باشقا ئىلاجىمىز يوق. ئىلگىرى، 9 - ئىيۇلنىڭ ئاپەتلىك كۈن ئىكەنلىكىنى، ئاشۇ كۈندە ماڭا بالايى - ئاپەت كېلىدىغانلىقىنى مەنمۇ بىلمەيتتىم. كىم، قاچان ئۆزىگە بالا كېلىدىغانلىقىنى نەدىن بىلسۇن؟ كىم، پالانى كۈنى ماڭا ئاپەت كېلەرمىكىن دەپ ئويلايدۇ؟ شۇنداق، بىلمەيتتىم، كېيىن تاسادىپىي بىلىپ قالدىم. شۇنىڭدىن كېيىن 9 - ئىيۇلنى دەككە - دۈككىدە ئۆتكۈزىدىغان، 9 - ئىيۇل كۈنى يول يۈرمەيدىغان، 9 - ئىيۇل سەھەردە قان قىلىپ، نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزۈپ، دۇئا - تىلاۋەت قىلدۇرىدىغان، ئۆيىنىڭ تۈرىگە كىرىپ، يوشۇرۇنۇپ ھېچكىمگە ئارىلاشمايدىغان بولدۇم. لېكىن شۇنداقتىمۇ ئاپەتتىن قېچىپ قۇتۇلالغىنىم يوق. ئۇ بەربىر قاناتلىرى بىلەن مېنى ئۇرۇپ ئۆتىدۇ. بەدىنىمنى لەختە، يۈرىكىمنى قان قىلىدۇ. ماڭا ئۇنىڭ كېلىشىنى كۈتمەكتىن باشقا ئىلاجى يوق. سۆزلىسەم گەپ تولا. ئېشىقىلىپ، ماڭا نىسبەتەن 9 - ئىيۇلنىڭ نەس باسىدىغان، ئاپەتلىك كۈن ئىكەنلىكىنى يەنىلا تاسادىپىي بىلىپ قالدىم. سىلىگە نامەلۇم، مېنىڭ ئوڭ قولۇم

ئىككى قېتىم سۇنۇپ كەتتى. ھەر ئىككىلا قېتىم ئاشۇ خانىپىرىققا بېرىپ تاڭدۇردۇم. بىلىسە كېرەك، ئۇ يەردە ئاتا ئىسلام ئاتىسى - مەشھۇر تېڭىقچى ئىسلامكامنىڭ ئىشلىرىنى داۋام قىلماقتا. ئۇدۇم دېگەن ئاجايىپ ئىشكەن. ئۇدۇمى بار قوللار تېڭىق تاڭسىلا سۇنغان جاي تېز، ۋاقتىدا، ئەيىپ - نۇقسانسىز ساقىيىدىكەن. بۇرۇنقى چاغلاردا ئىسلامكام تاڭغان سۇنۇق ئاشۇنداق نۇقسانسىز ساقىياتتى. ھازىر ئاتا ئىسلام تاڭغان سۇنۇقمۇ ئاشۇنداق نۇقسانسىز ساقىيىدۇ. كىشىلەرنىڭ: «ئۇدۇمى بار» دېگىنى مۇشۇ بولسا كېرەك. كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمغا ئاساسلانغاندا، باشقىلار تاڭغان سۇنۇق ئۇنداق ئاسان، نۇقسانسىز ساقىمايدۇ. شۇڭمۇ مەن ھەر ئىككىلا قېتىم ئاتا ئىسلامنىڭ ئالدىغا باردىم. قولۇمنى ئاشۇ يەردە تاڭدۇردۇم. قولۇڭ نېمە سەۋەبتىن سۇنغان، دەپ سورىماملا؟ بۇ، بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇنقى ئىش. يۈك بېسىپ ئۈرۈمچىگە كېتىپ باراتتىم. ئاتۇشنىڭ ئۇ يېقىدا، شېكەر كۆلىنىڭ ئەتراپىدا ماشىنىنى ئورۇۋەتتىم. نېمە بولغىنىنى ئۈزۈمۈمۇ بىلمەيمەن. نېمىشىقىدۇر رولى كۈچەپ ئوڭ تەرەپكە ئۇرغىنىم يادىمدا. شۇنىڭدىن كېيىن پۇلاڭلاپ ئىككى مېتىردەك چوڭقۇرلۇققا چۈشۈپ كەتتۇق. راست، خۇدا ھەقىقى راست. ئالدىمىزدىن كېلىۋاتقان ھېچنېمە يوق ئىدى. رولى نېمىشىقا بۇرغىنىمنى بىلمەيمەن. بىر چاغدا كۆزۈمنى ئاچسام، ماشىنىنىڭ ئالدى جەنۇبقا بولۇپ قاپتۇ. ئۇ جاڭۋا بىر دومىلاپ چوڭقۇرلۇققا يەتكەندە يەنە چاقىلىرى بىلەن ئۆرە توختاپتۇ. نېمە ئىش بولغىنىنى بىلمەيمەن. كېيىنكىدىن سەكرەپ چۈشتۈم. يۈك جايىدا، ئارغامچىلارمۇ ئۈزۈلمەپتۇ. كېيىنكىنىڭ ئېزىلگىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ماشىنا ساپمۇساق. يەنە كېيىنكىگە سەكرەپ چىقتىم، ستاتورغا دەسسەدىم، گۈرۈلدەپ ئوت ئالماسمۇ، دېمەك ماتورمۇ ساق... ھەيرانمەن. ئۆرۈلگىنىمىزگىمۇ، سېرىكچىدەك موللاق ئېتىپ قويۇپ ساپساق تۇرغىنىمىزغىمۇ ھەيرانمەن. شوپۇر ئۈچۈن تۈپتۈز يولدا ئۆرۈلۈپ كېتىشتىن سەت ئىش يوق... دەرھال يولغا چىقىۋالسام، بىرەرسى كۆرۈپ قالسا بەكمۇ سەتچىلىك بولاتتى. ماينى ئۇلغايتىپ ماشىنىنى قوزغاپ باقتىم، ماتور كۈچىگەنلىكتىن ۋىڭىلداپ كەتتى. چاقلار لاي چېچىپ پىرقىرايتتى. لېكىن ئېغىر يۈك بېسىلغان بۇ جاڭۋا ئىككى مېتىر چوڭقۇرلۇقتىن چىقالايدىغاندەك ئەمەس... ئەمدى سۆرەپ، ئورەكتىن چىقىرىپ قويندىغان بىرەر رەھىمدىل ماشىنىنى توسماقتىن باشقا ئىلاج يوق ئىدى. كۆپ ئۆتمەي سۆرەپ قويندىغان ماشىنىمۇ كېلىپ قالدى. ئۇ، شىركىتىمىزنىڭ ئۈرۈمچى تەرەپتىن كېلىۋاتقان ماشىنىسى ئىكەن. بىزنى كۆرۈپلا

ماشىنىسىدىن سەكرەپ چۈشۈپ كېيىنكىگە ياماشتى. مېنى يەرگە سۈرەپ چۈشۈپ زاڭلىرىغا چاڭلىدىتىپ شاپىلاق سالدى. ئۈچىنى ئۇرغۇچە چىداپ تۇردۇم. ئۈچىنچى شاپىلاق كۆزلىرىمدىن ئوت چاقنىتىۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن نېمە بولغىنىنى بىلمەيمەن. مەنمۇ ئوغۇل بالىغۇ، بىر كىمىنىڭ غالىچىسى ئەمەس. ئېھتىمال چىداپ تۇرالمىغان بولسام كېرەك، ئاستى تەرەپتىن راسا كېلىشتۈرۈپ پوكانغا سالدىم. ئۇ، چاقنىڭ يېنىغا ئۇچۇپ چۈشتى. ئىككىمىز پومداقلىشىپ، مۇشتلىشىپ كەتتۇق. ھازىر ئەسلىمەن، ئەگەر شۇ چاغدا بىرگە بىر بولغان بولساق، ئۇ ھەر قانچە تەمبەل بولسىمۇ، كۈچى يەتمەسكەن. لېكىن كېيىنكىدە ئۇنىڭ يەنە ئىككى ھەمراھى بار ئىكەن. كىمدۇ بىرى روگايىكا بىلەن بىلىكىمگە «قارس» قىلىپ بىرنى سالدى. ئەمدى قولۇم جەينىكىمىنىڭ ئۈستى تەرىپىدىن ساڭگىلاپ قالدى. شۇنىڭدىمۇ بوي بەرمىدىم. ھېلىقى پور سېمىزنىڭ بويىغا غەزەپ بىلەن ئۈستۈم. ئۈچ ئادەم دېگەن بەربىر ئۈچ ئادەم ئىكەن. ئۈچى بىرلىشىپ مېنى تازا ئۇرۇپ ئورنۇمدىن تۇرالمىغۇدەك بولغاندا تاشلاپ كېتىشتى.

بۇ قېتىم يەنە ئاتا ئىسلامنىڭ ئالدىغا باردىم. بارغاندىمۇ، قولۇم سۈنۈپ ئىككى كۈن ئۆتكەندە باردىم. ماھارەتلىك تېڭىقچى ھەيران قالدى:

- ئابلىمىت ئاخۇن، بۇ قانداق گەپ، ئالدىنقى يىلىمۇ 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كېلىلا، بۇ يىلىمۇ يەنە شۇ كۈندە كەپتىلا، مەن ھەر يىلى 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنىنى پەقەت ئۆزلىرىڭىلا ساقلاپ ئولتۇرسام بولغۇدەك، - دەپ قالماستۇ، ئەسلىپ كۆرسەم راست، تېڭىقچىنىڭ دەپتىرىڭىمۇ شۇنداق پۈتۈكلۈك تۇرۇپتۇ. ئەستىلىكلەر قەلبىمدە روشەنلەشتى. ئالدىنقى قېتىمىمۇ شېكەر كۆلدىن ئىككى كۈندە كەلگەنمەن. دېمەك قولۇم 9 - ئىيۇلدا سۇنغان. بۈگۈن 11 - ئىيۇل بولسا، دېمەك قولۇم بۇ يىلىمۇ 9 - ئىيۇلدا سۇنۇپتۇ. مەن ھەيران بولۇپ قالدىم. 9 - ئىيۇل؟ بۇ قانداق كۈن ئىكەن؟ مەن بۇرۇنقى ئىشلارنى ئەسلەشكە باشلىدىم: بۇنىڭدىن خېلى يىللار بۇرۇن، يېڭىدىن شوپۇر بولۇپ «ئازاد» ماركىلىق ماشىنىنى ھەيدەيدىغان چېغىمدا، ماشىنىنى دەل مۇشۇنداق ئىسسىق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆرۈۋەتكەنلىكىم يادىمغا چۈشتى. 9 - ئىيۇل بولۇپ قالمىسۇن يەنە؟ دەرھال پراۋامنى يانچۇقتىن ئېلىپ قارىدىم. راست، دېگەندەك 9 - ئىيۇل. شۇ چاغدا قاتناش ساقچىسى چۈپەيلىك قىلىپ، چېسلا بىلەن سادىر بولغان ۋەقەنى يېزىپ، تامغا ئۇرۇپ قويغانىدى، ئۆز پېتى تۇرۇپتۇ. شوپۇر بولۇپ، ماشىنا ھەيدەپ، ماشىنىنى ئىككى قېتىم ئۆرۈۋېتىپتەن. ھەر ئىككىلا ھادىسە 9 - ئىيۇلدا

توختىدى. سىم ئارقان بىلەن ماشىنىلارنى چاتتۇق. يانتۇلۇقنى بويلاپ سۈرەيدىغانغا كېلىشتۇق. مەن ئۆز ماشىنىمدا رولنى باشقۇرۇپ ئولتۇردۇم. سۈرۈلۈپ - تىرىشىپ يولغىمۇ چىقتۇق. چالا قالغان ھادىسە مانا شۇ چاغدا يۈز بەردى. قولۇم نېمىشقىدۇر رولدىن ئاجراپ كېتىپ قالدى. بىر تەرەپكە ئۇرۇلغان رول چاقىلەكتەك پىرقىراپ كەتمەستۇ، نېمە بولغىنىنى بىلمەيمەن، ئوڭ قولۇم زىڭىلداپ ئاغرىپ كەتتى. كېيىنكىدىن سەكرەپ چۈشۈپ: «قولۇم سۇندى» دەپ ۋارقىردىم. بەكمۇ قاتتىق ۋارقىرىغان بولسام كېرەك، يەنە بىر ماشىنىنىڭ شوپۇرى چۆچۈپ كەتتى، لېكىن ئىشىنىدىغاندەك ئەمەس. ئوڭ قولۇمنى كۆتۈردۈم. جەينەكنىڭ تۆۋىنىدىن خۇددى پىيازلىقتىكى قارانچۇقنىڭ يەڭلىرىدەك ساڭگىلاپ قالدى. ھايال ئۆتمەي كۈپتەك ئىشىشىپ چىقتى. شۇ كۈنى ماشىنىنى شېكەر كۆلدە ئامانەتكە قويۇپ، شىركىتىمىزنىڭ ھېلىقى بىزنى سۈرەپ قويغان ماشىنىسى بىلەن قايتىپ كەلدىم. نېمىشقىدۇر قولۇمنى باشقا يەردە تاڭدۇرغۇم كەلمىدى. ئېتىقاد - ئىشەنچ دېگەن ئاجايىپ نەرسىكەن. مەن پەقەت ئاتا ئىسلامغىلا ئىشىنەتتىم. شۇنداق قىلىپ، قولۇم بىرىنچى قېتىم سۇنغاندا ئاشۇ ئاتا ئىسلامغا تاڭدۇردۇم. ئىشەنگىنىمدەك بولدى، بىر ئايدىن ئاشمايلا قولۇم ئەيىبسىز، راۋۇرۇس ساقىيىپ كەتتى. قولۇم سۇنغان كۈنمۇ يادىمدىن چىقىپ كەتتى. مەن ئۇنى ئەسلەپ - خاتىرىلەيمۇ قويمىدىم. دېمىسىمۇ، قول سۇنغان ئىشنىڭ ئەسلىگۈدەك نېمىسى بار؟

قولۇم كېيىنكى يىلى يەنە سۇنۇپ كەتتى. ئاشۇ كۈنى مەن كۆمۈر بېسىپ كېلىۋاتقاندىم. بىر داۋاندىن چۈشكەندە، سەل كېلىپ يولنى بۇزۇۋەتكەن يەرگە دۈچ كەلدىم. ئۆزۈمنىڭ يولىدىن چىقىپ يولنىڭ سول تەرىپىگە قىستالدىم. ئۇنىڭ ئۇ يېقى تاغ ئىدى. دەل شۇ چاغدا قارشى تەرەپتىنمۇ بىر ماشىنا كېلىپ قالماستۇ، ئىككىمىز قىستىلىشىپ - كەپلىشىپ قالدۇق. ئۇمۇ ئۆتەلمەيدىغان، مەنمۇ ماڭالمىدىغان ھالەت شەكىللىنىپ قالدى. ئارقام داۋاندى، ياناي دەپمۇ يانالمىتتىم. ماشىنىنى تورمۇزلاپ، قارشى تەرەپتىن كەلگەن شوپۇرنىڭ كەينىگە شوخشۇپ، يول بىكارلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردۇم. ھېلىقى شوپۇر بېشىنى كېيىنكىدىن چىقىرىپ ۋارقىردى: - سەن شوپۇرمۇ ياكى ھاڭگۈيلۈك ئوتۇنچىمۇ؟ ئۆز يولۇمدا ماڭمىغان خاتالىق مەندە ئىدى. ياۋاش بولدىم. ئەھۋالنى چۈشەندۈردۈم. لېكىن كەسىمگەن توغراقتەك تەمبەل، بەڭگىدەك ياپما قاپاق شوپۇر تولىمۇ ئاچچىقى يامان ئادەم ئىكەن. «ھۇ، ئاناڭنى، سىڭلىڭنى» دەپ تىلللاشقا باشلىدى. بۇنىڭدىنمۇ پۇخادىن چىقماي

سادىر بوپتۇ، ئىككى قېتىم قولۇم سۇنۇپتۇ. ھەر ئىككىلا قېتىم 9 - ئىيۇلدا سۇنۇپتۇ. شۇ قېتىم قولۇم ساقايغىچە سۆڭەك قاينىتىپ ئىچىپ، بىرەر ئايدەك ئۆيىدىن تالاغا چىقىماي ياتتىم. مېڭەمگە نېمىشىقىدۇ ئاشۇ 9 - ئىيۇل مەھكەم ئورنىشىۋالغانىدى. ئۇيان ئويلايتتىم، بۇيان ئويلايتتىم، لېكىن ئاشۇ 9 - ئىيۇلدىن قۇتۇلالمايتتىم. ماڭا كېلىدىغان بارلىق بالايى - ئاپەتنىڭ، قازايۇ - قەدەرنىڭ ھەممىسى ئاشۇ 9 - ئىيۇلدىلا كېلىدىغاندەك، 9 - ئىيۇل كۈنى بالايى - ئاپەتنىڭ قاراقاننى بېشىمغا سايە تاشلايدىغاندەك تۇيۇلاتتى. بارا - بارا 9 - ئىيۇلنىڭ ئۆز تەقدىرىم بىلەن باغلىنىشلىق ئىكەنلىكىگە، قىسمەتنىڭ 9 - ئىيۇل كۈنىلا ماڭا كۈچى يېتىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ قالدىم. راست ئەمەسمۇ، 9 - ئىيۇل كۈنى تۈپتۈز يولدا كېتىۋېتىپ ئۆرۈلۈپ كەتسەم، بىكاردىن بىكار قولۇم سۇنسا، شۇنچە يالۋۇرۇپ چىرايلىق گەپ قىلساممۇ ھېلىقى شوپۇر ئۆرۈپ قولۇمنى يەنە بىر قېتىم سۇندۇرۇۋەتسە، مەن 9 - ئىيۇلنىڭ كارامىتىگە ئىشەنمەيمەنمۇ؟ ياق، ماشىنىنى مەن ئۆرۈۋەتمىدىم، ماڭا 9 - ئىيۇلدىلا كۈچى يېتىدىغان تەقدىر ئۆرۈۋەتتى. قولۇمغا روگايىكا بىلەن ئۇرغىنى ھېلىقى ياپما قاپاق شوپۇرنىڭ ھەمراھى ئەمەس، قىسمەت. مېنىڭ قولۇمنى سۇندۇرغىنى قىسمەت. شۇنداق قىلىپ، مەن 9 - ئىيۇلنىڭ ئۆزۈمگە ئاپەت ھەمراھ بولىدىغان كۈن ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ قالدىم. ئىككى - ئۈچ قېتىمدەك ئۆلۈپ چۈش كۆردۈم. ئۆلۈۋېتىپ كالىندارغا قارىغۇدەك. مېشىمەن، كۆزلىرىمگە «9 - ئىيۇل» دېگەن يوغان قارا خەت كۆرۈنگۈدەكمىش.

قانداق قىلاي؟ ئادەمنىڭ تەقدىرى دېگەن ئۆز قولىدا ئەمەس ئىكەن، ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىكەن. قولۇم ساقايغاندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ مەسلىھىتى بىلەن پال ئاچقۇزۇپ كۆردۈم. ئۆزلىرى پالغا ئىشەنمەيلا، شۇنداقمۇ؟ لېكىن مەن ئىشىنىپ قالدىم. ھېلىقى ۋىجىككەنە، يۈزىدە ساقال - بۇرۇتتىن ئەسەر يوق، كىرىپىكلىرى پۈتۈنلەي تۆكۈلۈپ كەتكەن، كۆز گىرۋەكلىرى قىپقىزىل بولۇپ تەتۈر ئۆرۈلۈپ تۇرىدىغان پالچى ھەممىنى تاپتى. بېشىمغا كەلگەن ئىشلارنى، ئۇنىڭ قايسى ئاي، قايسى كۈندە بولغانلىقىنى بىر - بىرلەپ دەپ بەردى. «7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۆزلىرىگە ئالۋاستى ھەمىلە قىلىدۇ» دېدى. مەن بۇنىڭ چارىسىنى قىلىش ئۈچۈن 4 - 5 يۈز سوم پۇل خەجلىدىم. ئوقۇيدىغانلار ئوقۇدى، سۈفكەشلىدى، ئىسرىق سالىدى، گۈلخان يېقىپ، پالاز قاقتى، قان قىلدى. كېيىن نېمە بولدى، دېمەملا؟ ئۇلار ماڭا بالا كېلىدىغان كۈننى تېپىشىنىڭ تاپتى، لېكىن بالايى - ئاپەت ئالۋاستىسىنى قوغلىۋېتەلمىدى. مەن

كېيىنكى يىلىلا ئۇنىڭ بىلەن يەنە دوقۇرۇشۇپ قالدىم. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ نېمە قىلاي؟ 9 - ئىيۇلنىڭ ئاپەتلىك كۈن ئىكەنلىكىنى سەزگىنىمگە بەش - ئالتە يىل بولدى. شۇ كۈندە يولغا چىقمايدىغان بولدۇم. ھەر يىلى 9 - ئىيۇل سەھەردە قان قىلىپ، جامائەتنى چاقىرىپ نەزىرە ئۆتكۈزۈمەن، دۇئا - تىلاۋەت قىلدۇرۇمەن. ئۇنىڭ تۈرىگە كىرىپ، قۇرئاننى كۆكسۈمگە بېسىپ تالاغا چىقماي ياتىمەن، لېكىن كەلمىشتىن قېچىپ قۇتۇلغىنىم يوق. قىسمەت شۇ كۈنى يەنىلا قارا قاناتلىرى بىلەن مېنى ئۈرۈپ ئۆتىدۇ. ۋۇجۇدۇمنى لەختە، يۈرىكىمنى قان قىلىدۇ... ئالدىنقى يىلى نېمە بولدى، دېمەملا؟ ئۆيىدىن تالاغا چىقماي ياتتىم دېگەن بىلەن خۇددى مېھماندەك بىر ئوبدان ئۆتۈۋاتقان خوتۇنۇم بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇرۇشۇپ قالدىم. ئۆتكەن يىلى نېمە بولدى دېمەملا؟ ئۈرۈمچىدىن يېقىن بىر دوستىمىز كەلگەنىدى، ئاغىنىلىرىمىدىن بىرى ئۇنى ئۆيىگە چىللاپتۇ. ئەلۋەتتە ئۆيدە يوشۇرۇنۇپ ياتقان مېنىمۇ قوشۇپ بىللە چىللاپتۇ. چىقماي دېسەم ئۇنايدىغاندەك ئەمەس. مەشھۇر ناخشىچى سالامەتخاننىڭمۇ قەدەم تەشرىپ قىلىدىغانلىقىنى، دۇتار چېلىپ مۇڭ - پەيزى قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قىزىقتۇرۇشتى. چىقتىم، لېكىن بۈگۈن 9 - ئىيۇل ئىكەنلىكىنى، ئارقامدىن بالايى - ئاپەتنىڭ مارىلاپ يۈرۈۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇمىدىم. قانچە زورلىسىمۇ ئىچمىدىم. پەقەت ئۈرۈمچىدىن كەلگەن مېھماننىڭ كۆڭلىنى قايتۇرالمىدىم. ئىككى رومكىلا ئىچىپ سالدىم. ئاخىر نېمە بولدى دېمەملا؟ ئولتۇرۇشتىن تارقاپ چىققىنىمىزدا خۇپتەندىن يانغان جامائەت بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدۇق. «ئايلىمىستۇ سەن، ھۇ، دىندىن چىققان ئىمانسىز، يەنە ئىچىپسەن - دە» دېيىشتى ئۇلار. كىمدۇ بىرى ياقامدىن قاماللاپ ئېڭىكىمگە ئىككى تەستەك سالىدى. ئۇن - تىنسىز جىم تۇرۇۋالدىم. ئەگەر بىرەر ئېغىز گەپ ياندۇرغۇدەك بولسام، قانداق قىزىل قىيامەتنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتىم. ئەسەبىيلەشكەن تەلۋىلەر كېچىسى. ئۆيۈمگە ئوت قويۇۋېتىشتىنمۇ يانمايتتى. ئاخىر ئۇلار مېنى ئۆلۈم ۋە دوزاخ بىلەن بىر ھازا قورقۇتۇشقاندىن كېيىن تارقاپ كېتىشتى.

ئەھۋال مانا شۇنداق. بىلەمدىلا، خوتۇنۇم بىلەن ئۇرۇشقان، ئۇنىڭ نازۇك دىلىنى رەنجىتكەن مەن ئەمەس. مەن بىلەن ئۇرۇشقان، كۆڭلۈمنى بىئارام قىلغانمۇ خوتۇنۇم ئەمەس، ئۇ - قىسمەت، ئاشۇ 9 - ئىيۇلدىلا ماڭا كۈچى يېتىدىغان قىسمەت. مەڭزىمگە ئىككى تەستەك سالغىنىمۇ مەھەللىمىزدىكى مەسچىت جامائىتى ئەمەس، ئۇ 9 - ئىيۇل كۈنىلا ئۇچۇپ كېلىدىغان بالايى - ئاپەتنىڭ قارا قاغىسى.

مەن 9 - ئىيۇلدا يولغا چىقمايمەن، ماشىنا ھەيدىسەم تېخىمۇ بولمايدۇ. پەقەت كۈتۈپلا ئولتۇرىمەن، خۇداغا سېغىنىمەن، ئامانلىقىمنى تىلەيمەن. ئۆزلىرىنى 8 - ئىيۇل ئۆتۈپ كېتىشتىن ئىلگىرى مەنزىلگە يەتكۈزەرمەن دەپ ئويلىغانىم، لېكىن ئامال بولمىدى. ئەمدى مانا چۆلگە تاشلاپ قويدۇم، كەچۈرسىلە. بۈگۈن نېمە ئىش يۈز بېرىدۇ؟ بالايى - ئاپەتنىڭ قارا قاغىسى قاناتلىرىنى قايسى ئېڭىكىمگە ئۇرۇپ ئۆتدۇ؟ بۇ، ماڭاسىر، ئۆزلىرىگىمۇ سىر. باشتا دېدىم، بۇ ئالدىنى ئالغىلى بولىدىغان بالايى - ئاپەت ئەمەس. ئۇنىڭ قايسى ياقىتىن، قايسى سىياقتا كېلىشىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۆتۈپ كېتىشىنى كۈتمەكتىن باشقا ئامالسىز يوق. ئۇلۇغ خۇدا، پاناھىدا ساقلانسۇن، سائەتنىڭ سىرتىلىكىسى 10 - ئىيۇلغا قەدەم بېسىشى بىلەنلا يولغا چىقىمەن. ئۆزلىرىنى مەنزىلگە يەتكۈزۈپ بارمەن. ئۇلۇغ خۇدا، ئۆز پاناھىدا ساقلغاي. «قۇلھۇۋەللەھۇ ئەھدە...»

ئابلېمىت ئاخۇن ئۈستامنىڭ مۇڭلۇق، غەمكىن ئاۋازى ئاستا - ئاستا پەسەيدى. ئۇنىڭ ھېكايىسى تۈگىگەن، چۆل خۇددى ھېكايە ئاڭلاپ يېتىپ ئۇخلاپ قالغاندەك جىمجىت ئىدى. چۈشتىن كېيىنكى دىمىق ئىسسىق ئادەمنىڭ دىمىنى سىقاتتى. ئۈستامنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە ئىشىنىشىمۇ - ئىشەنمەسلىكىمۇ بىلمەيتتىم. قەلبىمنىڭ تۆرىدىكى ئاللىقانداق بىر تۇيغۇ ئىشىنىشكە زورلىغاندەك قىلاتتى. سەۋەب نەدە؟ نېمىشقا ھەممىسى 9 - ئىيۇلغا يىغىلىپ يۈز بېرىدۇ؟ نېمىشقا، نېمىشقا... تالاي سوئاللار قەلبىمنى غىدىقلايتتى. قىزىمنىڭ ئىمتىھانىغا ئۈلگۈرۈپ بارالماسلىقىم، ئايروپىلانغا يېلەت ئالالماسلىقىم، چۆلدىكى ئىسسىقتا قىيىنلىشىم... ھەممىسى قىسمەتنىڭ، كاج تەقدىرنىڭ كاساپىتىدىنمۇدۇ؟ 9 - ئىيۇل راستىنلا نەس باسقان كۈنىمۇدۇ؟ 9 - ئىيۇلدا ھەممە ئادەمگە ئاپەت كېلەمدىغاندۇ؟ 9 - ئىيۇلدا ئادەم خۇش بولىدىغان ئىشلار بولۇپ باقمىغانمۇدۇ؟

مەن ئۆزۈمنىڭ 9 - ئىيۇلدا ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلىرىمنى ئەسلەشكە تىرىشتىم. لېكىن ھېچقايسىسى يادىدا يوق ئىدى. ھەتتا ئۆتكەن يىلقى 9 - ئىيۇل كۈنۈمنىمۇ يادىغا ئالالمىدىم. - ئۈستام، ئەسلەپ كۆرسىلە، 9 - ئىيۇلدا بىرەر خۇشال بولارلىق ئىشلارمۇ بولغانمۇ - يوق؟ مەسىلەن، توي قىلغان، پەرزەنتلەر تۇغۇلغان، خىزمەتكە ئورۇنلاشقان، مەكتەپ پۈتتۈرگەن، تۇنجى مائاش ئالغان دېگەندەكلەردىن 9 - ئىيۇلدا بولغانلىرى بارمىكىن؟

ئۈستام قۇم دۆۋىسىنىڭ باغرىدا ئاسمانغا قاراپ ياناتتى. ئۇ، چوڭقۇر ئويغا پاتقانداك ئىدى. - ياق، بۇنداق كۈن يوق. مەن بۇرۇنمۇ

ئويلاپ كۆرگەن. توي قىلغان، پەرزەنت يۈزى كۆرگەن، ئىشقا ئورۇنلاشقان كۈنلىرىم باشقا كۈنلەردە بولغان. بىلىشىمۇ، بىز ئىشچى. ئىشچى دېگەنگە مائاشنى ئاينىڭ ئاخىرىدا بېرىدۇ. 9 - ئىيۇلدا مائاش ئېلىپ باققىنىمۇ يوق. مەن ھەر يىلى 9 - ئىيۇلدا بىرەر خۇشاللىق ئىشنىڭ يۈز بېرىشىنى، قىسمەتنىڭ بىردىن ئۆزگىرىپ كېتىشىنى ئارزۇ قىلىمەن. بولسا كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى چىرايلىق، تاتلىق گەپلەرنى ئاڭلاشنى، پەرزەنتلىرىمنىڭ بوينۇمدىن قۇچاقلاپ ئەركىنلىتىشىنى ئارزۇ قىلىمەن. لېكىن ئاشۇ كۈندە بالىلىرىمۇ ماڭا يېقىنلاشمايدۇ. ئېھتىمال كۆزلىرىمدىن قورقۇنچلۇق يېشىل نۇر، ۋۇجۇدۇمدىن مۇزدەك ھاۋا چېچىلىپ تۇرسا كېرەك. مەن شۇ كۈنى پەرزەنت مېھرىدىنمۇ مەھرۇم بولۇپ قالغىمەن. مەن ھېچنېمىنى بىلمەيمەن. پەقەت كۈتمەن. ئاللىقانداق بىر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز بېرىشىنى، قارا قاناتلىق بالايى - ئاپەتنىڭ دەھشەت سېلىپ ئۇچۇپ كېلىشىنىلا كۈتمەن.

- ئۆزلىرى نەچچە ياشقا كىردىلە؟
 - 36 ياشقا كىردىم. مەن قۇربان ھېيتنىڭ 3 - كۈنى تۇغۇلغانىمەن. دەسلەپتە قۇربان دەپ ئىسىم قويۇشماقچى بولغانىكەن، كېيىن نېمىشقىمۇ ئابلېمىت قويۇشۇپتۇ. بۇنى ئانام سۆزلەپ بەرگەندى.

بۇ يىلقى قۇربان ھېيتقا يەنە سەككىز كۈن بار ئىدى. ھېسابلاپ كۆرسەم ئۇنىڭ 36 ياشقا كىردىم دېگىنى توغرىكەن. ھېيت 36 يىلدا بىر قېتىم چۆرگىلەپ كېلىدۇ، دېيىشىدۇ ئەمەسمۇ. بۇ يىلى 17 - ئىيۇلدا قۇربان ھېيت بولىدۇ. ئۇ، قۇربان ھېيتنىڭ 3 - كۈنى تۇغۇلغان بولسا، 19 - ئىيۇلدا تۇغۇلغان بولىدۇ. 10 كۈن؟ ياق، بۇ يەردە بىر خاتالىق بار. ھە، راست، كېلەر يىلى 7 - ئىيۇلدا قۇربان ھېيت بولىدۇ. ئۇنداقتا، ئۇ 9 - ئىيۇلدا تۇغۇلغان بولىدۇ. راست، شۇنداق، ئۈستام يېشىنى خاتا ھېسابلاپ قويغان، ئۇ 36 ياش ئەمەس، 35 ياش.

مەن بىردىنلا قىسمەتلىك بىر نەرسە تېپىۋالغاندەك ھاياجانلىنىپ كەتتىم. قەلبىمدە يېڭى، سىرلىق، قورقۇنچلۇق بىر پىكىر باش كۆتۈرۈپ كېلەتتى. «... ئەگەر شۇنداق بولسا، ئۈستامغا كېلىۋاتقان بالايى - ئاپەت ھەر يىلى ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە كەلگەن بولىدۇ. بالايى - ئاپەت ئۇنىڭ تۇغۇلۇشىدىنلا باشلانغانمۇدۇ؟ ئۇ، يورۇق دۇنياغا كۆز ئېچىشى بىلەنلا بالايى - ئاپەت ئۇنىڭغا يېپىشقانمۇدۇ؟ راست، ئادەمنىڭ بۇ دۇنياغا تۇغۇلۇشىنىڭ ئۆزىلا بىر چوڭ ئوقۇشماسلىق. ئۇنىڭ بۇ جاپا - مۇشەققەتلىك، غەم - ئەندىشىلىك، ھەسرەت - نادامەتلىك دۇنياغا

ئىزدىنىشكە، «قايتا ئويلىنىش» قا كىرىشىپ كەتتىم. مەن ئۆزۈمنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى بىلمەيتتىم. مەن تۇغۇلغاندا، ئاتا - ئانا بۇ كۈنى قۇتلۇق ھېسابلىمىغانمۇ، خاتىرىلەپ قويۇشىمىغانىكەن. شۇنداق بولغاچقا، ئۆزۈمنىڭ پاجىئەسى يۈز بېرىدىغان كۈنى تېپىشقا ئامالسىز قالدىم. مېنىڭمۇ ئۇنداق كۈنلىرىم يوق ئەمەس ئىدى. لېكىن قايسى كۈن؟ بۇنى... ئېسىمگە قىزىم - ئاشۇ ئىمتىھان مەيدانىنىڭ دېرىزىسىدىن بويىنىنى چۈجە خورازدەك سوزۇپ تەلمۈرۈۋاتقان قىزىم كەلدى. ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنى يادىمدا ئىدى. ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدىمۇ...

دەھشەت بىلەن ياغرىغان گۈلدۈر - قاراس سادا پىكىر - خىياللىرىمنى ئۈزۈۋەتتى. بىز گويا ئوۋچىدىن چۆچۈگەن كىيىكلەردەك ئورنىمىزدىن سەكرەپ تۇرۇشتۇق. ئۈستام ئالدىدا، مەن كەينىدە قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە يامىشىپ چىققىنىمىزدا چالڭ - توزاننىڭ ئارىسىدا قىڭغىيىپ تۇرغان ماشىنىمىزغا كۆزىمىز چۈشتى. ئۇنىڭ ئالدىدا، 10 - 15 مېتىردەك يىراقلىقتا ئوخشاش تىپلىق بىر ماشىنا توختاپ تۇراتتى. قانداقتۇ بىر ھادىسە يۈز بەرگەنلىكى ئېنىق ئىدى. بىز قۇم دۆۋىسىدىن يۈگۈرۈپ چۈشۈپ ماشىنىنىڭ يېنىغا بېرىپ توختىدۇق. ماشىنىمىزنىڭ ئارقا سول تەرەپ كوزۇپ جازىسى ئاجراپ يېرىم مېتىردەك سىرتقا چىقىپ كېتىپتۇ. ئارغامچىلار ئۈزۈلۈپ يۈكلەرنىڭ بىر قىسمى يەرگە تۆكۈلۈپتۇ. خۇداغا شۈكرى، ھېلىمۇ ماشىنا يول سىرتىدىكى ئازگالغا دۇمىلاپ كەتمەپتۇ... بىز ئالدى تەرەپتە توختىغان ماشىنىغا تىكىلدۇق. ئاشۇ ماشىنىنىڭ ماشىنىمىزغا ئۇرۇلغانلىقى ئېنىق ئىدى. سېرىق چاچ، خام سېمىز شوپۇر يېنىمىزغا يۈگۈرۈپ كەلدى:

- خۇدا ھەقىقەتچى كەچۈرۈڭلار، كۆزۈم قىلدەك ئېلىنىپ قالغانىكەن، ئاچقىنىمدا ئۈسكەك بۇقىدەك ماشىناڭلارغا قاراپ تۇرتۇپ كېلىۋېتىپتەن. مەن. رولنى كۈچەپ سولغا ئۇردۇم. نېمە ئىش بولغىنىنى بىلمەيمەن. كەچۈرۈڭلار. ھەممە چىقىمىنى مەن تۆلەي، بۇزۇلغان يەرلەرنى مەن ياسىتاي. كەچۈرۈڭلار...

مەن ئەمدى 9 - ئىيۇل ۋەقەلىرىنىڭ چۆچەك ئەمەسلىكىگە، بالايى - ئاپەتنىڭ قاراقاناتلىرىنىڭ ماشىنىمىزغا ئۇرۇلۇپ ئۆتكەنلىكىگە ئىشەنگەندىم. ئەگەر بۇ كەلگىنى بالايى - ئاپەت بولمىسا، يولنىڭ ياقىسىدا جىمجىت تۇرغان ماشىنىمىزغا ئۈسۈپ ئۆتەمدۇ؟ تېڭىرقاش ئىچىدە ئابلىمىت ئاخۇنغا قارىدىم. ئۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك، چۆلىنى قاپلاپ كېلىۋاتقان قارا بوراننى خاتىرجەم كۈتۈۋېلىۋاتقان چۆل قويچىسىدەك بىخارامان تۇراتتى. كۆزلىرىدە

كېلىپ قېلىشلا بىر چوڭ پاجىئە... بۇ كىمنىڭ پىكىرلىرى؟ قايسى پەيلاسوپنىڭ مەنتىقىسى؟ راست، ئۇنىڭ بۇ پاجىئەسى بەزىدە خۇشاللىقتىن رەڭلىنىپمۇ قالىدۇ، لېكىن بۇ رەڭ ئۆتكۈنچى. خۇددى يامغۇردىن كېيىن ئۇپۇققا كۆتۈرۈلگەن ھەسەن - ھۈسەندەك بىردەملىك. ئۇ تېز ئارىدىلا ئۆز رەڭگىنى يوقىتىدۇ. جاپا - مۇشەققەت، غەم - ئەندىشە، ھەسرەت - نادامەتنىڭ قوينىغا سىڭىپ يوق بولۇپ كېتىدۇ. ئۇنىڭغا نېمە قالىدۇ؟ يەنە شۇ ئەنسىزلىك، ئۆز كۆڭلىنى تىنچلاندۇرۇش مەقسىتىدە قوزغالغان ئەسەبىي ئىنتىلىش، بۇ راستىنلا بىر پاجىئە، پاجىئە... بۇ كىمنىڭ پىكىرلىرى؟ بۇ كىمنىڭ مەنتىقىسى؟ بۇ راستىمدۇ؟ ئۇنىڭ يۈك ئىزدەپ غەم - ئەندىشە چېكىشى، ھېلىقى ھاكاۋۇر مال سېتىۋالغۇچىغا (باج، تۆلىشى، ۋەزىپىنى ئورۇندايمەن دەپ چۆل - جەزىرىلەردە چېپىپ يۈرۈشى، نېمىنىڭمۇ كۆلەڭگىسىدىن قورقۇپ 9 - ئىيۇلدا يوشۇرۇنۇۋېلىشى... ھەممىسى پاجىئە ئەمەسمىدۇ؟ ئۇنىڭ ھاياتتىن نېمىلەرنىدۇ كۈتۈشى، مېھىر - مۇھەببەت تەمە قىلىشى، ئارزۇ - ئارماننىڭ ئارقىسىدىن پايىپتەك بولۇشى - ھەممىسى پاجىئە ئەمەسمىدۇ؟ بۇ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ ئاھ خۇدا، ئۇ، پاجىئەلەرنىڭ ئارىسىدا يۈرۈپ ئۇنى سەزمەيدۇ. پاجىئەلەرنىڭ ئارىسىدىن پاجىئەلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتىدۇ. ھەممىنى 9 - ئىيۇلدىن، 9 - ئىيۇلنىڭ قۇياشىدىن، 9 - ئىيۇلنىڭ دەققە - سېكۈتلىرىدىن كۆرىدۇ؟»

مەن ئوي - خىيالنىڭ غەلۋىرىدە تاسقىلاتتىم. قەلبىمنى ئۈمىدسىز، خۇنۇك، نادامەتلىك خىياللار چۇلغاپ كېلەتتى. نېمىنىدۇ چۈشەنمەكچى، نېمىنىڭمۇ سىر - تۈگۈچلىرىنى يەشمەكچى بولاتتىم. پىكىرلىرىمنىڭ كېيىنكىلىرى ئالدىنقىلىرىنى رەت قىلاتتى. مېڭەمدە نۇرغۇنلىغان مەركەزداش چەمبەرلەر پىرقىراۋاتقاندەك تۈيۈلاتتى. نېمىشقىدۇ ئاشۇ مەركەزداش چەمبەرلەرنىڭ مەركىزىدە «9 - ئىيۇل» خۇددى سىركۈلنىڭ يىڭىسىدەك قادىلىپ تۇراتتى. 9 - ئىيۇل؟ بۇ، ئۈستامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، ئۇنىڭچە، پاجىئە يۈز بېرىدىغان كۈن. باشقا كۈنلەردە پاجىئە يوقىمىدۇ؟ باشقا كۈنلەردە پاجىئە يۈز بەرمەيدىغانىمىدۇ؟ باشقا كۈنلەردە قۇياشنىڭ نۇرلىرى يىللىق، ئىسسىق، يارقىن بولۇپ، پەقەت 9 - ئىيۇل قۇياشنىڭ نۇرلىرىلا مۇزدەكمىدۇ؟ پاجىئەنىڭ ئەڭ يامىنى پەقەت ئۈستامنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە - يەنى 9 - ئىيۇلدا يۈز بېرىدىكەن. باشقىلارنىڭ پاجىئەلىرىمۇ تۇغۇلغان كۈنىدە يۈز بېرىدىغانىمىدۇ؟ ئاشۇ سوئال مېڭەمگە كىرىشى بىلەن يەنە

ئازراق قالدۇق ئەنسىزلىكمۇ يوق ئەمەس ئىدى. مەن ئۇنىڭغا نەزەر سېلىپ تۇرغىنىمدا، ئۇ نېمىشقىدۇ ھېلىقى سېرىق چىرايغا قاراپ غەمكىنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ قويدى:

- ھېچ ئىش يوق. بۇزۇلغان يەرنى ياسىۋالسىمىز. ئۆزلىرىنىڭ ماشىنىسىغا بىرەر زەخمەت يەتمىگەندۇ؟

سېرىق چىراي شوپۇر ئەمدىلا ماشىنىسىنى يادىغا ئالغان بولسا كېرەك، خام سېمىز گەۋدىسىنى سۆرەپ ماشىنىسى تەرەپكە پالاقشىدى، بىزمۇ ئەگەشتۇق. ماشىنىنى بىر چۆگىلەپ تولۇق تەكشۈرۈپ چىقتۇق. ئۇنىڭ ماشىنىسىغا ھېچقانداق زەخمەت يەتمىگەندى، پەقەت كوزۇپ جازىسىنىڭ ئوڭ يان ئالدى تەرىپى كىچىككىنە سىجىلىپ كېتىپتۇ، سىرلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس تۆكۈلۈپتۇ.

سېرىق چىرايىنى ھەيرانلىق قاپلىدى. مەنمۇ ھەيرانىدىم. 9 - ئىيۇلنىڭ ئاجايىپ ۋەقەلىرىگە، بالايى - ئاپەتنىڭ تۆمۈر قاناتلىرىنىڭ پەقەت بىزنىڭ ماشىنىمىزغا تېگىپ ئۆتىدىغانلىقىغا ھەيرانىدىم. پەقەت ئابلىمىت ئاخۇن ئۆستاملا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئالدىن بىلىدىغاندەك، ئىلگىرىلا بىلىدىغاندەك خاتىرجەم تۇراتتى.

ماشىنىمىزنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدۇق. تۆمۈرلۈم ۋە بولقىلار بىلەن ئۇرۇپ كوزۇپنىڭ بۇزۇلغان جايىنى ئوڭشاشقا كىرىشتۇق. ھېلىقى سېرىق چىرايمۇ كېلىپ ياردەملەشتى. بىر نېمىلەرنى قىلىپ كوزۇپنىڭ ئاجراپ كەتكەن جازىسىنى ئەسلى ئورنىغا يېقىنلاشتۇردۇق. سىم بىلەن تاڭدۇق. ئەسلىدىكىدەك ئوڭشالمىغان بولسىمۇ، ھەر ھالدا بېسىلغان يۈكنى تىرەپ تۇرالغۇدەك ھالغا كەلگەندى. چېچىلىپ چۈشكەن يۈكلەرنى قايتا باستۇق. ئۈزۈلگەن ئارغامچىلارنى ئۆلدۈق. ئەمدى مېڭىشلا قالغانىدى. مەن: «ئەمدىغۇ بالايى - ئاپەت ئۆتۈپ كەتكەندۇ» دەپ ئويلايتتىم. بىر قانچە قېتىم ئاشۇ مەندە ئابلىمىت ئاخۇن ئۆستامنىڭ چىرايىغا قاراپ قويدۇم، لېكىن ئۇ ھېچنېمە دېمەيتتى، كۆزلىرىدىن ئەنسىزلىكنىڭ شولىسى ئۇچقۇنداپ تۇراتتى، كۆرۈنۈشى يەنىلا غەمكىنلىكىدى.

قۇياش، لەنتى 9 - ئىيۇلنىڭ قۇياشى چۆل گىرۋىكىگە يوشۇرۇنغان. كەچكى شەپەق قىزىل جىيەك بولۇپ چۆل بىلەن ئۇپۇقنى تۇتاشتۇرۇپ تۇراتتى. 9 - ئىيۇل تېخى تۈگىمىگەندى. مەن «9 - ئىيۇل ئاياغلاشماي تۇرۇپ، ئۆستامنىڭ كۆزلىرىدىكى ئەنسىزلىك شولىسى ئۆچمىسە كېرەك» دەپ ئويلىدىم.

ئابلىمىت ئاخۇن ئۆستام ماشىنىنىڭ ئۈستىدە ئارغامچىلارنى تارتىپ چىگىتتاقتا ئىدى. سېرىق

چىراي شوپۇر بولسا پەستە، چىگىتتاقتا ئارغامچىلارنى يەنىمۇ چىگىتتىپ كوزۇپنىڭ ئاستىدىكى ئىلمەكلەرگە ئىلاتتى، چىگەتتى. «تارس!» قىلىپ قالدى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئابلىمىت ئاخۇن ئۆستام ئارغامچىنى پولاڭلاقتىنچە يەرگە ئۇچۇپ چۈشتى. قىيىلىپ تەييار بولغان ئارغامچا ئۈزۈلگەندى. مەن «ئەمدى ئۇنىڭ ئوڭ قولى سۇندى» دەپ ئويلىدىم. مېڭەمدىن «ئەتە يېتىپ بارىمىز. ئاتا ئىسلام ئۇنىڭ قولىنى يەنە 11 - ئىيۇلدا تاڭدىغان بولدى» دېگەن پىكىر چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ كەتتى. پالاقشىپ بېرىپ ئۆستامنى يۆلىدىم. ئۇ، كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇپ ئىنجىقلايتتى، نەپەس ئالالماي قىيىنلايتتى. چېكىسىدىن ئاققان قىپقىزىل قان قارامتۇل يۈزىنى بويلاپ ئېقىپ تۇراتتى. «ئاھ، لەنتى 9 - ئىيۇل، سېنىڭ پاجىئەلىرىڭ تېخى تۈگىمىگەنكەن - دە».

بىر ھازادىن كېيىن ئابلىمىت ئاخۇن ئۆستام پۇشۇلداپ نەپەس ئالدى، كۆزلىرىنى ئاچتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن يەنىلا بخارامانلىق چىقىپ تۇراتتى.

- ھەممىسى ئۆتۈپ كەتتى، مەن مۇشۇنداق بولۇشنى بىلەتتىم.

- ئۆستام، قوللىرى، ئوڭ قوللىرى ساقمۇ؟ ئۇ قوللىرىنى كۆتۈردى. چېكىسىدىن سرغىپ چۈشۈۋاتقان ئىسسىق قاننى سىلىدى: - قولۇم ساق ئىكەن، بۇ قېتىم قىسمەت چېكەمگە ئۇرۇپ ئۆتۈپتۇ.

مەن ھەيرانلىقتا لال ئىدىم. «ئاھ، خۇدايىم، يەنە نېمە كارامەتلىرىڭ بار؟ بىزگە كۆرسەتمىگەن يەنە نېمە كارامەتلىرىڭ بار؟»

ئاشۇ كۈنى، لەنتەگگۈر 9 - ئىيۇلنىڭ قۇياشى ئاللىقاچان ئۆچكەن بولسىمۇ، بىز تاكى سائەتنىڭ سترېلكىسى 10 - ئىيۇلنىڭ تۇنجى دەقىقىلىرىگە ئۆتمىگىچە چۆلدىن قوزغالمىدۇق. ئابلىمىت ئاخۇن ئۆستام يەنە نېمىنىدۇ كۈتەتتى، مەنمۇ كۈتەتتىم. ئاشۇ مودا يىگىتلەردەك كىيىنگەن، «ئاخۇن» لاردەك سىپايە، مۆمىن بەندىلەردەك ئېتىقادلىق ئۆستامغا يەنە نېمە كەلمىشلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتەتتىم. ھەيھات، سائەتنىڭ سترېلكىسى لەنتەگگۈر دەقىقىلەرنىڭ ئەڭ ئاخىرقىسىنىمۇ يالاپ ئۆتتى. قۇلقىمغا «يا بىسىمىلا» دېگەن يېقىملىق ئاۋاز ئاڭلاندى. بىز قوزغالمىدۇق. ھەممە ئۆتۈپ كەتكەن - ئەندىشە قۇيۇنلىرىمۇ، بالايى - ئاپەتنىڭ قارا قاغىسىمۇ ئۇچۇپ ئۆتۈپ كەتكەندى. بىزنى پارلاق، گۈزەل، تىنچ، خاتىرجەم كۈن كۈتۈپ تۇراتتى.

مەن 10 - ئىيۇلنىڭ پارلاق قۇياشى شەرق تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەندە ئۆيۈمگە كىرىپ كەلدىم.

ئاينىڭ 7 - كۈنى تۇغۇلغان. يەنى خەنزۇ رىۋايەتلىرىدىكى پادىچى يىگىت بىلەن توقۇمىچى قىز سامان يولىدا ئۇچرىشىدىغان كۈندە، ئۇلارنىڭ يېقىملىق پىچىرلىشىشلىرى ئاينىڭ كۈمۈش نۇرلىرىغا كۆمۈلگەن تال بوستانىنىڭ ئاستىدا ئاڭلىنىدىغان كۈندە يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقان. ئەگەر ئابلىمىت ئاخۇن ئۈستامنىڭ قىسمەتلىرىدە كىدەك، ھەممە پاجىئە تۇغۇلغان كۈندە يۈز بېرىدىغان بولسا... مەن پەقەت مانا شۇنىڭدىن ئەنسىرەيتتىم. قىزىمنىڭ ئاشۇ 7 - ئىيۇلدىكى ئىككى قېتىملىق ئىمتىھاندىن ئەنسىرەيتتىم. خۇدا ئۆزۈڭ ساقلا، قىزىمنى يۈلە، ئۇنىڭغا يار - يۈلەك بول...

كۆپ ئۆتمەي ئىمتىھانلارنىڭ نەتىجىسىمۇ چىقتى. ئەنسىرىگىنىم بىكار ئەمەس ئىكەن، قىزىم ئۆتەلمەپتۇ، بېكىتىلگەن نومۇر چېكىدىن 30 نومۇر كەم ئاپتۇ. نومۇر جەدۋىلىدىن بىلدۈرۈلگەن، قىزىم 7 - ئىيۇلدىكى دەسلەپكى ئىككى ئىمتىھاندا پۈتلىشىپ كېتىپتۇ. ئەمدى ئىلاجى يوق ئىدى. قىزىمنىڭ يىغلاشلىرىغا، ئاھ - نادامەتلىرىگە نېمىدەپ تەسەللى بېرىشنى بىلمەيتتىم. كۆڭلۈمدە بولسا پەقەت بىرلا پىكىر كېزىپ يۈرەتتى: «ياق، قىزىمنىڭ مۆدۈرۈپ كېتىشىگە ئۇنىڭ 36 - مەيدانغا كىرەلمىگەنلىكى سەۋەب ئەمەس. سىرتتىن قەغەز تۈگۈنچەكلەرنى شۇڭغۇتالمىغانلىقىمىزمۇ سەۋەب ئەمەس. ئۇنىڭغا پەقەت لەنەتتەگگۈر 7 - ئىيۇل سەۋەبىكار. ئۇ، 7 - ئىيۇلدا تۇغۇلمىغان بولسا، ئىمتىھانلار 7 - ئىيۇلدا باشلانمىغان بولسا... ئاھ، لەنەتتەگگۈر 9 - ئىيۇل، لەنەتتەگگۈر 7 - ئىيۇل، لەنەتتەگگۈر تۇغۇلغان كۈن...»

1990 - يىلى 4 - ئاپرېل، خوتەن

ئاپتور: خوتەن پىداگوگىكا ئالىي تېخنىكوم پارتكومى تەشكىلات - تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى (M1)

ئىمتىھان مەيدانىغا بارمىدىم. قىزىمنىڭ ئاخىرقى ئىمتىھانلىرىمۇ تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىن تۈگىگەندى. مېنى ئەمدىلا ئۇيقۇدىن كۆز ئاچقان قىزىم كۈتۈۋالدى. بوينۇمغا گىرە سېلىپ ھۆڭرەپ يىغلىدى. مەن ئۇنىڭ دولسىنى، يۇمشاق چاچلىرىنى سىيلاپ پەپلىدىم. كېيىن سۆزلەپ بېرىشىچە، ئۇنىڭ ئىمتىھانلىرى تازا كۆڭۈلدىكىدەك بولماپتۇ. ئۇنىڭ ناچار ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىر ئىمتىھان مەيدانىدا ئولتۇرۇپ قاپتۇ. مۇزاكىرىلىشىپ، ئۆز ئارا مەسلىھەتلىشىپ ئىمتىھان بېرىشكە ئىمكان بولماپتۇ. ئىمتىھان مەيدانىنى ئورۇنلاشتۇرغۇچىلار ھاكىمنىڭ، شۇجىنىڭ، دېرىكتورنىڭ، ئىدارە باشلىقىنىڭ، بۆلۈم باشلىقىنىڭ، گۇرۇپپا باشلىقىنىڭ بالىلىرىنى ھەر بىر ئەلاچىنىڭ يېنىغا بىردىن سىغداپ 36 - مەيدانغا ئورۇنلاشتۇرغان. دىكەن. قىزىم ئۇ يەرگە سىغماپتۇ. كونا خىزمەتداشلىرىمۇ ياردەم بېرەلمەپتۇ. چۈنكى كىچىككىنە 36 - مەيدانغا ئۇنىڭدىن ئارتۇق يەنە سىغمايدىكەن. تۈگۈنچەك قەغەزلەرنى سۇڭگۈتتىغانلار 36 - مەيداننىڭ ئىشىكىدىن، دېرىزىسىدىن يىراق كېتىشمەيدىكەن... قىزىم ئولتۇرغان ئىمتىھان مەيدانىغا بولسا، قەغەز سۇڭگۈتتىغان ئىشلار قاملاشماي قاپتۇ. مەن بولمىغاچقا ئانىسى قاملاشتۇرالمىپتۇ. شۇنداق قىلىپ قىزىم كۆڭۈلدىكىدەك ئىمتىھان بېرەلمەپتۇ.

- ئانچە - مۇنچە بىر نەرسە يازالدىڭىزمۇ؟
- يېزىشىغۇ يازدىم. ئىمتىھان قەغەزىنى چالا قويماي تولدۇرۇپ چىقتىم. لېكىن...
- خۇدايىم يۈلەر، قىزىم. كۆڭلىڭىزنى بېرىم قىلماڭ. پېشانىڭىزگە نېمە پۈتۈلگەن بولسا، شۇنى كۆرەرسىز، ئالىي مەكتەپلەرگە، يەنە كېلىپ ئەڭ ياخشى مەكتەپلەرگە كىرىپ قېلىشىڭىزمۇ مۇمكىن. تەقدىرىڭىزدە نېمە بولسا شۇنى كۆرمەي ئىلاجى يوق، - مەن ئۇنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى بەردىم.

قىزىم زېرەك ۋە ئەقىللىك ئىدى. ئادەتتە نەتىجىلىرىمۇ يامان ئەمەس ئىدى. مەن ئۇنىڭ ئىمتىھاننى ياخشى بېرىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتىم. لېكىن پەقەت بىرلا ئىش تۈنۈگۈندىن بېرى كۆڭلۈمگە ئەنسىزلىك سېلىپ تۇراتتى. مەن ئەمدى ھەر بىر ئادەمنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە ئۇنىڭغا ئاللىقانداق پېشكەللىكلەرنىڭ ھەمراھ بولىدىغانلىقىغا، بالايى - ئاپەتنىڭ سوڭىدىشىپلا يۈرىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ قالغانىدىم. قىزىم 7 -

ئوغرى

(ھېكايە)

ئىبراھىم ئەمەت

- ئابروي دېگەنلەر ئەسقاتمايمىش. تۈرمىمۇ ئوخشاش. بۇ دۇنيادىكى دوزاخ دېگەن مۇشۇ. شۇڭا گۇناھكارلار بۇ يەرگە يىغىلغان. ئۆزۈڭمۇ ئىشلەۋاتقان يېرىڭدە خېلى ئىناۋەتنىڭ بار كادىر بولغىنىتىڭ؟ جەمئىيەتتە خېلى - خېلى ئادەملەر ساڭا ئېگىلىپ تازىم قىلىدىغان بولغىنىتى. ئەمما بۇ دوزاختا سېنى ھېچكىم كۆزگە ئىلمايدۇ. ياش مەھبۇس ئاچچىق تاماكىنى كۈچەپ تارتىپ، ئىسنى غەزەپ بىلەن پۈۋلىدى - دە، قېرى مەھبۇسقا ھومىيىپ:

- سەن زادى نېمە دېمەكچى، گەپ قىلمىسا؟ - دېدى ئوڭۇپ.

ياش مەھبۇسنىڭ ئەلپازىدىن سەل قورققان قېرى مەھبۇس دەرھال گەپنى ياساپ: - نېمە سەكرەيسەن؟ ئاغزىڭنى تاتىلاش ئۈچۈن چېقىشىپ قويدۇم. پاراڭلىشىپ ئولتۇرايلى دەپ شۇ. قارىسام، ئاغزىڭدىن گەپ چىقىدىغاندەك ئەمەس. بوپتۇ، ئاڭلىغىڭ كەلسە بېشىمدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئېيتىپ بېرەي، بەك قىزىق دېگىنە، - دېدى مۇغەمبەرلىك بىلەن ھىجىيىپ.

قېرى مەھبۇسنىڭ كېيىنكى گەپلىرىدىن بوشاشقان ياش مەھبۇس «مەيلى» دېگەندەك ئۇنىڭغا قاراپ قويدى.

- قېرىغاندا تۈرمىدە نېمە ئىش قىلسەن، دەيدىغانسەن ھەقىچان. كالا ئوغرىلاپ كىرىپ قالمايمەنمۇ بۇ دوزاخقا. تۇنجى قېتىملىقىمۇ بۇ، دەمسەن؟ نەدىكىنى، بىرەر يۈزدەك ئېشەك ۋە كالا ئوغرىلىغاندىمەن ئۆمرۈمدە. تۈتۈلۈپ قالمىساڭ ئوغرىلىقىمۇ بولىدىغان ھۈنەر. مەسىلەن، ئېشەكنى قانداق ئوغرىلايدىغانلىقىمنى ئاڭلىساڭ، كۈلۈپ تېلىقىپ قالسىن. قارا، ئۆيۈم جاڭگالدا. ئانقا بەرگۈسىز بىر مىدە ئېشىكىم بار. ھەر قانداق

تۆمۈر پەنجىرىدىن چۈشۈۋاتقان ئاي نۇرى كامپىر تېمىغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان ئىككى مەھبۇسنىڭ يۈزىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. قېرى مەھبۇس ئاسمانغا قاراپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان ياش مەھبۇسقا:

- ئادىشوي، سەن كەلگىلىمۇ نەچچە كۈن بولدى، ئاسمانغا قاراپ پۇشۇلداپلا ئولتۇرىدىغان نېمىكەنسەن، گاچىمۇ يە سەن. بۇ دېگەن تۈرمە، گۇڭۇر - مۇڭۇر پاراڭلىشىپ ئولتۇرىدىغان گەپ. بولمىسا بۇ يەردە كۈننىڭ ئۆتمىكى تەس. ئۇتتۇرۇۋەتكەن قىمارۋازدەك بېزىرىپ تۇرماي، ئۆزۈڭنى بىر ئىشلارغا مىلكە قىلىپ ئۆتمەسەن. كۈندۈزى بىر نېمىلەرنى يازسەن. ئاخشىمى مۇشۇنداق ئادەمنىڭ ئىچىنى سىقىپ، قوشتىن چىققان كالىدەك پۇشۇلداپ تۇرغىنىڭ تۇرغان. ئەپتىڭدىن زىيالىدەك قىلسەن. نېمە بولۇپ بۇ يەرگە كىرىپ قالدىڭ؟ ئەكەلگىنە تاماكاڭنى.

ياش مەھبۇس ئۇنىڭغا خوشياقماسلىق بىلەن قاراپ قويۇپ بىر ئورام تاماكا تۇتتى. ئارىنى يەنە جىملىق باستى.

- ھە، مۆرىمەيسەنغۇ؟ - دېگۈدەك نېمە گەپ بار.

- قىزىقكەنسەن. ئۆزۈڭ تەلەپ قىلىپ كىرىۋالمىغانسەن بۇ دوزاخقا. تۈرمە دېگەن ئادەم بالىسى قەدەم باسىدىغان يەر ئەمەس. ئوغرى دەمسەن، قاتىل دەمسەن، ياكى ئالىم - زىيالىي دەمسەن ھەممىسى ئوخشاش بۇ يەردە. گەدىنىدە قارىسى بار ئادەم ئەسكىلىرى. ھە، گەپ قىلمايسەنغۇ؟ ئاڭلىسام، بۇ دۇنيادا كىم گۇناھنى كۆپ قىلسا، خاھى پادىشاھ، خاھى گاداى، خاھى ئەمەلدار، خاھى پۇقرا بولسۇن ئۆلگەندە ئۇدۇل دوزاخقا كىرەرمىش. ئۇ يەردە پۇل - ھوقۇق، يۈز

ئاڭلىمىمەن. دېدىمغۇ ساڭا، خاسلا مۇڭگۈزى بار كالا ئوغرىلايمەن، دەپ. مەن مۇڭگۈزنىڭ قاندىقىنى يۇمشاتقىلى بولىدىغانلىقى، قاندىقىنى يۇمشاتقىلى بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمەن. بۇ قېتىم مۇڭگۈزى بەك توم بىر كالىنى ئوغرىلاپ سېلىپ، يا مۇڭگۈزىنى ئېگەلمەي، يا ساتالماي، ئاخىر تۇتۇلۇپ قالغان. ئەمدىمۇ بىلگەنەن.

- خەقنىڭ كالىسىنى ئوغرىلىغاننى ئاز دەپ مۇڭگۈزىنى ئېگىپ ساتقىنىڭ قىيىنچىلىقى ئالدامچىلىق ئەمەسمۇ؟

- قوپە ئۇنداق پاق - پاق گېپىڭنى، جەمئىيەتتە بۇنداق ئالدامچىلىق - قىزىلكۆزلۈك قىلىۋاتقان يالغۇز مەنلىمىدەم. سىلەر زىيالىيلاردىمۇ خەقنىڭ ئەمگىكىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالىدىغان ئىشلار ساماندىكىمىشقىمۇ؟ ئەمەلدارلارنى دېمەيسەن تېخى؟ بىرەر ھاجەتمەن سوۋغا - سالامسىز باشلىقنىڭ ئالدىغا بارالمىسا. ئۇلارنىڭ مەندىن نېمە پەرقى؟ بېقىپ كۆرسەك ھەممىمىز ئوغرى. ھەممىمىز خەقنى قاشتىپ، قاقتى - سوقتى قىلىمىز. مەن خەقنىڭ نەرسىسىنى ئوغرىلاپ ئۆزۈمنىڭ قىلىۋالسام، ھېلىقىدەكلەر ھۆكۈمەت بەرگەن ھوقۇققا تايىنىپ خەقنىڭ نەرسىسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالىدۇ. ئەسلى ئۇلار ئوغرىنىڭ چوڭى. شۇنىڭغا ھەيرانمەن. مەندەكلەرنى ساقچىلار ئىز قوغلاپ تۇتىدۇ، ھېلىقىدەكلەر بولسا قانۇننىڭ جازاسىغا ئۇچرىمايدۇ. مېنى «ئوغرى» دەپ ھېچكىم ئارىم ئالمايدۇ، مەندىن مەرەزدىن قاچقاندەك قاچىدۇ ھېلىقى چوڭ ئوغرىلارنى بولسا، ھەممە ئادەم بىلىپ تۇرۇپمۇ ئەيىبلەنمەيدۇ. ئۇكاموي، سەن زىيالىي بولغاندىكىن، بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈپ باققىنا؟

ياش مەھبۇس ئۈنچىقىمىدى. ئەمما ئوغرىنىڭ گەپلىرى ئۇنىڭغا تەسىر قىلىۋاتاتتى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ دېگەنلىرى راست ئەمەسمۇ؟ بىزدە قانۇنلۇق بولغان نەرسىنىڭ ھەممىسى ئەقىلگە مۇۋاپىق بولۇۋەرمەيدۇ. ئوخشاشلا بىز ئەقىلگە مۇۋاپىق دەپ قارىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ قانۇنلۇق بولۇشى ناتايىن. شۇڭا قانۇن بەزىدە تۈزۈمنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قالسا، تۈزۈم بەزىدە قانۇننىڭ ئورنىغا دەسسەيدۇ. تۈزۈم دېگەن نېمە؟ ئۇ دېگەن باشلىقنىڭ ئىرادىسى. ئۇنىڭ بىر ئېغىز گېپى بىلەن بەزىدە بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى بەلگىلىنىدىغان گەپ. بىراق جاھان ھامان ئوڭشىلىدۇ، قاچان ئوڭشىلىدۇ، دەمسىز؟ ئادەم قانۇننى ئەمەس، قانۇن ئادەمنى باشقۇرغاندا! (M1)

يەردىن قويۇۋەتسەم ئۇدۇل ئېغىلىنى تېپىپ كېلەلەيدۇ. مەن ھەر جۈمەدە بازارغا بارىمەن. ئۇلاڭ بازىرىغا كىرىپ چەتكىرەك باغلاپ قويغان ھاڭگا ئېشەكلەردىن بىر نەچچىسىنىڭ نۇقتىسىنى ئىگىلىرىگە تۇيدۇرماستىن كېسىۋېتىمەن - دە، ئاندىن مەدەنىي قويۇۋېتىمەن. بېقىش تېپىپ تازا سەمرىپ دىغىراپ كەتكەن بۇ جاڭزا ئوتتۇر جاڭگالغا قاراپ قاچىدۇ. ھېلىقى نۇقتىسى كېسىلىپ بوشانغان ھاڭگىلار مەدەنىي پۇراپ تۇمشۇقلىرىنى شىڭتايىتىقىنىچە ئۇنى جاڭگالغا قوغلاپ بارىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ ئېشەكلەر ئۆز ئايىغى بىلەن ئېغىلغا كېلىدۇ. ئاندىن مەن بۇ ھارامتاماقلارنى باشقا يۇرتقا ئاپىرىپ ئېلىشىغا سېتىپ، تۇمىقىمنى قىرلاپ، ئېشىكىمنى مىنىپ ئۆيگە يانمەن.

قېرى مەھبۇس: «قانداق، قالتىسكىمەن؟» دېگەندەك قىلىپ ياش مەھبۇسقا قاراپ ھەييارلارچە كۈلۈپ قويدى. بۇ قېرى ئوغرىنىڭ گەپلىرى ئۇنىڭغا قىزىق تۇيۇلغان چېغى، ئىككى كۈنگىچە ئۈندەمەي ئولتۇرغان ياش مەھبۇس ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتى:

- ھا - ھا - ھا... ھىيلە - مىكىردە شەيتانغىمۇ دەرس بېرىدىغان نېمىكەنەن. ھوي، قېرى قاقباش، ئادەمنىڭ ئەقىلىگە كەچمەيدىغان بۇنداق ئۇستاتلىق قانداق خىيالىڭغا كەلدى؟ - پۇل دېگەن ئادەمنى نېمە كويلارغا سالمايدۇ، دەيسەن. ئوغرىلىق قىلغاندا قانداق قىلسام تۇتۇلۇپ قالمايمەن، دېگەننىلا ئويلايدىغان گەپ.

- ئۇنداقتا كالىنى قانداق ئوغرىلايسەن؟ گېپىڭگە قارىغاندا، بۇنىڭدىمۇ بىر قۇۋلۇق - شۇملۇقۇڭ بارغۇ سەن كەمەك ئەييارنىڭ؟ - ئەكەلگىنە تاماكاڭنى، تولا گەپدانلىق قىلماي. كالىنى قانداق ئوغرىلايتتىم؟ ئاڭلاپ تۇر ئەپەندىچاق: مەنچۇ، خاسلا مۇڭگۈزى بار كالىلارنى ئوغرىلايمەن. ئۆزۈم ئالدىدىن چەن سوقۇپ قويغان كالىنى ئوغرىلاپ كەلگۈچە تونۇردا ئىككى كۆمە كاۋا پىشىپ تۇرىدۇ. ئاندىن ئۇ كالىنى مىدىرلىيالمىغۇدەك قىلىپ دارغا باغلايمەن - دە، ئىككى كاۋىنى ئىككى مۇڭگۈزىگە قادايمەن. كالا ھۆركىرەپ ھالىدىن كېتىپ قالىدۇ، ئۇنىڭغىچە كاۋىلار مۇڭگۈزىنى يۇمشىتىپ بولىدۇ. مەن بۇ مۇڭگۈزلەرنى ئۆزگەرتىپ ئېگىمەن - دە، كالىنى ئەتسىلا سېتىۋېتىمەن. مۇڭگۈزى ئوخشىمىغاندىكىن، بەزىدە ھەتتا ئۆز ئىگىسىگە ساتساممۇ ئۇقماي قالىدۇ تېخى.

ياش مەھبۇس ھەيران قالدى: - كاۋا شۇنچە توم مۇڭگۈزىنى يۇمشىتالامدۇ؟ - ئالدىرىمىغىنا، گېپىمنىڭ ئاخىرىنى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تۈرمە باشقۇرۇش ئىدارىسى سىياسىي باشقارمىسىنىڭ خادىمى

ئېچىلماي

توزىغان

غۇنچە

(ھېكايە)

ئابدۇرېشات مۇساجان (مۇراد)

يۈرىكىگە ئوت ياققان گۈزەل ئىكەنلىكىنى جەزم قىلالايتتى.

بىر كۈنى كەنت كادىرلىرى بىلەن دېھقانلارنى خامان ئېلىشقا ئالدىرىتىپ قويۇپ بالدۇر قايتىپ كەلدىم - دە، بىرەر سالقىنراق يەر تېپىپ بىردەم ئۇخلىۋېلىش ئۈچۈن بىر پارچە كىگىزنى ئېلىپ باغقا كىردىم. مەن تال بارىڭى ئاستىغا كىگىز سالدىم - دە، تاماكا چېكىپ ئولتۇرۇپ بىردىنلا ھەمراخاننىڭ ئۆرۈك تېرىۋاتقانلىقىغا كۆزۈم چۈشتى. ئۇ، زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ پىشىپ تۆكۈلۈپ كەتكەن ئۆرۈكلەرنى تېرىپ سېۋەتكە قاچىلاۋاتاتتى. ھەر قېتىم ئورنىدىن تۇرغاندا ئىككى قولى بىلەن يامپىشىنى چىڭ قاماللاپ، قەددىنى ئاران رۇسلايتتى.

بۇ كېسەلچان ئايال ئۇ يەردە ئاشۇنداق قىيىنلىپ ئۆرۈك تېرىۋاتسا، كۆزۈمگە قانداقمۇ ئۇيقۇ كەلسۇن؟ شۇڭا مەنمۇ بېرىپ ئۆرۈك تېرىشىپ بەردىم.

- قانداق ئىكەن؟
- ئەتىگەندىلا ئۆرۈك ساتقىلى شەھەرگە كىرىپ كەتكەندى.

مېنىڭ خېلىدىن بىرى، شۇنچە ياش تۇرۇپ بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلىغان قېرىغا تېگىۋالغان بۇ چوكاننىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ بېقىش نىيىتىم بولغاچقا، ئۇنىڭدىن كوچىلاپ گەپ سوراشقا باشلىدىم:

- نەچچە ياشقا كىردىلە؟

مەن ھەمراخان بىلەن ئۆتكەن يىلى ئۆرۈك پىشىشىدا تونۇشۇپ قالغانىدىم. ئۇچاغدا مېنى نۇقتىدا تۇرۇپ ئىشلەشكە مۇشۇكەنتكە تەقسىم قىلغان بولۇپ، كەنت تەشكىلىنىڭ نە بىرەر ئېغىزلىق ئىشخانىسى، نە ياتاق قىلغۇدەك بىرەر ئېغىزلىق ئۆي بولمىغاچقا، ياتاق - تامىقىم ئالدىن بېيىغان دېھقان قانداق چوققىنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

قانداق چوققا 60 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان، ئوتتۇرا بوي، سەل مۈكچەيگەن، شالاڭ ساقاللىق چىرايىنى ئۆمۈچۈك تۈرىدەك قورۇقلار باسقان يۇمۇق كۆز كىشى بولۇپ، ئەتىدىن كەچكىچە ئېتىز - ئېرىق ئىشى بىلەنلا بولاتتى. ئۇنىڭ 12 ياشلىق نەۋرىسى ياسىن تاڭ سەھەردىلا ئىككى ناننى پوتىسىغا چېگىپ، قوي پادىسىنى ھەيدەپ بىر چىقىپ كەتسە، قاراڭغۇ چۈشكەندە قايتىپ كېلەتتى.

قانداق چوققىنىڭ ئايالى ھەمراخان ھەمىشە قېرى ئاياللاردەك كۆكرەك پۈرمە كۆڭلەك كىيىپ، بېشىغا ئاق داكا ياغلىق ئارتىپ يۈرىدىغان ياشقىنە جۇۋاندى. ھەمراخاننىڭ قېرىلارغا خاس كىيىمى زىلۋا بويىنى يوشۇرۇپ، ئۇنى 30 ياشتىن ئاشقاندا كۆرسىتەتتى. يۇمىلاق يۈزى ئاپتاپتا كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن بولۇپ، ئىنچىكە قاشلىرى ئاستىدىكى شەھلا كۆزلىرى تولىمۇ مىسكىن كۆرۈنەتتى. ھەر قانداق كىشى بىر قاراپلا ئۇنىڭ قىزۋاقتىدا نى - نى يىگىتلەرنى كۆيدۈرۈپ،

- يىگىرمىگە، - تەبەسسۇم بىلەن جاۋاب بەردى ئۇ.

- يىگىرمىگە؟ - قايتىلاپ سورىدىم ھەيرانلىقىمنى باسالماي.

- ھەئە. بۇ يىل ئۈجمە پىششىقىدا 20 گە كىردىم. ھەيران قىلىۋاتاملا؟ سىلەر شەھەرلىكلەر تەييارنى يەپ، جاپاتارتماي، 60 ياشقا كىرىپمۇ ساقال قويماي يىگىتلەردەك يۈرگىنىڭلار بىلەن بىز سەھرايلىقلار جاپانىڭ دەستىدىن مانا مۇشۇنداق بالدۇرلا قېرىپ كېتىمىز.

- ئۇنداقتا سىلى ئەرلىرىدىن 40 ياشتەك كىچىك ئىكەنلا - ھە؟

- شۇنچىلىك.

- قانداق ئىكەنلىكىڭىزنىڭ سىلەدەك نەۋرىسىمۇ باردۇ؟

- چوڭ نەۋرىسى مەندىن ئىككى ياش چوڭ، پەنەۋرىلىرى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدۇ.

- سىلى قانداق بولۇپ چوڭ دادىلىرىدەك بۇ كىشىگە تەگدىلە؟

ئۇ مەندىن بۇنداق سوئالنىڭ چىقىپ قېلىشىنى ئويلىمىغانمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ، بىر سىقىم ئۆرۈكنى تۇتقان پېتى كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئېغىر خۇرسىنىپ قويۇپ، قولىدىكى ئۆرۈكلەرنى سېۋەتكە تاشلىدى. دە، ماڭا لايىق دەپ بىر قارىۋالغاندىن كېيىن، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ گەپ باشلىدى:

- سۆزلەپ كەلسەم گەپ تولا. ئۇ چاغلاردا ئائىلىمىز بەكمۇ نامرات ئىدى. ئانام ھەمىشە ئۆزىنىڭ كونا كۆڭلەكلىرىنى سۆكۈپ ماڭا كۆڭلەك تىكىپ بېرەتتى. تاكى تويۇم بولىدىغان چاغقىچە بىرمۇ يېڭى كىيىم كىيىپ باقمىغانىدىم. جان سانىمىز كۆپ بولغاچقا، كۈنىمىز تولىمۇ غورىگىل ئۆتەتتى. دېمىسىمۇ بىزلا ئەمەس، مەھەللىمىزدىكى تولا ئادەملەر بەك نامرات بولغاچقا، ئالتە - يەتتە جان بىر يوتقانىنى يېپىنىپ ياتىدىغان ئائىلىلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى.

مەن 11 ياشقا كىرگەندە بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرنىڭ بوغالتىرنىڭ ئائىلىسى بىلەن باردى - كەلدىسى ئاۋۇپ كەتتى. ماڭا بىر قانچە قېتىم يېڭى كىيىم - كىچىك تىكتۈرۈپ بەردى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئانامدىن: «تويۇڭنى قىلىمىز» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ قالدىم. مەن توي قىلىشنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيتتىم، شۇڭا ئانامدىن: - ئانا، تويۇمنى قىلسا قانداق بولىدۇ؟ - دەپ سورىدىم.

- تويۇڭنى قىلساق، كۈندە يېڭى - يېڭى كىيىملەرنى كەيمەيسىز، گۆش، كاۋاپ، پولۇ يەيسەن، - دەپ چۈشەندۈردى ئانام. بالىلىق دېگەن بالىلىقتە؟! مەن ئانامنىڭ

گەپنى ئاڭلاپ، توي قىلغان كىشىلار يېڭى كىيىم كىيىپ، گۆش، كاۋاپ يېيەلەيدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قاپتىمەن. شۇڭا ئانامدىن يەنە سورىدىم:

- ئانا، سىزمۇ توي قىلغانمۇ؟
- ھەئە، - جاۋاب بەردى ئانام كۈلۈپ كېتىپ.

- ئەمىسە، سىز نېمىشقا كۈندە يېڭى كىيىم كەيمەيسىز، گۆش، كاۋاپ، پولۇ يېمەيسىز؟
ئانام بىر ھازا تېلىقىپ كۈلۈپ كېتىپ جاۋاب بەردى:

- مەن ئۇنداق كۈندە ماڭا يېڭى كىيىم تىكتۈرۈپ، گۆش، كاۋاپ ئېلىپ بېرىدىغان باي ئادەمگە تېگەلمىگەن. ئەمدى سەن ئاشۇنداق باي يىگىتكە تېگىدىغان بولىدۇڭ، قىزىم.

- كىمگە؟
- بوغالتىرنىڭ ئوغلى قاسىمجانغا.
- ياق، ئۇنىڭغا تەگمەيمەن، ئۇ بەك ئەسكى.

ئۆتكەندە تراكتورغا ئېسىلسام مېنى ئۇرغان.
- ئەمدى ئۇرمايدۇ. سېنى چىرايلىق ياساندۇرۇپ، تراكتورغا چىقىرىپ، يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ بازارغا ئاپىرىدۇ، كاۋاپ، لەڭمەن ئېلىپ بېرىدۇ.

- ئۇ ماڭا ئاكا بولامدۇ؟
- ياق، سېنىڭ ئېرىڭ بولىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن دائىم يېڭى كىيىم كىيىش، گۆش، كاۋاپ يېيىشنى تولا ئارزۇلاپ «تويۇم تېزراق بولسەن» دېگەننىلا ئويلايدىغان بولىدۇم.

- سىلى ئوقۇمىغانمۇ؟ - سورىدىم مەن ئۇنىڭ گەپنى بۆلۈپ.

- ئۆمرۈمدە مەن يا مەكتەپتە، يا ئاخۇنۇمدا ئوقۇپ باقمىغان، ئېلىپنى چوماق دېيەلمەيدىغان قارا قورساق خوتۇنمەن. كىچىك چاغلىرىمدا: «ئوقۇيمەن» دېسەم، ئاتا - ئانام: «قىز بالا دېگەن ئوقۇيمەن دەپ سەكىلدەپ يۈرسە ئوبدان بولمايدۇ، ئۆكىلىرىڭنى باقمىسەن» دەپ مەكتەپكە بەرمىگەن.

- ھە، كېيىن قانداق بولدى؟
- بالىلىق دېگەن ئاجايىپتە؟! «تويۇم بولىدۇ» دەپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، قويغا ئوت ئېلىپ بوغالتىرنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىكى كوچىدىن چوڭ يولغا چىقسام، قاسىمجان يول بويىدا تۆت - بەش كىشى بىلەن تراكتورنىڭ چاقىنى ئوڭشاۋېتىپتۇ. مەن تاغارنى يۈدىگەن پېتى ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ قاراپ تۇردۇم. بىردەمدىن كېيىن باشقىلار كۈلۈشكەن پېتى قاسىمجاننى ئوقۇپ، مېنى ئىشارەت قىلدى. قاسىمجان مېنى كۆرۈپ ھۆپپىدە قىزىرىپ كەتتى ۋە دۇدۇقلاپ دېدى:
- بۇ يەردە نېمىگە ھاڭ يېقىپ يۈرسەن؟
ماڭ، ئويۇڭگە كەت!

بولغۇچىمۇ ئۈستۈمنى يالىڭاچ، قورسىقىمنى ئاچ قويماي باقسا، خاتىرجەم ياشىغىلى قويسا، ماڭا شۇ بولدى.

ياش كىشىلەرگە تەگسەم: «تۇغمىدىڭ» دەپ جېدەللىشىپ سۆزۈمنى بەردى. قادىر ئاخۇن پەنەۋرە يۈزى كۆرگەن كىشى بولغاندىكىن، «تۇغمىدىڭ» دەيدۇ ھەم دەيدى. مېنىڭمۇ كۆزلەيدىغىنىم دەل مۇشۇ. مانا، قادىر ئاخۇن بىلەن ئۆي تۇتقىلى بىر يىل بولدى. ئۇمۇ مەندىن رازى، مەنمۇ ئۇنىڭدىن رازى. خۇدايىم بۇ يۇۋاش بەندىنىڭ ئۆمرىنى ئۇزۇن قىلسۇن. ئۇ، سۆزىنى تۈگىتىپ، ئۆز ئىشىغا كىرىشىپ كەتتى.

* * *

ئۇ گەپلەرگە بىر يىل بولدى. بۇ يىل يەنە يېزا خىزمىتى بىلەن تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتىلەرنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ، ئۈچ ئاي تۈز - تاماق يېيىشىپ بىر ھويلىدا تۇرغان كىشىلەر - قادىر چوقا بىلەن ئۇنىڭ ئايالى - نامراتلىق، نادانلىقنىڭ ئاسارىتىدە روھى ۋە جىسمى زەخىم بولغان، رەسىدە چاغلىرىدا قېرىلىق ھاياتىنى باشلىغان ھەمراخانى يوقلاپ ئۆتۈش مەقسىتىدە ئۇلارنى ئىزلىگەندىم. ئەپسۇس، ئىككى ئاي ئىلگىرى ھەمراخان بالاياتقۇ راكى بىلەن ۋاپات بولغانىكەن. مەن چوڭقۇر ئېچىنىش، ئىچ ئاغرىتىش، ھەسرەتلىنىش ھېسسىياتى ئىچىدە، قادىر چوقىنىڭ ھەمراھلىقىدا، ھەمراخانىڭ روھىغا دۇئا قىلىش ئۈچۈن تۇپراق يېشىغا كەلدىم.

مانا، ئالدىدا تۇرغىنى ھەمراخانىڭ بىر قانچە كەتمەن توپا دۆۋىلىنىپ نىشانە قىلىپ قويۇلغان قەبرىسى - نامراتلىق، نادانلىقنىڭ قۇربانى بولۇپ، ياشلىق، سۆيگۈ - مۇھەببەت، تۇرمۇش، بەخت دېگەننىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىغىچە تۈزۈپ پايخان بولغان غۇنچىنىڭ قەبرىسى.

«ئاھ، ھەمراخان، سەن بىر ئۆينىڭ ئىگىسى بولۇپ خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلغان ئەمەسمىدىڭ. ئارىدىن تېخى بىر يىل ئۆتە - ئۆتمەي پانىي ئالەمنىڭ رەزىل - ئىپلاسلىقىدىن تويۇپ ئەبەدىي خاتىرجەم ماكانغا - باقىي ئالەمگە ۋاقىتسىز كېتىپ قالدىڭمۇ؟»

مەن كۆز ياشلىرىمنى تەستە بېسىپ دۇئاغا قول كۆتۈردۈم: «تىرىكلىكىڭدۇغۇ بۇ دۇنيانىڭ خۇۋلىقىنى كۆرمىدىڭ، ئۇ ئالەمدە بولسىمۇ تىلىگىنىڭگە يېتەرسەن. خۇدايىم جايىڭنى جەننەتتە قىلغاي، ھەمراخان.» (M1)

ئاپتور: كېرىيە ناھىيىلىك رىۋايەت ئىدارىسىنىڭ خادىمى

- قاسىمجان ئاكا، مېنى قاچان ئالىسىز؟ - بۇ گېپىم ھەممەيلەننى پاراقىدە كۈلدۈرۈۋەتتى. قاسىمجان يەردىن بىر سىقىم شېغىل ئارىلاش توپىنى ئېلىپ، ئاچچىقى بىلەن ماڭا ئاتتى. مەن ھۆڭرەپ يىغلىغان پېتى قايتىپ كەتتىم.

ئۇزۇن ئۆتمەي تويىمىز بولدى. شۇ چاغدا مەن ئەمدىلا 12 ياشقا كىرگەندىم. - 12 ياشقا؟ - سورىدىم مەن ھەيرانلىقىمنى باسالماي، - توي خېتى بەردىمۇ؟ - بوغالتىر يۈز - ئابروى بار، قولى ئۇزۇن، قىلىمەن دېگەننى قىلالايدىغان ئادەم تۇرسا، توي خېتىنى ئالالمايدۇ دەملا؟ بوغالتىرنى سىلىمۇ چۈشىنىپ قالغانلا ھەقاچان. - مۇشۇ كەنتنىڭ بوغالتىرى تۇرسۇن كالتەكمۇ؟

- ھە، شۇ.

- ھە، كېيىن قانداق بولدى؟

- توي قىلىپ ئۈچ ئايدىن كېيىن مەن ئاياللار كېسىلى بولۇپ قېلىپ جىق داۋالاندىم. ھازىرغىچە سۈرۈلۈپ كېلىۋاتقان بەل ئاغرىق كېسىلىم شۇ چاغدىن قالغان. شۇ كېسەل بىلەن تولا بويۇمدىن ئاجراپ كېتىدىغان بولۇپ قالدىم. بەزىدە بىر يىلدا ئىككى - ئۈچ قېتىم بويۇمدىن ئاجراپ كەتتى. بويۇمدا قالاتتىمۇ، ئۈچ ئاي بولا - بولمايلا چۈشۈپ كېتەتتى. بۇنىڭغا قىلىمىغان داۋا قالمايدى. قېيىن ئاتام خېلى يىراق يەرلەردىن داخان چىلاپ كېلىپ ئوقۇتۇپ باقتى، پال سالدۇرۇپ باقتى، كۆز كۆرگەن، قۇلاق ئاڭلىغان سەۋەب - ئىرىملارنىڭ ھەممىنى قىلىپ باقتى، لېكىن ھېچقانداق پايدىسى بولمىدى. شۇنداق قىلىپ، قاسىمجان بىلەن تۆت يىل ئۆي تۇتتۇم. ئاخىر قېيىن ئاتام سۆزۈمنى بەرگۈزدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە تۆت قېتىم ئەرگە تەگدىم. ئۇلار بىلەن ئۇزىقى بىر يىل، قىسقىسى ئۈچ ئايلا ئۆي تۇتالدىم. بۇلتۇر قادىر ئاخۇن ئەلچى كىرگۈزگەنكەن، تارتىشىپ تۇرمايلا ماقۇل بولدۇم. لېكىن قادىر ئاخۇننىڭ بالىلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۆي تۇتقىنىمغا بەك نارازى. ھەتتا ئۇلار بۇ ئۆيگە كېلىپ، مېنى نەچچە قېتىم ئۇرۇپ - تىللاپ قۇغلاپ چىقاردى. شۇڭا، ھازىر قادىر ئاخۇن بالىلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن گەپلەشمەيدۇ، ئۇلارمۇ قادىر ئاخۇنغا قارىمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، مەن قادىر ئاخۇننىڭ پۇل - مېلىنى قەستلەپ تېگىۋاپتۇم. مېنىڭ ماڭا پۇل - مالنىڭ نېمە كېرىكى؟ بىر خالتا ئۇن بولسا، يالغۇز جېنىمغا بىر يىل يېتىدۇ. ماڭا پەقەت «مېنىڭ ئۆيۈم» دەپ ئېچىپ كىرىپ، ئېتىپ چىقىدىغان بىر ئائىلە، خاتىرجەم تۇرمۇش بولسىلا بولدى. مەنمۇ ئېرىم بولغۇچىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، رازى قىلسام، ئېرىم

ئاھ، ئۇزاققا

سوزۇلغان

چۈش

(داستان)

روزى سايت

مۇقەددىمە

ئەسسالام قەۋمى قېرىنداش، دوست - قياش،
ئەسسالام جىمجىت كېچە، تاڭ، ئاي، قۇياش.
ئەسسالام ئىلھام - تەپەككۈر - پەيلى شاش،
ئەسسالام قەغەز، قەلەم، مۇڭ، كۈلكە، ياش...
خەير - خوش ئۇيقۇ - ئۇزاق چۈش غەپلىتى،
ئەسسالام سۈبھى - يېڭى كۈن - ئالدىراش.
ئەسسالام دىلداش - كىتابخان ئەقلى ئۆز،
مېھنىتىم - يازمامغا ئېيت تەبىر - قاراش...

* * *

ئەي دەۋرى گۈلىستان، قۇچىقى نۇرىستان،
قەھرى ياۋغا زېمىستان ئانا ماكان - خوش ھىد
باغىستان، چۈشۈڭنى چۈشەپ ئۈزۈندىن ئۈزۈن،
بولۇپ پەرۋانە ئاشىق سۈبھى - شەبىستان؛
خاۋالىتىڭ، خىيالىتىڭدىن يېزىپ چىقىم نەسرى
شېئىر، داستان...

غەيرەت ئالدىم جاسارىتىڭ، كامالىتىڭدىن،
ئىلھام تاپتىم مېھىر - ساخاۋىتىڭدىن، قەلىمىم
رەڭلەندى، مىسرالار جەملەندى دالالىتىڭدىن،
ھىمايتىڭدىن!...

سېنىڭ چۈشۈڭ - مېنىڭ كەچمىشىم،
سېنىڭ چۈشۈڭ - مېنىڭ تەشۋىشىم، مېنىڭ
ئەندىشىم؛ سېنىڭ ئەمىنلىكىڭ دەل مېنىڭ
بەختىم، پەرۋىشىم. شۇڭا چۈشۈڭنى چۈشىدىم
بىللە بولۇپ سىردىشىڭ، يېقىن دىلكىشىڭ...

پەرد:

جايى جەننەتتۈر كىشىگە ئۆز ئېلى، ئۆسكەن يېرى،
تەكتى تۈز كۆركىم ئۇنى باتىن كۆزىدە كۆرمىسە.

يارانلار، دوست - قەدىردانلار، مەن بۇ
چۈشنى ئىلى ئالمىزارىدا، تۇرپان ئۈزۈمزارىدا،

ئۈرۈمچى، قەشقەر بازارىدا كۆردۈم؛ يىراق
ئالتايدا، نېفىت شەھىرى قارامايدا، كورلىدىكى
بىر سارايدا، ئاقسۇ، كۇچا، بايدا، يەكەن،
قاغىلىق دېگەن جايدا كۆردۈم...
يېزىپ چىقىم كۆرگەن چۈشنىڭ جەرياننى،
شېئىرىم سۆزلەپ بەرسۇن ئۇنىڭ باياننى.

1

پەرد:

ئۆمرىدە ئادەم تۈمەننىڭ چۈش كۆرەر،
ئەمما ئەستە بىرلا چۈشنىڭ دەھشىتى.

... يۈرەتتىم جەننىتى نىشان چىمەندە،
گۈلىستاننى ئېرەمدە، ئۇ يەردە يۈسۈفكە
زۈلەيخاسى، تاھىرغا زۆھراسى بىللە ھەمدەمدە؛
شېرىن بويىدىن مەست ئىدى پەرھاد، ۋەسلى
مۇشتاقلىق غېرىب - سەنەمدە؛ بۇلبۇل قۇچىقىدا
غۇنچىنىڭ بېشى، ھۈزۈرى ھالاۋەت ھەر بىر
قەدەمدە... ئاي كاكۈلىنى ئوينايىتى قۇياش،
كۆڭلى خۇرسەندە، ئۇلارغا ئەركىلەيتتى يۇلتۇز
پەرزەندە؛ ھەممە ياقتا ناخشا، ھەر تۈپ گۈلنىڭ
لېۋىدە خەندە، لالە - رەيھان پىشىنماقتىدى ھاۋۇز
كەۋسرىدە - ئاب - زەمەمدە...

قىتئە:

نۇرى ئەپشاندا چىمەنلەر يايىرىغان،

نەغمىچى قۇشلار چۈرۈقلاپ سايىرىغان.

ھۈرۈ - غىلمان مەڭزىدە تاڭ جىلىۋىسى،

گۈل تۈۋىدە بەزمە - مەشرەپ قاينىغان...

ئاھ، بىر كەمدە، بىردەمدە...

2

تۈتەك باستى گۈلزار ئىچىنى، قەيەردىندۇ
پەيدا بولۇپ سۈرلۈك ئالۋاستى، سالما قىلىپ

«ئاق ئالۋاستى باغقا چىلاپ جۈت، تىنىقىدىن پۈركۈپ سېسىق دۈت، خىيالنى چىقارماي شەپە، چىقارماي تىۋىش؛ پەسلى يازنى ئەيلىمەكچى قىش. ئەۋلاد غېمى - مىللەتنىڭ غېمى، شۇ گەپتە ھەر ئېغىزنىڭ دېمى، بولسا ئۇلار ئالۋاستى يېمى؛ قېنى بىزنىڭ ئۈمىد - ئارزۇلار، قېنى گۈلگە تۆلەنگەن بەدەل، كەتكەيمۇ بوش تەر ئەجرى، پەرۋىش».

شۇ خىيال، شۇ ھەس - ھەستىن شۈركۈندى تېنىم، قىزىدى قېنىم؛ قەلىمىم، دەرد - ئەلىمىم چۈشۈمنى نوقۇپ، ۋىجدانىم ئالۋاستىغا مىڭ لەنەت! ئوقۇپ نەزىم جەڭگاھىدا چاپتى بى تېنىم: غەزەل:

يارانلار، دوست - قەدىردانلار، ئەمەس ھەرگىز رىۋايەت بۇ، خروئىن ئەجدىھاسغا ئېتىلغان ئوق - شىكايەت بۇ. ئىدۇق ساق - بېجىرىم مىللەت، يۇقۇپ ئالۋاستىدىن ئىللەت، تۈتۈندە بۇلغىدۇق روھنى جىنايەت بۇ، جىنايەت بۇ! ئەسر ھالقىيدىغان ئەۋلاد، ئەسر توشماي ھالاك، بەرباد، قېنى ئارزۇ - ئۈمىد؟ پەريادا! نومۇس بىزگە ناھايەت بۇ. چېكىملىك ئايرىسا ياردىن، چېكىملىك قىلسا بى ھاردىن، تۈتۈن - ئىس ئەتە خار - زاردىن بۇشايان ئۆمۈرۋايەت بۇ! «خۇمار» ئەپسۇنى ئايەتمۇ؟ ئۇنى چەكمەك ھىدايەتمۇ؟ بۇ ئۇيغۇرلۇق سالاھىيەتمۇ؟ ھاقارەت بىزگە غايەت بۇ!

4

يەنىلا شۇ چۈشنىڭ داۋامى... مەن بۇ چۈش ئىسكەنجىسىدە ئاۋارە، چۈش مېنىڭ لەنتىمىدە مىڭ پارە - ئىلھام ئالدىراش، يورغىلايدۇ قەلەم بىچارە...

پەرد:

ئەي قەلەم چاپ، يورغىلا، دەردىمنى ياز، ئەرزىمنى ياز، بوشىمۇن كۆڭلۈم، نادامەتلەر ئىچىمگە پاتىمىدى! مۇسەننىپى ئاجىز، لال - ھەيران ئىزتىراپتا، خانىۋەيران دەرد - پىراقتا؛ چۈنكى ئۇ كۆردىكى، ئاشۇ قىسمەت قۇربانلىرى گامى يېقىن، گامى يىراقتا، گام ئاشكارا، گام دالدىراقتا، ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ ئاق ئالۋاستى تارقاتقان مەست - پۇراقتا، سەكرات بۆشۈكىدە ئىگرىماقتا - جېنى ھەلقۇمدا، گېلى قىغراقتا... ئاھ، بۇ ھالدىن ئۇنىڭ تاقىتى - تاق قەھرى سوراقتا! ھەسرەتلىك نىدا، غەزەپلىك سادا شېئىرىدىكى ھېسسىياتتا، رادىق، تۇراقتا...

مۇرەببە:

ئەقىللىك ئەھلى ئۇيغۇرسەن، ئەمەس دۆتلۈككە پاتقان ئەل. ئەمەس يا دورى يانغان ئەل، ئەمەس يا بەختى قاچقان ئەل.

يېنىدا يارى - دىلدارى، زەپەر - شان كۆڭلىدە بارى، ئەمەس ھېچ كەم نومۇس - ئارى، تىرىشچان، ئىشتا چاققان ئەل.

تۈگدى چېچىنى؛ دىماغلارغا پۈركۈپ ئىس - تۈتۈن، خۇشاللىقنى دەم تارتىپ پۈتۈن، كۆز - كۆز قىلدى ھەيۋە كۈچىنى؛ ئالۋاستى تۈتۈنىدە پۈتتى دىماغلار، ئىسكىلىتقا ئايلاندى قەددى چىنار، ھۆسنى ئوماقلار، كۆزى بۇلاقلار...

بېيىت:

كۈلدى ئالۋاستى كۆرەڭلەپ، يىتتى نازلىق كۈلكىلەر، ئولجا ئىزدەپ چىقتى ئوۋغا بۆرە، سىرتلان، تۈلكىلەر...

ياپىرىم، قاراڭ بۇ ئوۋچىنى! كۆرۈڭ بۇ ھىيلىگەر نوچىنى، خىيالىدا بىرنى مەست، بىرنى خەس، بىرنى پەس ئېتىپ تويغۇزماقچى بولدى قورساق ئىچىنى؛ كىم تېگىپ كەتسە، تۈتۈپ سالسا بىلمەي چېچىنى - چېچىنىڭ ئوۋچىنى، «مەككىنىڭ رودۇپپىي» دەك تارتىپ يېنىغا، چىڭ چاپلىشىپ شۇنىڭ تېنىغا، نەشتەر سانجىپ تومۇر - قېنىغا، زامىن بولدى ھەتتا چېنىغا - ئالدى ئوۋچىنى...

پەرد:

بىر تېگىپ سالدىڭمۇ تەس ئايرىلمىقىڭ، جاننى ئالماي توختىمايدۇ رودۇپپاي.

3

ئاجايىپ چۈش، غەلىتە ئىش، سەزگۈمدە تەشۋىش، روھىدا غەلىيان، ئېڭىمدا تەپتىش:

نەقىشە بۇنى كۆڭۈل خاتىرەڭگە!...

6

يەنە شۇ خاۋالەت ئۇيقۇ، يەنە شۇ خىيالەت چۈشىدىكى تۇيغۇ...
 نەزەر كۆزۈمگە تاشلانغىنى نىمجان بىر جۈپ ياش، گەنە ئۇلار كەيىپ خۇمارغا بېرەلمەي بەرداش؛ ۋۇجۇد مۈلكىنى يارىلاپ تىغدا، يىرتىپ ئۈستىباش؛ باش - كۆزىگە ئۇرارتىنماي تاش؛ مەن بىلەتتىم، مەن تونۇيتتۇم ئۇلارنى ئەسلى، ئاۋۇسى تەمبەل، ماۋۇ قەلەمقاش؛ بىرسى يۇرتتا ناملانغان ياش باي، بىرسى ئىمدى گۈل يۈزلۈك رەنا - ھۆسن بازارىدا تېپىلماس تەڭداش؛ ئۇلار قاچانكى بولدى «ئاق» بىلەن ھەممەنەپەس - يولداش، بىرسى ئايرىلدى پۇل - مالدىن، كۈچ - مادارى، يار - دىلدارىدىن، بىرسى چەتلەشتى ھۆسن بازارىدىن، رەك، باھارىدىن، نومۇس - ئارىدىن... ئەمدى يوق ئۇلارنىڭ تاۋىقىدا ئاش، ئۆيىدە قاياش، غېمىگە غەمداش... ئاھ، ئۇلارنىڭ لەۋىز ئىقراىدا، نالە - مۇڭزارىدا، ئىزا - ئارىدا پەريادى ئىغراش!...

غەزەل:

ئۆسكىنىم يادىدا كەپسىز، ئەرەك - ئايىنالىق قىلىپ، ئىچكۈزەلمەيتتى ئاپام، ئىست، چاينى قايماقلىق قىلىپ. ھەممە ئىش رايىچە، ھېچكىم «ئاك!»... چېكىلمەيتتى بېنى، ئۆيۈم ئايرىپ بەردى چوڭلار «تۆگە - تايلاقلىق» قىلىپ؛ سودىدا پىختىم، «دېڭىز» غا شۇڭغۇدۇم - سۈزدۈم گۆھەر، «ئاز» غا قانماس بولدى نەپسىم قېنى قايناقلىق قىلىپ. بىر كۈنى، ئاھ، بىر كۈنى... (شۇ كۈندە باشلانغان غېمىم) «ئاق» سەتەك قاش ئاتتى - سۆيىدى بوينى باغلاقلق قىلىپ. بىر شوراش... ئۈچ - تۆت شوراش... ئاقلىدى رام كىيى خۇمار لايقا پاتتىم، دەردنى تارتتىم پۈتى مايماقلىق قىلىپ. بىر قېتىم يۇتقان تۈتۈن - بوغناققا 100 كوي يەتمىدى، بايلىقىم ئايلىندى ئىسقا - بۇسقا، ئەخمەقلىك قىلىپ. ئۆي بۈزۈلدى، خاتۇنۇم تۈل، مەن غېرىپ، پەرزەنت يېتىم، بىر مەھەل چاپتىم تۈسۈن تايىدەكلا ھايتاقلىق قىلىپ... ئاھ، نىتەي، گەجگەمدە كۆز، كالىپۇكتا مازغاپ، تەن يارا، ئۇشۇبۇ كۈنگە قالمىدىمۇ پەزلى شالتاقلىق قىلىپ!... پەندىيات! قاراڭ ئاشۇ ھالەتكە، نېمە دېگۈلۈك بۇ نومۇسلۇق ئاھانەتكە؟ ئۇنىڭ بىر تومۇرىدا جېنى، شۇ جانمۇ قويۇلۇپتۇ ئارىيەتكە - ئامانەتكە؛ ئۇ، خروئىن - ئاق ھىيلىسىدىن بوغۇلۇپ دەردكە، ئايلىنىپ «سەت» كە، تىل ئۇشلاۋاتامدۇ ئەپسۇس - نادامەتكە؟...

رۇبائىي:

كوچىدا بىر ئىت ياتۇر باسقان قوتۇر،
 يۇندىغا كۆنمەستە ئۇ شۇنداقىدى؟
 ئىتقۇ - ئىت، ئاھ، ئادىمى ئىتقا قارا،
 پەيلى بەدلىك قىلدى خار - ئەسقاتىدى!
 ئەمدى ئاۋۇ بىرسىمۇ قىمىراتتىسى لەۋ،
 كەچمىشىنى ھېكايەت قىلىپ، ئۇنىڭ سىياق -
 تۇرقىدا نە ئادىمى سالاپەت، نە ئۇيغۇر قىزلىرىغا
 خاس جەزىبى لاتاپەت؛ نە كۆزىدە ياشلىقنىڭ جىلۋە

خروئىن - قەستى تاكتا كىچى،
 مىكىر مەقسەتكە يەتمەكچى،
 سېنى ئاق ئىستا ئەتمەكچى -
 كېسەل، سەكراتتا ياتقان ئەل.

يوقالسۇن «ئاق» قا قۇل قىلغان!
 ئۈجۈقسۇن «ئاق» نى پۇل قىلغان!
 سېنى ئۇ بىقۇۋۇل قىلغان،
 قۇرۇپ ئەقلىڭگە قاپقان، ئەل.

ئۇيات! مېھرىڭنى ئۆز «ئاق» تىن،
 زەھەر ئەلامۇ تەر ياقىتىن ①
 قېنى، ئۆت جەڭگە ھەر ياقىتىن،
 يېڭەر شۇم ياۋنى چاپقان ئەل.

5

بارۇ - يوق مۈلكى بىساتىم بولمىش نەسىھىتى خىتاب، ئەي يورۇق ئىزدىگۈچىلەرگە مەنسۇپ تەلئەتى ئاپتاپ؛ چاقنا، يورۇ، غاپىللىق زۇلمىتىدىن ئەقلى كورلاشقان بىچارە بىتاپ نەدە بولسا شۇنى ئىزدەپ تاپ؛ تىل دۈردانىلىرىڭنى تەڭلە ئۇلارغا ئاتاپ؛ - ئەي ئوغۇز پۇشتى، ئۇيغۇر ئەۋلادى، ئەي ئانا دىيارنىڭ شېرىن - پەرھادى؛ ئېسىڭدە بولسۇن، سەن ئاتلارنىڭ بەختى، مۇرادى؛ ئانىلارنىڭ خۇشلۇقى - شادى؛ مىللەتنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدى، ۋارىس - ھەغدادى؛ بىز كىم؟ بىز دېگەن ھەيۋە - دوق قورقتالمىغان، ئوق، قىلىچ يوقىتالمىغانلارنىڭ پۇشتى - نىجادى؛ ھەزەر ئەيلە ئاق ئالۋاستىدىن، سېنى تاپتىن چىقارماقتۇر ئۇنىڭ ئەس - يادى؛ ئىس - تۈتۈندە تۇنجۇقىمىسۇن ئەقلى بەردەملىك، ئۇ نېجىسىنى يولاتمىغىن قېشىڭغا زادى!

پەرد:

بۆزگە يۇققان كىر - سوبۇنلاپ چايقىماڭ پاك بولغۇسى،
 روھى شالتاقنى ئادالاش تەس، ياران ئەيلە ھەزەر.
 خىتابىم تەسىرىدىن ئاسمان تۆكتى ياش،
 دولقۇن ئاتتى ئىلى، يورۇڭقاش، قاناس ھەم باغراش؛ ئابرا، قارا قۇرۇم ماقۇللۇقتا لىڭشىتتى قول - باش؛ تەكلىماكان توغراقلىرى، ئالتاي قارىغايلىرى سالىدى شاۋقۇن تۇتاش - بىر تۇتاش؛ «ئاق» ساتقانى، «ئاق» تارقاقاننى لەنىتىدە كۆمدى كائىنات - ئاي، يۇلتۇز، قۇياش...

پەرد:

كولىدىك داغدامغا بىر چاھ ②، سىندى غاپىلنىڭ پۈتى،
 مىڭ، تۈمەن قارغىش ساڭا ئازدۇر غۇچى شەيتان لەئىن!
 غەزەل:

كىشىنىڭ ئۆمرى ئوخشار زەر دەرەمگە ③
 ئاقىلار خەجلەر ئۇنى قۇت، كەرەمگە ④
 كىمكى بۇ دەرەمنى قىلدى ئىسراپ،
 ھەۋەسنىڭ سورۇنىدا نەشىگە - بەڭگە؛
 تېرىپتۇ دەپ چۈشىنىگىن خوخا، يانتاق،
 ھاياتلىق گۈلشىنى - شۇ باغ ئېرەمگە.
 تىكەن بار باغدا ھەرگىز ئاينىماس گۈل،

8

ئۆمۈچۈك تور تارتقان ئۇۋا - ئۆچەكتە، تۈتەك باسقان دالدا - بۇرجەكتە باشقىچە بىر سۈيىقەست: ئازغۇنلار ئارىسىدا، چاپاقلاشقان كۆزلەرنىڭ جىيەك قارىسىدا، ئوكۇلدا قاتقان تومۇر - بىلەكلەرنىڭ سىزىق - كانارىسىدا، ئىسكىلىقتا ئايلانغان ئاشۇ تىرىك مۇردا - جەسەتلەرنىڭ زەخمە يارىسىدا لەنتى ئەتكەس - نەشە نەس، كوكايىن بەرەس ⑥، خروئىن تېگىسى پەس كۆرەڭلەيدۇ ھەردەم، ھەر نەپەس؛ تارقىتىدۇ خۇمارى ھەۋەس؛ ئەسەك تۈتۈپ، تۈتۈن يۈتۈپ بولغان چاغدا مەست، يوقالغاندا ۋىجدان ھەم ھۇش - ئەس، تارقىتىپ ۋەس - ۋەس؛ ئۆزلىرىنى بازارغا سېلىپ، ئالا - جۇقا سۆزلەپ ھارمايدۇ ھۆددەس... مانا بۇ ئۇلارنىڭ كۆرەڭ، ئىپلاس غەزىلى، ھەجۋى ھەزىلى، بارىمىدۇ ئىقرارى ھەقىقەتنىڭ بۇندىن رەزىلى؟...

ھەزىلى مۇرەببە:

- مېنىڭ ئىسمىم ئاق خروئىن، قاپقارا نەشە، مېنى چېكەر، ئېلىپ - ساتارۋىجداننى كېشە ⑦ كارامىتىم، ئالامىتىم، قەستىمنى سورىسالاڭ، ساقنى كېسەل، باينى گاداي قىلماق ھەمىشە.

يىلتىزى مەن، مەنبەسى مەن بارچە ئاپەتنىڭ، ئارامىنى ئوغرىلايمەن ئەلنىڭ، مىللەتنىڭ، قاتلى مەن غۇرۇر، ئىپپەت، قەدىر - قىممەتنىڭ، تۈتۈنلىرىم دىلغا نەشتەر، كۆزگە دەرەپشە.

ئوغرى، قاتىل، بەدىئىيەتكە ھامىي - قياشمەن، خاتىرجەملىك، مۇقىملىققا ئېتىلغان تاشمەن، ھېلىھەم تولا شەيتاندىنمۇ ئۆتە قاقباشمەن، يەيدۇ مېنى (تەكسىم ئوغا) چاغلاپ كەرەپشە ⑧

چېكىملىكلەر ئارىسىدا قالتىس «داھىي» مەن، بىزارلىقتا تالايلىرىنىڭ نەپرەت، ئاھى مەن، كەڭرى چاغدا ئەجەب كەڭرى، بەك قىس گاھى مەن، مەن بار يەردە بىر سۈيۈك سۈمەي ئاتلىق «خوشە».

ئېسىڭدە تۈت مەيلى سېقىڭ، مەيلى بىمارىڭ، گويا ئەۋرەت لاتىسى، بىل، نومۇسۇڭ، ئارىڭ، ئۇندىن ئارتۇق ھۇزۇر نەدە قانسۇ خۇمارىڭ، كەل مۇخلىسىم - چەك، بۇ پۇرسەت كەلمەس ھەمىشە...

ئاق ئالۋاستى ناز نىقابىنى ئېلىپ يۈزىدىن تاشلاپ نېرىغا، قىياپىتىنى قىلدى ئاشكارا، چاقماق بولدى ئوخشاپ ھېرىغا (ھەرىگە)؛ خىرىس نەشتىرىنى تەڭلىدى ئاللىكىملىرىنى قىستاپ ئورنىغا، چىرماپ تورىغا...

ئاھ، ھەيۋە - كۆرەڭلىك، ئىستى ئەقلى دېۋەڭلىك، ھېرىسمەنلىك، بىزارلىق، خىلمۇ خىل تەڭلىك؛ ھەي قىياپىتى بەشەر، ۋاي قىيامىتى مەھشەر! - جانغا تىكلەنگەن ئەجەل،

- جۇلاسى، نەۋۇجۇد مۈلكىدە غۇرۇر لىباسى، نە روھ زېمىنىدا تارتىم - مەھلىياسى، ئىپپەت - نومۇس، شەرمى - ھاياسى؟ تۆۋەندىكىسى ئۇنىڭ دەرد - شىكايىتى، كەچمىش ئىقرارى، قايغۇ - نىداسى:

غەزەل:

ئاق كېپەن ئالۋاستى قىلدى يوقۇ - بارىغا خىرىس، ياشلىقىمغا، شاشلىقىمغا، نومۇس - ئارىغا خىرىس. گۈل ئىدىم خۇش ھىد، ۋىسالىمغا تۈمەن بۇلبۇل كۆيۈك، قوغلىدى بۇلبۇلنى ئۇ، يەتتى باھارىغا خىرىس. نە بالالىق كۈن ئىدىكى دۈت - دىماغىدىن تەگدى ئوق، قەددى زىبالىق يوقاپ كەلدى مادارىمغا خىرىس. ئېتىبارىمنى يوقاتتىم بەختۇ - ئىقبالغا قوشۇپ، بى ھايالىقتىن يېپىشتى بەزلى ھارىمغا خىرىس. ئۇشۇ قىسمەتتىن ئازازۇل خۇش، قەدىردانلار خاپا، كەلدى «ئاق» تىن ئۆمرى سالىم شان - كامالىمغا خىرىس.

7

ئەي چۈش، ئەي چۈش سىياقىدىكى ناكەس، ئۆز ھالىمغا قوي مېنى بىر پەس! دىلىمنى ئېزىپ ئەرزۇ - ھال - نالەش، تاقىتىمنى قويمىدى ھۆددەس ⑤؛ تۈتۈنسىز ئازادە جاھانمغا، ھاۋايى ساپ ماكانمغا قايتاي - ئالاي خۇش نەپەس... بۇ يەردە، تىكەن - چاتقاللار ئىسكەنجىسىدە، ئاق ئالۋاستىنىڭ مەھكۈملۈك پەنجىسىدە ئاۋۇ يىغلاپ ماۋۇ كۈلىدۇ، بىرسى ياشاپ مىڭى ئۆلىدۇ؛ بىرسى نەشە كومىلىچىنى گېزىت قەغىزىگە پەنەك قىلىپ ئورايدۇ، چىلىمىنى ئوتلىتىپ خورۇلدىتىپ شورايىدۇ؛ يەنە بىرلىرى «ئاق» ساتىدۇ - ۋىجدان ساتىدۇ، قايسىبىرلىرى ئۇنى چېكىپ، ئاققا چىقىپ خار - زەبۇنلۇقتا بېشى قاتىدۇ؛ خۇمار ئىزتىراپىدا جىنايەت پاتىقىغا پاتىدۇ، قانۇن زەنجىرىگە پۈت چاتىدۇ.

ئېيتقىنا ئەي چۈش - سۈرى قاباھەت، نەۋاقىچە خورلىنار ئىنسانى پەزىلەت، سۆيگۈ - ساداقەت؛ قاچانغىچە كۆرەڭلەر ئاق رەڭلىك ئالۋاستى - جىلۋە قىياپەت، جانغا جاپا، مىللەتكە ئاپەت!؟

بېيىت:

قاراڭغۇ، ئۇزۇن بۇ كېچە، يولمۇ تار... ئۈمىدلىن، ھامان كۈن چىقىپ تالڭ ئاتار!

* * *

مۇشەققەت - جاپانىڭ چېكى يوق دېمە، قارا، چىقتى قىرغاققا ئاخىر كېمە... مەن نەرە تارتتىم ياڭراق ئاۋازدا، ئاپرا سىياپ، ئوغۇز بوۋىدەك قەھىرلىك ئەلپازدا، كۆك بۆرە توتېمىنى ئەيلىدىم ھامىي، ئۆزۈم چۈش خاۋالىتىدە، روھىي پەرۋازدا!...

«توۋا» دەيى - توۋا، مەن يۈرىمەن شۇتاپ «ئاق» ئالۋاستى بىلەن جەڭدە - ئارازدا، ئەمما ئاۋۇ، يەنە ئاۋۇ خۇمار ھېرىسىدە غىلجىڭ تەننازدا، ئۇ بىر توپ ئازغۇنلار جىن سەننىمگە دەسىنىشەر غەيرىي ئەندازدا...

يىقىتتىم يەرگە، گۈنى باستى تىترەك، چۆمۈلدى تەرگە، سۆرەپ چىقتىم پىغاندىن چارسۇ - بەندەرگە؛ گېيتتىم:

- تىڭشاپ تۇر، گېپىم بار ساڭا دەيدىغان، قانداق چۈش سەن دەردىنلا راۋا كۆرۈپ، پاراغەتتىن كۈنلەيدىغان، چۈش ئەمەس جاللاتسەن قان شورايىدىغان، يول تورايىدىغان؛ پەيلىگەن ھېچكىمگە يوق ئارامى خۇشلۇق، راھىتى بوشلۇق؛ قىلدى قەستىڭ جان يېرىنى قاقاس - گۈل ئۈنەيدىغان! . . .

غەزەل:

ھەممىنى دۆڭگەپ چۈشۈڭگە، چۈشنى تىرگاۋ ئەيلىمە، بارچە كەلىش كالتە پەم، ئەخلاقى بەدلىك پەيلىدىن. تەقدىرى قىسمەتتە قىڭغىر بولغىنى يوق ھېچنېمە، كۆر، ئەنە قىڭغايىدى رۇس قىڭغايىتقۇچىنىڭ مەيلىدىن. ئەي كۆڭۈل، مېھىر - مۇھەببەت، ئىشقى كەمنى ئىردەپمە، ئەر ئەمەس پەرق ئەتىگەن ئازغانى رەبھان، لەيلىدىن! ئاشۇنداق بىر ھۆكۈمى نىدا، بىر سۈلھى سادا كەلدى ئەر شىئەلا - دارۈل باقادىن، چۈش ياقىسىدىن بوشاندى قولۇم، ئەمما لەۋزىم توختىمىدى ئەر زى خۇدادىن:

- بۇ بىزگە نېمە كەلگۈلۈك، نېمە كۆرگۈلۈك؟ ئالۋاستىلار شورىماقتا قان، زەيلەشكەچكە كۆڭۈل بوستانى، قۇرۇدى گۈللۈك؛ ئاقنى چېكىپ ئاققا چىقتى بىر مۇنچە ئەۋلاد، خانىۋەيران بولدى ئۆي - ئوتاغ، بىساتى مۈلۈك؛ سۆيگۈ زەخمەت يېدى، مۇھەببەتنىڭ بوينىدا زەنجىر، بوينىدا چۈلۈك؛ ئەجدادلارنىڭ روھى پارامۇش، نەۋرىلىرى بەك چېكىپ خامۇش، لەقۋا - ئۆلۈمتۈك؛ بالىلار دادا مېھرىگە، ئانا شەپقىتىگە زار، كۆلۈشكە ئېتىنالماس - تىنالماس ئۈنلۈك؛ ئاشۇ لەنتى ئىس - تۈتەك، قانخۇمار زۈلۈك، كىم بولسا خۇمارىنىڭ پەيلىگە كۆنۈك؛ نەق شۇلارنى ئەتتى جىسمى تىرىك، ۋىجدانى ئۆلۈك؛ بىز كىم ئىدۇق، ئەمدى كىم بولدۇق، بۇ ئىشلارغانىمە - دېگۈلۈك؟ قاچان پاكلىنىدۇ بۇغۇبارى ئىللەت، زالالىتى يۈك؟ . . .

پەرد:

گەركى بىر قەۋم بولدى بىزار كىر - غۇبارىدىن قاچان، ئىلتىجاھىدۇر بىكار ئىللەتنى تەرك ئەتمەي تۇرۇپ. مۇخەممەس

ياخشىلارنىڭ جانىبىدىن ⑨ ئاپىرىدە نەۋ باھار، ياخشىلارنىڭ پەزلى بىرلە باغدا گۈل، شاختا ئانار، ياخشىلارنىڭ خۇش بۇيىدىن بۇ جاھان مۇشكى ئىپار، ياخشىلارنىڭ ھىممىتىدىن زۇلمىتى تۈن پارە - پار، تاڭ زىيالىق، تاڭ ھاۋالىق، تاڭ تازا، تاڭ بىغۇ بار.

بۇ جاھاننى پەيلى بەدلىك بۇلغىماقچى، ئەلەزەر، «كىم ئىدۇق، بولماقچى كىم سەن - بىز؟» دېسەڭ، ئۇ بىنەزەر، روھىي گۇمراھ بەد بۇيىدىن ئىسلىشىپ باغ، يول، گۈزەر، ئېيتتى ئەجداد: «بى مۇرادمۇ ئارزۇ، ئىشنى كىم تۈزەر؟»

چېكىملىك قىياپىتىدىكى زەھىرى شەمشەر . . .
ئۇ راست گېپىنى قىلدى خېرىدارغا، كونا چوپقىنى بىمارغا؛ نېسىگە بەرمىدى ئۆزىنى - پەرۋايى پەلەك ئىنتىزارغا - كەيپى خۇمارغا؛ نېمە دەيدۇ دەك: «نەق تۆلە، نەق ئال، بولمىسا ئېسىلىپ ئۆل خۇمار دارىغا! ھەر قايسىڭنى كۆنۈكتۈرگۈچە چەكتۈردۈممەن، بىل، بىكارغا؛ ئەي ئەخمەقلەر، ئويلىمىسام ھازىرقى پايدىنى، كۆز قىسارمىدىم سەن ئاۋارىغا! . . .»
قاراك، نىيىتى شەپتان، يۈزى قارىغا، ئۈندىدى ئەمدى ئوچۇقتىن - ئوچۇق جىنايىتى قەستەنلىككە - خەتەر چارىغا:

. . . پۇل بولمىسا «قىسىپ تارت» بۇلاتاتا - ئاناڭنى.

قوي، ئېشەككە قېتىپ سات، زىلچە - گىلەم، كالاڭنى. «دەتتىكام!» غا ھوشۇق ئات، قىماردىن تاپ چالاڭنى.

ئوغرى بولغىن - تام تەشكىن، گۈرۈگە ئال - تۈتۈۋال. قويمىچى بول - يىپ ئەشكىن، ئاجىزلارنى يۈتۈۋال. تىلەمچى بول، تۈگەشكىن، بوسۇقلاردا يېتىۋال.

شەرمى - ھايا - نومۇسنى، قايرىپ قويۇپ پۇل تاپقىن: پىچاقلىغىن جان دوستنى، قەۋمىڭگە يات يول تاپقىن. خاتا بىلەن دۈرۈسنى، ئايرىغانغا تاش ئاتقىن.

ئىپپەت سېتىپ بۇلغانغىن، چىدىماسلار «ئاھ» دېسۇن. پۇل بەرسىلا تولغانغىن، شەھۋانىيلار «پاھ . . .» دېسۇن، بىر ماڭىلا تايانغىن، سېنى ھەركىم «شاھ» دېسۇن.

مەن باشلىغان سەپكە كىر، (كۆر، ئاز ئەمەس قاتارىڭ). چەككەنگە توي - خام كېكىر، يىتمسۇن قۇۋۋەت - مادارىڭ. ئۇيغۇر پۇشتى گەپكە كىر، خازان بولسۇن باھارىڭ! . . .

9

شۇنداقمۇ چۈش بولامدۇ تۈگىمەيدىغان، كۆرۈپ - كۆرۈپ ئۈلگۈرمەيدىغان، يىغىسىلا بار - كۈلدۈرمەيدىغان؟ مەن چۈشنىڭ ياقىسىدىن تۈتۈپ - تارتىپ

ئاھ، ئىشەنگەن تاغلىرىم - يەتتىغۇ نەۋرەمدىن ئازار! ...»

پۇشتى تۈزكۈرلۈقنى لەنەت - نەپرىتىدە قامچىلاپ،
تولغىنىپ تارىم، زەرەپشان ئاتى دولقۇن قانچىلاپ،
ئاقى خانتەڭرى كۆزىدىن قان شۇرۇلداپ، تامچىلاپ،
ئەمما، ئازغۇنلار بۇ قاندا باقتى قورساق نان چىلاپ،
كىم يوقاتما ھۆسنى ئۈزلۈقنى چىدارمۇ لەيلىزار؟

يەتمىگەندەك ئاپقىنى يۇرتتا بىلىمىزلىك ئېقىش،
يەتمىگەندەك ئىلمۇ، پازىللارغا ئۆچلۈك، قەست، چېقىش،
يەتمىگەندەك مەزھەپى بۆلمەك، بۆلۈنمەك - جان بېقىش،
يەتمىگەندەك ئۆم - ئىناقلىقنىڭ كۆزىگە مىخ قېقىش،
مەيلىمۇ ئالۋاستى «ئاق» نىڭ مىكرىسى تاپما بازار؟

مەيلى دەمدۇق دىل بېغىغا بۆرىلەر تاشلاپ مایاق،
دەسسە ئارزۇ - تىلەكلەر ئۈستىگە ئازغۇن ئايغ،
ياخشىلار، تاڭ گۈلشەننى ئەمدى قۇم باسۇنمۇ؟ ياق!
قەستى مەلئۇن قەھرىمىزدىن يەرتىپىك، يۈز مىڭ تاياق،
ھەق يولىدىن ماڭما ھەر كىم ئەل ئۇنىڭغا ئىنتىزار...

10

روھلار ئۆرە ئايغ بولدى خىتابى مۇناجاتتىن،
تىللار سۇغۇرۇلدى ناباتاتتىن؛ تۈركۈمى پەندۇ -
نەسبەت، ئىنساپقا دالالەت ئۇرغۇپ يۈرەكتىن،
سەپ - سېپى بىلەن ئۆتتى پاراتتىن، مىسالنى
كۆتۈرۈپ قەلبى بەرباتتىن، نالە - پەريادتتىن،
نومۇسى ئۇياتتىن:

- ئەي ياخشى ئەر پۇشتى، ياخشى قەۋمنىڭ
ۋارىسى، ئەي كۆزلەرنىڭ قارىسى، يۈرەكلەرنىڭ
پارىسى؛ ساڭا نەدىن يېپىشتى بۇ دەردۇ - بالا،
مەرەز يارىسى؟ «مەستلىك، پەسلىك، نەسلىك»
ئەمەسمۇ، نەس باسقانلار بىلەن كىمنىڭ چاتقى؟
كىمنىڭ كارى؟ ئۆزۈڭنى قۇتقۇزمىساڭ غەپلەت
توزىقى، ئازاب دوزىخىدىن سانجىلىدۇ ئەجەل
ئارىسى، ئۈزۈلىدۇ ھايات تارىسى؛ مېھىر ئۈزگىن
«ئاق» كاساپەتتىن، ئاق رەڭلىك ئاپەتتىن،
قەتئىيەتتە دەردنىڭ دارىسى، غەمنىڭ چارىسى،
ئاڭلىغىن، تىڭشىغىن ئەي ئازغۇن - ئىسلاش جان،
بۇ ئاتا - ئانىلارنىڭ قايغۇ - زارى، پەرياد -
نالىسى:

ناخشا:

بىز پىراقىڭدا بالام دەرد - «ئاھ! ...» چېكىپ،
سەن تىرىك مۇردا زەھەرلىك «ئاق» چېكىپ،
ھەسرىتىڭدە باغرىمىز خۇن، كۆزدە ياش،
ئويلىما يۈردۈمگۈ مەن، دەپ، ئاق چېكىپ.

«ئاق» نىچىس قىلدى قۇرۇق شاخ ئارچىنى،
«ئاق» نىچىس ئازدۇردى سەندەك قانچىنى،
«ئاق» نىچىس يۇتماقچى ئاخىر بارچىنى،
بىز تۈگەمدۇق «ئاھ» چېكىپ، سەن «ئاق» چېكىپ؟

بىز ئىدۇق مەردانە مەشرىق ئەھلىدىن،

قورقمىغان توپ، ئوق، قىلىچنىڭ ۋەھمىدىن،
پۇشتىمىز بولسا ھالاك «ئاق» زەخمىدىن،
سەن تۈگەمسەن «ئاق» چېكىپ، بىز «ئاھ» چېكىپ؟

پەيلى شەيتانغا بېرىلمە «ئاق» چېكىپ،
بىز تۈگەشمەيلى بالام «ئاھ - ئاھ» چېكىپ!
ئانا پەريادى، ئاتىنىڭ غەم - دادىدىن لەرزىگە
كەلدى زېمىنۇ - ئاسمان، باغۇ - گۈلىستان؛ يۈم
- يۈم ياش تۆكتى باغرى يۇمشاق ئاي، قۇياش
يۈرىكىدىن سىرغىپ چىقتى قان؛ چەرقى
گەردۈننىڭ ئايلىنى بېشى، سۈكۈت قۇچىقىغا
يىقىلدى داۋان؛ خانتەڭرى، قارا قۇرۇم ئاقتى سۇ
بولۇپ، «پەندىيات!» دەپ مۇشتىلىدى كۆكەس
يۇلغۇنلۇق ماكان؛ ئابراىدا ئارغىماق، باغراشتا
تۇلپار چاپچىتتى تۇياق، كىشەنەشلىرىدە مۇڭ،
پىغان، چۇقان...

پەرد:

ئوتنى كىم تۇنما شۇنىڭ كۆيگە قولى دەپ ئويلىما،
چەللىگە ياماشما ئون ئايۋان - سارايىڭ كۈل بولۇر.

تاقەتنىڭ يىپى ئۈزۈلدى، سەۋرنىڭ چېكى
بۆسۈلدى، ھەر كىمنىڭ ۋىجدانىدىن ئېلىندى
سېناق - كاتتا ئىمتىھان. «ئاق» ئالۋاستى بويىنىغا
چەگمەكچۈن ئارقان، قورشاش ھالقىسىنى چېڭىتتى
بۈدەم ئىلچى، قەشقەر، ئۈرۈمچى، تۇرپان؛
قۇرۇپ «كۆككە تور، زېمىنگە قاپقان».
ئەنە، تىڭشاڭ: جەڭگىۋار قوشۇننىڭ مەردانە
مارشى، زەھەرلىك ئالۋاستىغا قارشى غىلاپىدىن
چىقتى زۇلپىقار - خەنجىرى ئىسيان!
غەزەلى مۇناجات:

ۋا دەرىخا! باغ بۈدەم گۈلدىن جۇدا،
ھەسرىتا! گۈل - غۈنچە بۈلبۈلدىن جۇدا.
ئاق نىچىس - ئاق ئىستا چىرمالدى ۋۇجۇد،
بولدى باشلار دوپپا، كاكۈلدىن جۇدا.
پەيلى ئازغۇنلارغا تەگدى ئاق ۋابا،
ئەقلى - ھۈش بولدى تاكامۇلدىن جۇدا.
يەتتى بەرھەم تەندۇرۇسلۇققا، ئىست،
ئاۋۇ جاندىن، ماۋۇ - مال - پۈلدىن جۇدا.
مەنزىلى نۇسرەت يېقىنلاشقان چېغى،
بۇ سەپەر كارۋانى دۈلدۈلدىن جۇدا.
ئەي نادان - غاپىل، غېمىڭدە مىللىتىڭ،
مەشرىپىنى قىلما مەرغۇلدىن جۇدا.

پۇشتى ئۇيغۇرسەن، ئەمەس نەسلى بۇزۇق،
«ئاق» نى تەرك ئەت، بول ئازازۇلدىن جۇدا...

11

كارامىتىنى كۆرسەتتى مۇناجاتى خىتاب،
قۇياش چېھرىدە نۇر - تەلئەتى ئاپتاپ؛ ئەرش
تاقىدىن چاقماق چېقىلىپ، گۈمراھلىق تۆپىسىگە
تاغلار يىقىلىپ؛ ئالۋاستى ئاق - ھىيلىگەر
ئاللىقاچ، ئۆزىنى يوشۇرۇپ - نەگىدۇر يوقاپ؛
گۈل رۇخسارلاردىن پاكلىنىدى غۇبار، جاي بوشاتتى
گۈلشەنگە كوھىقاچ؛ بالىلار شاد، ئانىلار خۇشال،

يىرتىلدى ئەتكەس ھازارۇلىنىڭ يۈزىدىن ئىنقاب؛ مانا، ئۈنۈگۈنكى تىرىك مۇردا - بىماغدۇر، بىتاپ، سەھۋە - خاتارىدىن خىجىلدۇر شۇتاپ، گەپسۇس، نادامىتى چەكسىز، بىھېساب! ... قەسىدە:

كۆر چىۋىنى! ھالى ناچار - ئۈستىدە ئويناپ پالاق،
نىڭشىيالىمايدۇ پاشا، ئۇ باغدا يوق - قاچتى يىراق.
كۆر چىمەننى، بۇيى بەدىنى قوينى پاكلاندى ئۇنىڭ،
باغدا باغدەك ھۆسنى ئۈزلۈك، گۈلدە گۈلدەك خۇش پۇراق.
قايتىدىن ئوخچۇپ زىلال سۇ سۆيدى سۈمبۈل، لالنى،
نەغمىچى قۇشلار ناۋاسى بىر يېقىملىق قۇغۇراق.
سەلكىنى تاڭنىڭ ھۈزۈرىدا غۇنچىنى ئەتتى باغاش،
نەپ - نەسۋە ئالدى ھەتتا بۇ ھۈزۈردىن چىم، قىياق...
قاغا - قۇزغۇنلار ھەسەتتە پەرتىتىپ مۈگدەيدۇ، كۆر،
ئىت سوزۇپ ھاۋشۇيدۇ سۇڭگۈچتىن كىرەلمەي بى سوراق.
ئەمدى يوق ئالۋاستى نازى، ئەسلا يوق زەھرى تۇتۇن،
ئۇ گۈلىستانى ئېرەمدىن يىتتى يۆتكەپ ئولتۇراق.
كۈندۈزى كۈن، ئاخشى ئاي، تاڭدا چولپان جىلۋىگەر،
دىل يورۇق، تارتىش كۈچىدىن قالدى قۇغۇز - يالتىراق.
ئاق ئەمەسكەن (بىلدى ئازغۇن) «ئاق» كۆرۈنگەننىڭ بەرى،
نەچچە مۇددەت گەجگە چاپلاشتى «ئاق» تا كۆز قاراق.
كونا خامان سورىمايدۇ ئەقلى مەزمۇت ئەر بۇدەم،
ئەمما، ئۇنتۇشمۇ خاتا، بار دالدا - پىنھاندا مارق...
شۇنداق، تېخى يەكۈنگە بۇرۇن، خۇلاسىنى
قىلماي ئالدىراپ، ئاق ئالۋاستى قاچتى -
يىتمىدى، يىتمىگىنى كېلەر پەيتىگە قاراپ،
«چىچىنى تاراپ». ئەپۇ - مەردلىكتە ھاتەم،
ھوشيارلىقتا بولمىساق رۇستەم، مەئىشەت
داستىخىنىدىن رىسقىنى قاساپ، يەنە نەشتەر
تىقماسمۇ قاچقۇن كازراپ، مۇرتەد نا ئىنساپ؟
شۇڭا، «ئىيۇن» ئۆتسە «ئىيۇل» دا، مەيلى
چىغىر، مەيلى چوڭ يولدا زەھەرگە قارشى تەر ياقى
ياساپ، ئەتمەك لازىم مەنئۇ قاشا، مۇستەھكەم
توساق؛ شۇ چاغدىلا قالمايمىز ئاقساق. مانا شۇ
ئەۋزەل، مانا شۇ ھېساب!

ئىككى پەردە:

زەخمە بەتكەنلەر پىچاقتىن ئۇنتۇماس تىغ قەستىنى،
يارا پۈتكەنگە پىچاق ئىزناسى تارتۇق قالدۇرار.

* * *

يەردە نىمجان ھەرە كۆرسەك دەسسە، چاقمايدۇ دېمە،
نەشتىرى يادىڭدا بولسۇن، ئۇ دېگەن چاققاق نېمە!

نەسەھەتنامە:

سۆزى گەرچە يېقىملىق جانغا راھەت،
ئېتىڭنى قىلسا كۈندە مىڭ قىرائەت.
ئەگەر ئۇ كونا دۈشمەن، بولما غاپىل،

ساڭا كۆڭلىدە ئىستەر دەرد - تالاپەت.
ھېزىي بول ئىت تالايدۇ ھاۋشىماستىن،
ساقايغان بارمۇ تارتۇقسىز جاراھەت.
دېمەككى، كونا دۈشمەن كۈندە دۈشمەن،
تەۋەززۇ ⑩ پەيلى يالغان، راستى ئاپەت! ...

خاتىمە بايان

ئۇيقۇ - ئۆلۈم، چۈش - تەكتى غەپلەت،
دېمەك، ئەجەل دېگەن غەپلەتنىڭ ئارقىسىدا؛
كۆزۈمنى ئاچتىم ئۇيقۇ بىلەن بىندارى ئاگاھلىقنىڭ
ئارىسىدا؛ قولۇم تۇرۇپتۇ ھېلىھەم ئۇزاققا
سوزۇلغان چۈشنىڭ ياقىسىدا؛ چۈش كەچمىشى،
چۈش تەشۋىشى يۈرەكنى مۇجۇپ، گېڭىمنى قوچۇپ
ئەتمەكتە سەۋدا... .

«چۈش تەبىرگە باغلىق» - شۇنداق دەپتىكەن
بىر مۇنەججىم، نامى ئاتاقلىق، ئەمما مېنىڭ
تەقدىرىم ئەمەس «تەبىر» گە باغلاقلىق، چۈشنىڭ
كارايىتى چاغلىق!

پەردە:

ئىت قاۋار، كارۋان ماڭار، ئاتلار ئورۇق، مەنزىل يىراق،
ھەممىدىن غالىب كېلەر مەردانىلىكنىڭ تەدبىرى.
ئەمما، «چۈش» كە يانداش بىر رېئاللىقتىن
بولمايدۇ قېچىپ، ئۇ - خروئىن ئاپىتى. يۈرمەك
بى ھاجەت ئاڭغا پال ئېچىپ؛ ئۇ ئوخشايدۇ
زەھەرلىك چايانغا، ساتارمەنلىرى تەڭداشتۇر
ۋەھشى قاۋانغا، چېكەرمەنلىرى دىتسىز ھاياۋانغا!
بۇ ئۈچ مەرەز قاتراپ ھەر يانغا، تىكلەندى غۇرۇر
- ۋىجدانغا، نۇسرەتكە - شانغا، ھەتتاكى جانغا،
دەرمان، ئارمانغا... . شۇڭا يازدىم بىر تالاي
تەسۋىر سىغداپ بايانغا.

پەندىنامە

ئويلا ئۇيغۇر، سەن ئۇيۇشقاق ئەسلىدىن،
ئويلا ئەۋلاد، سەن ئەدەبىنىڭ نەسلىدىن.
پەزلى ئەخلاق ئىشلىشىپ بولغانمىسۇن،
شۇ زەھەرلىك ئاق نىجىسنىڭ قەستىدىن.
سۈر - توقاي قىل نەدە بولسا ئۇ مەرەز،
قوغلايۇرتتىن - دالدا مەيلى رەستىدىن.
ھەممىدىن روھىي زاۋال، غەپلەت يامان،
كۆرگۈلۈك بۇ بىزگە غەپلەت دەستىدىن.
كوچىنى مەست باسا ئاڭنى نەس باسار،
كۈچ خورار بۇ ھالدا مىللەت بەستىدىن.
قىلمىغاي دەيمەن جۇدا. «ئاق» جىلۋىسى،
نەۋ باھارنىڭ پەسلىدىن، تاڭ ۋەسلىدىن! ...

* * *

ئاد، ئۇزاققا سوزۇلغان چۈش... .
1996 - يىلى 3 - ئىيۇل، خوتەن

ئىزاھاتلار

① تەرياق - زەھەر قايتۇرغۇچى دورا ئۆسۈملۈكى ② چاھ - قۇدۇق ③ دەرەم - ئالتۇن پۇل ④ كەرەم - ئۇلۇغلۇق ⑤ ھۆددەس - مۇتلەق ⑥ بەرەس - ئاق كېسەل ⑦ كەپشە - تاز ⑧ كەرەپشە - چىڭمەي ⑨ جانبىدىن - تۈپەيلىدىن، سەۋەبكارلىقىدىن ⑩ تەۋەززۇ - مۇلايىم، كىچىك پېشىل.

رېئالزم

تەرەققىي

قىلىشى

كېرەك

- ياش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەر بىلەن سۆھبەت

ئەنۋەر ئابدۇرېھىم

بۇنىڭدىن ئىلگىرى بىر مۇنچىلىغان ھەۋەسكار ئۆكىلەر، ئوقۇغۇچىلار، يۈكسەك غايىگە ئىگە ئوبزورچىلار بىلەن سۆھبەتلەشكەندىم. ئۇ سۆھبەتلەردە كۆپ ئاڭلاپ، ئاز سۆزلىگەندىم، بۇ ماڭا ئادەت ئىدى. سىزنىڭ رەسمىي سوئاللىق سۆھبىتىڭىز مېنى سۆزلىتىدىغان بولدى. سۆزلىگەنلىرىم مېنىڭ مۇكەممەل قاراشلىرىمغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ، دەپ قارىمايمەن. چۈنكى مەن يېتىلىش باسقۇچىدىكى بالا قەلەمكەشمەن. جامائەتنىڭ بۇ قاراشلىرىمنى ماڭا ياكى ئۆزىگە تاڭماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەن 1979 - يىلىغىچە نۇرغۇنلىغان كونا - يېڭى كىتابلارنى ئوقۇدۇم. ئاشۇ يىللىرى مەلۇم بىر ساۋاقداشلىق خاتىرىسىدىن ئاپتورى نامەلۇم بولغان «ئاخىرقى سىناق» ناملىق ھېكايىنى زور ئىشتىياق بىلەن كۆچۈرۈۋالدىم ۋە قايتا - قايتا ئوقۇپ يادلىدىم. بىر ساۋاقداشلىق مۇھەببەت كەچۈرمىشلىرىنى ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ «ئاخىرقى تەلەپ» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا يېزىپ چىقتىم. لېكىن ئۆزۈمگە يارىماي، ئۇنى 24 قېتىم ئۆزگەرتىپ، ئاندىن رازى بولدۇم. بۇ چاغدا ئۇ پۈتۈنلەي باشقا بىر تۈسكە كىرگەندى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ مېنىڭ تۇنجى ھېكايەم بولۇپ قالدى. مېنىڭ ھېكايە يېزىشىمغا تۈرتكە بولغان «ئاخىرقى سىناق» ناملىق بۇ ھېكايە ئۈستازىم مۇھەممەتئىمىن ھوشۇرنىڭ ئىجادىيىتى

سوئال: ئۆكۈم ئەختەم، سىز يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۆز ئەسەرلىرىڭىز ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا، ئالقىشىغا ئېرىشتىڭىز. مەنمۇ سىزنىڭ بەدىئىي ئىقتىدارىڭىزغا قايىل. شۇڭا سىز بىلەن پروزا ئىجادىيىتى ھەققىدە سۆھبەتلەشكە بەكمۇ قىزىقىمەن. مېنىڭچە، بۇ خىل سۆھبەت ئىجادىيەت ئىشلىرىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن پايدىلىق. سىز پروزا ئىجادىيىتىگە قاچاندىن باشلاپ كىرىشتىڭىز؟ تۇنجى ئەسەرلىرىڭىز قانداق مەيدانغا كەلگەن؟

جاۋاب: بىزدە «سۇنىڭ ئاستى بىرخىل، ئۈستى بىر خىل ئاقىدۇ» دېگەن گەپ بار. مەن ئۆزۈمچە مەشق ۋە تاۋلىنىشنى خېلى ئۇزاق ئېلىپ باردىم، دەپ قارايمەن. ئۇزاق مەزگىل چېنىقىش جەريانىدا بىرنەرسە يازىدىغانلىقىمنى باشقىلارغا بىلدۈرمەي يۈردۈم. ئەسەرىم ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن كىشىلەر ماڭا دىققەت قىلدى. راستىنى ئېيتسام، سىزدەك سىستېمىلىق نەزەرىيىۋى ئاساسقا ئىگە ئوبزورچى بىلەن بۇنداق سۆھبەتلەشش مېنى ئويلاندۇرماي قويمىدى.

ئىجادىيەت ھەققىدە سۆھبەت

ناملىق ئەسىرىمنى ئۆزۈمگە باھالاسىڭىز، مەن ئۇنى ئۆزىدىن باشقىنى ياخشى دېمەيدىغان ھازىرقى مىليونلىغان قېرىنداشلىرىمغا ئوخشاشلا «ياخشى» دەپ باھالايەن. ئوخشىمايدىغان يېرىمۇ بار، يەنى ئۇنى چىن مەنىسىدىن «ياخشى» دەيدىغان باشقا كىشىلەرمۇ بار، ئەسىرىمنى ئۆز نۆۋىتىدە مەنمۇ شۇنداق دەيمەن. مۇنازىرىچىلەرنىڭ بەزىلىرى بىلەن مەنمۇ ناتونۇش ئەمەس. بەزىلەرنىڭ پىكرى ئادەمنى ئويغا سېلىش قىممىتىگە ئىگە، لېكىن بەزىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلمەيۋاتقانلىقى، ئۆزلىرى ئېشەكنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ، بۇلۇتقا مىنىدىم دەپ داۋراڭ سېلىپ، ھاماقەتلىك قىلىۋاتقانلىقى ئادەمنى قاتتىق ئېچىندۈرىدۇ.

سوئال: سىز «زېمىن، قارا، ئادەملىرىڭىز» ناملىق پوۋېستتا تەسۋىرلەنگەن جامالىنى قانداق ئوبراز دەپ قارايسىز؟

جاۋاب: مەن ئۇنى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان كۈرمىگىلىغان جاماللارنىڭ بىرى دەپ قارايمەن.

سوئال: سىزنىڭچە، ئىنساننىڭ خاراكتېرى قېلىپقا چۈشەمدۇ؟ پېرسوناژلار خاراكتېرىنى مۇئەييەن قېلىپقا چۈشۈرۈش شەرتمۇ؟

جاۋاب: قېلىپ دېگەن ئاتالغۇ ئۈستىدە ئويلاپ ئولتۇرۇش ھاجەتسىز. مۇشۇ ئاتالغۇنى خاراكتېر بىلەن باغلاشنىڭ ئۆزى «ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاش» قا ئۇرۇنغانلىق.

سوئال: سىز «زېمىن، قارا، ئادەملىرىڭىز» ناملىق پوۋېستىڭىزدىكى پاتىمە، خۇماخان قاتارلىق پېرسوناژلارنى نېمىشقا ياراتقان؟ سىز ئۇلارنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق قانداق بەدىئىي غايىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى ئىدىڭىز؟

جاۋاب: ھەر ئادەم ئۆزىنى ئۆزى يارىتىدۇ. پاتىمە، خۇماخانلارمۇ شۇنداق. مەن ئۇلارنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى چۈشەنمەك بولدۇم.

سوئال: سىز تۇرمۇش چىنىلىقى بىلەن بەدىئىي چىنىلىقنىڭ مۇناسىۋىتىگە قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: ھازىر چىنىلىق ھەققىدە گەپ تولا. «راست گەپ تاپالمىغاندا يالغان گەپ بىلەن باپلاش» مۇ مەۋجۇت. بۇ، بىزگە چىنىلىقنىڭ كەينىدە پەردازلىق بىر كۆلەڭگىنىڭمۇ ئەگىشىپ يۈرگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەسلىدە چىنىلىق پەقەت بىرلا بولسىمۇ، ئۇنى ئۆز ئېھتىياجىغا بويسۇندۇرۇش مەقسىتىدە ئادەملەر يەنە بىرنى ياساپ چىققان. مەن چىنىلىقنى شېرىكسىز دەپ قارايمەن.

سوئال: سىز تۇرمۇشتىكى تىرىك ئادەم بىلەن بەدىئىي ئەسەردە يارىتىلغان پېرسوناژنىڭ

ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقىنىمدا ھەم ھەيران، ھەم خۇشال بولدۇم. شۇ قوليازمام ھېلىمۇ بار. مېنى پروزا ساھەسىگە ئېلىپ كىرگەن دەل بىزنىڭ ئۇيغۇر پروزىسى. ئۆكەملەردە ئۇيغۇر پروزىسى يوق دېيەرلىك ئىدى، ئاجىز ئىدى. پروزا ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئاپتورلىرىمىز تەسۋىرلىگەن پېرسوناژلار بىلەن كۆز ئالدىمىدىكى تىرىك ئادەملەرنى سېلىشتۇراتتىم. تۇرمۇشتىكى ئادەملەر ساختىمۇ ياكى پروزا ئەسەرلىرىدە تەسۋىرلىنىۋاتقان ئادەملەر ساختىمۇ، دەپ مولاھىزە قىلاتتىم. بەزىدە تۇرمۇشتىكى ئادەملەر، بەزىدە پروزا ئەسەرلىرىدە تەسۋىرلەنگەن ئادەملەر ساختا بولۇپ چىقاتتى. ھەقىقىي ئادەم زادى بارمۇ - يوق؟ مەن ئاخىر بۇ ئادەمنىڭ ھەقىقىي تۇرمۇشنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. يېزىش كېرەك. مانا مۇشۇ ھەقىقىي تۇرمۇش، ھەقىقىي ئادەمنى يېزىپ، تۇرمۇشىمىزدىكى ئۆزىمىزنى ئالداش بىلەن پروزىدىكى ساختىلىقتىن ئازاد بولۇش كېرەك، دېگەن كۈچلۈك پارتلاش ۋۇجۇدۇمنى تىترەتتى. بىز ئۆزىمىزنى ئالداشتىن توختىغان كۈنى دۇنياغا يېڭىدىن تۇغۇلغان بولىمىز. ھەقىقىي پروزا ئۆزىنىمۇ، تۇرمۇشىنىمۇ ئالدامچىلىقتىن قۇتۇلدۇرالايدىغان قۇدرەتكە ئىگە.

سوئال: سىزنىڭچە، ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم جەزمەن ئالىي مەكتەپتە ئوقۇشى كېرەكمۇ؟ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇمىغان ئادەم ئىقتىدارلىق يازغۇچى بولالامدۇ؟

جاۋاب: مېنىڭچە، ئەدەبىي ئىجادىيەتچى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيالىغان ياكى ئوقۇيالمىغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، چوقۇم ئالىي مەلۇماتلىق، ئەتراپلىق نەزەرىيىۋى ھەم ئەمەلىي بىلىم ئىگىلىگەن بولۇشى كېرەك. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش ئالىي مەلۇماتلىق بولۇش ئۈچۈن. بىلىمنى نەدىن ئېلىشنى ئىجادىيەتچىلەر ئۆزلىرى تاللىسا بولىدۇ. ئىقتىدارلىق يازغۇچى بولۇشنىڭ بىردىنبىر شەرتى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش دەپ كېسىپ ئېيتىش ئەخمىقانلىقتىن دېرەك بېرىدۇ. بۇنىڭغا «ئەيسانىڭ ئېشىكى مەككىگە بارسىمۇ ئېشەكلىگىچە ياندى» دېگەن ھېكمەت ناھايىتى ئوبدان جاۋاب.

سوئال: سىزنىڭ «زېمىن، قارا، ئادەملىرىڭىز» ناملىق پوۋېستىڭىز كىتابخانلار ئارىسىدا كۈچلۈك ئىنكاس قوزغىدى. بەزىلەر بۇ ئەسەرنى ماختىسا، بەزىلەر ئۇنى ئەينىلىدى. بۇ مۇنازىرىگە مەنمۇ «ئىنسان خاراكتېرى قېلىپقا چۈشەمدۇ؟» دېگەن ماقالەم بىلەن قاتناشتىم. سىز ئۆزىڭىزنىڭ بۇ ئەسىرىنى قانداق باھالايسىز؟

جاۋاب: «زېمىن، قارا، ئادەملىرىڭىز»

مۇناسىۋىتىگە قانداق قارايسىز؟ سىز ئۆز ئەسەرلىرىڭىزدە بۇ مەسىلىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىدىڭىز؟

جاۋاب: تۇرمۇشتىكى ئادەم بىلەن ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ئادەم مۇناسىۋىتىنىڭ يېقىن ياكى يىراقلىقى ئۇلارنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىدە دەپ قارايمەن. ئەسەردىكى ئادەم تۇرمۇشتىكى ئادەمدىن ياتلاشقانسىمۇ، ئەھمىيەتسىز نەرسىگە ياكى جەستەتكە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئەلۋەتتە، بىزگە قەدىرلىكى تىرىك ئادەم. مەن ئەسەرلىرىمدە تىرىك ئادەملەرگە ئۈمىد ھەم مۇھەببەت باغلىدىم.

سوئال: سىز خاراكتېر يارىتىشنىڭ قانداق تەجرىبىلىرىنى توپلىدىڭىز؟

جاۋاب: مەن ئۆز خاراكتېرىم ھەققىدە زىددىيەتلىك بولغىنىم ئۈچۈن، خاراكتېر يارىتىش دېگەن سۆزنىمۇ ئويلىنىپ تىلغا ئېلىش كېرەك، دەپ قارايمەن.

سوئال: سىز ئىجادىيەت جەريانىدا خام ماتېرىياللارنى قانداق تاۋلايسىز؟ پروتوتىپلاردىن قانداق پايدىلىنىسىز؟

جاۋاب: خام ماتېرىيال دەپ قارىغانلىرىمنى ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويغان پىكىر، يەتمەكچى بولغان غايەمنىڭ قۇربانلىقلىرى سۈپىتىدە خاتىرجەم ئۇيان - بۇيان قىلىپ كېتىۋېرىمەن، پروتوتىپلارمۇ ھەم شۇنداق، لېكىن ياسالما نەرسىلەرنىڭ سۇقۇنۇپ كىرىۋېلىشىدىن قاتتىق ھەزەر قىلىمەن.

سوئال: ئىجادىيىتىڭىزگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن يازغۇچىلار كىملىرى؟ سىز قايسى يازغۇچىلارنىڭ كۈچلۈك قوللىشىغا ئېرىشتىڭىز؟

جاۋاب: چىخوپ، بالزاك، مۇپاسسان، شولوخوپ، ياشار كامال، زوردۇن سابىر، مۇھەممەتتىمىن ھوشۇر قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىيىتىدە كۈچلۈك تەسىرى بار. تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم، ھاجى ئەخمەت كۆلتېگىن، زوردۇن سابىر، مۇھەممەتجان راشىددىن، ئابلىمىت ھاجى، تۇرسۇنجان لېتىپ، ئەخمەت ئىمىن، سېپىت زۇنۇن، قۇربان بارات، مۇھەممەتتىمىن ھوشۇر قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ يار - يۆلەك بولۇشىغا، قوللىشىغا ئېرىشتىم. ئۇلارغا چىن دىلىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

سوئال: سىزنىڭچە، ياش يازغۇچىلىرىمىز پېشقەدەملىرىمىزنىڭ قايسى ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىشى كېرەك؟

جاۋاب: مېنىڭچە، ياش يازغۇچىلار پېشقەدەملىرىمىزنىڭ ئەدەبىيات ئۈچۈن ئۆمرىنى، يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىش، ۋىجدان، ھەققانىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىشى كېرەك.

سوئال: سىز ئېسىل ئەنئەنىلەرگە ئىجادىي

ۋارىسلىق قىلىش بىلەن يېڭىلىق يارىتىشنىڭ مۇناسىۋىتىگە قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: ئېسىل ئەنئەنىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىش دېگەننىڭ ئۆزى يېڭىلىق يارىتىشتىن دېرەك بېرىدۇ. ھەر قانداق يېڭىلىقمۇ ئەنئەنە بولۇپ كەلگەن ئانا تۇپراققا يىلتىز تارتماي، ئۆزىنىڭ ھاياتى كۈچىنى نامايان قىلالمايدۇ.

سوئال: ھازىر كىشىلەرنىڭ رېئاللىقىغا تۇتقان پوزىتسىيىسى بىردەك ئەمەس. بەزىلەر رېئاللىقنىڭ بۇرۇنقى پىرىنسىپلىرىدا چىڭ تۇرۇشنى تەكىتلىسە، بەزىلەر ئۇنى بېيىتىشنى، راۋاجلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىۋاتىدۇ. سىز بۇ مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: مېنىڭ ئەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغىنىم ھەم ئازراق بىلىدىغىنىمۇ رېئاللىق دەپ قارايمەن. پىرىنسىپ دېگەنلەرگە كەلسەك، ئۇ، رېئاللىقنى ھاياتى كۈچكە داۋاملىق ئىگە قىلىش قۇدرىتىگە ئىگە بولسا، ئۇنىڭدا ئەلۋەتتە چىڭ تۇرۇش كېرەك. ئەگەر ئۇ رېئاللىقنى چۈشەپ قويغۇچى بولسا، ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىش كېرەك. رېئاللىق چوقۇم راۋاج تېپىشى، يېڭى - يېڭى ئىلغارلىقلار بىلەن ئۆزىنى نۇرلاندۇرۇشى كېرەك. بىر خىل قاتمىللىق ئىچىدە ئۇنىڭ قىممىتى بولمايدۇ. توختاپ قېلىشنىڭ ئۆزى چېكىنىش ياكى ھالاكەتتىن بېشارەت بېرىدۇ.

سوئال: سىز ئۆز ئىجادىيىتىڭىزگە مودېرنىزىملىق ئەدەبىياتىنىڭ بەزىبىر ئىسپادىلەش ۋاسىتىلىرىنى تەدبىقلاپ كۆردىڭىزمۇ؟

جاۋاب: راستىنى ئېيتسام، مەن مودېرنىزم - لىق ئەدەبىيات ھەققىدە تولۇق ساۋاتقا ئىگە ئەمەسمەن. بۇ جەھەتتىكى تولۇقسىز مەلۇماتلار ۋە ھېس قىلغانلىرىم يازغانلىرىمنىڭ ئارىسىغا ئانچە - مۇنچە سىڭىپ كەتكەنلىكىنى ئىنكار قىلمايمەن.

سوئال: سىز ئۇسلۇب مەسىلىسىگە قانداق قارايسىز؟ قانداق ئۇسلۇبىنى ياقتۇرىسىز؟

جاۋاب: ئۇسلۇب كۆپ. ئۇسلۇبىنىڭ كۆپ بولغىنى ياخشى. ئەسەرنى ھەقدادىغا يەتكۈزەلەيدىغان ئۇسلۇبىنى تاللاشنىڭ ئۆزى مۇۋەپپەقىيەت. مەن ئىجادىيەت جەريانىدا پىكىرىم قايسى ئۇسلۇب بىلەن روناق تاپسا، شۇ ئۇسلۇبىنى تاللىۋالدىم. ئۆزۈمنى نوقۇل بىر ئۇسلۇبىنىڭ قولى دەپ قارىمايمەن.

سوئال: سىزنىڭ «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» ناملىق پوۋېستىڭىز ھەققىدە ئوخشاش بولمىغان ئىنكاسلار مەۋجۇت. مەن ئىقتىدارلىق ياش قىرغىز ئوبزورچى مامبەت تۇردۇننىڭ «روزا بۇزۇلمايدۇ» ناملىق نادىر ئوبزورى ئارقىلىق بۇ پوۋېستنى قىزغىنلىق بىلەن مۇئەييەنلەشتۈرگەنلىكىنى قوللايمەن. بەزى كىشىلەر بۇ پوۋېستتا يېزا

ياخشىلىق قىلايلى، بىزنى بېقىۋاتقان دېھقانلارغا، تەبىئەتكە، يەرگە، سۇغا، ئورمانغا مەسئۇل بولايلى دېمەكچىمەن.

سوئال: «تارىم» ژۇرنىلىغا سىزنىڭ «تاش مۇنار» ناملىق پوۋېستىڭىز بېسىلدى. بۇ پوۋېستىڭىزنىڭ ئۇسلۇبى بۇرۇنقى پوۋېستلىرىڭىزغا ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭدا مودىرنىزىملىق ئەدەبىياتىنىڭ بەزىبىر ئىپادىلەش ئامىللىرى قوللىنىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. نېمە ئۈچۈن سىزنىڭ مۇشۇنداق ئۇسلۇبتا ئەسەر يازغىڭىز كېلىپ قالدى؟ سىز «تاش مۇنار» ئارقىلىق قانداق خاھىشنى ئىلگىرى سۈردىڭىز؟

جاۋاب: ئەقلىمگە كەلسەم، تاش چىقماس تەكلىماكان قۇملۇقىغا سىڭىپ قۇرۇلغان يۇرتۇم يانتاقتا قىزىل سىرلانغان، ناھايىتى ئېگىز، تۆت چاسا كەلگەن بىر تاش مۇنار بار ئىكەن. ئۇنىڭ باش تەرىپىگە يۇقىرى ئاۋازلىق كاناي ئورنىتىلغان، ماۋزېدۇڭنىڭ باش سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن، تۆت تەرىپىگە ماۋزېدۇڭ سۆزلىرىدىن ئۈزۈندىلەر چىرايلىق پۈتۈلگەن ئىكەن. كېيىنكى چاغلاردا بۇ ئۈزۈندىلەر ئوچۇپ كەتسىمۇ يېزىلىق ھۆكۈمەتتىكى يەرلىك قورقۇنچلۇق ھۆكۈمدارلارنىڭ كارى بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن ياشلار، ھۆكۈمدارلارنىڭ ناھەقچىلىكىگە، ئوۋالچىلىقىغا چىدىمىغانلار مۇنارغا ئۆزىنىڭ دەردى - ئەھۋالىنى، چاقچاق - لەتىپىلىرىنى يېزىپ قويدىغان بولدى. ئۇنىڭ يېنىغا كىشىلەر ئولتۇرۇپ تاش مۇنارغا ھەم مۇنازىرە قىلىشاتتى. ماۋزېدۇڭ ئۈزۈندىلىرىدىن بالىلارنىڭ چاقچاقلىرى يېزىلغانغا قەدەر ئۆتكەن 20 نەچچە يىل جەرياندا بۇ تاش مۇنارنىڭ تۈۋىدە رەخمىماخۇن ئىسىملىك بىر ئەۋلىيا سۈپەت ئادەم يالىڭاچ يېتىپ يۈردى. بۇ ئادەم ئۇزاق يىللار يالىڭاچ يۈرگەچكە، پۈتكۈل تەبىئەت قارغا كۆمۈلگەن چاغلاردىمۇ توڭلاپ قالمايتتى. قار ئۇنىڭ بەدىنىگە تېگىپلا ئېرىپ كېتەتتى. يانتاق خەلقى بۇ ئادەمنى «ئەۋلىيا» دەپ ھۆرمەت قىلاتتى. ياشلار مۇنار ئەتراپىدا مۇنازىرە قىلسا، ئۇ، مۇنارنى ئىشارەتلەپ بىر نېمىلەرنى دەيتتى، ئەمما ئۇنىڭ گېپىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ماڭا كىچىكىمدىنلا ئەۋلىيا ھۆرمىتىگە ئىگە ئاشۇ ئادەم بىلەن تاش مۇنارنىڭ بىر خىل سېھرىي مۇناسىۋىتى باردەك، مۇنار بىلەن يالىڭاچ ئادەم بىر گەۋدىدەك سېزىلەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەلۇم يېزا باشلىقى مەست بولۇپ، رەخمىماخۇننى تىللاپتۇ دەك. شۇ كۈنى كېچىسى مۇنارغا: «يېزا باشلىقى xx كوچىدا يۈرىدىغان ساراڭ خوتۇن xx بىلەن مەستچىلىكتە يۇندا ئېرىقىدا تۇتۇلۇپ قالدى» دېگەن خەت يېزىلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن يېزا باشلىقىنىڭ زۇلمىدىن جاق تويغان خەلق يېزا

ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى بىلەن بۈگۈنكى يېزا - كەنتلىرىمىز بەكمۇ خۇنۇكلەشپ كېتىپتۇ، دەپ ئاغرىندى. سىزنىڭچە، بۇ خىل قاراشنى توغرا دېگىلى بولامدۇ؟

جاۋاب: مەن «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» توغرىسىدا ھەر خىل ئىنكاسلارنىڭ بولۇشىنى تەبىئىي، نورمال ھادىسە دەپ قارايمەن. مامبەت ئەپەندىنىڭ ھاياجانلىق سۆزلىرى مېنى خىجىل قىلماي قويمىدى، ھەتتا بەزى كىشىلەرنىڭ ئاشۇ ئوبزور سەۋەبلىك ئېيتقان نەشتەلىك سۆزلىرىگە - مۇ دۇچ كەلدىم ۋە ئامالسىزلىقتىن كۈلۈمسىرەپ قويدۇم، خالاس. مامبەت ئەپەندىنىڭ ئەدەبىياتىمىزغا سەمىمىيەت بىلەن كۆڭۈل بۆلگەنلىكىگە رەھمەت ئېيتىمەن.

بەزى كىشىلەرنىڭ ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ۋە يېزا - كەنتلىرىمىزنىڭ ئاتالمىش خۇنۇكلەشتۈرۈۋېتىلگەنلىكى ھەققىدىكى ئاغرىنىشلىرى ئالاھىدە دىققىتىمنى تارتتى. مېنىڭ ئۇلارغا ئالدى بىلەن شۇنى ئېيتىپ قويغۇم كېلىدۇكى، بىزنىڭ چوڭ خاتاغا يول قويۇۋاتقىنىمىز دەل ئۆز ئەھۋالىمىزنى ئۆزىمىز ئېتىراپ قىلماي، ئۆزىمىزنى ئالداپ كەلگەنلىكىمىزدە. بۇ يەردە خۇنۇكلەشتۈرۈش ياكى كۆككە كۆتۈرۈش مەسىلىسى مەۋجۇت ئەمەس. قېنى، مەن ئۆزۈمدىن ھەم ئاشۇ كىشىلەردىن سوراپ باقاي: 100 مېتىر يىراقتىن پۇراپ تۇرىدىغان سېسىق سۈنى سىز ئىچەلمەيسىز؟ ئاشۇ خەق ئەزەلدىن ياشاپ كەلگەن يەردە تۇرۇشقا سىز قانچە كۈن بەرداشلىق بېرەلەيسىز؟ سىز ئۇلار بىلەن بىرداستىخاندا ئولتۇرۇپ، ئۇلار ئەتكەن تاماقنى قورقماي يېيەلمەيسىز؟ مەن ئاشۇ يەرلەردە تۇغۇلۇپ چوڭ بولدۇم. شۇڭا، مەن ئۆزىمنى ئالداپ يۈرگەن كىشىلەرگە شۇنداق جاۋاب بېرىشكە ھەقلىقەنكى، ئۇلارنىڭ كالىسى بۈككۈدە ئېچىلغان گۈللەر، باغلار، سۈزۈك سۇلار بىلەن تولغان ئاتالمىش غايىمۇ جەننەت - يېزىنىڭ ياسالما سۈرەتلىرى بىلەن تولغان. ئۇلارنىڭ كۆزى ئوچۇق تۇرۇپ كۆرمەيدۇ، قەلبى بار تۇرۇپ تونۇمايدۇ، قۇلقى بار تۇرۇپ ئاڭلىمايدۇ.

سوئال: سىز «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» نى يېزىش جەريانىدا پروتوتىپلاردىن پايدىلاندىڭىزمۇ؟
جاۋاب: «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» نىڭ پروتوتىپلىرىنى مەن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە كۆرگەنمەن. ئۇلار ھېلىمۇ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇۋاتىدۇ.

سوئال: سىز بۇ ئەسىرىڭىز ئارقىلىق قانداق ئىدىيىنى ئىلگىرى سۈردىڭىز؟
جاۋاب: مەن بۇ ئەسىرىم ئارقىلىق ئىنسانلار بىر - بىرىمىزگە كۆيۈنەيلى، بىر - بىرىمىزگە

نەدىن باشلاش ۋە قانداق دېيىشنى بىلەلمەي ئىچىم سىقىلاتتى، ھەتتا بەزىدە كۆزۈمدىن ياش قۇيۇلۇپ، بوغۇزۇم ئۇيۇپ قالاتتى. بۇ ئەدەبىي خاتىرىنىڭ بۇنداق يېزىلىپ قېلىشىغا ھەم ئېلان قىلىنىشىغا «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى قۇربان مامۇت سەۋەبىچى بولدى. مەن چەت ئەلگە چىقىدىغان چاغدا قۇربان مامۇت بىر زىيارەت خاتىرىسى يېزىشىمنى قايتا - قايتا تەلەپ قىلدى، لېكىن مەن ئۇنىڭغا قىزىقمىدىم. «نۇرغۇن يازغۇچى چەت ئەللەرگە چىقىپ، زىيارەت خاتىرىلىرى يېزىپ، دەيدىغاننى دەپ بولدى. مەن يەنە يازسام، سەن بارغان يەرگە مەنمۇ باردىم، دەپ ئۆزۈمنى كۆرسەتكەندەك ئىش بولىدۇ» دەپ، ئۇنىڭ تەلپىنى رەت قىلدىم، لېكىن ئۇ: «ياق، سىز چوقۇم ئۆزىڭىزنىڭ تەسىراتىنى يازسىز، ئۇنىڭ پەرقى بولىدۇ. باشقىلار دېمىگەننى دەيدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن» دەپ تەلپىدە چىڭ تۇرۇۋالدى. مەن ئاخىرى: «سىز ئېيتقانداك باشقىلار دېمىگەن، خەلقىمىزگە نەپ تېگىدىغان گەپ تاپالسام يازاي، تاپالسام يازماي» دەپ ئۇنىڭغا ۋەدە بەردىم. قۇربان مامۇت: «سىز چوقۇم تاپسىز» دېدى. مەن چەت ئەل سەپىرىدە پات - پات: «نېمە يازسام بولار؟! ۋەدىنى قانداق ئورۇنلارمەن؟!» دەپ خىيال قىلىپ، جىق ئەنسىرىدىم. گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلەلمەي، تېڭىرقاپ يۈردۈم. كېيىنكى چاغلاردا تەسىراتلىرىمنى قايتا ئەسلەپ كۈندىلىك خاتىرىلىرىمنى بىر قۇر رەتلىسەم بىر نېمە چىقىدىغانلىقىمنى پەملەپ، قولۇمغا قەلەم ئالدىم. «يازاي. قۇربان مامۇت ياراتمىسا، مىڭلىغان يارامسىز قوليازىملىرىم قاتارىدا قالار» دېگەن ئوي بىلەن يېزىۋەردىم. يازغانسېرى تاپالمىغان، دېيەلمىگەن، ئىچىمنى سىققان گەپلەرنىڭ بىر قىسمىنى دەۋالغاندەك يېنىكلەپ قالدىم. نەچچە يىللاردىن بۇيان قىيناۋاتقان ۋەسۋەسە بېسىلىشقا باشلىغاندەك، يازمىلىرىم گەپلەشكەندەك تۈيۈلدى. قۇربان مامۇت باش قىسمىنى كۆرۈپلا، ھەم مەجبۇرلاش، ھەم مەدەت، ھەم ئىلھاملاندۇرۇش بىلەن مېنى ئۆيىدە بىر قانچە كۈن قوندۇرۇپ، تالاغىمۇ چىقارماي، ئەسەرنىڭ ئاخىرىنى يازدۇرۇپ، ئاندىن بولدى قىلدى. زىيارەت خاتىرىسىنىڭ تۇنجى قوليازىمى قايتا ئوقۇش، تۈزەش دېگەنلەر بولمايلا قۇربان مامۇتقا قالدى. مەن قەشقەرگە قايتتىم. ژۇرنىلىغا جېنىنى پىدا قىلىپ، ئۆزىنى بەخشەندە قىلىۋەتكەن بۇ مۇھەررىر ئەسەرنى بىر يىلغا يېقىن قايتىلاپ كۆرۈپ، تەھرىرلەپ، بېشىغا كېلىش ئېھتىمالى بولغان ئېغىر قىسمەتلەردىن قورقماي دادىللىق بىلەن ئېلان قىلدى. ئەسەرنىڭ يامان ئەمەس

باشلىقىغا شۇ ساراڭ خوتۇنغا قاپىسىداش لەقەم قويۇپ، ئۇنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئۇنىڭدىن قورقمايدىغان بولدى. تېخى يېقىندىلا ئۇ ئەۋلىيا سۈپەت ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. ئۇ ئادەم ئۆلۈپ كېتىپ، ئۇزاق ئۆتمەي تاش مۇنارمۇ يىقىتىۋېتىلدى. ئاشۇ مۇنار يىقىلىش بىلەنلا گۈزەل يانتاق - بوستانلىق بازار چۆلدەرەپ، قاقاسلىشىپ، قۇملىشىپ، شورلىشىپ، كۆڭۈلسىز، توپاچىراي بولغاندەك بويقالدى. . . . . خوش، بۇ ھەقتە كۆپ سۆزلەپ كەتتىم. مەن «تاش مۇنار» ناملىق پوۋېستىمدا «بىر ئادەمنى يەنە بىر ئادەم قۇتقۇزالمىدۇ. ھەر ئادەم ئۆزىنى ئۆزىلا قۇتقۇزالايدۇ. ساڭا بەخت يارىتىپ بېرىمەن دەپ ئۆزىگە ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنغان، ئىلاھ بولۇۋالغانلارنىڭ ھەممىسى دەل ساڭا بەختسىزلىك ئېلىپ كەلگۈچى، سېنىڭ بەختىڭنى تارتىۋالغۇچىدۇر. ئۆزىنى «قۇتقۇزغۇچى ئىلاھ» كۆرسىتىپ، سېنى ئۆزىگە چوقۇندۇرغۇچىلار ئەمەلىيەتتە ئۆزى بەختىنى تاپالماي، سېنىڭ بەختىڭگە قارا سانغان ئالدامچىلاردۇر. ھېچكىم ھېچكىمگە بەخت ئەكېلىپ بەرمەيدۇ. ھەر ئادەم ئۆز بەختىنى ئۆزى تاپىدۇ. . . . .» دېگەن پىكىرنى ئىلگىرى سۈردۈم. ئەسەرنىڭ قايسى ئۇسلۇبتا يېزىلغانلىقىنى ئۆزۈممۇ دەپ بېرەلمەيمەن. ئەمما مەن مەقسىتىمنى قانداق ئىپادىلەشنى، قايسى يولدا مېڭىشنى تاللايمەن. گېپىمنى قايسى شەكىلدە دېيىش ئەپلىك بولسا، شۇ شەكىلنى تاللايمەن.

سوئال: سىزنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 1994 - يىللىق 1 - ، 2 - سانى (قوشما سان) غا بېسىلغان «يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام» ناملىق ئەدەبىي خاتىرىڭىز پۈتكۈل ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى زور زىلزىلىگە سېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ ئەسەر توغرىسىدا باشقىچە قاراشلارمۇ ئوتتۇرىغا چىقتى. مېنىڭچە، سىز بۇ ئەسەرڭىزدە زامانىۋى ئاڭ يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ، مىللەتنى گۈللەندۈرۈشتىن ئىبارەت بۈيۈك ئارزۇيىڭىزنى ۋە ھازىرقى ھالەتتىن ئېچىنىش ھېسسىياتىڭىزنى روشەن ئىپادىلەپ بەردىڭىز. بۇ ئەسەرڭىز ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى جانلىق، تەسىرلىك ھەم قايىل قىلارلىق يېزىلغان. ئۇنىڭدىكى پاكىتلار، سېلىشتۇرۇشلار ئوقۇرمەنلەرنى چوڭقۇر ئويغا سالدى ھەم ئالغا بېسىشقا رىغبەتلەندۈردى. سىز بۇ ئەسەرڭىزگە قانداق قارايسىز؟ ئۇ ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن قانداق كەچۈرمىشلەرگە دۇچ كەلدىڭىز؟

جاۋاب: مەندە ئۇزاق يىللاردىن بېرى دىلىمدىكى مەقسىتىمنى خەلققە قانداق شەكىل ھەم ئۇسۇل بىلەن يەتكۈزەلەرمەن دەيدىغان كۈچلۈك تىپىرلاش بار ئىدى. گېپىم جىق، لېكىن گەپنى

بىلدۈرەي دەپ تىرىشتىم. ئەمما ئۇ ئەسەرلىرىمنى زادى قانچىلىك ئادەم ئوقۇدى، ئوقۇپ قانچىلىك ھەزىم قىلدى، بۇنىسى ماڭا نامەلۇم.

سوئال: 1994 - يىلى يازدا سىز «تەڭرىتاغ» كىنو ستۇدىيىسىگە يۆتكىلىپ كەلدىڭىز. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1995 - يىللىق 5 - ، 6 - سانى (قوشما سان) غا سىزنىڭ «نەسىردىن ئەپەندىنىڭ پالاكتەك يولۇقۇشى» ناملىق كىنو سىنارىيىڭىز مۇھىم بولۇپتۇ. سىز بۇ سىنارىيىدە قايسى ئىدىيىنى ئىلگىرى سۈرمەكچى؟ بىر قىسىم ئوقۇرمەنلەر بۇ سىنارىيىدە نەسىردىن ئەپەندى خۇنۇكلەشتۈرۈۋېتىلگەن دەپ قارىماقتا. بۇ ھەقتە چۈشەنچە بەرسىڭىز. سىز ھازىر كىنو ستۇدىيىسىدە كەسپىي يازغۇچى بولۇپ ئىشلەۋاتامسىز؟ بۇنىڭدىن كېيىن كىنو سەنئىتى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىشنى ئويلىشىۋاتامسىز؟ قانداق سىنارىيىلەرنى يېزىشنى پىلانلاۋاتىسىز؟

جاۋاب: فېلىمدە نەسىردىن ئەپەندىدىن ئىبارەت ئوبرازىمىزنىڭ ئۆيىگە كىرگەن ناتونۇش، مەككەر، قارانىيەت، ئىچى مىڭ خىل ھىيلە - مەكەرگە تولغان خىزمەتكارنىڭ تاتلىق سۆزلىرىگە ئالدىنىپ مال - دۇنيا، ئوي - جايىدىن تارتىپ ھەتتا ئۆزىنىمۇ يوقىتىپ قويۇپ ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قېلىشىغىچە بولغان تېراگېدىيىسى يېزىلدى. نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئوبرازىنى يالغۇز مەنلا ئەمەس، ھەممىمىز خۇنۇكلەشتۈر - دۇق. بۇ يەردە مەن پەقەت قەلەمكەش سۈپىتىدە نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بۈگۈنكى سۈرىتىنى سىزىشقا تىرىشتىم. مەن يازغان نەسىردىن ئەپەندىنىڭ لەتپىلىرىمىزدىكى ئوبرازىدىن چوڭ پەرقى يوق. لەتپىلىرىمىزدە نەسىردىن ئەپەندىم بەزىدە دانىشمەننىڭ رولىنى ئالسا، بەزىدە ئەڭ كۈلكىلىك كالىۋانىڭ رولىنى، بەزىدە دۇنيادا تەڭدىشى يوق چېچەننىڭ رولىنى ئالسا، بەزىدە قورقۇمىسىز - باتۇر سەركەردىنىڭ، يەنە بەزىدە توخۇ يۈرەك غالىپنىڭ رولىنىمۇ ئالدى. بۇ ئوبرازىنىڭ جەۋھىرى شۇۋاقتىكى رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلىپ تۇرۇپ قاتتىق قامچىلاشتىن ئىبارەت. بىز نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ئوبرازىنى تېخىمۇ ئوبدانراق ئۆگەنسەك ئۇنى چۈشىنىش تەس ئەمەس. ئۇيغۇر جەمئىيىتى قايسى دەۋرنى باشتىن كەچۈرۈپ قانداق ياشىغان بولسا، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ياشاپ كەلگەن بۇ ئەپەندىم دەل شۇ كۈننى كۆرۈپ كەلگەنلىكى ئاددىي پاكىت. مەن يازغان نەسىردىن ئەپەندى بىزنىڭ لەتپىلىرىمىزدىكى تىرىك نەسىردىن ئەپەندىمىڭ ئۆزى شۇ. بۈگۈنكى بازار ئىگىلىكىگە ئاتلانغان ئۇيغۇرلار نېمە ئىش قىلىۋاتقان بولسا نەسىردىن ئەپەندىمۇ شۇنى قىلىۋاتىدۇ. ئۇ،

چىققانلىقىنى مۇھەررىرمۇ، مەنمۇ قىياس قىلغان بولساقمۇ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بۇنداق كۈچلۈك ئىنكاس پەيدا قىلىدىغانلىقىنى، تەسىرىنىڭ بۇنچىلىك زور بولىدىغانلىقىنى مۆلچەرلىمىگەندە دۇق. بۇ ئەسەرنىڭ يېزىلىشى ھەم ئېلان قىلىنىشىغا مەندىن كۆرە قۇربان مامۇتنىڭ كۆپ ئەجرى سىڭگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش كېرەك. ئۇ زورلىمىسا يېزىلماسلىقى، ئۇ تەۋەككۈل قىلمىسا ئېلان قىلىنماسلىقى تۇرغان گەپ ئىدى. قاپلىق ئۇنئالغۇ لېنتىسى قىلىپ ئىشلەشتە ئابدۇقەييۇم ئىمىن بىلەن خەمەت خالىق ئىككىنچى قېتىملىق جانلىق ئىجادىيەتكە تەۋەككۈل ھەم ھىمەت قىلمىغان بولسا، بۇ ئەسەرنىڭ تەسىرى بالاغىتى يەنىمۇ كېڭەيمىگەن، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ساۋۇت سالاھىدىن، «ئاسىيا كىنىدىكى» گېزىتىمىزنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى ئۆمەر ھېمەت، «ئاسىيا كىنىدىكى» گېزىتىمىز ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى تۇرغۇن ئابلىز، مۇئاۋىن مۇدىرى ئەنۋەر ئابدۇللا، «تەقدىرداش» ژۇرنىلىمىزنىڭ سابىق مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى بەگمەت يۈسۈپ (ھازىر «قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىمىزنىڭ باش مۇھەررىرى - مۇھەررىردىن) قاتارلىقلار بۇ سەنئەتتە دوست تارتىپ كىتابچە قىلىپ نەشر قىلىش ۋە كۆچۈرۈپ بېسىشقا جۈرئەت قىلمىغان بولسا، ئۇنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ يىراقلارغا يەتمىگەن بولاتتى. شۇڭا، مەن خەلقىمىز قاتارىدىكى بىر كىشى سۈپىتىدە ئۇلارغا ئېھتىرام بىلدۈرمەي تۇرالمايمەن. بۇ ئەسەرنىڭ بىر ھېكمەتلىك يېرى، پوۋېست، ھېكايىلىرىمدا تولا ئىما - ئىشارەت قىلىپ، خەلقىمىزنىڭ قىسلىقىمۇ كەلتۈرۈلمىگەن بىر قىسىم گەپلىرىمنى ئوچۇق خەلق تىلىدا ئۇدۇل دېگەنلىكىمدە بولدى.

سوئال: 1991 - يىلىدىن كېيىن «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدا سىزنىڭ «قەدىمىي زەرداپ»، «قورساق تويىسىلا ھېسابمۇ؟»، «كېچىنىڭ كۆزى»، «لەنجۇ كوچىسىدىكى بىر ئۇيغۇر»، «توغراقلىق رىۋايىتى»، «تىنالىماي ياشاۋاتقانلار»، «ئارىمىزدا مويىسىپىتلەر ئاز ئىدى»، «سىرتماق»، «قارا باسقان كېچە»، «تورغاي» قاتارلىق ھېكايە، ئەدەبىي ئاخبارات ۋە دراممىلىرىڭىز كەينى - كەينىدىن ئېلان قىلىندى. سىزنىڭچە، بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققانلىرى قايسىلار؟

جاۋاب: سىز يۇقىرىدا ساناپ ئۆتكەن ھەر بىر ئەسەرگە خەلقىمگە دەيدىغان بىردىن مۇھىم گېپىم سېڭدۈرۈلگەن. بۇ ئەسەرلەرنى تۈرلۈك ژانىرلاردا ئوبدان يېزىپ، مۇشۇ گېپىمىزنى خەلقىمگە

ئاڭلىدىم. بۇ يەردە ئاجرىتىۋېلىشقا تېگىشلىك نازۇك بىر مەسىلە، ئادەملىك پەزىلەت بىلەن ئىلمىي ئەمگەك، ئادەملىك سۈپەت بىلەن ئىلمىي سۈپەت، قۇرۇق گەپ قىلىدىغان، ئەمگەكسىز، مېۋىسىز، تۆھپىسىز، ئەمما ئەل قاتارى ياشاۋاتقان كۆپ سانلىق ئادەم بىلەن، ئادەمگە خاس ئىللەتلەردىن خالىي بولالمىغان، لېكىن ئىشچان، ھوسۇللۇق، مېۋىسى كۆپ ئاز سانلىق ئادەمدىن ئىبارەت. مەن ئىشتىن قالغان مىڭلىغان رايىش كىشىلەردىن كۆرە ئىشلەپ مېۋە بېرىۋاتقان، كېرەكلىك، ئادەمگە خاس سەھۋە - خاتالىقلاردىن خالىي بولالمىغان كىشىلەرنى قەدىرلەيمەن. ئۇلارنىڭ كەمچىللىكى ئۆزىگە ھېساب، لېكىن ئەمگەك مېۋىسى خەلقنىڭ بايلىقى. «ئەقىلسىز دوستتىن ئەقىللىك (دۈشمەن، ئەلا) دۇر. دېگەنلىرىمنى يوققا چىقىرىپ، ئەرزىمەس قىلىۋەتكەنلەرنىڭ كۆپ ئۆتمەستىنلا مېنىڭ تەلەپپۇزۇمدا چىڭقىلىپ سۆزلەۋاتقانلىقىغا رەھمەت ئېيتىمەن. بىز بىر - بىرىمىزنى يوققا چىقىرىشنىڭ ئورنىغا بىر - بىرىمىزنى ئېتىراپ قىلىپ، ئاشۇ ئۇلۇغ ناخشىنى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەر بىرلىكتە توۋلىساق، ئۆزىمىزنى كۆرسىتىش نىيىتىدە ئەمەس، ئۆزىمىزگە مەسئۇل بولۇش غايىسىدە توۋلىساق، ئەجرىمىز ھەرگىز بىكارغا كەتمەيدۇ.

سوئال: سىز ئەسەرلىرىڭىزنىڭ تىلىغا قانداق ئىشلەيسىز؟

جاۋاب: يازغانلىرىمنىڭ بىر جۈملىسىنىڭمۇ خەلق تىلىدىن ئايىرلىنىپ قېلىشىغا، يازغانلىرىمغا بىرەر مۇ قاتمال، پەردازلانغان، سۈنئىي تىلنىڭ ئارىلىشىپ قېلىشىغا يول قويمىمەن. ئەسەرىمدە ئاشۇنداق سۆزدىن بىرەرنى ئۇچرىتىپ قالسام، قاتتىق ئازابلىنىمەن.

سوئال: سىزنىڭ ئاساسلىق ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىڭىز قايسىلار؟

جاۋاب: دېيىشكە بولسا، مەن ئەسەرلىرىمدە بىز ياشاۋاتقان رېئاللىقنى ئىقرار قىلدىم.

سوئال: سىز ئۆزىڭىزنىڭ قايسى ئەسەرلىرىنى بىر قەدەر مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان دەپ قارايسىز؟

جاۋاب: «زېمىن، قارا، ئادەملىرىڭگە»، «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل»، «يۇلتۇزسىز كېچە» قاتارلىقلارنى تولۇق بولمىسىمۇ، مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان دەپ قارايمەن.

سوئال: سىز ئۆزىڭىز ياراتقان قايسى ئوبرازلارنى ياخشى كۆرىسىز؟

جاۋاب: مەن تۈردى رەزگىنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن. چۈنكى ئۇ ھاياتلىققا مۇھەببەت قويايلىغان بىردىنبىر ئادەم.

ئېكرانلىرىمىزدا ئاندا - ساندا چېلىقىدىغان، ھەييارغىمۇ، ئاقىلغىمۇ، خۇشامەتچىگىمۇ ئوخشىمايدىغان، سۈنئىي، ئۆلۈك، غالجاسىياق، ياسىما «نەسىرىدىن ئەپەندى» ئەمەس. ئەمدى قالدى گەپكە كەلسەك، كىنو ستۇدىيىسىگە ئالمىشىپ كەلگەندىن كېيىن سىنارىيە ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىش مېنىڭ ۋەزىپەمگە ئايلاندى. يىلدا بىر كىنو سىنارىيىسى يېزىپ تاپشۇرۇش - مېنىڭ ۋەزىپەم. ئۇنى ئىشلەش - ئىشلىمەسلىك ئىدارەمنىڭ ئىشى. مەن يازمىسام ئىدارەمنىڭ مېنى سۈيەش، زورلاش ھوقۇقى بار، ئىدارەم مەن يازغان سىنارىيىنى ئىشلەتمەسە، مېنىڭ ئۇنى سۈيەش، زورلاش ھوقۇقىم يوق. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھەريىلى بىر سىنارىيە يېزىپ ئىدارىگە تاپشۇرىمەن. لېكىن ئىدارەمنىڭ مەن يازغان سىنارىيىلەرنى ئىشلىتىشىدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولمايدۇ. چۈنكى «تەڭرىتاغ» كىنو ستۇدىيىسىنى گەۋدە، ناخشا - ئۇسۇلنى ئۆزىگە مۇقەددەس ۋەزىپە قىلغان ئۇيغۇر كىنوچىلىقى باشلىنىشىدىن ھازىرغىچە ناخشا - ئۇسۇل كىنوچىلىقى بولۇپ كەلدى. گېزى كەلگەندە شۇنى ئېيتىش مۇمكىنكى، ھازىر ئىشلەۋاتقان كىنولىرىمىزنى ھىندىستان، پاكىستان كىنولىرىنىڭ تەقلىدىي نۇسخىسى ۋە بەزىلىرىنى چالا تۇغۇندىسى دېسەككىم ئىنكار قىلالايدۇ؟ نۆۋەتتە نوقۇل ناخشا - ئۇسۇلغىلا كۈچەپ تۇرمۇشتىن چەتلىنىشىش خاھىشى يەنىلا ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇۋاتىدۇ. چۈنكى شىنجاڭ كىنوچىلىقى كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا شۇنداق بىر قېلىپنى شەكىللەندۈرگەن. مېنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ناخشا - ئۇسۇلىمىز تۇرمۇشىمىزگە، ئىشىمىزگە بارلىقىنى دېگۈم، يازغۇم كېلىدۇ، لېكىن ئۇنى قوبۇل قىلدۇرۇشقا كۆزۈم يەتمەيدۇ. سوئال: سىز يەنە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدا «دولان مەشرىپىدىكى دراماتىك خۇسۇسىيەتلەر»، «ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى» قاتارلىق ئىلمىي ماقالىلەرنىمۇ ئېلان قىلدىڭىز. سىز بۇنىڭدىن كېيىن يەنە قانداق ئىلمىي ماقالىلەرنى يازماقچى بولۇۋاتىسىز؟ سىز «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» گە بېسىلغان «ئۇ كەلمەسكە كەتتى» ناملىق ماقالىڭىز توغرىسىدا قانداق ئىنكاسلارنى ئاڭلىدىڭىز؟ سىز بۇ ئىنكاسلارغا قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: مەن بىر قىسىم قىسقا ماقالىلەرنى ئېلان قىلدىم. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئېلان قىلىشىم مۇمكىن. مەقسىتىمنى ئىپادىلەشكە قايسى شەكىل ئەپلىك بولسا، شۇ شەكىلدە يازمەن. «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» گە بېسىلغان «ئۇ كەلمەسكە كەتتى» ناملىق ماقالەم ھەققىدە ھاياجانلىق مەدھىيە نامىنىمۇ، ھاقارەت بىلەن تولغان لەنەتنامىنىمۇ

ھالىتىدىن رازىمۇ؟ سىزنىڭچە، پروژىمىزنىڭ مۇۋەپپەقىيەت ھەم نۇقتىلىرى قايسى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ؟

جاۋاب: مەن پروژىمىزنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن ھەم رازى، ھەم رازى ئەمەس. رازى بولىدىغىنىم، بىر تۈركۈم ئاپتورلىرىمىز بۇ ساھەدە يۈكسەك مەسئۇلىيەت ۋە چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن ئىزدىنىۋاتىدۇ. رازى بولمايدىغىنىم، ئەدەبىيات ساھەسىنىڭ ئومۇمىي ئېكولوگىيىسى ئۈمىدلىك ئەمەس. بۇنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى پروژىدا.

سوئال: ئۇيغۇر پروژىچىلىقىنى دۇنيا سەھنىسىگە ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن يازغۇچىلىرىمىز قايسى جەھەتلەردە ئىزدىنىشى ھەم تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى كېرەك؟

جاۋاب: ئۇيغۇر پروژىچىلىقىنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش دېگەن گەپنى ھازىرچە تىلغا ئېلىش مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى ئۇيغۇر پروژىچىلىقى ھازىر ئېسىنى بىلىش دەرىجىسىگە يەتمىدى. ئۇ ئاۋۋال ئەقلىگە كېلىپ، ئۆز ئۆزىنى تونۇشى كېرەك. يازغۇچىلىرىمىزنىڭ مادارى، ساپاسى، بىلىم ئېلىشقا ئىنتىلىشى ئالدىنقى شەرت. ئۇنىڭدىن باشقا، نۇرغۇنلىغان مۇھىم ھالقىلارنى يازغۇچىلاردىن ئىزدەش ھاماقەتلىك بولىدۇ.

سوئال: سىز ئەدەبىي ئوبزورچىلىقىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى قانداق باھالايىسىز؟ ئەدەبىي تەتقىقچىلىكىمىزدىن نېمىلەرنى ئۈمىد قىلىسىز؟

جاۋاب: ھازىرقى ئەدەبىي ئوبزورچىلىق ھەپتىدە بىر ئەزانغا چىققانلىقىدىن كېسەلمەن مەزىناخۇنۇمغا، ھەدىسە چاچلىشىدىغان ھازارۇل خوتۇنلارغا ئوخشىشىپ قالىدۇ. ئەدەبىي ئوبزور ئۈچۈن كەڭرەك سەھنىمۇ يوق، بولسىمۇ ئېكولوگىيىسى تۇراقلىق ئەمەس. ئەدەبىي ئوبزورچىلىقىمىزدىن كۈتىدىغان بىردىنبىر ئۈمىد ئادىللىق بىلەن ئىلمىيلىك.

سوئال: سىزنىڭچە، ماھارەت يېتىلدۈرۈشنىڭ ئۈنۈملۈك يولى قايسى؟

جاۋاب: مېنىڭچە، ماھارەت يېتىلدۈرۈشنىڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى كۆپ كۆرۈش، كۆپ يېزىش، كۆپ تەتقىق قىلىش، كۆپ ئۆگىنىش، چىداملىق بولۇش. ھۈرمەتلىك ئەنۋەر ئاكا، جاۋابلىرىم كۈتكىنىڭىزدەك چىقمىغان بولۇشى مۇمكىن، كەچۈرگەيسىز. (M2)

سوئال: بەزىلەر مەندە رومان يازغۇدەك ۋەقەلىك بار، لېكىن ۋاقىت چىقىرالمايۋاتىمەن، دەيدۇ. بۇ گەپنىڭ ئاساسى بارمۇ - يوق؟ سىزنىڭچە، پروزا ئىجادىيىتىدە ۋەقەلىك زادى قانداق ئورۇن تۇتىدۇ؟

جاۋاب: مۇشۇ گەپنى ئېيتىشنىڭ ئۆزى بىر قالتىس ۋەقە. ۋاقىت چىقىرالمايمەن دېيىشنىڭ ئۆزى بىر پاجىئەلىك ۋەقە. مەن ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاقتى قىسلىقىغا ھەرگىزمۇ ئىشەنمەيمەن.

مېنىڭچە، دۇنيادا ۋاقىتنى ئەڭ ئىسراپ قىلىدىغان، بىكار تەلەپ، بىرەر مەجبۇرىيەت ئىشقا سالمىسا، نېمە قىلىشنى بىلمەي، تاماق يەپ، كۈن كەچ قىلىشنىلا بىلىدىغان كىشىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى كۆپ. بىكارچىلار توپلانغان سورۇنلارغا بارسىڭىز، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاز ئەمەسلىكىنى كۆرىسىز. رومان يازغۇدەك ۋەقەگە ئىگە ئادەملەر يازسۇن، ئەمما ئاشۇنداق ۋەقەلەرنىڭ رومان بولۇشىغا مەن ئىشەنمەيمەن. بۇنداق كىشىلەر ۋەقەنى يازسىلا ھېكايە، پوۋېست، رومان بولۇۋېرىدۇ، دەپ قارايدىغان ئوخشايدۇ. بۇ بىر خىل نادانلىق. ئۇلار بىر ئانىنىڭ قانچە خىل مۇھىت، شەرت ھەم ۋاقىتتا تەييار بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقسۇن. مېنىڭچە، ۋەقەلىك ئەسەرنىڭ ئىككىنچى ياكى ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان، كەم بولسا بولمايدىغان تەركىبىي قىسمى.

سوئال: سىزنىڭچە، يازغۇچى قانداق شەرتلەرنى ھازىرلىشى كېرەك؟

جاۋاب: مېنىڭچە، يازغۇچى تۆۋەندىكى شەرتلەرنى ھازىرلىشى كېرەك: بىرىنچىدىن، يۈكسەك غايىگە ئىگە بولۇشى؛ ئىككىنچىدىن، مۇھەببەت - نەپرىتى ئېنىق بولۇشى؛ ئۈچىنچىدىن، قەلەمگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان بولۇشى؛ تۆتىنچىدىن، ئەستايىدىل، تىرىشىپ ئۆگىنىش روھى بولۇشى؛ بەشىنچىدىن، چىداملىق، سالماقلىق ھەم ۋاقىتنى قەدىرلەيدىغان بولۇشى؛ ئالتىنچىدىن، كىتاب ئوقۇشنى بىر كۈنمۇ تاشلاپ قويماسلىقى؛ يەتتىنچىدىن، «بىر كۈن يازمىسام، بىر قەۋەت دات باسدۇ» روھى بولۇشى لازىم.

سوئال: سىز ھازىر قايسى ئەسەرلىرىڭىز ئۈستىدە ئىشلەۋاتىسىز؟

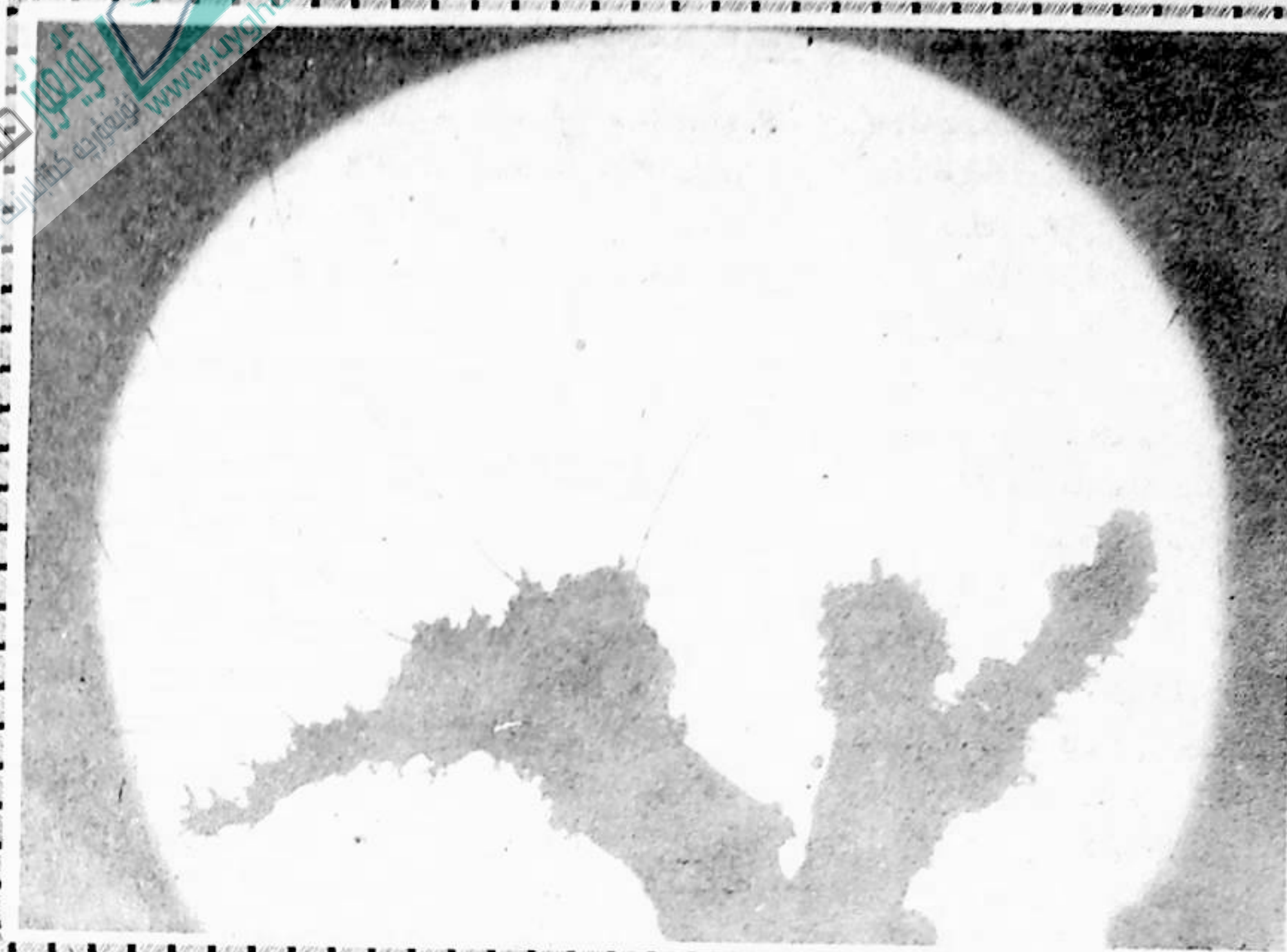
جاۋاب: مەن ھازىر بىر رومان ئۈستىدە ئىشلەۋاتىمەن، باشقا ھېكايىلەرمۇ بار، ئەلۋەتتە.

سوئال: ھازىرغىچە قايسى ئەسەرلىرىڭىز مۇكاپاتقا ئېرىشتى؟

جاۋاب: «ئاد، رەھىمسىز دەريا» ناملىق بىر ئەسىرىم مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

سوئال: سىز پروژىمىزنىڭ ھازىرقى

ماۋزۇ سۈرىتىدە: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، تالانتلىق باش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەر سىياسىي كېڭەش يىغىنى مەزگىلىدە «ئاسىيا كىنىدىكى» گېزىتىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى ئۆمەر ھېمىت بىلەن مۇھەببەتتە

شېئىر

ھاياتى

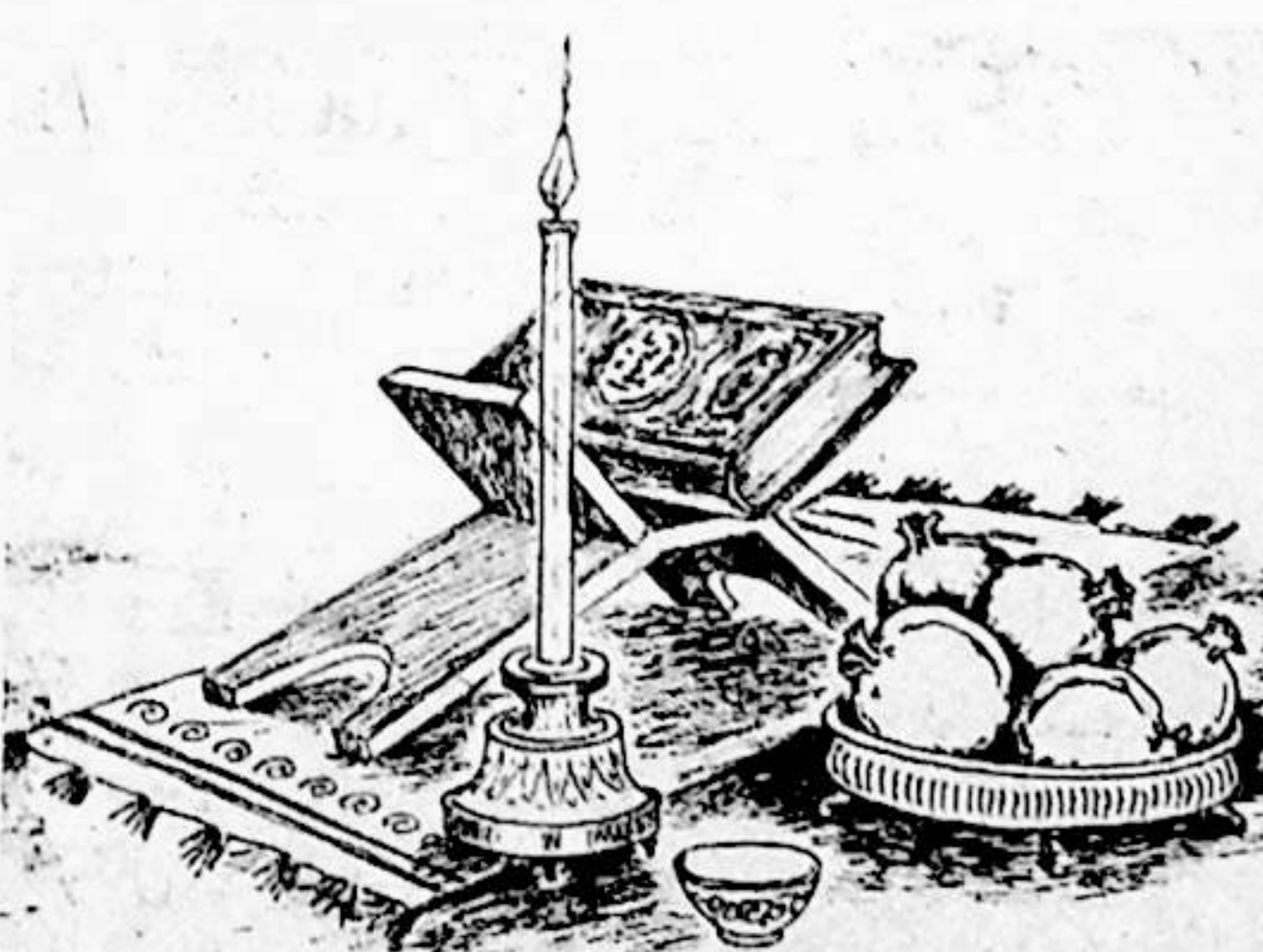
كۈچكە

موھتاج

يۈسۈپجان كەنجى مۇكەررەم

لەرزىگە كەلگەن ۋۇجۇدنىڭ نىداسى. نىدا گەرچە
ئازابلىق بولسىمۇ، مەقسەتكە يېتىش جەريانىدىكى
تەلپۈنۈش ۋە ئىزدىنىشتىن ئىبارەت.
شېئىر ئۆزىنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى
بىلمەي دورامچىلىق قىلىۋاتقان بىچارە بىر
بەندىنىڭ دۇدۇقلىشى ئەمەس، بەلكى ئىنسانغا
ئورتاق نېسىپ بولۇۋەرمەيدىغان، شائىرنىڭلا
روھىي ئالىمىدە چىقىلىدىغان ئاجايىپ كۈچ -
قۇدرەتكە ئىگە چاقماق.
دېمەكچى بولغىنىنى باشقىلارغا
ئۇقتۇرالماسلىق ياكى تۈرلۈك باھانە - سەۋەب
بىلەن بۇ مەسئۇلىيەتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش
ھېچنېمە يازمىغانغا، ياكى گاچا بولۇپ يارىلىپ
قالغانغا باراۋەر ئەمەسمۇ؟ (M1)

شەيئىلەر ھەققىدىكى بىلىشنىڭ قېلىپى يوق.
مەلۇم بىر شەيئى ھەققىدە ھەركىمنىڭ قارشى ھەر
خىل بولۇشى نورمال ئەھۋال. شۇنداقتىمۇ
شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە
يەكۈن چىقارغۇچى ئۆزىنىڭ نېمىنى ئوتتۇرىغا
قويغانلىقىنى، ئۇ توغرىلىق نېمە دېمەكچى
بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ، دېمەكچى بولغانلىرىنى
بەدىئىي گۈزەللىك ئارقىلىق جۇلالاندۇرۇپ
ئوتتۇرىغا قويۇشنى بىلىشى كېرەك.
يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئېلان قىلىنىۋاتقان
بەزى شېئىرلارغا قىزىقىش بىلەن قارايدىغان
بولساق دەماللىققا چىرايلىق بىر بالغا ئوخشايدۇ،
زوقىمىزنى كەلتۈرگەن بۇ «بالا» غا يېقىن
كەلسەك ئۇنىڭ تىلى ئاجىز بولۇپ چىقىدۇ. بۇ
«بالا» نىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىدىغان ئانىسى «گاچا
قىزىنىڭ تىلىنى ئانىسى بىلىدۇ» دېگەندەك ئۇنىڭ
نېمە دېمەكچى بولغانلىقى توغرىسىدا ئۆزىچە بىر
نېمىلەرنى دەپ تەبىر بەرسە، ئۇنىڭغا نېمە
دېگۈلۈك؟

شېئىر - يىراقتىن يالقۇندەك كۆرۈنۈپ
يېقىنلاشقانسىرى غايىب بولىدىغان ئالۋۇن ئەمەس،
بەلكى تەپەككۈر ئۇچقۇنلىرى بىلەن رېئاللىقتىن
تەۋەللۈت بولغان قايناق ھېسسىيات يالقۇننىڭ
«مەن» نىڭ ۋۇجۇددا چاقنىغان يارقىن شولىسى.
شېئىر - جان تالىشىش ئالدىدىكى بىلگىلى
بولمايدىغان پىچىرلاش ئەمەس، بەلكى چۈشكۈن
قەلبىنىڭ ساداسى، كۈچلۈك ھاياجان تەسىرىدە

لوپنۇر

ئۇيغۇرلىرىنىڭ

ئۆرپ -

ئادەتلىرى

ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا

ئاراللار ۋە ئىپتىدائىي ئورمانلىقلار ئىچىگە ماكانلىشىپ، بېلىق تۇتۇپ، ئوۋ ئوۋلاپ يەپ، تەدرىجىي چارۋا قىلىپ ياشاپ كەلگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ. بىز، لوپنۇرنىڭ غەربىدىن تا شەرقىي جەنۇبىغا قەدەر نەچچە يۈز كىلومېتر ئۇزۇنلۇققا سوزۇلغان لىنىيىدىكى دۆڭقوتان، مىرسالى، قارچۇغا، چوڭكۆل، تېپىزكۆل، چارا، ئۇلۇغكۆل، كۈزلەك، تىكەنلىك، ئويمانكۆل، كۆكتالا، يېڭىسۇ، قاراداي قاتارلىق ئاھالە جايلاشقانلىكى مەھەللە - كەنتلەرنىڭ دەريا - كۆل بويلىرى، دۆڭ قاپتاللىرى ۋە ئورمانلىقلار ئىچىگە جايلاشقانلىقى ۋە ئۇ مەھەللە - كەنتلەرنىڭ ئىسمىدىن سۇ، كۆكەم، يايلاق قاتارلىقلارغا مۇناسىۋەتلىك ئۇقۇملارنىڭ ئاڭلىشىدىغانلىقىدىن ئىبارەت جۇغراپىيىۋى پاكىتلارغا ئاساسلانسا، ئۇ رىۋايەتلەرنىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇنلۇقى مەلۇم بولىدۇ. بۇنداق جۇغراپىيىۋى مۇھىت ئۇلارنىڭ ئۇزۇن دەۋرلەرگىچە سىرت بىلەن ئالاقىسى يوق ھالەتتە ياشىشىغا، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تۆۋەن بولۇشى ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسىدە ھەر جەھەتتە باشقا رايونلاردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىدىن ئارقىدا قېلىشىغا سەۋەب بولغان. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئۇ ئالاھىدىلىكلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى چۈشىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتا بىزنى قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ ماقالىدە ئەنە ئەشۇ ماتېرىياللارنىڭ بىر قىسمى سۈپىتىدە، 1985 - يىلى ئېلىپ بېرىلغان ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش جەريانىدا توپلانغان لوپنۇر

لوپنۇر ناھىيىسى - غەرب تەرەپتە كۇچا، بۈگۈر، شايار بىلەن، شىمال تەرەپتە كورلا، ئۇششاقتال، توقسۇن، تۇرپان، پىچان بىلەن، شەرقىي تەرەپتە چەرچەن، چارقىلىق، غەربىي جەنۇبىي تەرەپتە تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن تۇتىشىدۇ. يەر مەيدانى 59 مىڭ 767 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، ناھىيە نوپۇسىنىڭ %73 نى ئۇيغۇرلار ئىگىلەيدۇ.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى باشقا رايونلاردىكى ئۇيغۇرلارغا قارىغاندا ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. بۇ ئالاھىدىلىكلەر ئۇلارنىڭ ئېتىنىڭ تەركىبى، تىلى، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلى قاتارلىق جەھەتلەردە قەدىمكى ئېلىمپىنتلارنىڭ بىر قەدەر تولۇق ساقلىنىپ كەلگەنلىكى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ھازىرقى لوپنۇر ناھىيىسى دائىرىسىدە بۇرۇنقى زامانلاردا 18 چوڭ دەريا ۋە ئۇنىڭ ھېسابسىز تارماق ئېقىنلىرى بىلەن 180 دىن ئارتۇق چوڭ - كىچىك كۆل بولغانلىقىنى؛ ئەجدادلىرىنىڭ كىرورەن، مىرەن، ئابدال، قاراقوش (قاراقوشۇن) قاتارلىق قەدىمكى ئاۋات شەھەرلەرگە ۋابا تارقىلىپ كەتكەنلىكى تۈپەيلىدىن تارىمنىڭ يۇقىرى ئېقىمىنى بويلاپ كۆچۈپ، مۇشۇ دەريا - كۆللەر ئوتتۇرىلىرىدىكى دۆڭلۈكلەر،

ئۆرپ - ئادەتلەر

ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئېتنوگرافىيە جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىنىلا تونۇشتۇرۇپ ئۆتمەن.

ئىگىلىك ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغا قەدەر يېرىم چارۋىچىلىق، يېرىم دېھقانچىلىق بىلەن، 30 - يىللاردىن بۇرۇن بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق، قوشۇمچە چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. لوپنۇرنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى جۇغراپىيىۋى مۇھىتى، يەنى بېلىق مول دەريا - كۆللىرى ۋە ئۇلارنىڭ ساھىللىرىدىكى ئوتى مول يايلاقلىرى، ھەر خىل ياۋايى ھايۋان ۋە ئۇچار - قاناتلار بىلەن تولغان تەبىئىي ئورمانلىقلىرى ئۇلارنىڭ كۆچۈپ كەلگەن ئەجدادلىرىنى تۈگمەس - پۈتمەس تىرىكچىلىك مەنبەسىگە ئىگە قىلغان. ئۇلار ئەنە شۇنداق ئەۋزەل جۇغراپىيىۋى شارائىتتىن پايدىلىنىپ دەسلەپ ئۇزۇن بىر مۇددەت بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق بىلەن، كېيىنچە چارۋىچىلىق ۋە تەدرىجىي دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. شۇڭا ئۇلاردا بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق ناھايىتى تەرەققىي قىلغان.

بېلىقچىلىق: لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى بېلىقچىلىق بويىچە يۇقىرى ماھارەت ۋە مول تەجرىبىلەرگە ئىگە. ئۇلار بېلىقنىڭ ياشاش، ھەرىكەتلىنىش قانۇنىيىتىگە ئاساسەن، بېلىق تۇتۇش ۋاقتىنى ئىككى پەسىلگە ئايرىيدۇ. بىرى، «سۆسۈك پەسىل» بۇ، ئەتىياز ۋە ياز پەسلىنىڭ باشلىرى، يەنى دەريا - كۆللەرگە يېڭى سۇ كەلگەن چاغلار بولۇپ، بېلىقلار سۇنىڭ ئۈستۈنكى قاتلىمىدا توپ - توپ بولۇپ ھەر تەرەپكە ياكى سۇ ئېقىمىنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ ھەرىكەتلىنىدۇ. بۇ، بېلىق تۇتۇشنىڭ ئەڭ قولايلىق ۋاقتى بولۇپ، ئىقتىدارى بارلا ئادەم ھەممىسى چىقىپ خالىغانچە بېلىق تۇتىدۇ. يەنە بىرى، «ئۈزۈك پەسىل» بۇ پەسىلدە بېلىقلار سۇنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاستىنقى قاتلىمىدا ناھايىتى شالاڭ ھەرىكەتلىنىدۇ. بۇ پەسىلدە بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن دەريا - كۆللەرنى ئارىلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ پەسىلدە بېلىق تۇتۇش تەس بولغاچقا، دەريا - كۆللەردىن باشقا دەريا تۇغاملىرى، تۇغام چۈشۈرگىلىرىدىن ۋە قىش كۈنلىرى سۇلاق ئېچىپ مۇز ئاستىدىنمۇ تۇتىدۇ. لوپنۇرلۇقلار بېلىق بايلىقىنى ئاسراشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. ھەر زامان ئۇششاق بېلىقلارنى تۇتمايدۇ، دەريا - كۆللەرگە بېلىق دورىسى تاشلىمايدۇ. ئۆزى ئۆلۈپ قالغان بېلىقلارنى ھەرگىز يېمەيدۇ. ئۇلار بېلىقنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىش تەرەققىياتىغا ئاساسەن بېلىقنى بېلىجان، تىرنا، بېلىق، پاتماچۇق، لوخو دەپ بەش خىل ئاتايدۇ. ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مېتىردىن، ئېغىرلىقى 15 كىلودىن ئارتۇق كېلىدىغان بېلىقلار «پاتماچۇق» ، ئۇزۇنلۇقى بەش - ئالتە مېتىردىن، ئېغىرلىقى 25 كىلودىن ئارتۇق كېلىدىغان بېلىقلار «لوخو»

دەپ ئاتىلىدۇ. لوپنۇرلۇقلاردا تا يېقىنقى دەۋرلەرگىچە بېلىقنى تاۋار ئورنىدا سېتىش ئادىتى يوق ئىدى. ئەمدىلىكتە بېلىقچىلىق ئۇلارنىڭ مۇھىم قوشۇمچە كىرىم مەنبەسىگە ئايلاندى.

بېلىقچىلىق سايمانلىرى: لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى بېلىق تۇتۇشتا ئاساسەن گۆلمە (تور)، كېمە، مانجا، ساچقاق، چاڭگاق، ئىلغۇ، مانتۇ قاتارلىق سايمانلاردىن پايدىلىنىدۇ. گۆلمە: بۇ، تورقۇ يىپىدا توقۇلىدۇ («تورقۇ» ھازىر ياۋا كەندىر ياكى «لوپنۇر كەندىرى» دەپ ئاتىلىۋاتماقتا. ئۇ ئەمەلىيەتتە چىگىنىڭ بىر خىلى بولغاچقا، لوپنۇرلۇقلار «تورقۇ چىگە» دەپ ئاتايدۇ). تورقۇ يىپى ئەۋرىشىمىسىمان يۇمشاق، پۇختا، سۇدا ئاسان چىرىمايدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

كېمە: كېمە توغرا ياغىچىدىن ئويۇپ ياسىلىدۇ. ئۇزۇنلۇقى تۆت - بەش مېتىر، كەڭلىكى ۋە چوڭقۇرلۇقى ئادەمنىڭ ساغرىسى سىغىپ ھەرىكەتلەنگۈدەك ئۆلچەمدە كېلىدۇ.

مانجا: بۇ، ئىپتىدائىي بىر خىل سايمان بولۇپ، ئۆز دەۋرىدە قىرچىن قىپچىلىرىدىن سۈكەن ياكى كۇلا شەكلىدە توقۇلىدىكەن، كېيىن تورقۇ يىپىدا توقۇلىدىغان بولغان. بۇ سايمان ئالتاي ۋىلايىتىدە كۆچمەن چارۋىچىلىق تۇرمۇشىنى كۆچۈرۈپ كېلىۋاتقان بۇددا دىنىنىڭ لاما مەزھىپىدىكى تۈركىي قەۋملىرىدىن بولغان توۋالاردىمۇ بولۇپ، ئۇلارمۇ «مانجا» دەپ ئاتايدۇ. كەن. بۇ ھال مانجانىڭ ئىپتىدائىي جەمئىيەتتىكى بېلىق تۇتۇش سايمانلىرىدىن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ساچقاق: ئۇزۇن ياغاچ ساپقا بېكىتىلگەن، ئىككى تەرىپىگە تەتۈر تىل چىقىرىلغان نەشتەر شەكىللىك تىخ.

ئىلغا: ئۇزۇن ياغاچ ساپقا بېكىتىلگەن قارماق شەكىللىك تىخ. ساچقاق ۋە ئىلغىدا بېلىق تۇتۇش يۈكسەك پەم - پاراسەت ۋە ماھىرلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. دەريانىڭ تار ئورۇنلىرى، تۇغام چۈشۈرگىلىرى ۋە مۇز ئاستىدىن بېلىق تۇتۇشتا شۇ سايماندىن پايدىلىنىلىدۇ.

مانتۇ: مەخسۇس بېلىق ئۆلتۈرىدىغان ياغاچ توقماق.

چاڭگاق: بۇ مەخسۇس لوخو تۇتىدىغان ئۈچ ياكى تۆت تىللىق قارماق. ئەمما چاڭگاقنىڭ يىپى دەريا ۋە كۆل بويلىرى ياكى دەريا - كۆللەرنىڭ تېپىز يېرىگە قوزۇق قېقىپ باغلاپ قويۇلىدۇ. ئۇنىڭغا چوڭ بېلىق يېشى سانجىپ قويۇلىدۇ.

ئوۋچىلىق: لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا ئوۋچىلىقمۇ بېلىقچىلىقتەك ناھايىتى تەرەققىي قىلغان. ئۇلار بۇرۇنقى دەۋرلەردە گۆش، كىيىم - كېچەك، سېلىنچا - يېپىنچا قاتارلىق ئېھتىياجلىرىنى ئوۋچىلىق مەھسۇلاتلىرىغا تايىنىپ ھەل قىلىپ

ئائىلىلەرنى سۈرۈشتۈرۈپ قىشلىق بېلىق، گۆش زاپاسلىرىنى تەل قىلىپ بېرىدۇ. ئۇلار بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىقنى ئەنئەنىۋى ئىگىلىك تارماقلىرىنىڭ بىرى سۈپىتىدە بۈگۈنكى شارائىتتا قوشۇمچە كەسىپ ئورنىدا داۋاملاشتۇرۇپ، ئۇ ساھەدە توپلىغان مول تەجرىبىلىرىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ كەلمەكتە.

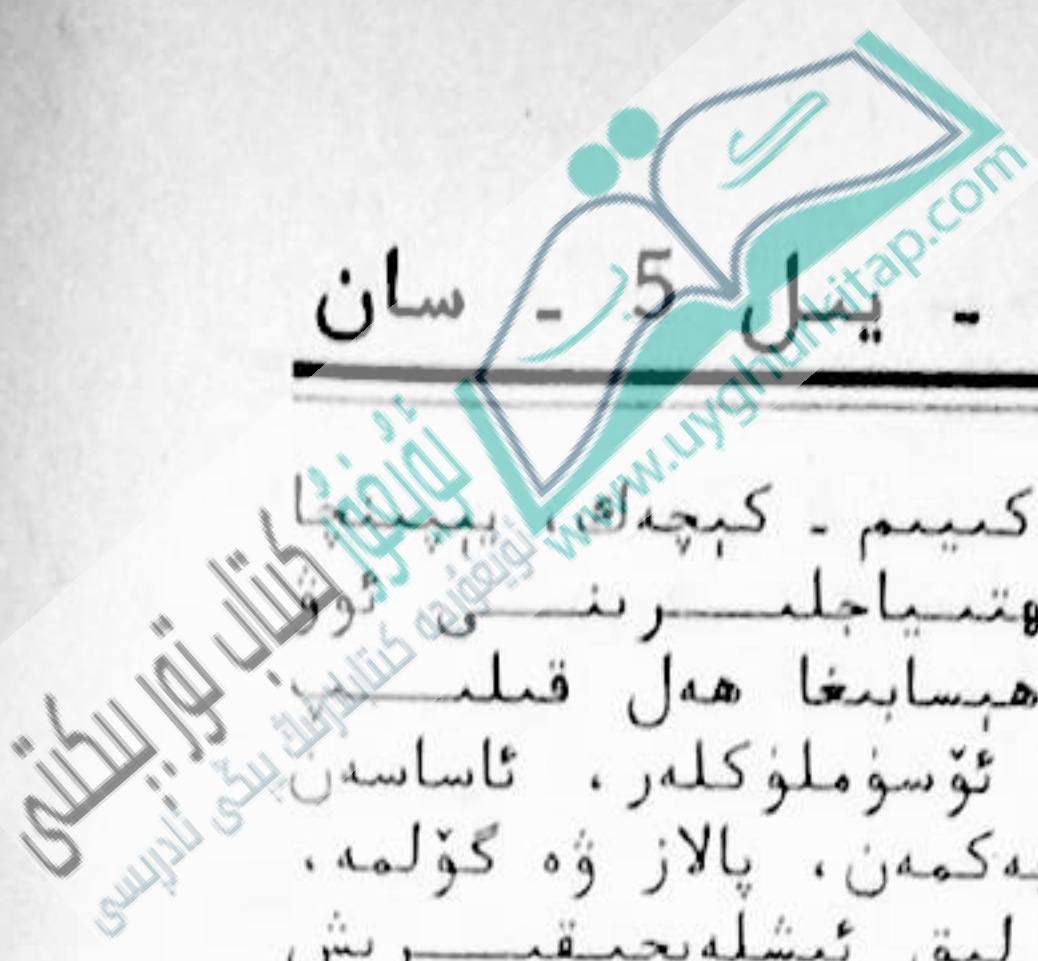
چارۋىچىلىق: لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئاساسلىقى قوي، ئۆچكە ئۈنىڭدىن قالسا ئات، كالا، ئېشەك باقىدۇ. ئۇلار ئۈچۈن ئەڭ قىممەتلىكى قوي، ئۆچكە بولۇپ، ئۇنىڭ گۆشى، يۇڭى، تېرىسىدىن تولۇق پايدىلىنىدۇ. شۇڭا ئۇلار قوي، ئۆچكىنى جېنىدەك ئاسراپ كەلگەن. بوۋايلىرىنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى بىر ساغلىق ۋە چىشى ئۆچكىنى ئۇرۇقلاندۇرۇش ئۈچۈن نەچچە كۈنلۈك يول يۈرۈشتىن بەسنىمەي ئۇرۇقلاندۇرۇپ كېلىپ، تۆل ئالغاندا قوزىلارنى قوينىغا سولاپ يېتىپ، كۈندۈزى ئىسسىق ئۆيدە بېقىپ، شۇنداق جاپا - مۇشەققەتچىلىكتە تەدرىجىي مال - چارۋا قىلغانىكەن. ئۇلار كالىنىڭ سۈتى، گۆشى، تېرىسىدىن تولۇق پايدىلىنىدۇ، ئەمما كالىنى ئاسانلىقچە ئۆلتۈرۈپ يېمەيدۇ. بولۇپمۇ ئاتنى مەخسۇس يېيىش ئۈچۈن ئۆلتۈرمەيدۇ. يال، قۇيرۇقلىرىنى كەسمەيدۇ. قوي ۋە بايتالنى ساغمايدۇ. ئۇلار سۈيى، ئوتى مول دەريا، كۆل بويلىرىغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن چارۋا - ماللارنى ئوت - سۇ قوغلىشىپ يۈرۈپ باقمايدۇ، ئەتىياز، ياز كۈنلىرى مەھەللە - كەنتلەردىن بىرەر كۈنلۈك يىراقلىقتىكى يايلاقلاردا، قىش، كۈز كۈنلىرى مەھەللە ئەتراپىدا باقىدۇ. ياز، كۈز كۈنلىرى يېتەرلىك ئوت ئورۇپ زاپاس قىلىۋالىدۇ. چوڭ چارۋىلارنى ئەتىياز، ياز پەسىللىرىدە دەريا توقايلىرى، كۆللەر ئارىلىقلىرىدىكى يېپىقلىقلارغا ھەيدەپ چىقىرىۋېتىپ مەخسۇس ئادەم باقمايدۇ. كۈزدە ياندۇرۇپ ئەكىلىۋالىدۇ. ھەر ئائىلىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئىن - بەلگىلىرى بولغاچقا، ئارىلىشىپ كېتىش ئەھۋاللىرى يۈز بەرمەيدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى كالا - ئاتتىن قاتناش قورالى سۈپىتىدەمۇ پايدىلىنىدۇ. بولۇپمۇ ئات، ئېشەك ئۇلارنىڭ ئەڭ مۇھىم قاتناش قوراللىرىدىن ھېسابلىنىدۇ.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا X X ئەسىرگىچە چارۋا - مال ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى ئاساسەن ئۆزلىرى ئىستېمال قىلىش، ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇشتىن باشقا تاۋار ئورنىدا سېتىش ئادىتى بولمىغان. ئالماشتۇرۇش پۇل ۋاسىتىسى بىلەن ئەمەس، بەلكى مالنى مالغا ئالماشتۇرۇش ئاساس قىلىنىپ، مۇنداق ئالماشتۇرۇش قوشنا رايونلاردىن كەلگەن سودىگەرلەر بىلەن بولاتتى. سودىگەرلەر ئۆز ماللىرىنى ھامان قىممەت باھادا، يەرلىك مەھسۇلاتلارنى ئەرزان باھادا ئالماشتۇرۇپ كەلگەن. كېيىنچە بىر بۆلۈم سودىگەرلەر ۋە قول

كەلگەن. ئۇلار گۆشىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئوت - چۆپ بىلەن ئوزۇقلىنىدىغان، ئوۋلاشقا بىر قەدەر ئاسان بولغان بۇغا - مارال، جەرەن - كىيىك، ئارقار، ياۋا ئات - كالا قاتارلىق ھايۋانلارنى؛ غاز - ئۆردەك، قىرغۇل (قىرغاۋۇل)، كەكلىك، چىل، قۇ قاتارلىق ئۇچار - قاناتلارنى؛ مەخسۇس تېرىسىدىنلا پايدىلىنىش ئۈچۈن ئوۋلاش خەتەرلىك - تەس، گۆشخۇمار، يىرتقۇچ كەلگەن يولۋاس، بۆرە، قاپلان، تۈلكە، مولۇن، قالدۇن (سۆسەر)، قۇندۇز قاتارلىق ھايۋانلارنى ئوۋلايدۇ. ئۇلارنىڭ ئوۋ مەھسۇلاتلىرىنى زۆرۈرىيەت تۇغۇلغاندا ئۆز ئارا ئېھتىياجلىق بۇيۇملارغا ئالماشتۇرۇپ كېلىشكەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇلاردا 30 - يىللارغىچە تاۋار ئورنىدا سېتىش ئادىتى بولمىغان. ئەمما لوپنۇردا ناھىيە تەسىس قىلىنىشتىن ئىلگىرى لۈكچۈن ۋالى قاراملىقىدا تۇرغان مەزگىللەردە ۋاڭغا ۋە مەنچىڭ خان ئوردىسىغا ئولپانلىق ئۈچۈن بەلگىلىك ساندا بۇغا، بۆكەن مۈڭگۈزى، قالدۇن، قۇندۇز، يولۋاس تېرىلىرى بويىچە ھەر يىلى سېلىق تۆلەپ كەلگەن. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئوۋچىلىقتا بېلىقچىلىقتەك يۈكسەك ماھارەت ۋە مول تەجرىبىلەرگە ئىگە. ئۇلار شۇ قەدەر ماھىر ۋە مەرگەنكى، ئاتقان ئوقى زاپا كەتمەيدۇ. قۇرغان توزاق، تاپانتوزاق، قىلتاقلىرىغا ھايۋان ۋە ئۇچار - قانات چۈشمەي قالمايدۇ. ئۇلار، ئوڭ قولغا پىچاق ئېلىپ، سول يېلىكىگە چۆپۈر ئارغامچىنى يۆگەپ، يولۋاس ئېتىلىپ كەلگەندە سول يېلىكىنى يولۋاس ئاغزىغا توغرىلاپ بېرىپ، پىچاق بىلەن قارىنى تۆكۈپ تاشلىغان باتۇرلارنىڭ كۆپ ئۆتكەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ.

ئوۋچىلىق قوراللىرى: ئۇلارنىڭ ئوۋچىلىق قوراللىرى ئاساسەن ئوقيا، سوغان، تاپانتوزاق، قىلتاق، قىسماق (توزاق)، نەيزە، قارا مىلتىقتىن ئىبارەت بولۇپ، ئىت، قارچۇغا، قوش بىلەنمۇ ئوۋ قىلىش ئومۇملاشقان. ئەمما ئوقيا كېيىنچە ئۆز رولىدىن قالغان. بۇ قوراللار ئىچىدە سوغاننىڭ باشقا رايونلاردىكى ئۇيغۇرلاردا، جۈملىدىن، باشقا قەۋملەردە ئىشلىتىلگەنلىكى مەلۇم ئەمەس. ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، سوغان بىر خىل تاپانتوزاقلىق ئاسما سىرتماق بولۇپ، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئورمانلىق ئىچىدە ئۆتەيدىغان يوللىرى ۋە ئوۋسى، ئۆڭكۈرلەرنىڭ ئاغزىغا قويۇلىدىكەن.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق جەھەتتە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك ئىسىل ئادەت - ئەنئەنىسى شۇكى، ئۇلار تۇتقان بېلىقلىرى، ئوۋ گۆشلىرىنى مېنىڭ، سېنىڭ دېمەستىن، قولۇم - قوشنىلىرى بىلەن ئورتاق بەھرىمەن بولىدۇ. بولۇپمۇ ئەمگەك كۈچى يوق، ئاجىز، يېتىم - يېسىرلارنى ئالدى بىلەن رازى قىلىدۇ. قىش كۈنلىرى بېلىق، گۆش زاپىسى يوق

چارۋىچىلىق يېتىلگىچە، كىيىم - كېچەك، يېپىنچا - سېلىنچا قاتارلىق ئېھتىياجلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھايۋانلىرىنىڭ تېرىسى ھېسابغا ھەل قىلىنىپ كېلىش بىلەن تەڭ ياۋا ئۆسۈملۈكلەر، ئاساسەن تورقۇ چىگە تالاسىدىن چەكمەن، پالاز ۋە گۆلمە، تاغار، قۇر، كاشا قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش لازىمەتلىكلىرىنى توقۇپ كەلگەن. تورقۇ چىگە تالاسىدىن پايدىلىنىشنى ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىر كەشپىياتى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇيغۇرلاردا بۇرۇنقى زامانلاردا شايبە، تاۋار - دۇردۇن قاتارلىق توقۇلمىلار «تورقۇ» دەپ ئاتىلاتتى. X I ئەسىردە ئۆتكەن بۈيۈك ئالىم مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «ئالەمشۇمۇل ئەسىرى» تۈركىي تىللار دىۋانى « (I - توم، ئۇيغۇرچە نەشىرى 556 - بەت) دا كەلتۈرۈلگەن «تاۋ -

غاچ خانىنىڭ تورقۇسى تولا، ئۆلچىمى كەسمەن» دېگەن ماقالىسىمۇ بىزنىڭ بۇ قارىشىمىزنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

تورقۇنىڭ پوستى سويۇپ ئېلىپ، ئازراق يېلىق يېغى قۇيۇلغان توغرىغۇ (توغرا شۇلتىسى) لۇق سۇدا قاينىتىلغاندىن كېيىن، ئۇ مەشۇت - تەك يۇمشاق، ئەۋ - رىشىم، پارقىراق ھالەتكە كېلىدۇكى، ئۇنىڭدىن خالىغان ئىنچىكىلىكتە يىپ ئىگىرگىلى ۋە كىيىملىك توقۇلمىلارنى توقۇشقا بولىدۇ. ئۇيغۇرلاردا بۇ -

تارىمدا كۆز (دۇغ بوياق) قاھار غوپۇر سىزغان

رۇنقى دەۋرلەردە شايبە، تاۋار - دۇردۇننىڭ «تورقۇ» دەپ ئاتىلىشى ئەنە شۇنىڭدىن كەلگەن بولسا كېرەك. تورقۇدا توقۇلغان توقۇلمىلار، بولۇپمۇ پالاز شۇ قەدەر پۇختا بولىدۇكى، ئىككى ئەۋلادقىچە ئىشلىتىلسمۇ تۈزۈمايدۇ. كېيىنچە قوي يۇڭى - تورقۇ ئارىلاش چەكمەن، پالاز ياكى خاس قوي يۇڭىدا چەكمەن، ھەر رەڭدار پالاز، خۇرجۇن ۋە تاغار قاتارلىقلارنى توقۇش، سىدام كىگىز بېسىشمۇ ناھايىتى تەرەققىي قىلغان. لوپنۇرنىڭ ئۇنداق رەڭدار پالازلىرى ئۆزىنىڭ كۆركەملىكى، پۇختىلىقى بىلەن تا ھازىرغىچە ئۆز داڭقىنى ساقلاپ كەلمەكتە. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا ئائىلە توقۇلمىچىلىقىنىڭ شۇ قەدەر تەرەققىياتىغا

ھۈنەرۋەنلەر كۆچۈپ كېلىپ بىۋاسىتە تىجارەتكە كىرىشكەن. سودىگەرلەر تېز ئارىدا نەچچە مىڭلاپ قوي، نەچچە يۈزلەپ ئات - كالىلىق بولۇپ بېيىپ كەتكەن. شۇڭا، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا: «قالماق ئېتى بوغۇز يېمەس، بوغۇز يېسە تورۇا تېشەر، ئالتىشەرلىك بېلىق يېمەس، بېلىق يېسە لوپنى تېشەر» دېگەن ماقالە بارلىققا كەلگەن.

سودىگەرلەرنىڭ كېلىشى لوپنۇرلۇقلارغا يېڭى بىر خىل ئېكسپىلاتاتسىيە ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لوپنۇر رايونىدا دېھقانچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا ئىلغار رولمۇ ئوينىغان. ئۇلار ئۆز رايونلىرىدىكى ئىلغار تېرىقچىلىق تېخنىكىسى ۋە بەزى قول سانائەت ھۈنەر - سەنئەتلىرىنىمۇ تارقىتىپ، نەتىجىدە قوشۇمچە ئورۇندا كېلىۋاتقان

دېھقانچىلىق بىر قەدەر تېز تەرەققىي قىلىپ، دېھقانچىلىق چارۋىچىلىق بىلەن تەڭ سالماققا ئىگە ئىگىلىك تارمىقىغا ئايلانغان.

دېھقانچىلىق:
لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ئاساسەن بۇغداي، ئارپا، قوناق، قىچا، زاغۇن تېرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. ھەر ئائىلە ئۆز ئېھتىياجلىرى ئۈچۈنلا ئاز مىقداردا چامغۇر، زەدەك، پىياز، قوغۇن - تاۋۇز تېرىيدىغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مەخسۇس كۆكتات تېرىش، باغ - باراڭ قىلىشنى ئادەت قىلمىغان. پەقەت تەكەنلىك يېزىسىدا باغ - باراڭ قىلىش بىرقەدەر ئومۇملاشقان. لوپنۇرلۇقلاردا دېھقانچىلىق بويىچە بىنەم تېرىقچىلىقى ئاساس، ئۆلكە تېرىقچىلىقى 50 - يىللارغا قەدەر قوشۇمچە ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەن. ئۇلاردا دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى تاۋار ئورنىدا سېتىش كېيىنكى دەۋردە شەكىللەنگەن ئادەت. ئۇلاردا يېقىنقى دەۋرلەرگىچە سۈت - قايماق، توخۇ - تۇخۇم، قوغۇن - تاۋۇز سېتىش نومۇسلۇق ئىشلار قاتارىدا قارىلىپ كەلگەن.

قول سانائەت: قول سانائەت بويىچە لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا ئائىلە توقۇلمىچىلىقى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بولۇپ، خېلى تەرەققىي قىلغان. ئۇلاردا

ئېرىشىشنى ئاياللارنىڭ پەم - پاراسەتلىكى، ئەمگەكچان، تىرىشچانلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا قول سانائەت بويىچە ئائىلە توقۇلمىچىلىقىدىن تاشقىرى باشقا قول سانائەت تۈرلىرى ۋە سودا - تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئانچە ئومۇملاشمىغان بولۇپ، ئاددىيىسى، كەسىپى سائىراش، قاسساپ، ئاشپەزلەرمۇ كەم ئۇچرايتتى. ئازادلىقتىن كېيىن ھەر خىل قول سانائەت ۋە مەخسۇس كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار تەدرىجىي كۆپەيدى. شال، كېۋەز، قىزىلچا قاتارلىق ئىقتىسادىي زىرائەتلەرنى تېرىمىسلىق، باغ - باراڭ قىلماسلىقتەك كونا ئادەتلەرگە خاتىمە بېرىلىپ كۆكتات تېرىش ئومۇملاشتى. شال، كېۋەز، قىزىلچا قاتارلىق زىرائەتلەر تېرىلىدىغان بولدى. باغۋەنچىلىك ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ھاياتىدا مۇھىم كەسىپكە ئايلىنىپ قالدى. يەرلىك خەلق ئىچىدىن يېڭى بىر ئەۋلاد ئىشچى - تېخنىكلار يېتىشىپ چىققىپ، ھەرقايسى سەپلەردە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئۈچۈن ھەسسە قوشماقتا.

ئولتۇرۇپ - قوپۇش ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى خېلى ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان ئازى بىر نەچچە ئۆيلۈك، كۆپى نەچچە ئون ئۆيلۈكتىن تەركىب تاپقان كىچىك مەھەللە - كەنتلەردە مۇقىم ئولتۇرۇقلۇق ھالەتتە ياشاپ كەلگەن. ئۇلاردا ئۈچ - تۆت ئېغىزلىق بىر يۈرۈش ئۆيلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھويلىلىق ئۆيلەرنى سېلىپ ئولتۇرۇش ئومۇملاشمىغان بولۇپ، ئادەتتە ئىچكىرى - تاشقىرى ئىككى ئېغىزلىق ياكى يانداش ئىككى ئېغىزلىق ئۆيلەردە ئولتۇرىدۇ. ئۆينىڭ ئىچكى تۈزۈلۈشى بىر قەدەر ئاددىي بولۇپ، تۈگۈنۈك، مورا، ئوچاق ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن تاشقىرى دېرىزە قويۇش، ئۇيۇق - تەكچە چىقىرىش، كاڭ سېلىش ئادەت قىلىنمىغان. ئۇيۇق - تەكچە ئورنىغا ئاسقۇ قىلىپ ئورۇن - كۆرپە، كىيىم - كېچەك قاتارلىق نەرسىلەر ئاسقۇغا، چىنە - قاچا قاتارلىقلار تامغا يانداش قىلىنغان تاختا بېشىغا قويۇلىدۇ. ئۆيگە سۇپا قىلىش ئومۇملاشقان. سۇپىلىق ئۆيلەردە ئورۇن - كۆرپە تۈرنىڭ بۇلۇڭ تەرىپىگە يىغىلىدۇ. كىيىم - كېچەك قوزۇققا ئېلىپ قويۇلىدۇ. ئولتۇراق ئۆيلەر تام ئۆي، چاپلىما ئۆي، قومۇش ئۆيدىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدۇ. چاپلىما ئۆي پۈتۈنلەي قومۇشتا ياسىلىپ، ئىچى - تېشى، ئۈستى سامانلىق (كاكۇل) لايدا سۇۋىلىدىغانلىقى ئۈچۈن «چاپلىما ئۆي» دەپ ئاتالغان. قومۇش ئۆي تۆت بۇلۇڭىغا تۆت تال ئاچا تۈۋرۈك، تۆت تال چېتىق ۋە تام قورشاقلىرى، ئۈستىنى يېپىش ئۈچۈن

مەلۇم ساندا ياغاچ ئىشلىتىلگەندىن تاشقىرى پۈتۈنلەي قومۇشتا ياسىلىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە يازلىق ئۆي بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا قوۋۇقلۇق ئىشىك، تۈگۈنۈك، مورا ئوچاق قويۇلمايدۇ، شاخشا ئىشىك قىلىنىدۇ ياكى بىر پارچە پالاز ئېسىپ قويۇلىدۇ. يەنە بىر ئالاھىدىلىك شۇكى، مەيلى قايسى خىلدىكى ئۆيلەر بولمىسۇن ھەممىسىنىڭ ئالدى شاخ - شۇمبا ياكى قومۇشتا قورۇققا ئېلىنىدۇ، قورۇقنىڭ ئۈستىنى يېرىم ھالەتتە قومۇش بىلەن ياپىدىغانلارمۇ بار. ياز كۈنلىرى غىزا - تاماق شۇ يەردە ئېتىلىدۇ، يېتىپ - قوپۇشۇ شۇ يەردە بولىدۇ. ياغاچ ياكى تاختايدىن كات (كارىۋات) قىلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ۋاقىتلىق ئولتۇرۇش ئۈچۈن گەرەم ئۆيلەرمۇ ياسىلىدۇ.

ئۆي بىناسات ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى: لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىمۇ ئۆيگە پالاز، كىگىز، گىلەم سالىدۇ. بىرقەدەر بۇرۇنقى زامانلاردا جەرەن، كىيىك، ئېيىق، قوي، ئۆچكە قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ تېرىلىرىنى ھەم سېلىنچا ھەم يېپىنچا قىلىپ كەلگەن. ئۆي زىننىتى ئۈچۈن تامغا گىلەم ئېسىش ئادىتى يوق بولۇپ، بۇ ئادەت كېيىنكى دەۋرلەردە شەكىللەنگەن. تۇرمۇش بۇيۇملىرىدىن قۇمداقچان، مىس چۆگۈن، مىس تاۋاق، غېدىر قاچىلاردىن تاشقىرى ئاساسلىقى ياغاچتىن ياسالغان سوغا، تاۋاق، چۆچەك، تەڭلە، پۈرۈچ (سۈت - قايماق ئۈچۈن)، چارا (كىر يۇيىدىغان چوڭ تەڭلە) ۋە قاپاق (سۈ توشۇش ئۈچۈن)، تۈلۈم قاتارلىق بۇيۇملارنى ئىشلىتىپ كەلگەن. پار - پۇر ۋە چويۇن، تۈنكىدىن ياسالغان بۇيۇملار، سىرلىق قاچىلار كېيىنكى دەۋرلەردە ئومۇملاشقان.

كىيىنىش - ياسىنىش ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ كىيىنىش - ياسىنىش جەھەتتىكى بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، كۆچمەن چارۋىچى قەۋملەرگە خاس ئەنئەنىۋى ئادەت ئىزلىرى بىر قەدەر تولۇق ساقلىنىپ قالغان. بۇ، ئۇلارنىڭ مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - ، 40 - يىللىرىغا قەدەر قوي ۋە ئوۋ ھايۋانلىرىنىڭ تېرىلىرى، قوي يۇڭى، تورقۇ چىگە تالاسىدىن قولدا توقۇلغان چەكمەن - پالازنى ئاساسلىق كىيىم - كېچەك مەنبەسى قىلىپ كەلگەنلىكى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. كېيىنچە پاختىدا توقۇلغان چەكمەن، شاتىۋا، شايبە - ئەتلەس، دۈردۈن، تاۋار، چىبەرقۇت، تىرىكە، شەيتان تېرە ۋە ھەز خىل گۈللۈك چىت، خەسە، داكا قاتارلىق قول سانائەت ۋە ماشىنىدا توقۇلغان توقۇلمىلاردىن كىيىم كىيىش ئومۇملاشقان. باش كىيىم: قىشلىقى ئەر - ئايال بىردەك تۇماق، يازلىقى دوپپا كىيىش ئادەت قىلىنغان. ئەمما ئەر - ئاياللارنىڭ باش كىيىمى پەرقلىق كېلىدۇ. ئەرلەر ئاساسلىقى ئۆڭ ياكى تاشلىق

ئەرلەر تولاراق ئۆك (كۈرۈك) جۇۋا، ئاياللار توفلىق ۋە قوزا تېرىلىرىدە تىكىلگەن تاشلىق جۇۋا كىيىدۇ. جۇۋا يەكتەك ياقىلىق (يۇڭلۇق توفلىق تېرىسىدە قايرىما ياقا قىلىنغان ياكى ياقا قىلىنمىغان ئىككى خىل) بولىدۇ. تۈلكە، بۆرە، ئىت تېرىلىرىدىنمۇ جۇۋا كىيىلىدۇ. مۇنداق جۇۋىلار ئادەتتە تاشلىق بولىدۇ.

ئاياغ كىيىم: ئاياغ كىيىمىدە، چورۇق، چورۇق ئۆتۈك، شىۋانچى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. مەلۇمكى، چورۇق ئۇيغۇرلارغا ئورتاق، ئىپتىدائىي ئاياغ كىيىم. شۇڭا، ئۇيغۇرلاردا «ئۆتكەن كۈنۈڭنى ئۈنتۈما، شور چورۇقۇڭنى قۇرۇتما» دېگەن ماقال مەيدانغا كەلگەن. بۇ ماقالدا ئەجدادلىرىمىزنىڭ تۇرمۇش پەلسەپىسى ناھايىتى تىپىك ئىپادىلەنگەن. بۇنىڭدىن باشقا دەكتۇ (قىشتا ئۇلاقلق يول يۈرگەندە مەيسە ياكى چورۇق ئۆتۈك، شىۋانچى ئۈستىگە كىيىلىدىغان تېرە پايپاق) ۋە چوڭلار ئىچىدە مەيسە، كېپىش كىيىشمۇ ئومۇملاشقان. شىۋانچى چورۇق ئۆتۈكنىڭ تەرەققىي قىلدۇرۇلغان تۈرى بولۇپ، ئۇنىڭ يۈزلىكى خۇددى ھازىرقى يۈزلىكى پۈرۈپ تىكىلگەن شىبىلىتلارغا ئوخشاش، ئەمما پاشنىسىز، سوڭىنىڭ ئىككى يېنىدا بوغۇچى بولىدۇ، كەيگەندە ھوشۇق ئۈستىدىن بوغۇچىلىنىدۇ. زاۋۇتتا ئىشلەنگەن رەختە كىيىم كىيىش، خۇرۇم - چەمدە تىكىلگەن ئۆتۈك، شىبىلىت، توفلى كىيىش 40 - يىللاردىن كېيىن ئومۇملاشقان. ھازىر لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدىمۇ يېڭى پاسون - مودا بويىچە كىيىنىش - ياسىنىش ئومۇملىشىپ ئادەت تۈسىنى ئالغان.

لوپنۇرلۇقلاردا كېيىنكى دەۋرلەرگىچە ياشلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئەرلەردە چاچ قويۇش ئادەت قىلىنمىغان. ئاياللاردا چېچىنى ئىككى تال ئۆرۈش ئادەت بولۇپ، چاچنى تۈرمەكدەپ (بانتىلاپ) يۈرۈش، قىرقىم چاچ بولۇش غەيرىي ئادەت ھېسابلىناتتى. قىزلاردا ئۇپا - ئەڭلىك سۈرۈپ پەرداز قىلىش ئادىتى يوق ئىدى. ئاياللاردا ئالتۇن - كۈمۈش، تۈچتىن ئۈزۈك، بىلەيزۈك، ھالقا سېلىشنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇرەككەپ جۇلالىق چاچ تەڭگە سېلىش، بوينىغا زۇننار ئېسىشمۇ ئادەت قىلىنمىغان. ئەمما، قىز - چوكانلارنىڭ دوپپىسىغا سوقسۇر پېيى قاداش، بوۋاقلار ۋە ئۆسمۈرلەرنىڭ پوسمىسىغا، كىيىملىرىنىڭ مۇرىسىگە سوقسۇر پېيى، يىلاننىڭ باش سۆڭىكى، قۇلۇلە قېپى، بۆرە كۈچۈكىنىڭ ھوشۇقى ۋە ھەر خىل مونچاقلارنى تاقاش ئادىتىمۇ ئومۇملاشقان.

يېمەك - ئىچمەك ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ يېمەك - ئىچمەك جەھەتتە باشقا رايونلاردىكى ئۇيغۇرلارغا قارىغاندا

سالۋا تۇماق، كۆرپە (شۇنىڭدەك تۈلكە تېرىسى) دە تىكىلگەن ئۆك ياكى تاشلىق قاسقان تۇماق، تېقىر تۇماق (بۇنى تېقىر دوپپا دەپمۇ ئاتاشقا بولىدۇ، چۈنكى ئۇ يازدىمۇ كىيىلىدۇ)؛ ئاياللار ئاساسلىقى كۆرپە، مولۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن قاسقان (تۆپىلىكى سەل پەس) تۇماق؛ ئەرلەر ئاساسلىقى شاپاق دوپپا، ئاياللار تار جىيەكلىك تاللىق سىدام دوپپا كىيىپ كەلگەن. قۇلاقچا ۋە ھازىرقى شەكىلدەكى ئاددىي گۈل تىكىلگەن دوپپا كىيىش كېيىنكى دەۋرلەردە ئومۇملاشقان. لوپنۇر ئاياللىرىدا 40 ياشتىن ئاشقان ئاياللاردا لېچەك سېلىشنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پەرەنجە ئارتىش، چۈمبەل سېلىش، ياغلىق چېگىش ئادەت قىلىنمىغان. داكا ياغلىق، غىجىم رومال سېلىش كېيىنكى دەۋرلەردە ئومۇملاشقان.

ئەرلەردە يازلىق كىگىز قالپاق كىيىش ئومۇميۈزلۈك بىر ئادەت بولۇپ، قالپاقنى ئۆزلىرى باسدۇ. كىگىز قالپاقنىڭ شەكلى كاناي گۈلىسىمان، قىرغىز قالپاقسىمان (ئەمما ئارقىسىدا چېكى يوق)، شىلەپسىمان ئۈچ خىل كېلىدۇ. قالپاق ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى باش كىيىملىرىدىن بولۇپ، ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. قالپاقنىڭ قەدىمكى شەكلى لوپنۇردا ساقلنىپ قالغان.

ئىچ كىيىم: لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ماتا، شاتتۇۋا ۋە باشقا توقۇلما رەختلەر ئومۇملاشقانچە تورقۇدا قولدا توقۇلغان نىپتە چەكمەندە كۆڭلەك كىيىپ كەلگەن. ئەر - ئايالنىڭ كۆڭلىكى ئۇزۇن - قىسقىلىقى، ياقا شەكلىنىڭ ئوخشىماسلىقى بىلەن پەرقلىنىدۇ. ئەرلەر يەكتەك شەكىللىك، ئاياللار ئويما ياقا، كەڭ ۋە ئۇزۇن قاپ كۆڭلەك كىيىپ كەلگەن. بۇرۇن كالتە مەيدە ياقىلىق ۋە مەيدە - غول پۈرمىلىك كۆڭلەك كىيىش يامان بولىدىغان ئىشلار قاتارىدا قارىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، كېيىنچە تەدرىجىي ئومۇملاشقان. تۆت - بەش ياشلىق بالىلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئەر - ئايال ھەممىسى باغلىق، ئاغلىق ئىشتان كىيىدۇ.

تاش كىيىم: ئەر - ئاياللاردا بىردەك يالاڭ ئەستەرلىك چاپان كىيىش ئومۇملاشقان. ئەرلەر يەكتەك، ئاياللار قولتۇقتىن ئىزمىلىنىدىغان بىر پەشلىك كالتە چاپان، يەكتەك ياقىلىق ۋە بۆرەك ياقىلىق ئۇزۇن چاپان كىيىپ كەلگەن. مەيلى قانداق ياقىلىق بولمىسۇن ئاياللار چاپىنىشنىڭ پېشىنىڭ ئىككى يېنىدا چېكى بولىدۇ. يەكتەك ياقىلىق چاپاننىڭ ياقىسىدىن پېشىگىچە ۋە پەشنى ئايلاندۇرۇپ چېلتەك تۇتۇلىدۇ. سېرىق تۈچتىن قوڭغۇراق شەكىللىك تۈگمە، مۇنچاقسىمان لاتا تۈگمە، كۈمۈش تەڭگە ياكى مۇنچاق قاداش ئادەت قىلىنغان. ئەرلەرنىڭ چاپىنى تۈگمىسىز بولۇپ، بەلباغ باغلاش ئادەت قىلىنغان. قىشلىقى ئەر - ئاياللار يۈك ياكى پاختا سېلىنغان قىشلىق چاپان (شەكلى يەكتەككە ئوخشاش) ۋە جۇۋا كىيىدۇ.

ئۆزىگە خاس بىر ئالاھىدىلىكى، مۇشۇ ئەسەرنىڭ 30، 40 - يىللىرىغا قەدەر ئۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك تەركىبىدە بېلىق، گۆشنىڭ ئاساسلىق ئورۇندا، ئۈجۈل، ئاشلىق (ئاساسەن بۇغداي ئۈنى)، جىگدىنىڭ قوشۇمچە ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەنلىكى ۋە ئىستېمال ئۈسۈلىدا ئىپادىلىنىدۇ. لوپنۇرلۇقلار بېلىق ۋە گۆشنى يېڭى يېتى سۇدا پىشۇرۇپ ۋە كاۋاپ قىلىپ يېيىشنى ئەلا بىلىدۇ. بېلىق، گۆشنىڭ شورپىسىغا ئازراق جىگدە سېلىپ ئىچىدۇ، بەزىدە ئازراق ئۈجۈل ياكى ئۈن چېلىپ ئوماچ قىلىپمۇ ئىچىدۇ. لوپنۇرلۇقلار بېلىق ۋە گۆشنى كاۋاپ قىلىپ يېيىشنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ. بېلىق كاۋىپىمۇ ئىككى خىل بولىدۇ، بىر خىلى يېڭى بېلىق كاۋىپى، يەنە بىر خىلى قاق بېلىق كاۋىپى دەپ ئاتىلىدۇ. مەيلى قايسى خىلدىكى بېلىق كاۋىپى بولمىسۇن ناھايىتى مەزىزلىك كېلىدۇ. لوپنۇرلۇقلار بېلىقنى كۆپىنچە ھاللاردا تىلىپ ياكى سىرتلاپ، تۈزلىماي شامالدا قۇرۇتۇپ قاق قىلىدۇ ۋە ئۈنى قۇمغا كۆمۈپ ساقلاپ يەيدۇ. قۇمغا كۆمگەندە، بىرىنچىدىن، كۈيە چۈشمەيدۇ، ئىككىنچىدىن، تەمىدىن كەتمەيدۇ. شۇڭا قاق بېلىق كاۋىپى ئالاھىدە مەزىزلىك بىر خىل تەمگە ئىگە. قاق بېلىقنى سۇدا پىشۇرۇپمۇ يەيدۇ، ئەمما سۈيى ئىچىلمەيدۇ. لوپنۇرلۇقلار بېلىق يېيىشكە شۇنداق ماھىرىكى، بىر تەرەپتىن يەپ، يەنە بىر تەرەپتىن جاۋغىيىدىن قىلىتىرىقلىرىنى چىقىرىپ چۈشۈرۈپ تۇرىدۇ. گۆشنىمۇ ئىككى خىل كاۋاپ قىلىپ يەيدۇ. بىر خىلى، زىخ كاۋاپ، بىر خىلى، كۆممە كاۋاپ دەپ ئاتىلىدۇ. زىخ كاۋاپ ئادەتتىكى باراۋەت كاۋاپلىرىغا ئوخشاش، ئەمما كۆپىنچە ھاللاردا سۆڭەكلىرى بىلەن قوشۇپلا كاۋاپ قىلىنىدۇ، كۆممە كاۋاپ ئاساسەن قوغغا كۆمۈپ پىشۇرۇلىدۇ. جەريانى مۇنداق: قوي تۈلۈمچە سويۇلىدۇ، گۆش پارچىلىنىپ تۈلۈم ئىچىگە سېلىنىپ، مەلۇم مىقداردا تۈزى تەڭشەلگەن سۇ قويۇلۇپ تۈلۈم ئاغزى مەھكەم باغلىنىدۇ، ئاندىن ئوت قالاپ قىزدۇرۇلغان قۇم قوغ ياكى يۇلغۇن يودىسىدىن پەيدا بولغان دۆڭگە ئوت يېقىپ ھاسىل قىلىنغان قوغغا كۆمۈپ پىشۇرۇلىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، كۆممە كاۋاپ شۇنداق تەكشى، چىرايلىق سارغىيىپ، مەزىزلىك پىشىدىكەنكى، ھەتتا سۆڭەكلىرىمۇ ئېرىپ كېتىش ھالىتىگە كېلىدىكەن، ئەگەر ئۇنىڭغا مەلۇم مىقداردا دورا - دەرەمەك سېلىنغاندا، تەسۋىرلىگۈسىز يەنە بىر خىل ئالاھىدە تەم كىرىدىكەن.

ئۈجۈل ۋە ئۇنىڭ ئىستېمال قىلىنىشى:
يېكەن چېچىكىدىن ھازىرلانغان ئۈن «ئۈجۈل» دەپ ئاتىلىدۇ. يېكەن چېچىكى ئۈجۈل دەپ ئاتالغاچقا، ئۇنىڭ ئۈنىمۇ «ئۈجۈل» دەپ ئاتالغان. يېكەن ئۆسۈپ ۋايىغا يەتكەندە بەش - ئالتە سانتىمېتر ئۇزۇنلۇقتا باش ئېلىپ سېرىق چېچەكلەيدۇ. بۇ پەسىلدە كىشىلەر كېمە بىلەن دەريا - كۆللەرنى

ئارىلاپ يۈرۈپ ئۈنى قېقىپ ئالىدۇ. دە، قۇرۇتۇپ، سوقۇپ تاسقاپ ئۈن قىلىۋالىدۇ. بىر نەچچە تاغار ئۈجۈلدىن بىرەر - يېرىم خالتا ئۈن قىلغىلى بولىدۇ. ئۇ، قۇۋۋەتلىك ۋە تېتىملىق بولغاچقا، بىر قازان بېلىق ياكى گۆش شورپىسىغا ئىككى - ئۈچ چىمدىم سالسىلا كۇپايە قىلىدۇ. ئۈجۈل ئادەتتە ئاساسەن بۇلماق ياكى قاتۇرما (ئۈجۈل ھالۋىسى) قىلىنىپ، ئەتىگەنلىكى چاي بىلەن بىرەر كېسىكتىن يېيىلىدۇ. ئۈجۈل قاتۇرمىسى بېلىق يېغىدا ئادەتتىكى ھالۋىدەك ھازىرلىنىدۇ. پىشقاندا قاچىغا ئېلىپ كېسىپ قويۇپ ئىستېمال قىلىنىدۇ. ئۇ شۇنداق مەزىزلىك، قۇۋۋەتلىك كېلىدۇكى، ئىككى كېسىك ئارتۇق يەپ ئالسا، كەچكىچە قورساقنى ئاچۇرمايدۇ. لوپنۇرلۇقلار ئەزىز مېھمانلارنى گۆش ۋە بېلىقتا كۈتۈۋېلىش بىلەن بىللە ئۈجۈل بۇلىقى، ئۈجۈل ھالۋىسى بىلەنمۇ كۈتۈۋالىدۇ. ئۈجۈلنىڭ تەركىبىدە بىر خىل ماي ماددىسى بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇ ھۆل ۋاقتىدا شىلمىسىمان - يېپىشقاق خۇسۇسىيەتكە ئىگە. ئۇنىڭ ئوزۇقلۇق تەركىبىنىڭ يۇقىرى بولۇشى شۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن. دۇنيادا دەريا، كۆل بويلىرىدا ياشايدىغان باشقا مىللەتلەر يېكەننىڭ تۇزغاقتىن سىرت مۇنداق ئوزۇقلۇق تەركىبى يۇقىرى يەنە بىر خىل مەھسۇلات يېرىدىغانلىقىدىن خەۋەرسىز بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا، پەندە ئۇنىڭ تەركىبىدە قانداق ماددىلارنىڭ بارلىقى توغرىسىدا بىرەر مەلۇمات بېرىلگەنلىكى مەلۇم ئەمەس. بۇ نۇقتىدىن ئۈجۈلنى لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ بىر كەشپىياتى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ مەخسۇس تەتقىق قىلىشقا تېگىشلىك بىر تېما.

بېلىق تالقىنى: قاق سېلىپ ئوبدان قۇرۇتۇلغان بېلىق سوقۇپ تاسقاپ ئۈن قىلىنىش بىلەن ئۇنىڭغا پىشۇرۇلغان تۇخۇم سېرىقى ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەييارلىنىدۇ. بېلىق تالقىنى قايناق سۇدا چېلىنىپ بېلىق يېغى ياكى سېرىق ماي ئارىلاشتۇرۇلۇپ يېيىلىدۇ. بۇمۇ ناھايىتى مەزىزلىك ۋە قۇۋۋەتلىك كېلىدۇ.

جىگدە: جىگدە لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ قوشۇمچە يېمەكلىكلىرى ئىچىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ، بېلىق ۋە گۆش شورپىسى، ئوماچ كۆپىنچە ھاللاردا ئۇنىڭسىز ئىچىلمەيدۇ، تالقانمۇ ئۇنىڭسىز يېيىلمەيدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى جىگدىنى نان جىگدە، قاغا جىگدە دەپ ئىككى خىلغا ئايرىيدۇ. نان جىگدە ئۆلكە يېرىدە ئۆستۈرۈلگەن جىگدىگە قارىتىلىدۇ، قاغا جىگدە تەبىئىي جىگدىزارلىقتىن ئېلىنىدۇ. ئۇنىڭ ياغ جىگدە، ياغ كۆتەن جىگدە، ئاق جىگدە دېگەن سورتلىرى بولۇپ، ئەڭ ياخشىسى ياغ جىگدە. ئۇ، پىشقاندا ھەممە يېرى خۇددى مايغا چىلاپ قويغاندەك خورما رەڭ ھالەتكە كېلىدۇ، ئۇنىڭ تەمى خورمىغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

ئۇن تاماقليرىدىن ئاساسەن تالقان، ئوماچ، كۆمەچ، نان، سۇيۇقئاش، پوسۇلاق ئاش (خېمىرى لەڭمەندەك ئېشىلىپ سۈتتە پىشۇرۇلىدۇ)، پىشكەك (سۈتتە ئېتىلىدىغان بىر خىل شويلا)، مانتا، چۆچۈرە قاتارلىق تاماقلار ئىستېمال قىلىنىدۇ. لەڭمەن، پولۇ قاتارلىق تاماقلار كىيىنكى ۋاقىتلاردا ئومۇملاشقان. لوپنۇرلۇقلاردا بۇرۇن مانتا «مالۇنپۈتۈ»، چۆچۈرە «چۆچۈرە» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. چۈنكى مانتىنىڭ تۈگۈلۈشى مولۇن پۈتتە ئوخشاپ كەتكەچكە، شۇنداق ئاتالغانىكەن. ھازىر جانلىق تىلدا مانتا «مانتۇ» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مېنىڭچە، تىلىمىزدىكى تاۋۇشلارنىڭ چۈشۈپ قېلىشى ۋە ئالمىشىش قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن «مانتۇ» نى «مالۇنپۈتۈ» نىڭ ۋارىيانتى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. بۇنىڭدىن مانتىنىڭ بەزىلەر ئىيتقاندىكى، باشقا مىللەتلەردىن كىرىپ ئۆزلەشكەن تاماق ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تاماقليرىدىن ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا بۇرۇن چامغۇر، زەدەك، پىيازدىن باشقا كۆكتات تۈرلىرىنى ئۆستۈرۈش ئانچە ئادەت قىلىنمىغاچ، قورۇما تاماقلارنى يېيىشمۇ ئانچە ئادەت قىلىنمىغان. لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئۇن تاماقليرى ئىچىدە كۆمەچ، بولۇپمۇ گۆشلۈك كۆمەچ بىلەن توقاچ ناھايىتى داڭلىق. گۆشلۈك كۆمەچ خۇددى پېتىر مانتىدەك شورپىلىق ۋە مەزىلىك بولىدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ يېمەك - ئىچمەك جەھەتتىكى يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، يالغۇز قوينىڭ ئىچكى ئەزالىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئات، كالا، تۆگە ۋە ئوۋ ھايۋانلىرىنىڭ ئۆپكە، ئۈچەيلىرىنى يېمەيدۇ. غاز، ئۆردەك، قىرغاۋۇل، كەكلىك، توخۇ قاتارلىق قۇش گۆشىنىمۇ كەڭ ئىستېمال قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇجۇر (يىكەن يىلتىزى) يېيىشمۇ ئومۇملاشقان. ئەمما ئۇجۇرنى يېمەكلىك ئورنىدا ئەمەس، بەلكى دورا ئورنىدا يەيدۇ. چۈنكى ئۇجۇر تاماق سىڭدۈرۈش، ئىشتەي ئېچىش، مەجەز تەڭشەش رولىنى ئوينايدۇ. ئۇجۇرنى پات - پات، مۇۋاپىق ھالدا يەپ تۇرسا، ئادەم قۇرۇق ئىسسىق تۇتۇپ قېلىش، قەۋزىيەت بولۇش، كەم ئىشتەيلىك، مەيدە سۇسلىقى قاتارلىق كېسەللەردىن خالىي بولىدۇ. شۇڭا لوپنۇرلۇقلاردا بۇرۇن ئاشقازان كېسەللىكلىرى يوق دېيەرلىك ھالەتتە ئىدى. لوپنۇردا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىغانلارنىڭ كۆپ بولۇشى ئۇلارنىڭ ياشىغان جۇغراپىيىۋى مۇھىتى، نورمال ئەمگەكتىن ئايرىلماسلىقى، يۇقىرىقىدەك تاماقلارنى ئىستېمال قىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك.

مېھماندارچىلىق ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ناھايىتى مېھماندوست،

داستىخنى كەڭ كېلىدۇ. ئادەتتە، مەھەللە ئىچىدە ئۆز ئارا كىرىپ - چىقىپ مېھمان بولۇشۇپ تۇرۇش ئۇلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا كەڭ بولمايدىغان بىر مەزمۇن. ھەرقاچان غىزا - تاماق ئۈستىگە بىرسى كىرىپ كەلسە، چوڭ - كىچىك ھەممىسى ئورنىدىن تۇرۇپ قارشى ئېلىپ تۈرگە باشلايدۇ، ئالدىغا تاماق قويۇپ، ئاندىن ھال سورايدۇ. تاماق ئۈستىگە كىرگەن كىشىنى «ياخشى ئادەم ئاش ئۈستىگە، يامان ئادەم گەپ ئۈستىگە كىرەر» دەپ ئۇنى ياخشىلىققا جورۇيدۇ. كىرگەن كىشىگە قارىتىپ تاماق يېيىشنى قىزغانچۇقلۇق، پىخسىقلىق، دەپ يامان ئالىدۇ. مەخسۇس چاقىرىلغان مېھمانلارنى مېھمان قىلىشتا قائىدە - يوسۇنغا قاتتىق دىققەت قىلىنىدۇ. ساھىبخان ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ كەلگەنلەر بىلەن سالاملىشىپ ئۇدۇللۇق ئۆيگە باشلاپ تۇرىدۇ. ئۇلاغلىق كەلگەنلەرنى مەخسۇس بىر كىشى ئالدىغا بېرىپ كۈتۈۋېلىپ ئۇلاغىنى قولغا ئالىدۇ ۋە تېگىشلىك جايغا باغلاپ قويىدۇ. مېھمانلارنىڭ نوپۇز - ئابرويىغا قاراپ تۆر ۋە تۈرنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىدىن ئورۇن كۆرسىتىلىدۇ، ئاندىن قولغا سۇ ئېلىنىپ داستىخان سېلىنىدۇ. 2 - قېتىمدا توقاچ بىلەن چاي، ئۈچۈل ھالۋىسى ياكى ئۈچۈل بۆلمىقى، ئاندىن، بىر قاچىدىن قايماقلىق چاي قويۇلىدۇ. 3 - قېتىمدا يېڭى يېتى سۇدا پىشۇرۇلغان بېلىق قويۇلىدۇ، بېلىق ئاخىرىدا بىر پىيالىدىن بېلىق شورپىسى كەلتۈرۈلىدۇ. 4 - قېتىمدا يېڭى ئۆلتۈرۈلۈپ سۇدا پىشۇرۇلغان گۆش، گۆش ئاخىرىدىن بىر پىيالىدىن شورپا ياكى ئۈچۈل ئۈمچى قويۇلىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا بىر نەچچە تاۋاق ئۈچۈل قويۇلىدۇ. ئۈچۈلنىڭ قويۇلۇشى مېھماندارچىلىقنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەمما گۆش گۆشنىڭ سۈپەتلىك سانىلىدىغان دەرىجىسى بويىچە بەش دەرىجىگە ئايرىلىدۇ. گۆشنىڭ دەرىجىسى مېھماننىڭ دەرىجىسىگە ماس كېلىشى شەرت. ئادەتتە، قۇيرۇق قوشۇلۇپ پۈتۈن دۈمبە 1 - دەرىجىگە، پۈتۈن سان 2 - دەرىجىگە، پۈتۈن قول 3 - دەرىجىگە، قوۋۇرغا 4 - دەرىجىگە، بويۇن 5 - دەرىجىگە ئايرىلىدۇ. شۇنىڭدەك سان يەنە سۆجە، چوڭ ئىلىك، كىچىك ئىلىك دەپ ئۈچ دەرىجىگە ئايرىلىدۇ. دۈمبە ھۈرمەتكە ئەڭ چوڭ مېھمان ئالدىغا؛ سۆجە، چوڭ ئىلىك، تاغاق، بوغجۇم ئىلىك ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئوڭ ۋە سول تەرەپتىكى مېھمانلار ئالدىغا، كىچىك ئىلىك، قوۋۇرغا، بويۇن ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئادەتتىكىلەر ئالدىغا قويۇلىدۇ. تۆش ئايال مېھمانلار ئىچىدىكى ئەڭ ھۈرمەتلىك مېھمان ئالدىغا قويۇلىدۇ. مېھمانلارمۇ قۇرۇق كەلمىگەچكە، ئۇلارنىڭ خۇرجۇنلىرىغا بىرەر سان ياكى بىرەر قول گۆش، توقاچ، خىل بېلىقتىن بىر نەچچىسى سېلىپ قويۇلىدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا بۇرۇن توي ئېشى،

چاغلاردا پىشۇرۇلغان توققۇز ياكى يەتتە بېلىق بېشى، بىر كىيىملىك تورقۇ چەكمەن، ئازراق تۈز قوشۇپ ئاپىرىش؛ قولتۇقتۇق بولۇش داستىخانغا توققۇز ياكى يەتتە بېلىق، بىر - ئىككى كىيىملىك تورقۇ چەكمەن، تۈز سېلىپ ئاپىرىش ئادىتى مەۋجۇت بولۇپ ئۆتكەن. كېيىنچە، چانچىق تۈگۈشتىكى داستىخانغا بېلىق ئورنىغا شاتىۋا، تەدرىجىي زاۋۇت رەختلىرى سالىدىغان بولغان. قولتۇقتۇق بولۇش داستىخانغا يېرىم قوي ئورنىغا بىر قوي، ئىككى - ئۈچ كىيىملىك رەخت سېلىپ كېلىدىغان بولغان. بۇ ئادەت تا ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. قولتۇقتۇق بولۇش ئەمەلىيەتتە ئەل - يۇرت ئالدىدا قۇدىلىشىشقا بېرىلگەن ۋەدە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا مەيلى قايسىسى بولمىسۇن ھەر قانداق شارائىتتا يالتىيۇپلىشقا بولمايدۇ.

قالىن (تويلۇق): بۇرۇن قالىن (تويلۇق) ئۈچۈن بېلىق، ئۇجۇل، تورقۇ چەكمەن، تورقۇ، جىگدە، كېمە، گۆلمە (تور)، جەرەن، تۈلكە، مولۇن تېرىلىرى سېلىنىپ كەلگەن، كېيىن جەرەن، تۈلكە، مولۇن تېرىلىرى ئورنىغا قوي، كالا ياكى قوي، كالا بەدىلىگە كۈمۈش، يامبۇ سېلىنىدىغان بولغان. قول ئىلكىدە بارلار ئارا تويلۇق ئۈچۈن توققۇز ياكى يەتتە ئون بېلىق (20 بېلىق بىر ئون بېلىق ھېسابلىنىدۇ)، توققۇز ياكى يەتتە جەرەن، يا تۈلكە، يا مولۇن تېرىلىرى، بىر جۈپ كېمە، بىر جۈپ گۆلمە، توققۇز ياكى يەتتە كىيىملىك تورقۇ چەكمەن، ئىككى - ئۈچ خالتا ئۇجۇل، تۆت - بەش تاغار جىگدە، ئىككى ئارتىق تورقۇ؛ ئادەتتىكىلەر ئارا ھەممە ئۆز ئەھۋالىغا قاراپ يۇقىرىقى تۈرلەر بويىچە سان، مىقدارنى مۇۋاپىق كېمەيتىپ سېلىنىپ كەلگەن. قولى قىسقىلار ئارا ئىككى ئون بېلىق، بىر گۆلمە، يېرىم خالتا ئۇجۇل، بىر خالتا جىگدە، بىر - ئىككى كىيىملىك تورقۇ چەكمەن سېلىنىپ كەلگەن. ئەمما بۇ ئادەتلەر 30 - يىللاردىن كېيىن تەدرىجىي ئۆزگىرىپ، يۇقىرىقىدەك تويلۇق تۈرلىرىنىڭ ئورنىنى كالا، قوي، رەخت، ئاشلىق (بۇغداي ياكى ئۇن) ئالغان.

توي مەرىكىسى قىز تەرەپتىلا ئۆتكۈزۈلۈپ كەلگەن. ئىككى تەرەپنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن تاشقىرى مەرىكىگە كەلگەن مېھمانلار بوسۇتسىز كېلەتتى. تۇغقانلار بىردىن تىرىك مال (قوي) يېتىلەپ كېلەتتى. بۇرۇن توي مەشرىپى بولماي مەرىكىدىن كېيىن ئوغلاق تارتىشىش بولاتتى. نىكاھ ئوغلاق تارتىشىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئاندىن ئوقۇلۇپ قىز كۆچۈرۈلىدۇ. قىز ئاتلىق ياكى پىيادە كۆچۈرۈلىدۇ. قىز كۆچۈرۈش جەريانىدا بولىدىغان قائىدە - يوسۇنلار باشقا رايونلاردىكىدىن پەرقلىنمەيدۇ. ئەمما قىز كۆچۈرگىلى كەلگەن توپچىلار ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە: «ئاتالار، ئىنە (ئانا) لەر، چوڭ

نەزىر ئېشىدىمۇ يۇقىرىقى ئادەت بويىچە چايدىن كېيىنلا بېلىق، گۆش ۋە بىر قاچىدىن ئۇجۇل ياكى ئاق ئون ئۈمىچى قويۇش ئومۇملاشقان. كېيىنچە، بېلىق يېغىدا پۇشكال پىشۇرۇپ، گۆشنى دەرىجىسى بويىچە پارچىلاپ ئۈچ پۇشكال ئۈستىگە بىر پارچىدىن گۆش قويۇپ (نەزىردە خام گۆش قويۇلىدۇ)، كەلگەن مېھمانلارنىڭ ھەممىسىگە بىر ئۈلۈشتىن قويۇپ ئۈزىتىش ئومۇملاشقان. ھازىر چايدىن كېيىنلا ئاش قويۇپ ئۈزىتىلىپ كەلمەكتە.

توي - تۆكۈن ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ توي - تۆكۈن ئىشلىرىدا مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغىچە ئىنتايىن تىپىك بىر نەچچە خىل مەھەللىۋى ئالاھىدىلىكلەر مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن، ئۇنى بىرقەدەر ئىپتىدائىي سودا خاراكتېرلىك تۈزۈم ھۆكۈم سۈرۈپ تۇرغان مەزگىللەردىكى ئادەت - قائىدىلەرنىڭ داۋامى ياكى ئىز - قالدۇقلىرى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ئۇ ئالاھىدىلىكلەر نوقتىلىق ھالدا تويلۇق تۈرلىرىنىڭ، تويلىشىش جەريانىدىكى بەزى قەدەم - باسقۇچلارنىڭ مەزمۇنى ۋە ئاتالغۇلىرىنىڭ ئوخشاشماسلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. مەسىلەن: لايىق تاللاش «كۆزلەش ياكى نىشان كۆرسىتىش»، ئادەم (ئەلچى) قويۇش «گەپ سېلىش»، كىچىك چاي (داستىخان تاشلاش) «چانچىق تۈگۈش»، چوڭ چاي «قولتۇقتۇق بولۇش»، تويلۇق «قالىن» دەپ ئاتىلىدۇ.

نىشان كۆرسىتىشنىڭ جەريان ۋە مەزمۇنى: ئاتا - ئانىلار پەرزەنتلەرنىڭ ئويىناپ يۈرگەن، ئويلىرىگە كېلىپ - كېتىپ يۈرگەن مەزگىللىرىدىن باشلاپلا قىز ياكى ئوغۇلنى ھەر جەھەتتىن كۆزىتىدۇ. مۇشۇ جەرياندا ئاتا - ئانىلارغا مەلۇم بىر قىز ياكى ئوغۇل يېقىپ قالسا، كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىزغا تۇيدۇرماي كۆڭلەك ئېتىكىنىڭ بىر يېرىنى ئازراق يىرتىپ قويدۇ، ئوغۇلنىڭ بولسا دوپپىسى ياكى تۇمىقىغا ۋە ياكى چاپىنىنىڭ دۈمبىسىگە بىر تال كالتە ئاق يىپ يېپىشتۈرۈپ قويدۇ. يىگىت بىلەن قىز ھەقىقەتەن بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان بولسا، يىگىت قىزنىڭ بارمىقىغا ئۈزۈك سېلىپ ياكى بويىنىغا تۇمار ئېسىپ قويدۇ. قىز يىگىتكە مەخسۇس ئىشلەنگەن قولىياغلىق تۇتۇشتەك ئادەتمۇ بولغان. ئاتا - ئانىلار ئۇ بەلگە - ئالامەتلەرنى كۆرگەن ۋە سەزگەندىن كېيىن: ھە، قىزىمىز (ئوغلۇمىز) غا لايىق چىقىپتۇ، دەپ ئويلىنىشقا باشلايدۇ ۋە مەلۇم بىر كۈنى قىز تەرەپكە گەپ سېلىپ ئادەم ئەۋەتىدۇ. گەپ سېلىشقا ئىككى - ئۈچ ئەر كىشى بارىدۇ. چانچىق تۈگۈش، قولتۇقتۇق بولۇشتا ئېلىپ بېرىلىدىغان داستىخانغا بىر قەدەر بۇرۇنقى

بەگلەر، ئاغاچلار! كۈيئوغۇل سالام بەرەدۈر (بېرىدۇ) لار» دەپ تەك ۋارقىرىشىدۇ، ئۇنىڭغا جاۋابەن ئىشىك ئىچىدىن: «ئىلىك سالام! ئىلىك سالام!» دەپ ۋارقىرىشىدۇ، ئاندىن ئىشىك ئېچىلىدۇ.

يۈز ئاچقۇ: توي كۆچۈرۈلۈش جەريانىدىكى قائىدە - ئادەتلەردىمۇ باشقا پەرق يوق. بىر ئالاھىدىلىك شۇكى، قىز ھوجرىغا باشلاپ ئەكىرىلگەندە ئالدى بىلەن پەۋاغا قويۇپ قويۇلغان تاش ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇلىدۇ. ئاندىن يۈز ئېچىش پائالىيىتى باشلىنىدۇ. تاشتا ئولتۇرغۇزۇشتىن «كېلىن بالىمىز بۇ ئۆيگە تاشتەك ئورناپ كەتسۇن» دېگەن ئارزۇ - تىلەك ئىپادىلىنىدۇ. قىز تاشقا ئولتۇرغۇزۇلۇپ بولغاندىن كېيىن قىزلار، يەڭگىلەر ئۈستۈلگە چۈشىدۇ. قىزنىڭ يۈزى ئۈچ قات ياغلىق بىلەن پۈركەلگەن بولىدۇ. يەڭگىلەردىن بىرى ئۈستۈل ئوينىغاچ، قىز يۈزىدىكى ياغلىقنى ئۈچ قېتىم قايرىپ ئېچىپ تاشلايدۇ، بۇ چاغدا قىز ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىككە تەزىم بىجا كەلتۈرىدۇ. كۆپچىلىك بىردەك: مۇبارەك بولسۇن! قىزىڭلار توققۇز، ئوغلۇڭلار 30 بولسۇن! دەپ تەبرىكلەپ قايتىپ چىقىشىدۇ، بۇنىڭ بىلەن مەرىكىمۇ ئاياغلىشىدۇ. 2 - كۈنى قىز تەرەپتىن ئەكېلىدىغان ئىسسىقلىق ئۈچۈنمۇ لوخو بېشى پىشۇرۇپ ئەكېلىش ئادىتى بولىمۇ، ھازىر ئاش ئەكېلىش ئومۇملاشقان.

چىللاق: بۇرۇندىنلا چىللاققا كەلگەن مېھمانلار لوخو بېشى بىلەن مېھمان قىلىنىپ كەلگەن. تۇغقانلار ئارا قويۇلىدىغان سوۋغاتقىمۇ گۆش بىلەن توقاچ قويۇلۇپ كەلگەن. ئەمما گۆش تۇغقانلارنىڭ دەرىجىسىگە ماس كېلىشى شەرت، بۇ، «قويدۇرۇق» دەپ ئاتىلىدۇ. كېيىنچە قويدۇرۇق ئۈچۈن رەخت قويۇلىدىغان بولغان. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدىمۇ قىزنىڭ تۇنجى تۇغۇتى ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىدە قوبۇل قىلىنىدۇ. ئەمما بۆشۈك توي ھازىرقىدەك ھەشەمەتلىك ئەمەس، بەلكى ئاددىي ئۆتكۈزۈلەتتى. سۈننەت توي تېخىمۇ ئاددىي بولۇپ، پەقەت قولۇم - قوشنىلار، ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئىشتىراكى بىلەن ئۆتكۈزۈلۈپ كەلگەن.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا يەنە يېقىن ئۆتىدىغان ئەل - ئاغمىنىلەر ئارا ئاياللىرى ھامىلىدار چاغدىلا قۇدىلىشىشقا ۋەدىلىشىدىغان ئادەتمۇ مەۋجۇت بولۇپ ئۆتكەن ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ كەلگەن.

دىن - ئېتىقاد ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى X I I I ئەسىردىن كېيىن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشقا باشلىغان. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شامان، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلاتتى. شۇڭا، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا باشقا رايونلاردىكى ئۇيغۇرلارغا قارىغاندا، ئىسلام

كەيپىياتى ئانچە قويۇق ئەمەس. ئۇلار بۇرۇنقى دىن - ئېتىقادلىرىنىڭ قىسمەنلىرىنى ئىسلام شىركىتىغا ماسلاشتۇرۇپ داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. مەسىلەن: 1. بەش ۋاق نامازنىڭ ئۆتىلىشى ۋە باشقا ئادەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىسلام دىنى مەجبۇرىيەت قانۇنلىرىنىڭ ئادا قىلىنىشى ئىزچىل ۋە ئومۇميۈزلۈك ئەمەس، دىنىي مائارىپمۇ ئومۇملاشمىغان. 30 - يىللاردىن كېيىن تىكەنلىك، كۆنچى، چوڭكۆل، كۈزلە قاتارلىق يېزا - كەنتلەرگە مەسچىت بىنا قىلىنغان بولسىمۇ، باشقا مۇتلەق كەڭ يېزا - كەنتلەردە دىنىي خادىملار يوق دېيەرلىك ھالەتتە ئىدى. شۇڭا ئىلمى - مەرۇپ قىلىش، مەۋلۇت ئوقۇش، ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇشقا ھەيدەكچىلىك - دالالەت قىلىدىغان پائالىيەتلەرمۇ ئېلىپ بېرىلمايتتى.

2. ئاز ساندىكى دىنىي خادىملار ۋە تەقۋادارلارنىڭ ئاياللىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپچىلىك ئاياللار ئارىسىدا يۈزىنى يېپىش ئادەت قىلىنمىغان. يەرلىك ئاياللار ئىچىدە بۇۋىمۇ يوق. 3. ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدا ئىسلام دىنىدا قاتتىق چەكلەنگەن، نامەھرەمچىلىككە ياتىدىغان ھادىسىلەر بىر قەدەر كۆپ ئۇچراپ تۇرىمۇ، جەمئىيەتتە ئەجەپلىنەرلىك ئىشلاردىن ھېسابلانمايدۇ.

4. ئىسلامىيەتتىن كېيىن تا يېقىنقى دەۋرلەرگىچە قۇياشقا، ئاسمانغا، ئوتقا قاراپ تۈكۈرۈشنى، كۈندۈزى قۇياشقا، كېچىسى ئايغا قاراپ چوڭ - كىچىك تەرەت قىلىشنى، ئوت - چۆپ ئۈستىگە كىچىك تەرەت قىلىشنى «يامان بولىدۇ» دەپ قارايدىغان؛ تويدا قىزنى ئوتتىن ئاتلىتىدىغان، بارات ئېيىدىكى تۈنەك كېچىسى قاپاق كۆيدۈرىدىغان؛ ياشانغان كىشىلەر ئۆلگەن ئۆيىدە يەتتە ياكى قىرىق كۈنگىچە كېچىسى چىراغ ئۆچۈرمەيدىغان ۋە ئۇنداق كىشىلەرنى سۇغا ئالغاندا، قول بارماقلىرىغا قاپچۇق سېلىپ تۇرۇپ سۇغا ئېلىش بىلەن، ئۇ قاپچۇقلارنى ھايات ياشاۋاتقان تۇغقانلار تەۋەرىۋك قىلىپ ساقلايدىغان ۋە ئۇنى كۆز ئاغرىقىغا داۋا، دەپ كۆزگە سۈرتىدىغان؛ ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە شەكىللەنگەن تەبئەت ھادىسىلىرىگە، توتېملارغا، ئەجدادلارغا چوقۇنىدىغان ئادەتلەرنى ئىسلام شارائىتىغا ماسلاشتۇرۇپ داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن.

5. پالغا ئىشىنىش ناھايىتى ئومۇملاشقان. لوپنۇرلۇقلار ئادەتتە بېلىقنىڭ دولاسۆڭىكىدە پال سالىدۇ. پالچى دولاسۆڭىكىنى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرۈپ، ئۇنىڭدا ھاسىل بولغان قاپارتمىلارغا قاراپ ھاجەتمەننىڭ مۇددىئاسىغا تەبىر بېرىدۇ.

6. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا مازايى - ماشايىقلارغا، سۇ - دەريا بويلىرىغا چىقىپ داش قاينىتىپ مازايى - ماشايىقلارغا سېغىنىدىغان، تەڭرىدىن سۇ، يامغۇر تەلەپ قىلىدىغان، زارا - خەتمە قىلىدىغان ئادەت يوق. شۇنىڭدەك لوپنۇر

ناھىيىسى دائىرىسىدە ئاتالمىش «ئۇلۇغلىرىم» نىڭ مازارلىرىمۇ يوق.

ئۆلۈم - يېتىم ئادەتلىرى

ئۆلۈم - يېتىم ئادەتلىرىدە لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا مۇنداق ئالاھىدىلىكلەر مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن: 1. ھازا ئېچىلغان ئۆيگە ئادەتتە ئىسسىقلىق ئەكىرىش ئومۇملاشمىغان (ھازىر بىردەك ئومۇملىشىپ كەتكەن). 2. ئۆلگۈچى ئۈچۈن ئۆلگۈچى ھايات ۋاقتىدا ياخشى كۆرىدىغان غىزا- تاماقلارنى ئېتىپ 20 نەزىرى ئۆتكۈزۈلىدۇ. 3. مېيىتنى ئۈزىتىپ ماڭغاندا شىرغا ياكى تاۋۇت ئالدىدا ئۆلگۈچى ھايات چاغدا كەيگەن ئاساسلىق كىيىملىرىنى، ياخشى كۆرىدىغان نەرسە - كېرەكلىرىنى مەرھۇم مىنگەن ئاتقا ئارتىپ يېتىلەپ ئېلىپ بېرىش بىلەن دەپنە مۇراسىمىدىن كېيىن ئۇ نەرسىلەرنى كەمبەغەللەرگە تارقىتىپ بېرىش، ئادەم نەدە ئۆلسە شۇ يەرگە دەپنە قىلىش، چوڭلار ھايات ۋاقتىدىلا ئۆزى ئۈچۈن خالىغان يەردىن يەرلىك كۆرسىتىپ قويۇشتەك ئادەتلەرمۇ مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن. ئەمما ھازىر ئادەتتىن قالغان. 4. ئۆلۈكنى دەپنە قىلىش جەھەتتە، بىر قەدەر بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا قۇرغاق ۋە دۆڭ يەرلەرگە قويۇش ياكى ئۆرە تۇرغان توغراق كاۋاكتىرىغا ئۆرسىگە دەپنە قىلىشتىن سىرت، مېيىتنى يېكەنگە ئوراپ ئەر كىشى بولسا ئۈستىگە كېمە، ئايال بولسا ئۈستىگە چوڭ چارا (كىر يۇيىدىغان چوڭ تەڭلە) كۆمۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىمۇ مەۋجۇت بولۇپ ئۆتكەن. كېيىنچە كېسەكتە تۈزگۈر ياساپ دەپنە قىلىش ئومۇملاشقان بولسىمۇ، تا يېقىنقى دەۋرلەرگىچە يەنىلا مەھەللە ئەتراپلىرىدىكى دۆڭلۈك ۋە قۇم دۆڭلىرىنىڭ قاپتاللىرىغا قەبرە ياساپ، مەخسۇس توپ قەبرىستانلىق بىنا قىلىش ئادەت قىلىنمىغان. شۇڭا يەككە قەبرىلەر «ماقات»، ئۇنداق قەبرىستانلىقنى «ئاگاي» دەپ ئاتىلىدۇ. 5. مېيىت نامىزىنى چۈشۈرۈشتە نوقۇل ئەرەبچە ئايەت ئوقۇماي، ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇپ يېيىت ئوقۇش ئادەت قىلىنىپ كەلگەن. مەسىلەن:

ئوڭ قۇلاقىڭغا بەردىم سالاتۇ قامەت،
 بۇرۇنۇڭغا بەردىم نۇشۇ تاھارەت.
 ئاغزىڭغا بەردىم كەلىمە شاھادەت،
 بىزمۇ بارايلى دېگەندۇق،
 ئۆزۈڭ ئالدىراپ كېتىۋاتسەن،
 بىز بارغۇچە خۇداغا ئامانەت.
 ئاغام، دوغام! ئاغام، دوغام!

بۇ يېيىتلەر ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن مېيىتنىڭ ئوڭ قولىنى ئىككى قېتىم سوزۇپ قويۇلىدۇ. لېكىن، كېيىنچە تەدرىجىي ئەرەبچە ئايەت ئوقۇش ئومۇملاشقان.

بايراملار

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىمۇ ئىككى ھېيت بايرىمىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزىدۇ، بولۇپمۇ قۇربان ھېيتىنى چوڭ ئۆتكۈزىدۇ. قۇدرىتى يەتكەنلا ئائىلىلەردە قۇربانلىق قىلىنىدۇ. ئۆز ئارا قىزغىن ھېيتلىشىدۇ. ئۇلار بىر قەدەر تارقاق جايلاشقانلىقى ئۈچۈن ھېيتلاش بىر ئايغا قەدەر داۋاملىشىدۇ. ھېيت كۈنلىرى ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەر چېلىشىش، چارقىپىلەك ئۇچۇش مۇسابىقىسى ۋە تۇخۇم چېكىشتۈرۈشكە ئوخشاش پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزىدۇ. ئىككى ھېيتتىن باشقا يەنە بارات ئېيىنىڭ 14 - كېچىسى تۈنەك بايرىمىمۇ ئۆتكۈزىدۇ. بۇ بايرام ئەسلى ئىسلام دىنىدىكى تۈنبويى تائەت - ئىبادەت قىلىپ يامان قىلمىشلار ئۈچۈن خۇدادىن كەچۈرۈم سورايدىغان مەخسۇس دىنىي پائالىيەت كېچىلىكى بولۇپ، ئۇيغۇرلار ئىچىگە ئىسلامىيەتتىن كېيىن تارقالغان ۋە تەدرىجىي مىللىي ئادەت تۈسىنى ئالغان. ئەمما لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئۇ كېچىلىكنى ئۇ مەزمۇندا ئەمەس، بەلكى مەخسۇس ئەجدادلار روھىغا يېت پۇرىتىش كېچىلىكى قىلىپ ئۆتكۈزۈپ كەلگەن. بۈگۈنگە بايرام تۈسىنى كىرگۈزىدىغان بىر پائالىيەت ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەرنىڭ ياغلىق قاپاق كۆيدۈرۈشىدۇ. بۇ كۈنى كەچتە بالىلار كونا ياغلىق قاپاقنى كۆيدۈرۈپ: «بارات كەلدى، تۈنەك كېچە، ئۇخلىماڭلار تاڭ ئاتقۇچە؛ بارات كەلدى بۈگۈن كېچە، ئايدىڭدۇر تاڭ ئاتقۇچە؛ ئاپئاق ئايدىڭ بۇ كېچە، ئوينايمىز تاڭ ئاتقۇچە» دېگەن قوشاقنى ئېيتىشىپ مەھەللىنى ئارىلاپ ئوينايدۇ. قاپاقلىرىنى كۆيدۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ئۆيلىرىگە كىرىپ چوڭلارغا ئوخشاش ئۇيقۇسىنى ئۇخلايدۇ. بۇمۇ يۇقىرىدا بايان قىلىنغان قەدىمكى ئادەت - ئەنئەنىلەرنىڭ ئىسلام شارائىتىغا ماسلاشتۇرۇپ داۋاملاشتۇرۇلۇپ كەلگەنلىكىنىڭ يەنە بىر مىسالى.

يەنە، 80 - 90 ياشلىق بوۋايلىرىنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئىچىدە بۇرۇن «يىل» دېگەن بىر بايرام بولغانىكەن. بۇ بايرام ھەر يىلى يەر - زېمىندىن قار كېتىپ، دەريالاردا كۆمەل (لوپنۇر دىئالېكتىدا ئېرىپ ئاققان مۇز پارچىلىرى «كۆمەل» دەپ ئاتىلىدۇ) تۈگىگەن چاغلاردا ئۆتكۈزۈلىدىكەنتۇق. ئەمما ئۇنىڭ قايسى ئاي، قايسى كۈندە ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى مەلۇم ئەمەس. لېكىن ئۇنىڭ «يىل» دەپ ئاتىلىشى ۋە يەر - زېمىندىن قار كېتىپ دەريالاردا كۆمەل تۈگىگەن چاغلاردا ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقىغا ئاساسەن، ئۇنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى يېڭى يىل بايرىمى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز قاتارلىق قېرىنداش مىللەتلەر بۇ بايرامنى ئىسلامىيەتتىن كېيىن «نەۋرۇز» (پارسچە «يېڭى يىل»، «يېڭى كۈن» دېگەن بولىدۇ) نامى بىلەن تا يېقىنقى دەۋرلەرگىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەنلىكى ئەنە شۇنىڭدىن گۈۋاھلىق بېرىدۇ. بۇ، لوپنۇر

ئۇيغۇرلىرىدا ئۇلارنىڭ ھاياتىدا يۈز بەرگەن كۆچۈش ۋە قەسى جەريانىدا ئۇنتۇلغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا نەۋرۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئادەت قىلىنمىغان.

مەنىۋى تۇرمۇش ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ مەنىۋى پائالىيەتلىرىنىڭ تۈرى بىرقەدەر ئاز، ئۇلار ئاساسەن قوشاق ئېيتىش، ھېكايە سۆزلەش، ئوغلاق تارتىش، ئات بەيگىسى قاتارلىق پائالىيەتلەر ئارقىلىق مەنىۋى جەھەتتە ئوزۇقلىنىپ كەلگەن. بۇ پائالىيەتلەر ئىچىدە قوشاق ئېيتىش ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلار قوشاق توقۇش - ئېيتىشقا ناھايىتى ماھىر. لوپنۇر قوشاقلىرى ئۆزىنىڭ ئاددىي، ئەمما مەزمۇنغا باي، ئوبرازلىق، كۈيىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن ئۇيغۇر خەلق ئەل ئەدەبىياتىدا ئالاھىدە ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. مەزمۇن جەھەتتىن ئالغاندا، ۋەتەن، ئەمگەك، مۇھەببەتنى كۈيلەيدىغان قوشاقلار ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ.

تولا ماڭىپ قاپارپ كەتتى پۈتۈم،

زېرىكمەيمەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۈرتۈم.

سەن يادىمغا يەتكەندە قىزىلگۈلۈم،

قانداق تاقاپ لاچىن بولۇپلا ئۇچتۇم.

مانا مۇشۇ بىر كۈپلىت قوشاقتىلا يۇقىرىدا ئېيتىلغان مەزمۇن ۋە ئالاھىدىلىكلەر تىپىك گەۋدىلەنگەن. لوپنۇر خەلقى ئىچىدە دائىم دېگۈدەك قوشاق ئېيتىش مۇسابىقىسى بولۇپ تۇرىدۇ. بەزىدە مۇسابىقە كۈنى تۈنگە ئۇلاپ داۋاملاشتۇرۇلدى. مۇنداق مۇسابىقىدىن خەۋەر تاپقانلار بىر - ئىككى كۈنلۈك يىراق جايلاردىنمۇ كېلىپ ئاڭلايدۇ. مۇسابىقە ئىككى ئەر ياكى ئىككى ئايال، ۋە ياكى بىر ئەر بىر ئايال ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلىپ، بىر كۈپلىتقا قارشى بىر كۈپلىت، بىر يۈرۈش قوشاققا قارشى بىر يۈرۈش قوشاق ئېيتىلىدۇ. بىر كۈپلىتقا قارشى بىر كۈپلىت ئېيتىلغاندا، قوشاق شۇ نەق مەيداندا توقۇلىدۇ. مۇنداق قوشاقلاردا بىر - بىرىنىڭ تەقى - تۇرقى، خۇسۇسىيەت - ئالاھىدىلىكلىرى، قىلمىشلىرىنى تەسۋىرلەش مەزمۇن قىلىنىدۇ. بىر يۈرۈش قوشاقلاردا، مەلۇم بىر ۋەقە، سەرگۈزەشتىلەر مەزمۇن قىلىنغان بولۇپ، مەنتىقىي جەھەتتە ناھايىتى جىپسىلاشقان بولىدۇ. تىكەنلىك يېزىسىدا پوتا ئويناش مەزمۇن قىلىنغان مەشرەپ، شورپا، گۆش ئاساس قىلىنغان ياغ باراۋىتى؛ قاتارى مەشرەپ (قىش كۈنلىرى) ئۆتكۈزۈلىدۇ. باراۋەت قاتارلىق مەشرەپلەردە دۇتار بىلەن مۇقام ئاڭلاش، چاقچاق، كىتابخانلىق قاتارلىق پائالىيەتلەر بولىدۇ.

پىسخىك ھالىتى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئۆزىنىڭ ئاقكۆڭۈل،

زېرەك، مەرد - مەردانە، خۇشچاقچاق، ھېسسىيات چان، ئاددىي - ساددا، ئەمگەكچان، قانائەتچان، چىداملىق، ھالىمەن، يارىمەن، يۈرت سۆيەر، جەسۇر قاتارلىق مەجەز - خۇلقى بىلەن كىشىدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ. مۇنداق خىسلەت - پەزىلەتلەر ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتە ئۇچرايدىغان ياخشى - يامان ئىشلارغا، پۈتۈن جەمئىيەت ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا قارىتا تۇتىدىغان پوزىتسىيىسى، ئەل - يۇرتىغا بولغان مۇھەببىتى، سەمىمىي - سادىقلىقى قاتارلىق جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: ئۇلار ئەل - يۇرت ۋە شەخسلەر ئۈچۈن مەردلىك كۆرسەتكەنلەر. نى «ئەلنىڭ جانى (جېنى) ساڭا بولسۇن»، «باشىڭدىن ئەل ئايلانسۇن»، «جانىم ساڭا» دەپ ماختاپ - ئالقىشلىسا، يۈرت - جامائەت ۋە شەخسلەر مەنپەئىتىگە زىيان سالغانلارنى «جانىڭ ئەلگە كىرسۇن»، «ئۆيۈڭدە پاقا چىللار» (ئۆيۈڭ چۆللىشىپ ۋەيران بولسۇن، دېگەن بولىدۇ) دەپ قاغايدۇ. شەخسلەر ئارا جېدەللىشىپ قالسا، ھەرقانچە قەھىر - غەزەپكە كېلىشىپ كەتسىمۇ، ئاغزىنى بۇزۇپ يامان تىللاردا تىللىشىش، ئاسانلىقچە قول ئۈزىتىپ ئۇرۇشۇش ئادىتى يوق بولۇپ، پەقەت «ئاۋاڭ (دادا) ياكى ئىنەڭ (ئانا) ئۆل»، «تىلىڭغا يامان چىق (يارا چىق)»، «بوغزۇڭ كۆپ»، «ئاۋاڭنىڭ ئاڭايىدا پاقا چىللار» دېگەندەك قارغىشلار بىلەنلا چەكلىنىدۇ. باشقىلارنىڭ ياردىمىگە سۆيۈنۈشتە ۋە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشتە «قاراغىم جانىم ساڭا»، «قاراغىم ياكى جانىم باشىڭدىن ئايلاناي» دەيدۇ. بالىلىرى ياكى باشقىلارغا ئامراقلىقنى بىلدۈرۈشتە: «قاراغىم، جانىم، قاناتىم» دەيدۇ. يالغان سۆزلەش، ۋەدىگە خىلاپلىق قىلىش، ئالدامچىلىق قاتارلىق قىلمىقلارنى بەك يامان كۆرىدۇ. ئۆتتە - يېرىمغا سادىق كېلىدۇ، دېگەن ۋاقتىدا قايتۇرىدۇ. ھەرقانداق مۇئامىلىدە بىرەر باراۋەرسىزلىك، ۋاپاسىزلىق كۆرسە، ئۇنداق ئادەم بىلەن ئىككىنچى بېرىش - كېلىش قىلمايدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىغا قاتتىق ئەمەل قىلىدۇ. جامائەت مەنپەئىتىگە ئالاقىدار ئەمگەك - ھاشارلاردىن ھەرگىز باش تارتمايدۇ.

لوپنۇرلۇقلار يۇقۇملۇق كېسەلدىن، بولۇپمۇ ۋابادىن ئىنتايىن قورقىدۇ. ئەگەر ۋابا تارقىلىپ قالغۇدەك بولسا، دەرھال يىراق جايدا كۆچۈپ كېتىشىدۇ. ئولتۇرۇشلۇق مەھەللىلىرىدىن چىقىپ خېلى يەرگىچە بولغان ئارىلىق (ماڭغان يول) نى ئۆرتەپ مېڭىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن بىر نەچچە ئورۇنغا توساق بىنا قىلىپ قويدۇ.

يەنە مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن سەپەرگە چىقىشقا توغرا كېلىپ، خوشلىشىپ بوسۇق ئاتلاپ چىققاندىن كېيىن كەينىگە يېنىپ ئۆيگە كىرىشنى «يىگىت باسقان ئىزىدىن، دېگەن لەۋزىدىن قايتمايدۇ» دەپ يامان ئالىدۇ؛ مەلۇم سەۋەبلەر

ئادەتلەنگەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىدىن ئارتۇق ئاشلىقى، يېلىقى ۋە قىممەت باھالىق نەرسىلىرىنى يامان كۆزلەردىن يىراق تۇتۇش، مەتە - كۈيە چۈشۈپ بۈزۈلۈشىدىن ساقلاش ئۈچۈن قۇم ئاستىغا كۆمۈپ قويىدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئىچىدە مۇشۇنداق ماھىر كىشىلەر ۋە ئۈنۈملۈك چارە - تەدبىرلەر بولغاچقا، ئۆز دەۋرىدە ئوغرى - يالغان ناھايىتى ئاز ئىدى.

ئىزچىلىق، كۆرۈنۈشتە ئاددىي بىر تەجرىبىدىن ئىبارەتتەك قىلىدۇ، ئەمما ئوبدان كۆزىتىدىغان بولساق، ئۇنىڭدا بەلگىلىك قانۇنىيەت بارلىقى روشەن مەلۇم بولىدۇ. ئۇنى تەتقىق قىلىپ ئىلمىي سەۋىيىگە كۆتۈرۈپ ۋارىسلىق قىلىش ۋە جارى قىلدۇرۇشقا ئەرزىيدۇ.

گۈزەللىك زەۋقى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆز دەۋرىدە ياشاپ كەلگەن جۇغراپىيىلىك شارائىتى ئۇلاردا ئۆزىگە خاس گۈزەللىك زەۋقىنى يېتىشتۈرگەن. بۇ ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ سەمىمىي - سادىقلىق، ئاقكۆڭۈلۈك ئۇرغۇپ تۇرغان مەجەز - خاراكتېرىدە ئىپادىلىنىدۇ. ئۇلار قەلبى گۈزەللىكنى ئىنسانغا خاس ئەڭ ئاساسلىق گۈزەللىك ھېساپلايدۇ. بۇ ئۇلاردىكى «باشى قارا بولغانغا ئادەم ئەمەس» دېگەن ماقالىدا روشەن خاراكتېرلەنگەن. ئۇلارنىڭ تەبىئەت دۇنياسىغا بولغان زەۋقى - ھېسسىياتىمۇ ناھايىتى روشەن خاراكتېرگە ئىگە. ئۇلار يېشىل، يۇلغۇن چېچىكى (ئىچ قىزىل)، ئاق، ھاۋارەل نەرسىلەرنى ياخشى كۆرىدۇ. قارا، سېرىق رەڭ نەرسىلەرنى ياخشى كۆرمەيدۇ. چۈنكى ئۇلارچا يېشىل - گۈللەش - ياشناش، ئاۋاتلىقنىڭ، ھاۋارەڭ - سۇ - مەۋجۇدىيەتنىڭ، شاپتۇل چېچىكى (ئىچ قىزىل) - شادلىقنىڭ ئالامىتى. چۈنكى لوپنۇر رايونىدىكى كەڭ دالا، قۇملۇقلاردا يۇلغۇن كۆپ بولۇپ، ئۇ چېچەكلىگەندە چۆل - جەزىرە قىزغۇچ تونغا پۈركۈنۈپ كىشى قەلبىدە شادلىق تۇيغۇسىنى ئۇرغۇتىدۇ. لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا ئاق - پاكلىق، يورۇقلۇق، ئوڭۇشلۇقنىڭ، قارا - قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت، جۈتلۈقنىڭ، سېرىق - ھەسرەت - ئادامەتنىڭ ئالامىتىدۇر. ئۇلارنىڭ قارىشىچە داۋۇ - دەرەخ، ئۆسۈملۈك، گۈل - گىياھ ئۈنۈپ، ئۆسۈپ، چېچەكلەپ، ئاخىر سارغىيىپ سولىدۇ، تۆكۈلىدۇ، قېرىيدۇ، قۇرۇيدۇ، ئادەمنىڭ ھاياتىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى كىيىنىشتە ئاساسەن يېشىل، ئاق، ھاۋارەڭ، شاپتۇل چېچىكى ۋە شۇرەڭلەرگە مايىل رەختلەردە كىيىم كىيىشنى ياخشى كۆرىدۇ.

ئات - ئىسىم قويۇش ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا ئات - ئىسىم قويۇشتا ئەجدادلىرىمىزنىڭ جانلىق - جانسىز تەبىئەت

بىلەن يىراق جايلاردا تۇرۇپ قېلىشقا توغرا كەلگەنلەر سەپەرگە چىقىشتا قېرىنداشلىرى ئۇنىڭ خۇرجۇنىغا توقاچ سېلىشتىن تاشقىرى «ئەل - يۇرتۇڭنى سېغىنغاندا پۇرا» دېگەن مەقسەتتە بىر كىچىك خالتىغا ئېتىز توپىسىنى تىكىپ سېلىپ قويىدۇ ياكى چاپىنىنىڭ مۇرىسىنىڭ قېتىغا تىكىپ قويىدۇ. يەنە شۇنداق زۆرۈرىيەتلەر تۈپەيلىدىن ئەل - يۇرتىدىن ئايرىلىپ يىراقلاردا قالغان ئاتا - ئانىلار بىلەن پەرزەنتلەر، ئۇرۇق - تۇغقانلار، ئەر - خوتۇن ياكى سۆيۈشكەنلەر ئارا خەت - خالتا ئەۋەتىشكەندە خەت ياكى خالتا ئىچىگە (لاتىغا ئوراپ) بىر تال سامان، بىر تال ئۇچار قۇشنىڭ مامۇقى، كىچىككىنە بىر تال كۆمۈر پارچىسى (خەت بولغان تەقدىردە خەتنىڭ بىر چېتىگە كۆمۈردە بىر سىزىقچە سىزىپ قويىدۇ) سېلىپ قويىدۇ. ئۇلار مۇنداق ئاددىي، ئەمما ئىنتايىن سىمۋوللۇق ۋاسىتە ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئەل - يۇرت ۋە ئۆز ئارا مېھىر - مۇھەببەت پىراقىدا «سارغىيىپ سامانداك، كۆيۈپ كۆمۈردەك بولدۇم، قاننىم بولسا، ئۇچۇپ بارغۇدەك ھالەتكە كەلدىم» دېگەن مەقسەت ۋە قايناق، سەمىمىي ھېس - تۇيغۇلىرىنى ئۇقتۇرىدۇ.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ زېرەك ۋە پەم - پاراسەتلىكلىكى ئۇلارنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەشكە ۋە ئۇ تەجرىبىلەرنى ئەمەلىيەتكە يېتەكچى قىلىشقا ماھىر بولۇشىدا ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: چارۋا - ماللاردىكى ھەر خىل خۇسۇسىيەتلەر ئارقىلىق جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاشتا ئۈنۈملۈك چارىلەرنى تاپقان. بۇ ئۇلاردىكى ئىزچىلىق، كۆمۈكچىلىك ئادەتلىرىدە ئىپادىلىنىدۇ.

ئىزچىلىق: ئۇلار ئوغرىلانغان ياكى يىتىپ كەتكەن جاندار، قاچقۇنلارنىڭ ئىزىغا قاراپ توغرا ھۆكۈم چىقىرىشقا، يول ئادىشىپ ياكى چۆل - جەزىرلەردە خەتەر ئەھۋال ئاستىدا قالغاندا، ئايغىر ئاتتىن پايدىلىنىپ نىشان توغرىلاشقا ماھىر. ئۇلار ھەتتا ئوغرىلانغان جاندارلارنىڭ ئۈستىگە يۈك ئارتىلغان ياكى ئادەم مىنگەنلىكى، ئادەم مىنگەن بولسا، ئۇنىڭ ئەر - ئاياللىقى، ئايال بولغاندا ئۇنىڭ سالتاڭ ياكى ھامىلىدار ئىكەنلىكىنىمۇ پەرق ئېتەلەيدۇ. بۇنىڭ ھەممىسىدە، جاندارنىڭ ئايغ ئىزىنىڭ يەرگە چۈشۈشىدە، قاچاقنىڭ دەسلەپ ۋە كېيىن قانداق قەدەم تاشلىشىدا ھاسىل بولىدىغان ھەر خىل ئۆزگىرىشلەر ئاساس قىلىنىدۇ. نىشان توغرىلاشتا، ئايغىر ئاتنىڭ ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا ئۆزى بېقىلغان، يايلىغان يېرىنى ئۇنتۇمايدىغانلىق خۇسۇسىيىتى ئاساس قىلىنغان.

كۆمۈكچىلىك: لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى كۆپ ئىزدىنىشلەر نەتىجىسىدە، قۇم ئاستىنىڭ قاچانلا بولسا بىردەك قۇرغاق، سالقىن، قىشلىقى توغلىماي تۇرىدىغان، چاشقان ئورا قازالمايدىغان خۇسۇسىيەتلىرىگە ئاساسەن كۆمۈكچىلىككە

ناھايىتى ماھىر. كىشىلەرنىڭ مەجەز خۇلىقى، تەق - تۇرقى، يۈرۈش - تۇرۇشى قاتارلىق خۇسۇسىيەتلىرىگە قاراپ لەقەم قويۇۋېرىدۇ. كىشىلەر لەقەمىنىمۇ يامان كۆرمەيدۇ. مەسىلەن، ئوسمان ئاچچىق، داۋۇت قۇشقاچ، تۈردى دىڭدىك، ئابدۇل پايىز، ئارۇپ داپپاردى، ئابدۇل ساقال، تۆمۈر گۈلدۈر، تۈلكە قادىر، نىياز پالگان (پالۋان)، تۇرسۇن كېپەك، يۈسۈپ قاتار، قاسىم تېرىق قاتارلىقلار.

يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلغان لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى پۈتۈن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخ، ئېتنوگرافىيىسى، ئېتىقاد، دۇنيا قارىشى، پسخولوگىيىسى، يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى چۈشىنىش ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى تەتقىق قىلىشتا بىزنى پايدىلىنىشقا ئەرزىيدىغان ئىنتايىن قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا بۇ قېتىمقى ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش جەريانىدا باشتىن - ئاخىر قىزغىن ۋە خالىسانە ياردەم بەرگەن غوپۇر ياقۇپ، ياسىن ئاسىم قاتارلىق پېشقەدەم زىيالىيلرىمىزغا سەمىمىي تەشەككۈر ئېيتىمەن.

(M1)

شەيئىلىرى سىمۋول قىلىنغان، بالا تۇغۇلغان ۋاقىتتىكى مۇناسىۋەتلىك ئالاھىدىلىكلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، تۇغۇلغان بالىدىن كۈتۈلىدىغان ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى ئىپادىلەيدىغان سۆز - ئىبارىلەرنى ئىسىم قىلىپ قويۇشتەك ئەنئەنىلەر بىر قەدەر تولۇق ساقلىنىپ كەلگەن. ئىسلامىيەتتىن كېيىن ئەرەبچە - پارىسچە ئىسىم قويۇش مىللىي ئادەت تۈسىنى ئالغان بولسىمۇ، ئەنئەنە ئاساسىدا ئۇيغۇرچە قويۇلغان ئىسىملار يەنىلا كۆپ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، يولۋاس، كىيىكبىي، قۇلانباي، پولات، تۆمۈر، تۇرسۇن، توختى، تاش، چورۇق، توقۇم، تىلەك (باي)، ئىگەمبەر - دى، (كۈن) تۇغمەت، (كۈن) پاتقانباي، قوش - مەت، بۇللاباي، قاراجان، ئۇتۇق، تالىش، ئاق، سۈيۈم، ئالماسخان، مايسخان، چولپان، يۇلتۇز، ئايخان، ئالتۇن (خان)، ئالمىخان، تۆمۈرخان، چىمەن، ئارزۇخان قاتارلىقلار. لوپنۇرلۇقلاردا ئەر - ئايال ئىسىملىرى ئاخىرىغا ئاخۇن، باي، بەگ، جان، خان دېگەندەك سۆزلەرنى قوشۇپ ئاتاشتىن تاشقىرى باشقا رايونلاردىكىدەك تاي، قىز، ئاي، گۈل، بانۇ، بۇۋى قاتارلىق سۆزلەرنى قوشۇپ ئاتاش ئادەت قىلىنمىغان.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدىمۇ لەقەم قويۇش ناھايىتى ئومۇملاشقان. ئۇلار لەقەم قويۇشقىمۇ

مىللەتشۇناسلىق ۋە ئېتنوگرافىيە ساھەسىدە سەمەرىلىك ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىلەن جامائەتچىلىككە تونۇلغان ئىجتىمائىلىق تەتقىقاتچى ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا ئەپەندى 1932 - يىلى كورلا شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1943 - يىلىدىن 1945 - يىلىغىچە ئۆلكىلىك ئۈرۈمچى دارىلمۇئەللىمىندە، 1951 - يىلىدىن 1953 - يىلىغىچە بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىدا ئوقۇغان ۋە 1963 - يىلىغىچە مەزكۇر ئىنىستىتۇت تىل فاكولتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. 1976 - يىلىدىن ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئىنىستىتۇتىدا مىللەتشۇناسلىق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان.

ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا ئەپەندىنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئىلمىي ماقالىلىرىدىن «ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى ئۈستىدە يېڭى ئىزدىنىش»، «19 - ئەسىردە شىنجاڭ رايونىدا يۈز بەرگەن دېھقانلار قوزغىلىڭى توغرىسىدا»، «ئاتاقلىق ئالىم مەھمۇد قەشقىرى ۋە مىللەتشۇناسلىق توغرىسىدا»، «لوپنۇر ۋە لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى توغرىسىدا»، «ئالتاي رايونىدىكى توۋالارنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى ئىجتىمائىي فورماتسىيىسى»، «شەرقىي شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان مىللەتشۇناسلىق تەكشۈرۈش دوكلاتى»، «تۈرپان، قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ - ئادەتلىرى جەھەتتىكى مەھەللىۋى ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا قىسقىچە بايان» (بۇ ماقالە ژورنىلىمىزنىڭ 1987 يىللىق 4 - ساندا ئېلان قىلىنغان - مۇھەررىردىن) ، «ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك» قاتارلىقلار دىققەتكە سازاۋەر دۇر. ئۇنىڭ ئۇزاق يىللار جاپالىق ئىزدىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئارقىلىق يېزىپ چىققان «ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسى» ناملىق چوڭ ھەجىملىك نادر ئەسىرى 1993 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسى بويىچە قورال كىتاب ھېسابلانغان بۇ يىرىك ئىلمىي ئەسەر 1994 - يىلى 2 - قېتىملىق جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىدىكى كىتابلار بويىچە مۇكاپاتلاش پائالىيىتىدە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، 1995 - يىلى 8 - ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن شىمالىي جۇڭگو بويىچە ئىككىنچى قېتىملىق خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش پائالىيىتىدە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن.

ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا ئەپەندى 1996 - يىلى 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن 64 يېشىدا بەختكە قارشى ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولدى.

- مۇھەررىردىن

تۆمۈر شاھ

رېۋايىتى

بېرىپتۇ:

- قۇدرىتى تەڭداشسىز، پاراستى چەكسىز شاھىمنىڭ كېچە كۆرگەن چۈشى شۇنىڭدىن بېشارەت بېرۈركى، سەلتەنەتلىك شاھىمنىڭ ھامىلىقىدىكى زېمىنلاردا ئەمىنلىك، شادى خۇراملىق، باياشاتلىق ئۇزۇن ئۆمۈر سۈرگەنلىكتىن شاھىمنىڭ شۆھرىتىگە ئىجتىرائىق قىلىپ، رىسقىغا توپا سېلىپ دىيارىمىزغا لەكىمىڭ - لەكىمىڭ لەشكىرى، مىڭ - تۈمەن خىل ھىيلە - مىكرى بىلەن قوشۇن تارتىپ غەيرى بىر قەبىلە كېلىۋېتىپتۇ. قۇدرەتلىك شاھىمىزنىڭ زۇلپىقارىنىڭ سۈنۈشى ھالاكەتتىن بېشارەتتۇر، - دېيىشىپ باشلىرىنى تۆۋەن سېلىشىپتۇ. شاھ ۋەھىمە ئىچىدە بېشى قېتىپ، ئايىغىنى ئېغىر بېسىپ ھەمىشە زۆھرەخاننىڭ ھوجرىسىغا كىرىپتۇ. كۆرگەن چۈشىنى، مۇنەججىملىرىنىڭ تەبىرلىرىنى سىڭلىسىغا ئەينەن سۆزلەپ بېرىپتۇ. سىڭلىسى ئويلىنىپ تۇرۇپ:

- قۇدرەتلىك شاھ ئاكا، مېنىڭچە، چۈشىڭىزنى تەبىرى مۇنداق بولۇشى كېرەك: سىزنىڭ قىرىق نەۋكە بىلەن ئوۋغا چىققىنىڭىز - قوشۇن باشلاپ ياۋ ئۈستىگە ئاتلانغىنىڭىزنىڭ، نۇرغۇن ئولجىلارنى ئېلىپ خۇشال يانغىنىڭىز - ئۇرۇشتىن نۇسرەت بىلەن قايتقىنىڭىزنىڭ، يولىڭىزدا قاۋانلار ئارىسىدا يالغۇز قالغىنىڭىز - قايتىش يولىدا پېشكەللىك يېتىپ تۇيۇقسىز كەلگەن يات تائىپىلەرنىڭ ھۇجۇمىغا دۇچار بولغىنىڭىزنىڭ، زۇلپىقارىڭىزنىڭ ئۆتمەي سۈنۈپ كېتىشى - بېشىڭىزغا ئېيتقۇسىز ھالاكەت يەتكەنلىكىنىڭ بېشارىتىمىكىن. سىز بۇنىڭغا خىيال - ئەندىشە بىلەن تاقابىل كېلەلمەيسىز. ئەلۋەتتە، لەشكىرىي قوشۇننى كۈچەيتىپ، تەييارلىقنى پۇختا قىلىپ، ھۇشيارلىق بىلەن تەييار تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ، - دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

شاھ سىڭلىسىنىڭ مەسلىھىتى بويىچە ئەلەمدار - قەلەمدار ئاكا بىرلىرى بىلەن باش قوشۇپ، قوشۇننى رەتلەپ، تەييارلىقنى كۈچەيتىپ، جەڭ ھالىتىدە تۇرۇشقا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ.

ئوردا جىددىي تۇس ئېلىپتۇ. سەركەردىلەر ۋە لەشكەرلەر بىر ئاي ئىچىدە ئۇرۇش تەييارلىقىنى تەق قىلىپ سەپراس تۇرۇپتۇ. تۆمۈر شاھ پۈتۈن قوشۇننى كۆزدىن

قەدىمكى زاماندا، تۈركىي ماكاندا تەڭدىشى يوق - قۇدرەتلىك، ئوردا - قەلئەلىرى ھەيۋەتلىك، دۇنياغا داڭلىق تۆمۈر ئاتلىق بىر شاھ ئۆتكەنكىن. ئۇ، جەڭ - ئۇرۇشلاردا قابىل، ئۆز پۇقرالىرىغا ئادىل ئىكەن. پۇقرالارمۇ ئۆز شاھىغا ئىتائەتەن، ئۆز ئاراتىنچ - شادىمان ئىكەن. خاننىڭ ھۆسن - جامالدا تەڭداشسىز، ئەخلاقى پازىل، بىلىمدە كامىل بىر سىڭلىسى بولۇپ، ئىسمى زۆھرە ئىكەن. شاھ سىڭلىسىنى بەكمۇ ئىززەتلەيدىكەن. چوڭ - كىچىك ئىشلاردا ئۇنىڭ بىلەن با مەسلىھەت ئىش قىلىدىكەن.

ئەلقىسى، كۈنلەرنىڭ بىرىدە تۆمۈر شاھ غەلىتە چۈش كۆرۈپتۇ، چۈشىدە مۇنداق ئىش كۆرۈپتۇ: ئۇ قىرىق نەۋكە بىلەن ئوۋغا چىقىپتۇ. نۇرغۇن ئولجىلار بىلەن خۇشال قايتىپ كېلىۋاتسا توساتتىن يولىنى بىر توپ قاۋان توساپتۇ، ئەتراپقا قارىسا بىر مۇ كىشى يوق، قىرىق قاۋاننىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئۆزى يالغۇز تۇرغىدەك. ئىلاجىسىز قالغان شاھ دەرغەزەپ بىلەن زۇلپىقارىنى قىنىدىن سۇخۇرۇپ ئۆزىگە خىرىس قىلغان قاۋانغا ئۇرغانىكەن، زۇلپىقار سۈنۈپ كېتىپتۇ. قاۋان بولسا قىمىر قىلماي تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن قاۋانلار بىراقلا يوپۇرۇلۇپ كەلگەنكىن، ئىلاجىسىز قالغان شاھ جاننىڭ تاتلىقلىقىدا ۋارقىراپ تاشلاپتۇ. ئۆز ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغانغان شاھ قارا تەرگە چۆمۈلۈپ، ئەندىشىلىك خىياللارغا كۆمۈلۈپ تاڭنى ئاتقۇزۇپتۇ. ئۇ، چاشكىدىن كېيىن شاھانە تەختىدە ئولتۇرۇپ، بارلىق مۇنەججىملەرنى ئوردىغا يىغىلىشقا پەرمان بېرىپتۇ. مۇنەججىملەر ھازىر بوپتۇ. شاھ ئۇلاردىن كېچە كۆرگەن چۈشىگە تەبىر بېرىشنى سورايتۇ. مۇنەججىملەر ئۈستۈرلەپقا قارىشىپ، بىر - بىرىنىڭ ئاغزىنى مارتىشىپ ئولتۇرۇپ قاپتۇ. شاھ ئۈستۈرلەپقا نېمە چىقسا بىرنى قالدۇرماي، يالغاننى قىستۇرماي ئەينەن ئېيتىشنى تاپىلاپتۇ.

مۇنەججىملەرنىڭ روھى قېچىپ، بىرى بىرىنىڭ ئاغزىغا بېقىپ، ئاخىر تىلغا كېلىپ تۆۋەندىكىدەك تەبىر

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

ئىمان ئېيتىپ قىلمىساڭ بەيئەت ئەي كاپىر،
قىلۇرمەن بېشىڭنى تېنىڭدىن جۇدا ھازىر،
بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئارغۇ ئۆزىگە كېلىپ،
قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ مۇنداق نەزمە ئوقۇپتۇ:
ئاڭلا، ئىسىم خاقانۇ ئارغۇ،
ناكەس ئەمەسمەن كۈچۈم بارغۇ،
قولۇمدا مانا پولات قىلىچ،
بولۇر ئالدىرما كۆزۈڭ قارىغۇ.

دەپتۇ - دە، شىردەك ھۆركىرەپ، قىلىچىنى
ئوينىتىپ سەردار يۈسۈپخانغا ئېتىلىپتۇ. ئىككى پەھلىۋان
شۇنداق ئېلىشىپتۇكى، سەھەر قۇياشى غەربتىكى تاغقا باش
قويۇپتۇ، توپا - چاڭ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ ھەر ئىككىسىنىڭ
بەدەنلىرىدىن تەر ئەمەس قان قويۇلۇپ يەر قىپقىزىل
بويۇلۇپتۇ. ئارغۇ بارغانسېرى ھالسىراشقا باشلاپتۇ.
رەقىبىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىنى كۆرگەن يۈسۈپخان سەردار
ئارغۇنى ئاتتىن يۈلۈۋېلىپ يەرگە شۇنداق ئۇرۇپتۇكى، تىن
تارتماي جان بېرىپتۇ. ئوردىدا غالىبلارنىڭ تۇغ -
ئەلەملىرى كۆتۈرۈلۈپتۇ. تۆمۈر شاھ ئۈچ كۈن ئارام
ئېلىپ، لەشكىرىي قوشۇننى رەتكە سېلىپ، ئولجىلارنى
لەشكەرلەرگە تەڭ بۆلۈپ بېرىپتۇ. ئۆز غەلبىسىگە تەنتەنە
قىلىپ، خاننىڭ چۈشىگە يامان تەبىر بەرگەن
مۇنەججىملەرنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈپتۇ. بەزمە قۇرۇپ،
كەيپ - ساپا، ئەيشى - ئىشرەتكە بېرىلىپ، ھوشيارلىقىنى
يوقىتىپ، جاسارەتنى قولدىن بېرىپتۇ.

ئەلقسە، ئالتاي تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدا،
تەڭرىتېغىنىڭ باغرىدا مورۇن قەلئەسى بولۇپ، بۇ يۇرتتىكى
قالماقلارنىڭ خانى نىرىڭگىر تۆمۈرخان قوشۇنلىرىنىڭ
خەۋىرىنى ئاڭلاپ، دائىم تىڭچىلارنى ئەۋەتىپ تۇرىدىكەن.
ئۇ، قالماقلارنىڭ بېشىغا ئاپەت بولۇپ، كۆرۈۋاتقان
جەننىتىنى جەھەننەمگە ئايلاندۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇ
مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنىڭ ھەيۋىسىگە تاقابىل تۇرۇش
ئۈچۈن، ئۆز قوشۇنلىرىغا قاتتىق لەشكىرىي تەلىم
بەرگەندىن سىرت قولغا قورال تۇتقۇچىلىكى بار
پۇقرالارنىڭ ھەممىسىنى قورالاندۇرۇپ، جەڭ
تەييارلىقىنى تەق قىلىپ، مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىپتۇ.

قەلئە تاغ ئېغىزىغا سېلىنغانىكەن. قەلئەنىڭ ئىككى
تەرىپىدە مەشرىقتىن مەغربىگە غاز قانتىدەك سوزۇلغان
ئىككى تاغ بولۇپ، خۇددى قالقاندەك قەلئەنى توسۇپ
تۇرىدىكەن. نىرىڭگىر قولاي تەبىئىي شارائىتتىن
پايدىلىنىپ، ئوردا ئىچىگە پەھلىۋانلارنى مۆكتۈرۈپ،
قالقاتتاغ جىلغىلىرىغا بۆكتۈرمىلەر قويۇپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي تۆمۈرخان قوشۇنلىرى دەبدەبە بىلەن
يېتىپ كېلىپتۇ. مورۇن قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىپ ئىككى
كۈنگىچە قەلئەگە يېقىن كېلەلمەپتۇ. ئۈچىنچى كۈنى
تۆمۈرخان قوشۇنلىرى ھۇجۇمنى توختىتىپ قەلئەنى ئېلىش
پىلانىنى مەسلىھەتلىشىۋاتقاندا تۇيۇقسىز ئارقا تەرەپتىن
قويۇق چاڭ كۆتۈرۈلۈپ ئون مىڭ لەشكەر يوپۇرۇلۇپ
ئېتىلىپ چىقىپتۇ - دە، نەرە تارتىپ بۆسۈپ كېلىپتۇ.
ئىككى تەرەپتىن قىستاپ كېلىپ ئوق يامغۇرىغا تۇتۇپتۇ.
تۇيۇقسىز بېرىلگەن زەربىدىن تۆمۈرخان قوشۇنلىرى
پاتىپاراقلىشىپ، نۇرغۇنلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ جېنىنى
ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن پېتىراپ قېچىپتۇ. ئۈچ كۈن

كۆچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن تۇلپارغا مىنىپ، مىڭلىسى
زۆھرەنى بىرگە ئېلىپ، قوشۇننى باشلاپ تەڭرىتاغلىرىغا
قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇلار ماڭا - ماڭا يۇلتۇز دېگەن جايغا
يېتىپتۇ. يۇلتۇز ئورمىنى قېلىن، ئوت - چۆپلىرى بولۇق،
سۇلىرى سۈزۈك، تۈرلۈك ئاڭلار يايىرىغان، قۇشلىرى
سايىرىغان جانغا ھۇزۇر بەلەن جاي ئىكەن. شاھ قوشۇننى
توختىتىپ، ئاتلارنى ئوتلىتىپ، لەشكەرلەرنى ئوينىتىپ،
بىر نەچچە كۈن ھاردۇق ئالغاندىن كېيىن ئاندىن يولغا
چىقىشىنى ئېيتىپتۇ.

ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، مەسلىھەت بويىچە
مىڭلىسى زۆھرەنى مۇشاۋۇر، راھمان سەردارنى باش
قوماندان قىلىپ، 20 مىڭ لەشكەر بىلەن ئېمىل -
ئېرىتىش دەريا بويلىرىغا يولغا سېلىپ، ئۆزى يۈسۈپخان
سەردارنى باش قوماندان قىلىپ، 30 مىڭ لەشكەر بىلەن
تەڭرىتاغلىرىنى بويلاپ ئىلگىرىلىمەكچى بوپتۇ.

ئەلقسە، تۆمۈر شاھ تەڭرىتاغلىرىنى بويلاپ
قالماقلارنىڭ شەھەر - قەلئەلىرىنى بىر - بىرلەپ ئىگىلەپ،
داۋاملىق ئىلگىرىلەپتۇ. بۇ يېڭىلىمەس قوشۇننىڭ شۆھرەتى
دۇنياغا پۇر كېتىپتۇ. قالماقلار ئىچىگە بىر ۋەھىمە خۇددى
شامالداك تارقىلىپتۇ. قالماقلار بىر - بىرىگە: «بىر
مۇسۇلمان قوشۇنى مەغرب تەرەپتىن كەپتۇدەك، تۆمۈر
دېگەن شاھىدەك، بۇ قوشۇننىڭ قەدىمى يەتكەن جايدا
قىيامەت قايم بولغۇدەك» دېگەن خەۋەرنى تارقىتىپتۇ. بۇ
خەۋەرنى ئاڭلىغان پۇقرادىن تارتىپ ئەمەلدارغىچە،
لەشكەردىن سەردارغىچە دىر - دىر تىترەيدىكەن، قوللىرى
ئىشقا، تىللىرى گەپكە كەلمەيدىكەن.

تۆمۈر شاھ سولمىبالىقنى ئىشغال قىلىپ،
دۈشمەنلىرىنى ۋەيران قىلىپ، كېچە - كۈندۈز يول بېسىپ
بېشبالىق قەلئەسىگە قوشۇن تارتىپ يېتىپ كەپتۇ. بۇ قەلئە
شۇنداق پۇختا بولۇپ، تاشتىن قوپۇرۇلغان تاملىرى
بەھەيۋەت، دەرۋازا - قوۋۇقلىرى قەۋەت - قەۋەت،
تۇرشاۋۇل - لەشكەرلىرى رەت - رەت تۇرغۇدەك. تۆمۈر
شاھ قوشۇنلىرى ناغزا - سۇناي، تەبىل - كانايلىرىنى
چېلىپ، سۈر - ھەيۋەت بىلەن نەرە تارتىپ كەپتەرگە
ئېتىلغان لاجىندەك كېلىپتۇ. بۇنى كۆرگەن بەزى قالماق
لەشكەرلىرىنىڭ روھى چىقىپ، يۈرىكى يېرىلىپ چالما
كېسەكتەك سېپىلدىن ئۇچۇپ چۈشۈپتۇ. بەزىلىرى قوۋۇق
- دەرۋازىلارنى تاشلاپ قېچىپتۇ. تۆمۈر شاھنىڭ
لەشكەرلىرى قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ، ئاتلىرىنى
يورغۇلىتىپ «قىر - چاپ» بىلەن ئوردا تېمىغىچە كېلىپتۇ.
ئوردا ئىچى قىزىل قىيامەت بولۇپتۇ. قالماق لەشكەرلىرى
توپان بالاسى يېتىپ كەلگەندەك ئۆز جېنىنى ئېلىپ تەرەپ
- تەرەپكە قېچىپتۇ.

قالماق خانى ئارغۇ ئېسىنى يىغىپ، جېنىنى چەتكە
ئېلىپ قېچىشقا، سۈر - توقاي بىلەن ئوردىغا بېسىپ
كىرگەن پەھلىۋان يۈسۈپخانغا دۇچ كەپتۇ. يۈسۈپخان
دۆلدۈلنى توختىتىپ، ئالاقزادە بولۇپ قالغان ئارغۇغا
قاراپ، - ئەي جوھۇت، توختا، - دەپ مۇنۇ نەزمىنى
ئوقۇپتۇ:

كۆرسىتەي كۈچۈمنى سېنى قىلىپ ھالسىز،
زۈلپىقارم قىلغاي سېنى ئەمدى جانسىز.

بېشىدۇر، - دەپتۇ. شۇنىڭدىن بېرى بۇ تاغ چوققىسى تا ھازىرغىچە «تۈلپار چوققا» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتەكەن. ئەلقىسە، بىز گەپنى راھمان سەردار باشچىلىقىدىكى 20 مىڭ لەشكەردىن ئاڭلايلى. راھمان سەردار زۆھرەخاننىڭ مەسلىھىتى بىلەن ھەر قەدەمدە غەلبىلىك جەڭلەرنى قىلىپتۇ. ئۇلار قاراقۇچۇر تاغلىرىدىن ئۆتۈپ بىلگىدەك بولسا، تۆمۈر شاھنىڭ مورۇن خانى بىلەن لاڭسۇتاغ ئېغىزىدا بولغان جەڭدە ئېغىر ئاقسۇۋەتتە قالغانلىقىنى ئوقۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن راھمان سەردار قوشۇنىنى باشلاپ ئىككىنچى كۈنى بۇ جايعا يېتىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، شاھنىڭ قارا تۈلپارنىڭ بېشى ئوۋاتاشنىڭ ئۈستىدە ياتقۇدەك، ئەتراپىنى مۇسۇلمان لەشكەرلىرىنىڭ قىپقىزىل قېنى بويىپ، جەسەتلەر پۇراپ، ياتۇقلىرى غارىنىڭ لېۋىدە چېچىلىپ تۇرغۇدەك. بۇنىڭدىن تۆمۈر شاھنىڭ ھالاكەتكە يۈز تۇتقانلىقىنى ئېنىق بىلىپتۇ. ئاكىسىنىڭ ماتىمىدىن يۈرەك - باغرى لەختە - لەختە قان بولغان مەلىكە زۆھرە «تامچە بۇلاق» تىن تاھارەت ئېلىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇپ، دۇنيالىقتا بىردىنبىر قېرىندىشى، باشپاناھى، ھىمايىچىسى بولغان ئاكىسى بىلەن ياقىي ئالەمدە مەڭگۈ بىرگە بولۇشنى تىلەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپتۇ. مەزلۇمە - ئاجىز قىزنىڭ ئاھى ئىجاۋەت بولۇپتۇ. دەھشەت بىلەن گۈمبۈزلەپ يەر يېرىلىپ غار ئېچىلىپتۇ. مەلىكە زۆھرە: «يارەببىم» دەپ ئۆزىنى غارغا تاشلاپتۇ. دە، جان ئۇزۇپتۇ. راھمان سەردار نالە - پەرياد كۆتۈرۈپ شاھ ۋە مەلىكە زۆھرەنىڭ قەبرىسىنى ئالاھىدە قىلىپ ياساپ، چوڭ نەزىر بېرىپ، ئۆز قوشۇنىنى ئىۋرغول تەرەپكە باشلاپ ئالغا قاراپ يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. يەنە بەزى رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئۇلار شۇ ماڭغانچە توختىماي يول يۈرۈپ كەڭسۇ (ھازىرقى گەنسۇ) غا يېتىپ بارغانىمىش. (M1)

تويلاپ قەلەمگە ئالغۇچى: ئابلىمىت ئىمىن، رۇسۇل تۈردى (مورى قازاق ئاپتونوم ناھىيىلىك تېرە زاۋۇتىنىڭ ئىشچىلىرى)

داۋاملاشقان قاتتىق جەڭدە نۇرغۇن لەشكەرلىرىدىن ئايرىلغان تۆمۈر شاھ ئائىلاچ كەينىگە چېكىنىپتۇ. «قاچ - قاچ» بىلەن ساي يۇقىرىلاپ ساغانبوتادا دېگەن جايعا يېتىپ بېرىپتۇ. ساغانبوتادىكى قالماقلارنى ئىمانغا دالالەت قىلىپتۇ. ئۇرۇشتا نۇرغۇن چىقىم تارتىپ ھالىدىن كەتكەن تۆمۈر شاھ خۇداغا سېغىنىپ ئۆز سەۋەنلىكىنى بويىغا ئېلىپ، ئاللادىن نۇسرەت تىلەپ تائەت - ئىبادەتلەر قىلىپتۇ. ئۇ، ئۆزلىرىنىڭ پىلانى بويىچە ئىۋرغول تەرەپكە قاراپ يوشۇرۇن يولغا چىقىپتۇ. جەڭنىڭ توققۇزى رەك، بىرى جەڭ، دېگەندەك ھىلىگەر نىرىڭگەر ھەر بىر ساي - جىلغىلارغا بۆكتۈرمە قويۇپ، پىستىرمىلار ئورۇنلاشتۇرغانچا، تۆمۈر شاھ قوشۇنلىرى ھەر قەدەمدە بىر قىلتاققا چۈشۈپ، يول بويى چىقىم تارتىپ يۈرەكزادە بولۇپ، كۈندۈزلىرى ئورمان ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ، كېچىلىرى قېچىپ «تامچە بۇلاق» دېگەن خىلوۋەت جىلغىغا يېتىپ كېلىپ يوشۇرۇنۇپتۇ. ئەتراپقا كۆزەتچى قويۇپ غەپلەت ئۇيقۇسىغا يېتىپتۇ. ئەتسى قارىغۇدەك بولسا، ئەتراپنى قالماق لەشكەرلىرى بېسىپ كېتىپتۇ. تۆمۈر شاھ ئەمدى قالماقلارنىڭ تولۇق مۇھاسىرىسىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى بىلىپتۇ. كۆپ ئويلاپ ئولتۇرمايلا قالغان ئازغىنە قوشۇنى بىلەن «تامچە بۇلاق» نىڭ جەنۇب تەرىپىدىن ئىمكانقەدەر قورشاشنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇپتۇ. ھىلىگەر نىرىڭگەر بۇ ئەتراپنىڭ ھەممە ئۆتكەللىرىنى قامال قىلغانلىقتىن، جەنۇبىي تاغ ئېغىزلىرىدىمۇ ساناقسىز قالماق لەشكەرلىرىنىڭ پىستىرمىلىرىغا دۈچ كېلىپتۇ. نۇرغۇن لەشكەرلىرى ۋە پەھلىۋان - باتۇرلىرىدىن ئايرىلىپ ساناقلىقلا ئادىمى قاپتۇ. تۆمۈر شاھ شۇندىلا ئۆزىنىڭ ئاللاتائالانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپەن يېشىلىقتا قىرىق قۇرئەندازنى ناھەق قەتلى قىلغانلىقىنى ئەسلەپتۇ ۋە دەرھال تەيەممۇم قىلىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇپ، ئاللادىن ئۆز گۇناھىغا مەغپىرەت تىلەپتۇ. قالماقلارنىڭ قولغا تىرىك ئەسىر بولغاندىن كۆرە ئەزىز ئانا تۇپراقنىڭ ئۆزىنى باغرىغا ئېلىشىنى تىلەپتۇ. تۆمۈر شاھنىڭ نالىسىدىن ئانا يەر، يەرۇ - جاھاننىسى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ گۈمبۈزلەپ يېرىلىپ بىر غار ئېچىلىپتۇ. تۆمۈر شاھ «يارەببىم» دەپ ئۆزىنى غارغا تاشلاپتۇ. قالماقلار تۆمۈر شاھنىڭ قالدۇق قوشۇنلىرىنى يېڭىپ ئەسىرگە ئېلىپتۇ، لېكىن ئارىسىدا تۆمۈر شاھ كۆرۈنمەپتۇ. نىرىڭگەر بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغۇدەك بولسا، شاھنىڭ ئېتى تاغ قاپتىلىنى بويلاپ مەشرىق تەرەپكە ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىپ بارغۇدەك. شاھنىڭ تەئەللۇقاتلىرى قالغان يەردە ناھايىتى چوڭقۇر غار تۇرغۇدەك، بۇنىڭدىن تۆمۈر شاھنىڭ ئۆزىنى غارغا تاشلاپ ئۆلگەنلىكىنى بىلىپتۇ. دە، غەزەپكە كەلگەن نىرىڭگەر ئاتقا قارىتىپ بىر تال ئوق ئوزۇپتۇ، ئات يىقىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەرگە تاشتىن ئوۋا ياساتتۇرۇپ ئاتنىڭ بېشىنى قويدۇرۇپتۇ. بۇ، - دەپتۇ نىرىڭگەر، - ئەڭ كۈچلۈك مۇسۇلمان خاقانىنىڭ مېنىڭ قولۇمدا ھالاك بولغانلىقىنىڭ ئابىدىسى بولۇپ قالغاي. بۇ تاغ چوققىسىنى «تۈلپار چوققا» دەپ ئاتاڭلار. بۇ، تۆمۈر شاھنىڭ مىنگەن تۈلپارنىڭ

داغمۇ ياكى

زىناقمۇ؟

(ئەبجەش خاتىرىلەر)

ئابدۇقادىر جالالىددىن

تېلېۋىزور ۋە پىكىر قىلىش كېسىلى

ئارىلىقنىڭ بارلىقىنى ھېچ كىم دەپ بېرەلمىسىمۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ قانداشلىقى يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق پاسىلىنىڭ نامەلۇم نۇقتىسىدا ئايان بولىدىغانلىقى ئېنىق.

ھەر ھالدا بۇرۇنقىلار بىزدەك تەييارغا ھەييار ئەمەس ئىكەن، بۇنى ئۇلار نۇرغۇن مېھنەتلىرى ئارقىلىق ئىسپاتلىغان. ھازىر بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزغا سىڭىپ كەتكەن ھاڭغۇقتىلىق بىلەن ھۇرۇنلۇق ئۇلاردا يوق بولسا كېرەك. ئۇلار نۇرغۇن ئەقلى ۋە ماددىي مىراسلارنى قالدۇرۇپتەكەن، ئۆزلىرىنىڭ شەندىن كېلىچەككە تۈزۈك يادنامە قالدۇرۇشنى ئويلاپ كەتمەپتەكەن. ئۇلارنىڭ ھالال، ساپ، نۇرانە ئەقىل دۇردانىلىرى ۋە تارىخنىڭ تاناۋىنى تارتقۇدەك يۈرۈشلىرى ياتلارنىڭ پۈتۈكلىرىدىمۇ ئۆزىنىڭ جۇلاسىنى يوقاتمىغان. چوڭ ئۆرنەكلەرنى قويۇپ تۇرۇپ، ناھايىتى ئاددىيغىنە بىر مىسالىنى ئالايلى: ئۇلار ئەينەكنى كۆرگەندىن كېيىن ھەيران قېلىپلا ئولتۇرمىغان، بەلكى ئۇنى مەلۇم بىر ئەخلاقىي، غايىۋى دىننىڭ مۇجەسسسىمىگە ئايلاندۇرۇش بىلەن بىرگە، كۆز ئالدىدا نەق بولمىغان يىراق دۇنيانىڭ ھادىسىلىرىنى كۆرۈپ كۆزىتىدىغان «جاھاننامە ئەينىكى» گە ئۆزگەرتىپ تەرەققىي قىلدۇرالىغان. روشەنكى، ئەينەك بىلەن «جاھاننامە ئەينىكى»

ئەينەكمۇ ئۆز دەۋرىدە قالتىس مۆجىزىلىك ئۇچۇر بولغانىدى. ئۇنىڭ زىلزىلىسى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مىللىتىمىزنىڭ ئەخلاق ئېڭىنىڭ بىر شاھىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئەينەكنىڭ كارامىتىدىن كەلگەن ھەيرانلىق چۆچەكلىرىمىزگە روشەن ئىزنالارنى قالدۇرغان. دانىشمەنلىرىمىز ئەينەكنى ئۆز - ئۆزىنى تونۇشنىڭ ۋاستىسى سۈپىتىدە تىمىمىغا ئايلاندۇرغان. ئەينەك مىللىتىمىزنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدا ھەقىقىي تەستىق قىلغۇچى ۋە ھەيىمنىڭ سىرلىق يالدامىسى بولۇپ كەتكەن. ئەينەك گويا كېچىنىڭ يۈرىكىدىكى ئالىمجانابلىقتىن ئايرىدە بولغان، لېكىن، ئۇ يورۇقلۇقنىڭ ئۆز - ئۆزىنى ئىسپاتلىشىدىكى شارائىتتىن ئىبارەت. كېچە ئەينەكنىڭ ئۆز بالىسى ئىكەنلىكىنى كېچىگە خاس تەبىئىتى نۇقتىسىدىن ئېتىراپ قىلمايدۇ. بىراق، ئەينەك دېگەن بۇ بالا كىشىلەرگە كېچىنىڭ باغرىدىكى ئېھتىراسلىق دۇنيانى ئېيتىپ قويۇشقا خۇشتار ئىدى. ھازىر كېچە بىلەن ئەينەك ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك

تاغدىن - باغدىن

ئوتتۇرىسىدا خېلى زور تەرەققىيات پەرقى بار. ئەينەك كۆرگۈچىنىڭ ئۆزىگە نەق نەرسىلەرنى كۆرسەتسە، «جاھاننامە ئەينىكى» يىراق ئەللەرنىمۇ ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئەينەكتەك روشەن كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. قارالسا، پەرھادنىڭ ئاشقانە سەرگۈزەشتىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ سۆيگۈ ئەھلىگە خاس خىسلەتلىرىنىڭ جۈش ئۇرۇشىغا ئەرمەن مەملىكىتىدىكى شېرىننىڭ رۇخسارنى كۆرسەتكەن «جاھاننامە ئەينىكى» سەۋەبچى ئەمەسمۇ! ئەينەكنى «جاھاننامە ئەينىكى» گە ئۆزگەرتىش - بىر كەشپىيات. توغرا، ئۇ تەسەۋۋۇردىكى كەشپىيات، لېكىن تەسەۋۋۇردىكى كەشپىيات بولمىسا ئەمەلىيەتتىكى ماددىي كەشپىيات دەپمۇ بولمايدۇ. ئىنگلىز شائىرى شېللى «شېئىر بېشارەت دەپمەكتۇر» دەپ توغرا ئېيتقان. ئىنسانىيەت تەپەككۈرنىڭ بالىلىققا خاس قاتلىمى دەل ئەپسانە ۋە شېئىرىيەتنىڭ تۇپرىقىدۇر. ئەپسانە روھىيەت ماددىي دۇنياغا تاشلىغان تۇنجى پىكىر چاقىمى بولۇپ، تەپەككۈرنىڭ ئەزىم دەريالىرى ئۇنىڭدىن كېيىنكى يامغۇر ۋە كەلكۈنلەردىن ھاسىل بولىدۇ. ئىنساننىڭ ئىجادىيلىققا مايىل تەبىئىتى ئەپسانە ۋە شېئىر تەرىقىسىدە روياپقا چىققاندىن كېيىن، ئۇ ئۇزاق ئەسىرلىك ئەقلىي - مەنتىقى ئىزدىنىشلەر جەريانىدا پەننىي ھەقىقەتكە ئايلىنىدۇ. بۇ پەننىي ھەقىقەت ماددىي قانۇنىيەتكە يېقىن پەرەزگە ئايلىنىپ، ئۇنىڭ ماددىي گەۋدىسى ئۇزاق ئۆتمەي دۇنياغا كېلىدۇ. ئەلىشىر نەۋائىي ۋە ئۇنىڭ ئۇستازلىرى ئەينەكتىن ئىلھاملانپ، «جاھاننامە ئەينىكى» نى قىياس قىلغان. بۇ ئۇلۇغۋار قىياس مەيدانغا كېلىپ تۆت - بەش ئەسىردىن كېيىن «تېلېۋىزور» دېگەن نەرسە ياسالدى. ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئاشۇنداق قىياسلىرى بىلەن بىزنىڭ كارىمىز بولمىغان، ئۇنى ھەقىقەتنىڭ پەننىي، ماددىي رېپالىغا ئايلاندۇرۇشنى ئويلاپمۇ باقمىغاندۇق. ئۇنى غەربلىكلەر ياساپ چىققاندىن كېيىن ئەقىلىمىز بىر مەزگىل ئالاقزادە بولۇپ، تۆت - بەش يۈز يىل ئىلگىرىكى بوۋىلىرىمىزنىڭ خىيال ياقىدىكى كەشپىياتنى ھۇرۇن بىر ئىپتىخار بىلەن ئەسكە ئالدۇق.

بۇرۇن بىزنىڭ بۇ يەر «غەرب» دەپ ئاتىلىپتىكەن ۋە مەدەنىيەتكە ئائىت نۇرغۇن نەرسىلەر ئالدى بىلەن مۇشۇ يەردە بارلىققا كېلىپ، ئاندىن باشقا ئىقلىملارغا تارلىپتىكەن. ئەدەبىي ئويغىنىشتىن كېيىن ياۋروپا «غەرب» دەپ ئاتىلىپ، نۇرغۇن يېڭىلىقلارنى تاراتتى. «غەرب» ئاجايىپ قۇدرەتكە ئىگە خاسىيەتلىك ئىسىم دېسەك

خۇراپىلىق بولار، لېكىن، يۇقىرىقى ئىككى خىل «غەرب» نىڭ ھىكمىتىنى تارىخىي نەزەر بىلەن تەتقىق قىلىشنىڭ ئۆزى ئاقىلانلىك بولسا كېرەك. بۈگۈن «جاھاننامە ئەينىكى» ھەققىدىكى تەسەۋۋۇر ئەمەلگە ئاشتى. گەرچە ئۇ ئەقلىي ۋە ماددىي جەھەتتىكى ئاجايىپ يوشۇرۇن ئېنىپىرگىيىنى قويىنغا ئېلىپ ياتقان سەھراىرىمىزغا تولۇق يېتىپ بارالمىغان بولسىمۇ، شەھەرلىرىمىز ئاساسەن تېلېۋىزور بىلەن تورلاشتى. بۈگۈن بىزنىڭ ئەقلىي كۈچىمىز شۇ قەدەر زەئىپلەشكەنكى، ئەجدادلىرىمىز تەسەۋۋۇر قىلغان، ئەجنەبىيلەر ياسىغان ئاشۇ نەرسىگە ھايات ئانا تىل تارىخىمىزنىڭ ھىدى گۈپۈلدەپ تۇرىدىغان، زىيالىي بىلەن دېھقان ئورتاق چۈشىنەلەيدىغان بىرەر ئىسمىنى قويۇشقا قادىر بولالمىدۇق. ھەتتا، ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان پەن - تېخنىكىنىڭ يېڭىدىن - يېڭى مەھسۇلاتلىرىغا مىللىي تىل ئۇدارىمىزغا يات نۇرغۇن چۈشىنىكىسىز، كېلەكسىز ئاتالغۇلارنى ئات قىلىپ قويۇشتىن سىرت، «ھاۋارايى» دېگەن بىر ئوبدان ئاتنىڭ ئورنىغا «مېتىرولوگىيە» دېگەن يات ئىبارىنى دەسسەتتۇق. تىلنىڭ بۇلغىنىشى روھنىڭ بۇلغىنىشىدىن دېرەك بېرىدۇ، بۇلغىغان تىل سۆز ۋە ھەرىكەتتىكى پاساھەتنى ئاستا - ئاستا يوقىتىدۇ. ھەرىكىتىدە پاساھەت بولمىغان ئادەم تۇيغۇسىدىكى ئۆتكۈر زىللىقنى، نەپىسلىكنى يوقاتقان ئادەم بولۇپ، بۇنداق ئادەمدە سۈزۈك تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى بولمايدۇ. ئىلىم - پەن تارىخىدىكى ئۇلۇغ بايقاشلار ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ تىلىدىكى تەپەككۈر نۇسخىلىرى بىلەنمۇ باغلانغان، ئەدەبىيات - سەنئەت تېخىمۇ شۇنداق. روھى قاشاقلىشىپ كەتكەن ئەل ئان تىلىنىڭ دۇنياۋى تەرەققىياتقا نىسبەتەن مۇستەقىل، خاس ئۇيغۇنلۇقىنى يوقىتىپ قويدۇ. ئۇيغۇنلۇق تەسلىمچىلىك دېگەن گەپ ئەمەس. تىللار تەرەققىياتىدىكى ماس قەدەملىك ئۇيغۇنلۇق ساپ، ساغلام ئانا تىلنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. تەسلىمچىلىك ئانا تىلنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ. تىل تەرەققىياتىدا مۇۋاپىق تاللاش ۋە شاللاش بولمىغان ئەھۋالدىكى قوبۇل قىلىشنىڭ ئۆزى نەق تەسلىمچىلىكتۇر. روشەنكى، بۇ ئانا تىلغا ئېغىر خورلۇق ئېلىپ كېلىدۇ. «ئەگەر ئەتە ئانا تىلىم يوقىلار بولسا، مەن بۈگۈنلا ئۆلۈشكە تەييارمەن» - داغىستان شائىرى روسول ھەمزەتوف گويا ئاشۇ خورلۇقنىڭ چىدىغۇسىز تەمىنى ئوبدان تېتىغا ئىدى.

بىزنىڭ بۈگۈنكى زىيالىيلار قوشۇنىمىز

بۇرۇن بىزنىڭ بۇ يەر «غەرب» دەپ ئاتىلىپتىكەن ۋە مەدەنىيەتكە ئائىت نۇرغۇن نەرسىلەر ئالدى بىلەن مۇشۇ يەردە بارلىققا كېلىپ، ئاندىن باشقا ئىقلىملارغا تارلىپتىكەن. ئەدەبىي ئويغىنىشتىن كېيىن ياۋروپا «غەرب» دەپ ئاتىلىپ، نۇرغۇن يېڭىلىقلارنى تاراتتى. «غەرب» ئاجايىپ قۇدرەتكە ئىگە خاسىيەتلىك ئىسىم دېسەك

قىلىۋاتقان ئەكابرلەردىكىدەك سۆلەت بىمىشلايدۇ - دە، كىشىلەرنى تەپ تارتقۇزالايدۇ. «بىلىمىڭىزنى جىم تۇر» دېگەن گەپ بار، بىزدە بۇ گەپ «بىلىمىڭىز جىم تۇر» دېگەنگە ئۆزگىرىپ كەتكەن. شۇڭا زامانىمىز ئىچى ئادا كەتسىمۇ، تاپىنى سىرقىسىمۇ، بېشى پىچاق تىققاندا ئاغرىسىمۇ جىم تۇرىدىغان قەھرىمانلار بىلەن تولۇپ كەتكەن. زىيالىيلارنى ئۇلۇغ دېگۈچى ئەربابلارمۇ بار، ئاسان ياتلىشىدىغان تەسلىمچى دېگۈچىلەرمۇ بار. قانداقلا بولمىسۇن، ھازىرقى قوغدىنىش خاراكتېرلىك مەدەنىيەت ھالىتىمىزدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، زىيالىيلارمىز لۇپا ئەينەك بىلەن ئۆتمۈشتىكى بەخت - سائادەتنىڭ ئۇۋاقلارنى كۆرۈپ ھۇزۇرلىنىدىغان، ئالدىدىكى ئۈستەل چىرىغى چىۋىن پوقى بىلەن بويلىپ كەتسىمۇ كۆرمەيدىغان ھالەتتە، بۈگۈنگە نىسبەتەن قىلچە مەسئۇلىيەتسىز ساددا ئىپتىخار، كەلگۈسىگە نىسبەتەن مېھنەتسىز ئۈمىد بىلەن ياشىماقتا.

ناپالىئون دېھقانلارنى ھەربىي قوشۇننى تەشكىللىگۈچى مەنبە دەپ مەدھىيىلىگەنىدى. فرانكلن «ئۆرە تۇرغان دېھقان ئولتۇرغان جانابتىن ئەلا» دەپ تولمۇ ياخشى ئېيتقاندى. ئۇلار قارا ئەمگەك لاگىرىغا بەنت قىلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، شەھەرلىرىمىزدىكى ئىدارە - ئورگانلارغا، مەكتەپلەرگە پەرزەنتلىرىنى ئەۋەتىپ بېرىۋاتىدۇ. بۇ پەرزەنتلەر ئازغىنا ئۆتكەندىن كېيىن «شەھەرلىك» بولۇۋالىدۇ ۋە ياۋاش - يۇمشاق تۇرمۇشنىڭ سىزىقىدا ماڭىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي مەۋجۇدلىقىدا دېھقانلارنىڭ سالمىقى ناھايىتى زور بولماقتا. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى زىيالىيلارنىڭ بۈگۈنكى رولىدىن ئېيتقاندا، زىيالىيلار ئۆز ئاتىقىغا لايىق بۇرچىنى ئۈستىگە ئالالمىدى. بۇرۇنقى ئۆلىمالار ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا بىلەتتىكەن. شۇ زامانلاردا ئەرەب، پارس تىللىرى بۈگۈنكى ئىنگلىز تىلىدەك زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئاچقۇچى ئىدى، بۇمۇ شۇ مىللەتلەر ياراتقان مەدەنىيەتنىڭ دۇنياۋى تەسىر كۈچى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. ئۇيغۇرلار ئەرەب، پارس تىللىرىنى چوڭ بىلگەن دەۋر دەل ئىسلام مەدەنىيىتى پارلاق نۇر چاچقان دەۋر ئىدى.

غەرب ئىنقىلاب خاراكتېرلىك تەرەققىياتنى باشتىن كەچۈرۈپ بۈگۈنگە كەلگەندە، بىز تېخى دۇنياۋى تىل ۋە دۇنياۋى مەدەنىيەتنىڭ سەھنىسىدىن ئورۇن ئېلىش تۈگۈل، بۇنداق ئەقەللىي سەۋىيە تېخىچە بىزگە پانتازىيە (غارايىبات) تۈيۈلماقتا. زىيالىيلارمىز 20 -

ئاجىز - مېيىپلار قوشۇندۇر. ئەسلىدە ئۇلار مىللەتنىڭ تەپەككۈر ئېتىزىدىكى دېھقانلار بولۇشى كېرەك ئىدى. بىراق، ھوسۇلدىن خالىي تۇرۇپ قالغان خامانلىرىمىز ياۋا كوكتاتلار بىلەن قاپلىنىپ، روھىمىز بىلەن تېنىمىز تەڭ يېڭىلەپ قېلىۋاتىدۇ. ئۇلارنى دېھقانلىرىمىزنىڭ شىجائىتى بىلەن سېلىشتۇرغاندا يوق گەپ. دېھقانلار ئۆزىنىڭ دېھقان ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىغاچقا، قارا تەرگە چۆمۈلۈپ ئىشلەپ «ئاقناچى» لارنى بېقىپ كېلىۋەردى. ئۇلارمۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئارزۇ قىلىدۇ، بىراق، ئېرىشەلمەي قالسا، ئېتىز بىلەن كەتمىنى تاشلىۋەتمەيدۇ. زىيالىيلارمىز ئۆزلىرى ئارزۇلىغان ھوقۇق ياكى پۇلغا ئېرىشەلمىسە، خىزمىتى بىلەن قەلىمىنى بىراقلا تاشلىۋېتىدۇ. جىسمانىي ئەمگەك ئادەمنىڭ ئەركىمىنى تاۋلايدۇ، ھەتتا چۈستلۈك، قوپاللىق ئېلىپ كېلىدۇ. كىتاب ئىچىدىكى تەلىماتلار كىشىنى خېنىم مەجەز قىلىۋېتىدۇ، شۇڭلاشقا پروفېسسورلىرىمىز، ئەدىبلارمىز، ھەشقاللا - رەھمەتلەر ۋە ھارام شەپقەتلەرگە ئۆگەنگەن كادىرلىرىمىز ئاسان باتىدايدۇ. ئۇلار رەنجىپ قالسا كۆڭلىنى ئېلىش بەك تەس. ئۇلار ئۆزىنىڭ كىشىلەر ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتى ۋە بۇرچىنى ئويلاشمايلا خەلقىنى ۋە ئەجدادىنى چىشلەپ تارتىپ، ئۇلارنى «پالان - پەشمەت» دەپ تىللايدۇ. قۇيرۇقىنى قاپقان قىسۋالغان بىر تۈلكە تولا يۇلقۇشلىنىپ يۈرۈپ، ئاخىر قۇيرۇقى ئۈزۈلگەندىن كېيىن قاپقاندىن قۇتۇلۇپتۇ - دە ئىزا - ئاھانەت ئىچىدە قېرىنداشلىرىنىڭ ئارىسىغا يېتىپ بېرىپتۇ. بىراق ئۇ يۈزىنى داپتەك قىلىپ: «قۇيرۇق دېگەن ئارتۇقچە نەرسە، ئۇنىڭ نېمە كېرىكى، سىلەرمۇ مەندەك قۇيرۇقۇڭلارنى كېسىۋېتىڭلار» دەپتۇ. بىزدە شېئىر يازمايدىغانلار شائىرلارنى كېرەكسىز دەپ تىللايدۇ. شائىرلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ قاپىيە دەپتەرلىرىنى پەش قىلىپ، رەقىبى بولمىغان مۇھىتتىمۇ پوق يېگەن خورازدەك قىزىرىپ، ھۈر پىيىپ يۈرۈشىدۇ. ھېكايە يازىدىغانلار بولسا ئوقۇرمەنلىرىنىڭ بىر ئاز كۆپلۈكىدىن مەمنۇن بولۇپ گويا توپ ئارىسىدىكى مەدداھقا ئوخشاپ قالدى. تەرجىمانلار، كاتىپلار، تىۋىپلار ھەتتا پىلانلىق تۇغۇت خىزمەتچىلىرىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا باشقىلارنى كەمسىتىدىغان رىسالىلىرى بار. ھېچنېمىنى بىلمەيدىغانلار سۈكۈت قىلىش يولىنى تاللىۋالغان. بەزى گۆشباش كادىرلىرىمىز «جىم تۇرۇش» نى «مەسىلىلەرگە ئەتراپلىق قاراش»، «سالماق بولۇش» دەپ ئاتايدۇ. دەرۋەقە، سۈكۈتپەرۋەرلىك ئۇلارغا ئىستىقامەت

بولغان ئالاقىسىنى نىسبەتەن كۈچەيتتى. ئۇنىڭ قانالىرى ۋە پروگراممىلىرىنىڭ كۆپ خىل ۋە رەڭدار بولۇش ئالاھىدىلىكى قىزىقىش سەۋىيىسى ئوخشاش بولمىغان ئاۋامنى تۈرلۈك نۇقتىدىن ئۆزىگە تارتىپ، مەجبۇرىي رەۋىشتە دېگۈدەك غىدىقلاش رولىنى ئوينىدى. كىشىلەر يېلىتىمىن، كىلىنتون، ماندىلا، ئاراپات، دودايپۇگە ئوخشاش ئاخبارات چولپانلىرىنىڭ ئىش ئىزلىرىنى ئۇلارنىڭ چىرايى، ھەرىكىتى ۋە كىيىم - كېچىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ تەھلىل قىلالايدىغان ئىمكانىيەتكە ئېرىشتى. دۇنيا ۋەزىيىتىنى گېزىت - ژۇرناللار ئارقىلىق كۆزىتىشىمۇ بىر خاسلىققا ئىگە، چۈنكى، ئۇلاردىكى پىكىر قىلىش بىلەن نۇقتا ئۆزىنىڭ گېزىت - ژۇرنالغا خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. بىز يېزىق ماتېرىياللىرىنى كۆرگەندە، سۆز - جۈملىلەر چىقارغان پاسقا تايىنىپ مۇھاكىمە قىلىمىز، ئەمما، تېلېۋىزور ئېكرانى ئالدىدا تۇرغىنىمىزدا، دۇنيانىڭ ۋەزىيىتىنى كۆرۈشتىكى بىر قەدەر راست بولغان، مەتبۇئات يوشۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمىگەن، ئايرىم چىقىپ قالدىغان ئۇششاق ئامىللار بىلەن بىرلەشتۈرەلەيمىز. تارىخ سەھنىسىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەربىر قەدىمى خۇددى كۈچلۈك ماگنىت تاياقچىسىنىڭ ھەرىكىتى نۇرغۇن تۆمۈر ئۇۋاقلارنى ئۇيان-بۇيان، قىلىۋەتكەندەك، مىليونلىغان ئاۋامنىڭ تەقدىرىگە كىرىشىپ كەتكەن بولىدۇ، ھەتتا، تارىخنىڭ ئايرىم سەھىپىسى داھىيلارنىڭ مەلۇم قول ھەرىكىتى، تەبەسسۇمى ياكى قاپاق تۈرۈلۈشى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تېلېۋىزور ئاشۇنداق ئىنچىكە دېتاللارنى كۆزەتكىلى بولىدىغان «چىنلىق» تۈر.

تېلېۋىزور يەنە ھەر قايسى ئەل كىشىلىرىنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇللىرىنى، ھايات دەرىجىسى ۋە شەكىللىرىنى، يۆنىلىشىنى چۈشەندۈرىدىغان ئىقلىم بۇلىقى. ئۇنىڭ ئېقىنى رەڭگارەڭ ئۆرپ-ئادەت ۋە ئىدىيىدىن توقۇلغان جاھاننامىنىڭ چۈۈلۈشىدىن ھاسىل بولغان رىشتە بولۇپ، ئۆزگىرىشچان سۈرەت دولقۇنلىرى بىزگە ئىنسان قىسمەتلىرىگە دائىر ئاجايىپ ھېكايىلەرنى سېتىپ بېرىدۇ. شۇڭا ئۇ كىشىنىڭ دىققىتىنى رەھىمسىز غىدىقلايدىغان «قامۇسۇل ئالەم». يىغىپ ئېيتقاندا، دۇنيا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشتا، ھۆكۈمەت ئۈچۈن ئاڭ فورمىلىرى، ھاكىمىيەت يوسۇنلىرىنى تەرغىپ قىلىشتا تېلېۋىزور ئەڭ بىۋاسىتە، ئەڭ ئۈنۈپرسال، ئەڭ ئاممىباب، ئەڭ ئۈنۈملۈك

ئەسىردىكى غەربنىڭ كاستوم - بۇرۇلكىسىنى كىيەلىگەن بولسىمۇ، لېكىن 20 - ئەسىرنىڭ ئىدىيىسىگە ئىگە ئەمەس. نېمىشكە بۇنداق دەيمىز؟ چۈنكى بىزدە مىللەت ئىدىئولوگىيىسىنى دۇنياۋى ئېقىمغا ئېلىپ كىرىدىغان بىر تۈركۈم زىيالىيلارنىڭ ماسلىشىشچان مېخانىزملىق قۇرۇلمىسى بارلىققا كەلمىدى. بىزدە ئۆزىنى خەلقئارالىق نۇقتىدىن كۆزىتىپ باھالايدىغان، چوڭ ئاممىۋى مەسئۇلىيەت بىلەن پىكىر يۈرگۈزىدىغان ۋە بۇ پىكىرنى ھەقىقىي ئەمەلىيەتتىكى ئەكس ئەتتۈرگۈچى سىستېمىغا سېلىپ، دۇنياۋى يۈزلىنىشنىڭ ئوق سىزىقىغا ئۇلايدىغان كىشىلەر ناھايىتى ئاز، ناھايىتى ئاز! خوش، ئاللا نېسىپ قىلسا، كېيىن بۇ ھەقتە تۈزۈك توختىلارمىز. گېمىزنىڭ يۆنىلىشىگە قايتىپ كەلسەك، بىز ئىگىلىك نۇقتىسىدىلا ئەمەس، بەلكى ئاڭ نۇقتىسىدىمۇ دېھقان مىللەت بولۇپ قالدۇق. بۇ دېگىنىم بىزدىن مىللەتنىڭ دۇنياۋى سەمەرسى بولۇشقا تېگىشلىك كىشىلەر 20 - ئەسىردە چىقىمىدى دېگەنلىك ئەمەس. كېسىپ ئېيتقاندا، 20 - ئەسىردە بىزدە قەھرىمانلار تالايلاپ بولۇش بىلەن بىرگە، داھىي خاراكتېرىدىكى كىشىلەرمۇ بولغان، مەسىلە بىر جەھەتتە ئىجتىمائىي قاتلاملار قۇرۇلمىسىدىكى پۈتۈنلۈك ۋە مۇكەممەللىكنىڭ ئىشقا ئاشمىغانلىقىدا، يەنە بىر جەھەتتە خەلقئارالىق تۇيغۇنىڭ دېگەندەك ئۆتكۈر بولمىغانلىقىدا.

تېلېۋىزور ئاخبارات، ئۇچۇر، ئەدەبىيات - سەنئەت، مەدەنىيەت جەھەتتە ئۆزگىچە سۈرئەت ۋە شەكىل ئېلىپ كەلدى. تېلېۋىزىيىلىك ئۇچۇر لىنىيىلىرى ۋە سەنئەت فورمىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەمدە ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشى بولۇپمۇ شەھەر ئاھالىسىگە نىسبەتەن نۇرغۇن قولايلىقلارنى ئېلىپ كەلدى. ئالدىراش تۇرمۇش رىتىمى، ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشىنىڭ تەدرىجىي يوقىلىشى، ماددىي تەقەززالىقنىڭ تەخىرىسىز ھالدىكى كۈچىيىشى، جۈملىدىن مەنئەتپەرەسلىك تىپىدىكى مەنئەت گادايلىقنىڭ باش كۆتۈرۈشى، ساددا، ئەخمىقانە، يارىشىمىسىز، ئەگەشمە يوسۇنۋازلىق قاتارلىقلار شەھەرلىكلەرنىڭ ئىندىۋىدۇئاللىقى (خاس خاراكتېرى) نى ۋەيران قىلىۋەتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ئۇلار كىتاب - ژۇرنال، گېزىت كۆرۈشنىڭ ئورنىغا تېلېۋىزور كۆرۈپ دۇنيانى چۈشەنمەكچى - ئەڭ ياخشى ئىچ پۇشۇقنى چىقارماقچى بولۇشتى ۋە ئاستا - ئاستا بۇنىڭغا كۆنۈكۈپ كەتتى. تېلېۋىزور ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ دۇنيا بىلەن

نۇرغۇن كادىرلار ۋە كەسپىي خادىملار كىتاب - ژۇرناللارنى بىكارغا بەرسىمۇ ئوقۇمايدۇ. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ بىر قەدەر ئەۋزەل ئىقتىسادىي شارائىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كىتاب - ژۇرناللارنى ئالاھىدە سېتىۋېلىپ كۆرگەن بولسا ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولاتتى. بەلكىم، ئۇلار ئۆزلىرىنى خىزمەت ئىشى بىلەن بەكلا ئالدىراش دېيىشى مۇمكىن. ياۋروپا ۋە ئامېرىكىنىڭ 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى رەھبەرلىرىدىن چېرچىل، دېگول، ئېزىنخوۋېرلار دەھشەتلىك ئۇرۇش پەيتلىرىدىمۇ كىتاب ئوقۇغان. ئۇلارنىڭ ئوقۇغانلىرى كۆڭۈل خۇشى خاراكتېرىدىكى كىتابلار بولماستىن، بەلكى تارىخ، پەلسەپە، ئەدەبىيات - سەنئەت ئائىلىسىدىكى چوڭقۇر مۇلاھىزىنى تەلەپ قىلىدىغان كىتابلار ئىدى. ھازىرقى كەسپىي خادىملار ئۆزلىرىنىڭ تار نەزەر دائىرىسى بىلەن مەسىلىلەرگە ھۆكۈم قىلىشقا، خىزمەتلەرگە كاشىلا تۇغدۇرۇشقا بەكمۇ ئامراق. ئۇلاردا ئۆزىنى ئوبدان دەڭسىمەسلىك ئېغىر، ئۆزىنىڭ پىكىرىنى ئەڭ توغرا دەپ قارايدۇ. رەھبەرلەردىكى بىۋىروكراتچە ئىستىل ئۇلارغىمۇ داۋالىغىلى بولمايدىغان راي كېسىلىدەك يامراپ كەتكەنكى، ئۇ بەئەينى يېڭى تىكىلگەن كۆچەتلەرنىڭ تۈۋىگە تۆكۈلگەن شور دەك ھېچنېمىنى ئاينىتمايدۇ. بىۋىروكراتىزم دەھشەتلىك ساسلىققا ئوخشايدۇكى، تالانتلىق كىشىلەرنى چۆكتۈرۈپ تۇرىدۇ، ھېچكىم ھېچكىمنى قۇتقۇزمايدۇ.

مانا بۈگۈن مىڭ يىل بۇرۇن ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەت تەشكىلاتىنىڭ قانۇن قۇرۇلمىسىنى لايىھىلىگەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ چەت ئەلدە ئەنگۈشتەر دەپ قارالغان شاھ ئەسىرى «قۇتادغۇ بىلىگ» نىڭ باھاسى يەتتە يۈەنگە چۈشۈرۈلسىمۇ، توپا بېسىپ ياتىدۇ. دۇنيا كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەرنى نەشر قىلىشقا توغرا كەلسە، تۈزۈك تراژ كەلمەي، نەشرىياتچىلارنى تەڭقىسلىقتا قويۇۋاتىدۇ. شائىر - يازغۇچىلار نەشرىيات تەرىپىدىن سېلىنغان تراژ سېلىقىنىڭ بېسىمى ئاستىدا كىتابخانا دېرىكتورلىرىغا يالۋۇرۇۋاتىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ئېنىق ھالدا تۈزۈملەشتۈرۈلگەن ئىدىئولوگىيىگە، بۇيرۇقلاشتۇرۇلغان بازار ئىقتىسادىغا بېرىپ تاقالسۇمۇ، بەربىر جەمئىيەتمىزدىكى پاجىئەلىك مەدەنىيەت ھادىسىلىرى بولۇش بىلەن مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىغا ئىگە كىشىلەرنى ئازابلىماي قالىدۇ.

تېلېۋىزور چىقىۋىدى، ناخشا - ئۇسسۇلچىلار، سازەندىلەر جەمئىيەتتىكى پىكىر ئېقىمىنىڭ

قورالغا ئايلاندى. ھەتتا تېلېۋىزورنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى ساۋاتسىزلارنىڭ جاھىل كالىسىنىمۇ يېرىپ كىرىپ، تەشۋىقاتنىڭ كەينىدىن ئاق - قارىنى ئايرىماستىن غىڭ قىلماي ماڭىدىغان قىلىۋېتىدۇ ۋە ئۇلارنى مەلۇم ئاڭ فورمىسى ياكى تەشۋىقاتنىڭ جاھىل، خۇراپىي مۇخلىسلىرىغا ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ.

تېلېۋىزور سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت بارغانسېرى بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كېتىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بولۇپمۇ دۇنيانى تۈزۈك بىر چۈشىنىشكە ۋە ئۆزىنى دۇنياغا چۈشەندۈرۈشكە تولمۇ موھتاج ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تۇرمۇشىدا مۆلچەرلىگۈسىز ئىجابىي قىممەتكە ئىگە. ئەپسۇسكى، بىر قىسىم توك يېتىپ بارمىغان قىر - يېزىلىرىمىز غەۋغا بىلەن سىياسىي سودىغا تولغان 20 - ئەسىردە ھېچنېمىدىن بىخەۋەر قاراڭغۇ ۋادا بولۇپ تۇرۇۋەرمەكتە. شۇڭلاشقا، تېلېۋىزىيە يوللىرىنى ھەممە يەرگە تەڭ تۇتاشتۇرۇش يەنىلا نۆۋەتتىكى يىللاردىكى، ئېھتىمال، كېيىنكى ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى جىددىي ئېھتىياج بولۇپ قالار، ئېھتىمال بۇ «جىددىي» لىك دىققەتنى تارتىپ كەتمىگەن كونا يالدامغا ئايلىنىپ قالار.

تېلېۋىزور «غەربىي دىيار» نىڭ مەركىزىي شەھەرلىرىدىكى زامانىۋىلىقنىڭ نېسى بولمىغان روشەن بىر جۈلاسى. ئەلۋەتتە ئۇ كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ھاياتىغا سىڭىپ كىرگەن «تېخنىكا جەننىتى» بولسىمۇ، بەزى پاسسىپ تەرەپلەرگە ئىگە بولماي قالدى.

تېلېۋىزور ئوتتۇرىغا چىققان ھامان كىشىلەر ئۇنى ئۆزىنى مەنىۋى ياقىتىن تەربىيەلەشتىكى بىردىنبىر ۋاسىتە قىلىۋالدى، گويا گېزىت - ژۇرنال كۆرمىسىمۇ دۇنيانىڭ خاھىشىنى چۈشىنىپ ماڭىدىغان بولدى. ئەدەبىيات - سەنئەتكە ئائىت ئېستېتىك ئېھتىياجىنى ئېكراندىكى فىلىملەر ئارقىلىق قاندۇرىدىغان بولدى. نەتىجىدە، بارا - بارا كىتاب ئوقۇمايدىغان، گېزىت - ژۇرنالغا ئېتىبار قىلىپ كەتمەيدىغان ئاھالە تەركىبلىرى شەكىللەندى. كىتاب تىجارىتى قىلىدىغان خادىملارنىڭ دېيىشىچە، ئۈرۈمچى ئاھالىلىرىنىڭ ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە نىسبەتەن مەدەنىيەت - مائارىپ ساھەسىدىكى ئورنى، رولىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كىتابقا ئەڭ ئاز مۇشتىرى بولىدىكەن، يەنىلا كۆپلىگەن تراژ نامرات ھېسابلانغان جەنۇبتىن كېلىدىكەن. مېنىڭچە، بۇ ھەقىقەتەن توغرا ئىنكاس بولۇپلا قالماي، بۇ ئەھۋال تۈپ نېگىزدىن ئېيتقاندا، زور پاجىئەدۇر.

جەلىپكار نۇقتىسىغا ئايلاندى. دوكتور ۋە پروفېسسورلىرىمىز، ئاكادېمىك ۋە نەزەرىيىچىلىك رىمىز دەسسەپ ئۆتۈپ كەتسە بولىدىغان تاختا كۆۋرۈك بولۇپ قالدى. تېلېۋىزور گويىكى دىلى ئۈزۈك يىگىتلەرنىڭ يىغىسىنى ئاڭلايدىغان، خۇشپىچىم خېنىملارنىڭ جىلۋە - نازلىرىغا سەمە بولۇپ جاھاننىڭ ئاچچىق - چۈچۈكلىرىنى ئۈنۈتۈيدىغان، ئۆلۈپ كەتكەن ئاتا - ئانىلارغا ناخشا - ئۈسسۈل ئارقىلىق نەزىرە قىلىدىغان، بالىلارغا ئاتا پۇت قىلىدىغان ۋاستىدەك بولۇپ قالدى. تېلېۋىزور ھەر خىل ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى كىشىلەرگە تونۇتىدىغان سەھنە بولۇشنىڭ ئورنىغا بىزنىڭ نەزىرىمىزدە گويى بىر ئويۇنچۇققا ئايلىنىپ قالغىلى قوپتى.

بىز ئومۇمەن قالاق ئىقتىسادىي مۇھىتقا يېتىپ قالدۇق، مەدەنىيەت - مائارىپىمىز ئىقتىسادىي يېغىلىق دەۋرىنىڭ رەھىمىمىز خىرىسىغا دۇچ كەلمەكتە. بىزدە سەھنە سەنئىتى بار دېيىلسە، ئەلنەغمە ياكى فولكورغا ياتىدىغان ئەنئەنىۋى شەكىلدىكى سەنئەت بار. كىنو - تېلېۋىزىيە سەنئىتىمىزنىڭ ئاران ۋۇجۇدقا چىققان بىخانىما مەۋجۇدىيىتى ئۆز ھاياتىدىن ئۈمىد ئۈزگەن. شۇنداق ئىكەن، كلاسسىك ئەدەبىيات - سەنئەت بايلىقىمىزنى، ئەپسانە، رىۋايەت، چۆچەكلىرىمىزنى، تارىخىي، ئىجتىمائىي جەريانلىرىمىز ۋە قىسمەت - تەقدىرىمىزنى ئېكرانغا ئېلىپ چىقىشىمىزغا مۇمكىن بولمىدى. شۇڭلاشقا، تومۇرلىرىدا ئۆزىمىزنىڭ ئىسسىق قېنى ئېقىپ تۇرۇۋاتقان سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىمىز سۇن ۋۇكۇڭ، خېمەن، رامبولارنى بىلەلگەن بولسىمۇ، چىن تۆمۈر باتۇر، كەمەك ئەينار، ئاپراسىياپلارنى بىلىشتىن قۇرۇق قالدى. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، تېلېۋىزور ئۆزىمىزنى بىلىشتىكى زور پۇرسەت بولۇش بىلەن بىرگە ھازىرقى رېئال ئىقتىسادىي، مەدەنىي مۇھىتتا ئۆزىمىزنى ئۈنۈتۈشقا ئېلىپ بېرىۋاتقان چوڭ خەۋپ. ئۇنى مۇشۇنداق پەۋقۇلئاددە شارائىتتىكى خروئىن دېسەك گېپىمىز ئېشىپ كېتەرمۇ؟ مەن چاكىنا كونسېرۋاتىپلاردىن ئەمەسمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە پەن - تېخنىكىنىڭ ماددىي ۋە سىياسىي مەسىلىلەردىكى رولىنى مەلۇم مەنىدە چۈشەنسەم كېرەك دەپ قارايمەن، شۇڭلاشقا، تېلېۋىزىيىنىڭ تېز ئومۇملىشىشىنى يۇقىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتكىنىمدەك بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن. مەسىلە، تېلېۋىزورنىڭ ئەۋزەل تەرەپلىرىنى كۆرۈپ يېتىش بىلەن بىرگە، ئۇ كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان پاسسىپ ئاقىۋەتلەرگىمۇ نەزەر سېلىشنىڭ ئوخشاشلا مۇھىم

ئىكەنلىكىگە دىققەت قىلىشتا! دۇنيادا ھېچقانداق تىنچلىق ئۇرۇشنىڭ مەۋجۇت بولماسلىقىغا ھۆددە قىلالمايدۇ. ئەلۋەتتە، سەگەك سىياسىيئون بۇنى ھەر ۋاقىت ئېسىدىن چىقارمايدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك، مەدەنىيەت پەرۋىشچىلىرى پەن - تېخنىكىنىڭ ئىلغار ئىجتىمائىي رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىرگە، قىممەتلىك مىللىي ئالاھىدىلىكلەرگە قارىتا قىسمەن يوقىتىش ئېلىپ كېلىدىغانلىقىدىن ئىبارەت يەنە بىر پاكىتنى ئېتىراپ قىلىشى كېرەك.

زىيالىي ئەپەندىلەر، شەھەر مىشچانلىرى دىققەت قىلىشى كېرەككى، تېلېۋىزورنىڭ ھەددىدىن زىيادە بىۋاسىتەلىكى ۋە ئاممىۋىلىقى كىشىلەرنىڭ دىققەت دائىرىسىنى قورقۇنچۇق دەرىجىدە تارايىتۈۋەتتى. شەيئىلەرنى كۆزىتىش ئۇسۇلىنى، باھالاش نۇقتىسىنى ھەقىقىي ئەمەلىيەتنىڭ تەلىپىدىن يىراقلاشتۇرۇۋەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا، بالىلار ئاسانلا ھۇرۇن، جاھانكەشتى، ئۆيدە ئولتۇرۇپ شەھەر ئالدىدىغان خىيالپەرەس بولۇپ قالىدۇ. تېلېۋىزور ھامان ئەمەلىيەتنىڭ نەق ئۆزىنى تەقدىم قىلىشقا ئاجىزلىق قىلىدۇ، ئۇنىڭدىكى نومۇرلار مۇقەررەر ھالدا مۇئەييەن مۇئەسسەسە ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئورگانلار، مۇھەررىر ۋە ئوپېراتورلارنىڭ دىتى بويىچە ئىلگىرى - ئاخىر، ئاستىن - ئۈستۈن قىلىنىدۇ، كېسىپ، ئۆلىنىدۇ، رەتلىنىدۇ ۋە ئاخىر غەيرىي تەرتىپتىكى «ھەقىقىي» ئەمەلىيەت قىلىپ چىقىلىدۇ. شۇنداق ئىكەن، تېلېۋىزور ئېكرانى ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەم ئۇنى ئۆزىگە خاس قىممەت قارشى ۋە دۇنيا قاراش بىلەن باھالاپ، ئۆزىگە ھەقىقىي ئەسقاتىدىغان توغرا ئۇچۇرنى ئالالىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن باشقا خۇرۇچلار - ئەمەلىيەتكە چۆكۈش، ئويلاش، پىكىر قىلىش، ئەتراپلىق تەربىيىلىنىش، زۆرۈر كىتاب - ماتېرىياللارنى كۆرۈش، مېخنىنىڭ تەپەككۈرلۈك رولىنى تاۋلاش - ئىنتايىن زۆرۈر.

ئۇيغۇرلار خەت تونۇش جەھەتتىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتەلمەي 20 - ئەسىرنى ئۇزاتماقتا. قاراڭ، جاھان كومپيوتېر تورىغا كىرىپ بولدى. بىز 21 - ئەسىرگە يەنە بىر ساۋاتسىزلىقنى ئۈستىمىزگە ئېلىپ كىرىدىغان بولدۇق.

ئەجىبا، كېچىكىش بىزگە ئالا مەخسۇس قالدۇرغان قىسمەتمۇ؟ (M1)

ئاپتور: شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ لىكتورى

ئۇسسۇلچىلىق

ۋە

ئاساسىي مەشىق

ئابدۇكېرىم ھېكەم

بىلەن ناھايىتى زىچ مۇناسىۋەتلىك. ھەرىكەت - بەرىكەت دېمەكتۇر. پىچاق بىلىگەنسېرى ئىشتىيدۇ، كەتمەن چاپقانسېرى پارقىرايدۇ. كۈندىلىك ئاساسىي مەشىق ئۇسسۇل ئارتىسىنىڭ روھىنى جۇشقۇنلاشتۇرىدۇ، چىداملىقلىقىنى ئاشۇرىدۇ.

ئۇسسۇل ئارتىسى سەھنە ياكى ئېكراندا بىرەر نومۇر ئورۇندىغاندا، ۋەقەلىكنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن قىيىن بولغان ھەر خىل بەدەن ھەرىكىتى بىلەن ھەل قىلىنىدىغان تېخنىكىلىق ئۆتكەلدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. ھەرىكەتتە گۈزەل، ھېسسىياتتا لىرىكىلىق بولۇپ تاماشىبىنلارنىڭ زوقىنى قوزغاش - قوزغىيالماسلىق شۇ ئارتىسنىڭ ئاساسىي مەشىققە قانچىلىق ئەھمىيەت بەرگەنلىكىگە باغلىق. بىز بەزى ئۇسسۇللارنى كۆرسەك ناھايىتى ھۇزۇرلىنىپ كېتىمىز ۋە ھەر خىل تېخنىكىلىق ھەرىكەتلەرنىڭ ئارتىسنىڭ بەدىنىگە ئاجايىپ ماسلاشقانلىقىنى ھېس قىلىمىز. بۇ، شۇ ئارتىسنىڭ ئاشۇ نومۇرنى ئورۇنداشتا زۆرۈر بولغان ئاساسىي مەشىق ھەرىكەتلىرىنى ھەقىقىي چوڭقۇر ئىگىلىگەنلىكىنىڭ روشەن ئىپادىسى. شۇڭا ئۇسسۇل ئارتىسلىرى شوخ، تېتىك، چاققان، چەيدەس ھەم بەدەن قىياپىتىنى تېز ئۆزگەرتەلەيدىغان، ھەر خىل رېتىمغا ماسلاشالايدىغان بولۇش ئۈچۈن كۈندىلىك ئاساسىي مەشىقنى راۋاجلاندۇرۇشى لازىم. ياراملىق ئۇسسۇل ئارتىسى بولۇش ئۈچۈن ئۆلچەملىك بەدەن ۋە چىراي بولۇش مۇھىم، ئاساسىي مەشىقنى پۇختا ئىگىلەش تېخىمۇ مۇھىم. بەدەن ھەرىكىتى بىلەن نازۇك ئىچكى ھېسسىيات ئارقىلىق مەنا ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ۋە ئۆزىنىڭ كەسپىي سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئۇسسۇل ئارتىسلىرى ئاساسىي مەشىقنى جان پىدالىق بىلەن قىلىشى كېرەك.

ئېلىمىز ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ۋە سۈرئىتىنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ دەۋر مېلودىيىسى يېڭىلانماقتا، تۇرمۇش بېيىماقتا. تەرەققىيات دەۋرىدە تۇرۇۋاتقان خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجى سەنئەتنىڭ ئاساسلىق تۈرى بولغان ئۇسسۇلچىلىققا يېڭى ۋە قاتتىق تەلپ قوياقتا. يېڭى دەۋر ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، ئۇسسۇلچىلىقتا كۈندىلىك ئاساسىي مەشىققە يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىشكە توغرا كېلىدۇ.

ئۇسسۇل - ئەقلى ئەمگەك بىلەن جىسمانىي ئەمگەكنىڭ بىرلىشىشىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇ، ھەرىكەت، ھېسسىيات، رېتىم، قىياپەت قاتارلىق ئامىللاردىن پايدىلىنىپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى گۈزەل بەدەن ھەرىكىتى بىلەن ئىچكى ھېسسىياتنى بىرلەشتۈرگەن ئاساستا ئىپادىلەپ بېرىدۇ. ئۇسسۇل ئارتىسى ئۈچۈن ئېيتقاندا، ھەر قاچان، ھەر قانداق شارائىتتا ئاساسىي مەشىقنى ئۈزۈلدۈرمەي داۋاملاشتۇرۇش ئالدىنقى شەرت. چۈنكى ئۇسسۇل ئارتىسى بىر كۈن مەشىق قىلمىسا ئۆزىگە بىلىنىدۇ، ئىككى كۈن مەشىق قىلمىسا رېتېسورغا بىلىنىدۇ، ئۈچ كۈن مەشىق قىلمىسا تاماشىبىنلارغا بىلىنىدۇ. بىر ئۇسسۇل ئارتىسنىڭ سەھنە ھاياتىنىڭ ئۇزۇن ياكى قىسقا بولۇشى كۈندىلىك ئاساسىي مەشىققە ئەھمىيەت بېرىپ، جىسمانىي جەھەتتە چىداملىقلىقىنى، بەدەن قىياپىتىنىڭ نورماللىقىنى ساقلاش - ساقلىيالماسلىقى

ئۇسسۇل سەنئىتى

ياخشى شارائىت، ياخشى مۇھىت بولسىمۇ شۇ شارائىتتىن پايدىلىنالمىدۇ. «قىيىن ئىش يوق ئالەمدە، كۆڭۈل قويغان ئادەمگە» دېگەندەك ئارتىس كۈندىلىك ئاساسىي مەشىق، رېپېتىتسىيە، سەھنە پائالىيىتى بىلەن قانچىلىك كۆپ شۇغۇللانغانسېرى ئورۇندىماقچى بولغان نومۇرنى شۇنچە تاكاممۇلاشتۇرالايدۇ.

ئۇسسۇل ئارتىسلىرىنىڭ كۈندىلىك ئاساسىي مەشىقنى چىڭ تۇتۇپ، ئاساسىي ماھارەتنى ئۆستۈرۈشىدىكى مەقسەت - كەسپىي سەۋىيىنى ئۆستۈرۈپ، شۇ ئارقىلىق ئۇسسۇلچىلىقنىڭ تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشۇشتىن ئىبارەت.

مەملىكىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدىكى تۈرلۈك ئۇسسۇل ئۇسلۇبلىرى ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىقىغا تەسىر كۆرسىتىۋاتقان ھازىرقى شارائىتتا ئاساسىي مەشىق جەريانىدا باشقا مىللەتلەرنىڭ ۋە چەت ئەللەرنىڭ ئۇسسۇل سەنئىتىدىكى مىللىي سەنئىتىمىزگە ماس كېلىدىغان پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇزاقتىن بۇيان بالېت ئۇسسۇلى ئاساسىي مەشىقنى چىڭ تۇتۇش تەكىتلەندى. چۈنكى بالېت ئۇسسۇلى ئاساسىي مەشىق ئۇسسۇلى ئارتىسنىڭ بەدەن قۇرۇلمىسىنى ئىلمىي ئاساستا چېنىقتۇرۇپ يېتىلدۈرۈشكە پايدىلىق. ئۇ ئۇزاق يىللاردىن بېرى سەنئەت مەكتەپلىرىدە، كەسپىي سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ئۇسسۇل ئارتىسلىرىنىڭ ئاساسىي ماھارەت مەشىقى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ، ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىقىنىڭ بېيىش ئاساسى بولالايدۇ، يەنى بەدەننىڭ تىكلىكى، ئەۋرىشىملىكى، ئۈگە ۋە مۇسكۇللارنىڭ ئېچىلىشى. قاتارلىق ئامىللارنى بالېت ئۇسسۇلى مەشىقى ئارقىلىق ھەل قىلغىلى بولىدۇ.

شۇڭا، ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىقىمىزنى تېخىمۇ روناق تاپقۇزىمىز دەيدىكەنمىز، كۈندىلىك ئاساسىي مەشىقنى چىڭ تۇتۇشنى تەكىتلىشىمىز، ئۇسسۇلچىلار ئۆزىمىزنىڭ يۈكسەك كەسپىي مەۋقەيمىزدە چىڭ تۇرۇپ، ئۆزىمىزگە ھەر جەھەتتىن قاتتىق تەلەپ قويۇپ، خەلقنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقىپ، نەگىلا بارساق نەتىجە قازىنىپ، شىنجاڭنى دۇنياغا تونۇتۇشقا ھەسسە قوشۇشىمىز كېرەك.

ئۇسسۇل مەشىقىدە ساختىلىق قىلىش ئۆزىنى ئالداش بىلەن باراۋەر. بىر ئارتىسنىڭ لايىقەتلىك ياكى ئەمەسلىكىنى مىڭلىغان خەلق ئاممىسى باھالايدۇ. ئۆزۈڭىز ماھارەت ئىگىلىمىگەندە، يېڭى ئىگىلىگەن ماھارەتنى ۋايىغا يەتكۈزۈشكە تىرىشىمىغاندا چېنىپ قالدىغان ھەتتا شاللىنىپ كېتىدىغان گەپ. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بالېت پېشۋاسى ئۇلانۇۋا: «بالېت ئارتىسنىڭ تۆكىدىغان تەرى كۆمۈر كان ئىشچىسىنىڭ تۆكىدىغان تەرى بىلەن تەڭ» دېگەندى. شۇڭا ئۇسسۇل ئارتىسى بولۇشقا بەل باغلىغان ھەر قانداق ئادەمدە بىر ئۆمۈر تىرىشىپ كۈرەش قىلىدىغان يۈكسەك غايە، مۇستەھكەم ئىرادە بولۇشى كېرەك.

ئىقتىدارلىق ئۇسسۇل ئارتىسى بولۇش ئۈچۈن كەسپىي ئاساسىنى مۇستەھكەم قۇرۇش، يەنى ئاساسىي مەشىقنى قولدىن بەرمەسلىك ۋە كۆپ كۆرۈش، كۆپ ئاڭلاش، كۆپ ئۆگىنىش، تۇرمۇشتىن تاللىۋالغانلىرىنى قايتا - قايتا مەشىق قىلىپ ئۆزلەشتۈرۈش، ئەمەلىي ھەرىكىتىدە سىناپ كۆرۈش كېرەك. بۇ ئارقىلىق قوپاللىق بىلەن سىلىقلىقنىڭ تېزلىك بىلەن ئاستىلىقنىڭ، يەڭگىللىك بىلەن ئېغىرلىقنىڭ، چەيدەسلىك بىلەن سۆرەلمىلىك، نىڭ پەرقىنى بىلمۈۋالغىلى بولىدۇ.

كەسپچانلىقى كۈچلۈك بولغان تىرىشچان ئۇسسۇل ئارتىسى ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشتە ھەمىشە ياخشى شارائىتنى تەلەپ قىلسا بولمايدۇ. چەت - ياقا

يېزا - قىشلاقلاردىكى سەنئەتخۇمار خەلقىنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن شارائىتى ناچار يېزا - قىشلاقلارغا بېرىپ ئويۇن قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇ، شۇنداق جاپالىق مۇھىتتىمۇ ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە مۇۋاپىق مەشىق شارائىتى ھازىرلاپ، ئاساسىي مەشىقنى قولدىن بەرمەسلىكى كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، بەدەن شەكلىنى مۇقىم ھالەتتە ساقلىغىلى بولىدۇ. ئۇسسۇل ئارتىسى ئۈچۈن ئىجتىمائىي شەرت - شارائىت ئەلۋەتتە مۇھىم ئامىل. لېكىن شۇ كىشىدە سۈيىپىكىتىپ تىرىشچانلىق، ئېنىق مەقسەت، مۇستەھكەم ئىرادە كەمچىل بولسا ھەر قانچە

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئۇسسۇل تەرتىپىنىڭ باشلىقى، دۆلەتلىك 2 - دەرىجىلىك ئارتىس (M2)

ئاممىۋى

مەدەنىيەت

كەنت مەدەنىيەت ئۆيىنى تېخىمۇ ياخشى قۇرۇپ چىقايلى

مۇھەممەتجان ئىلياس

ئىچىگە، ئاۋات جايغا سېلىنىشى، كۆلىمى مۇۋاپىق بولۇشى، مەدەنىيەت ئۆيى تەركىبىدە كىنو قويۇش ئورنى، كۈتۈپخانا (قىرائەتخانا)، كىتاب ئىسكىلاتى، كۆڭۈل ئېچىش ئۆيى بولۇشى، يېتەرلىك كىتاب - ژۇرنال بولۇشى، بەلگىلىك ساندىكى گېزىت - ژۇرناللارغا مۇشتىرى بولۇنغان بولۇشى، تەنتەربىيە مەيدانى، مەدەنىيەت - سەنئەت، تەنتەربىيە قوراللىرى، تېلېۋىزور قاتارلىقلار بولۇشى لازىم.

مەدەنىيەت ئۆيلىرىنىڭ ھاياتى كۈچى - ئۇنىڭ جانلىق پائالىيەتلىرىدۇر. ئەگەر ئۇ پائالىيەت ئېلىپ بارمىسا ئۇنىڭ رولى بولمايدۇ. شۇڭا بايرام، خاتىرە كۈنلەردە كۆپ تەرەپلىملىك مەبلەغ توپلاپ، مەزمۇنى ساغلام، شەكلى رەڭگارەڭ، دەۋر روھى ۋە يەرلىك پۇراققا ئىگە ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرەكلىرىنى، تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىنى ئۆتكۈزۈپ تۇرۇش لازىم. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى جانلاندۇرۇش مەدەنىيەت ئۆيلىرىنىڭ ۋەزىپىسى بولۇشى كېرەك.

رەھبەرلىك جەزمەن مەدەنىيەت ئۆيىنى باشقۇرغۇچى خادىمىنى ئوبدان تاللاپ، ئۇنىڭ خىزمىتىگە ياخشى يېتەكچىلىك قىلىشى، مەدەنىيەت ئۆيى ئۇچرىغان قىيىنچىلىقلارنى، بولۇپمۇ ئىقتىسادىي مەسىلىلەرنى، شۇنداقلا مەدەنىيەت ئۆيىنى باشقۇرغۇچى خادىمنىڭ ئىش ھەققىگە چېتىلىدىغان مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا، مۇۋاپىق، ئادىل ھەل قىلىپ، ئەمەلىي ئىش قىلىشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشى، باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ خىزمەت ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرۇشى لازىم.

رەسسام: ئابدۇشۈكۈر كېرىم (M2)

كەنت مەدەنىيەت ئۆيى كەنت پارتىيە ياچېيكىسى بىلەن كەنت ئاھالە كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكى ھەم باشقۇرۇشىدىكى ئاساسىي قاتلام ئۈنۋېرسال كەسپىي ئورۇن، ئۇ، پارتىيە، دۆلەتنىڭ سىياسەت، ئەمىر - پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلىدىغان، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ قانۇن - تۈزۈم كۆز قارشى، پەن - تېخنىكا ساپاسىنى ئۆستۈرىدىغان، مەدەنىيەت - سەنئەت، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرىدىغان مۇھىم بازا. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئېشىۋاتقان مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، مەدەنىيەت جەھەتتىكى نامراتلىقىنى تۈگىتىش، دېھقان - چارۋىچىلارنى ئىلمىي ئۇسۇلدا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قىلىشقا يېتەكلەپ، كەنتلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن كەنت مەدەنىيەت ئۆيىنى ياخشى قۇرۇش، ئوبدان باشقۇرۇش لازىم. كەنت مەدەنىيەت ئۆيى بولسىمۇ، بولمىسىمۇ بولىدىغان مۇئەسسەسە بولماستىن، بەلكى كەنتلەردە چوقۇم بولۇشقا تېگىشلىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. ئۇ، رېئاللىقنىڭ جىددىي تەلپى ۋە تەقەززاسى.

كەنت مەدەنىيەت ئۆيىنى باشقۇرۇشتا كەنت رەھبەرلىكى ئاكتىپ بولۇشى، مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلۇشىنى كەنتنىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى ئۇزاق مۇددەتلىك پىلانى ھەم ئورۇنلاشتۇرۇشى ئىچىگە قويۇپ، بىر تۇتاش پىلانلىشى، تەڭ ئېتىبار بېرىشى لازىم. بۇ ئىشتا سۈرۈشتە قىلىنسا ۋەزىيەت پەيدا قىلىپ، ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋېلىشقا، تەكشۈرمەسە ئۈنتۈپ، تاشلاپ قويۇشقا بولمايدۇ.

كەنت مەدەنىيەت ئۆيى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئورگىنى بىلەن بىر تۇتاش پىلانلىنىپ، مەھەللىنىڭ

نامىۋى

مەدەنىيەت

ئۇچۇرى

ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئارقىلىق ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش

- ماناس ناھىيىسىنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتىنى چىڭ تۇتۇش ئارقىلىق ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى يۈكسەلدۈرگەنلىكى توغرىسىدا

تۆۋەندە ماناس ناھىيىسىنىڭ بۇ ھەقتىكى بەزى تىپىك تەجرىبىلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

- تونۇشنى ئۆستۈرۈپ، تەدبىرنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، ئىجتىمائىي مەدەنىيەت خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش. پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىدىن بۇيان ماناس ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي تېز تەرەققىي قىلىپ، ئۈنۈنۈپ سالىدىغان 36 مىليون كۈچى زور دەرىجىدە ئاشتى، مالىيە كىرىمى 3098 مىليون يۈەنگە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىم 3098 يۈەنگە يېتىپ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى. ماناس ناھىيىسى ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش، تەرەققىيات سۈرئىتىنى تېخىمۇ تېزلىتىشتە، بىرى، مەبلەغ سېلىش مۇھىتىنى ياخشىلاش، يەنە بىرى، ئاھالىنىڭ 80 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدىغان دېھقانلارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش لازىم، بۇنىڭ ئۈچۈن ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئىشلىرىنى چىڭ تۇتۇش زۆرۈر، دەپ قاراپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى كۈندىلىك ئىشلار تەرتىپىگە كىرگۈزدى. ئۇلار ناھىيە، يېزا (بازار) لاردا مەدەنىيەت خىزمىتىنى تەڭ تۇتىدىغان رەھبەرلىك سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرۈش بىلەن بىللە، چېگرا مەدەنىيەت كارىدورى قۇرۇلۇشىغا دائىر پىلان، تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا «ئىجتىمائىي

ماناس ناھىيىسى ماددىي مەدەنىيەت بىلەن مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تەڭ تۇتۇش پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش قەدىمىنى تېزلىتىش بىلەن بىللە، چېگرا مەدەنىيەت كارىدورى قۇرۇلۇشى باشلامچى قىلىنغان مەدەنىيەتتە ئىلغار ناھىيە بولۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ناھىيىنىڭ ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش، يېڭىلىق يارىتىپ ھەرقايسى جەھەتتە زور ئۆزگىرىش قىلدى. ناھىيە مەملىكەت بويىچە چېگرا مەدەنىيەت كارىدورى قۇرۇلۇشىدا نەتىجىسى گەۋدىلىك ئورۇن، لوتوتىي بازارلىق مەدەنىيەت پونكىتى مەملىكەت بويىچە ئىلغار مەدەنىيەت پونكىتى ۋە مەدەنىيەت ئارقىلىق مەدەنىيەت ساھەسىنى بېقىشتىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ، ناھىيە 1994 - يىلى مەملىكەت بويىچە پەن - تېخنىكاغا تايىنىپ سۈپىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئۈلگە كۆرسىتىش ناھىيىسى، 1992 - يىلىدىن 1995 - يىلىغىچە يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن نۇقتا قۇرۇپ تەكشۈرۈش بويىچە ئىلغار ئورۇن دېگەن شەرەپلەرگە ئېرىشتى. ماناس ناھىيىسىنىڭ يۇقىرىقى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكىنى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

ئاشىدىغان ئالتە مەدەنىيەت مەركىزى قۇردى، بۇلارنىڭ ئالدىغا 500 مىڭ يۈەن، كەينىگە 50 - 60 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. يېزا - بازار، مەيدانلار 970 مىڭ يۈەن خەجلىپ مەدەنىيەت پونكىتى، مەدەنىيەت ئۆيلىرىنىڭ تېلېۋىزور، سىن ئالغۇ، تىكتاك توپ، پەي توپ، شاھمات، بىليارت، ۋاسكېتبول قاتارلىق مەنقولاتلىرىنى تولۇقلىدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ ناھىيە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا 20 مىليون 50 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى جانلاندۇرۇشنىڭ پۇختا ماددىي ئاساسىنى ياراتتى.

- ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈپ، مەدەنىيەت پائالىيىتى بىلەن ئىقتىسادىي پائالىيەتنى بىرلەشتۈرۈپ، ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى يېڭى بالداققا كۆتۈرۈش. بۇ ناھىيە مەدەنىي تۇرمۇش مەزمۇنىنى بېيىتىشتا ئۆز جايىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئاساس قىلدى. 1984 - يىلىدىن بۇيان ج خ، پۇل مۇئامىلىسى، ئاشلىق، سانائەت - قاتناش، مەدەنىيەت، سەھىيە، پوچتا - تېلېگراف، يېزا - بازاردىن ئىبارەت سەككىز سىستېمىغا قاراشلىق 60 نەچچە ئورۇن ماناس لوڭقىسىنى تاللىش بويىچە 34 قېتىم ناخشا مۇسابىقىسى ئۆيۈشتۈرۈپ، 260 مىڭ ئادەم (قېتىم) جەلپ قىلدى.

دېھقانلار مەدەنىيەت ئۆيلىرىدە كىتاب ئوقۇپ، گېزىت كۆرۈپ، مەدەنىيەت ئۆگىنىپ، تىكتاك توپ ئويناپ مەنئى تۇرمۇشىنى جانلاندۇردى. بۇ ناھىيە يەنە، باشقۇرۇش بىلەن يۆلەشنى بىرلەشتۈرۈش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، مەدەنىيەت تىجارەتچىلىرىنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى. خىزمەت داۋامىدا ئۇلارنىڭ پىكىر - تەلپىلىرىنى كەمتەرلىك بىلەن ئاڭلاپ، دەردىگە دەرمان بولۇپ، غېمىنى تۈگەتتى. ھازىر بۇ ناھىيىدىكى مەدەنىيەت بازىرى ئون نەچچىدىن 264 كە يېتىپ، گۈللەپ - ياشناش ۋەزىيىتى مەيدانغا كەلدى. ئىسمايىل مۇھەممەت، مەۋلان ساھىت، ئابدۇشۈكۈر ئابدۇكېرىم

مەدەنىيەتتە ئىلغار ناھىيە بولۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا پىكىر» نى تارقىتىپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ مەسئۇلىيەت تۈزۈمى، نىشانلىق باشقۇرۇشنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىنىڭ بىرى قىلدى. يېزا - بازارلارمۇ مەدەنىيەت خىزمىتى نەتىجىسىنى مۇكاپات بىلەن باغلىدى، لوتويى، بىۋۇسا، ليۇ خۇدى، باۋجادیيەن قاتارلىق يېزا - بازارلار مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلۇشىدا نەتىجىسى گەۋدىلىك كەنت كادىرلىرىنى مۇكاپاتلاشنى يولغا قويدى. بۇنىڭ بىلەن مەدەنىيەت خىزمىتىگە سەل قاراش، نوقۇل ھالدا ئىقتىسادىي خىزمەتتىلا تۇتۇش خاھىشى تۈزىتىلدى. ناھىيە يەنە مەدەنىيەت خىراجىتى، مەدەنىيەت مەركىزى قۇرۇلۇشى مەبلەغى، كۈتۈپخانا، تەنھەرىكەت مەيدانى ياساش، مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ شتاتى قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، كۈتۈپخانا، مۇزېي قۇرۇلۇشىغا 1 مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى، مەدەنىيەت پونكىتلىرىدىكى ئالتە كادىرنى رەسمىيەشتۈرۈپ، تۇرمۇش تەمىناتىنى ياخشىلاپ، مەدەنىيەت خادىملىرى قوشۇنىنى مۇقىملاشتۇردى.

- ئەمەلىي ئىشلەپ، مەدەنىيەت مۇئەسسەسەلىرى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش - ئىجتىمائىي مەدەنىيەت خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنىڭ تۈپ شەرتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ مۇھىم ئالامىتى. بۇ ناھىيە يېقىنقى يىللاردىن بۇيان 9 مىليون 380 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىش، ناھىيە بازىرىدا مەدەنىيەت يۇرتى، كۈتۈپخانا، مۇزېي، يېزا - بازارلاردا 13 مەدەنىيەت پونكىتى، 198 مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇپ ناھىيە، يېزا، كەنتلەردە ئۈچ دەرىجىلىك مەدەنىيەت تورى شەكىللەندۈردى. بۇلتۇر ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى مۇۋاپىق بولۇش، نۇقتا بىلەن دائىرىنى بىرلەشتۈرۈش پرىنسىپىغا ئاساسەن، مۇھىم نۇقتىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، تەدرىجىي ئەمەلىيەتتە يولغا قويۇلدى، لوتويى، باۋجادیيەن، بىۋۇسا، تاشىرقاي قاتارلىق يېزا - بازارلاردا كۆلىمى 1000 كۋادرات مېتىردىن

ئاپتونوم رايونىمىز ماھىرلىرى مەملىكەتلىك «ئاممىۋى مەدەنىيەت يۇلتۇزى مۇكاپاتى» پائالىيىتىدە شەرەپ قازاندى

ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ سەۋىيىسىنى سىناپ كۆرىدىغان ياخشى پۇرسەت دەپ قاراپ، ئالدىن تاللاش ئۆتكۈزۈلۈشى چىڭ تۇتتى. ئەۋەتىلگەن نومۇرلار ئىچىدە ۋەتەنچىك ئورۇندىغان يالغۇز كىشىلىك ناخشا «ئالتۇن دالا» ئالتۇن مېدالغا، ماھىنۇر ئورۇندىغان «شادلىنىمەن گۈلزارلىقتا»، ۋۇكەييۈەن ئورۇندىغان «قەلبىمدىكى ئالتاي»، جۇشياۋفانگ ئورۇندىغان «قىزىل ئارمىيىگە مەدھىيە» دېگەن ناخشىلار مىس مېدالغا ئېرىشتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە شىنجاڭ «ئاق تېرەك» بالىلار سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان «سۆيۈملۈك ۋەتەن، مېھرىبان ئانا» دېگەن قوش ئاۋازلىق ناخشا مۇنەۋۋەر نومۇر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئەركىن كېرىم

(M2)

ئۆتكەن يىل 8 - دېكابىر نەچچە شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەت بويىچە 5 - نۆۋەتلىك «ئاممىۋى مەدەنىيەت يۇلتۇزى مۇكاپاتى» پائالىيىتىدە ئاپتونوم رايونىمىزدىن تۆت نەپەر ناخشىچى تاللاش مۇسابىقىسى ۋە ھەل قىلغۇچ مۇسابىقىگە قاتنىشىپ بىر ئالتۇن مېدال، ئۈچ مىس مېدال ۋە بىر «مۇنەۋۋەر» نومۇر» مۇكاپاتىغا ئېرىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزغا شەرەپ كەلتۈردى.

«ئاممىۋى مەدەنىيەت يۇلتۇزى مۇكاپاتى» دۆلەتنىڭ ئاممىۋى مەدەنىيەت كەسپى بويىچە تەسىس قىلغان ئەڭ ئالىي ھۆكۈمەت مۇكاپاتى بولۇپ، كەسپىي مەدەنىيەتتىكى «بەش بىر قۇرۇلۇشى» ۋە «مەدەنىيەتلىك جۇڭخۇا مۇكاپاتى» بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرىدۇ. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى بۇ قېتىمقى پائالىيەتكە قاتنىشىشنى

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇردە نىيەتنىڭ تارىخىي ئۆزگىرىشى

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا خەت

ئېقىپ كىردى. ئۇ ياقىتىن كەلگەن خوجا مۇھەممەد شەرىفىتىن مەخدۇم ئەزەم، خوجا ئىسھاقى ۋەلى، ئافاق خوجا، دانىيال خوجا، بۇرھانىددىن خوجا، ۋەلىخان... غىچە بولغان ئىشان - خوجىلار «ئەۋلىيا»، «پەيغەمبەر ئەۋلادى» - «سەئىد»، «غەۋسۇلئەزەم»، «خوجا»، «بوزرۇكۋار»، «پىرۇ - كامىل»... ئاتاقلىرى بىلەن ئىشانلىق خۇراپىي ئەقىدىلىرىنى شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىپ كەڭ تاراتتى. ئۇيغۇرلارنى خۇراپات پاتقىقىغا تىقتى. ئۇلار ئۇيغۇر خەلقىگە روھىي بۇلغىنىش، روھىي ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى تاغدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەجدادلىرىدىن قالغان قىممەتلىك تارىخىي - مەدەنىي مىراسلىرىنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلدى («قۇرئان» دىن باشقا كىتابلىكى بولسا كۆيدۈردى).

كېيىن، مەنچىڭ ئەمەلدارلىرى خەلقنى روھىي زەنجىر بىلەن باغلايدىغان بۇ «يۇمشاق كالتەك» نى ۋاڭ - گۇڭلار قولغا تۇتقۇزۇپ قويدى. مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىغا «ياتلارنى ئۆز قولى بىلەن باشقۇرۇش» ئۈچۈن بۇ «كالتەك» تازا ياقىتى. بۇ ئىش ۋاڭ - گۇڭلارغا تېخىمۇ خۇش ياقىتى، ئۇلار ئىشان - سوپىلىقنى ئىلگىرىكىدىنمۇ ئاشۇرۇۋەتتى. بىز بۇ ئاچچىق ساۋاقلارنى ۋە ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى ئەسلەپ، خەلقنى ئاشۇنداق ھەم روھىي، ھەم جىسمانىي ياقىتىن پاتقاقتا تىقىدىغان تەسەۋۋۇپچىلىق - ئىشانلىققا قەتئىي يول قويماسلىقىمىز لازىم. شۇنىڭ بىلەن، ئاشۇنداق خۇراپىي قىلمىشلار («پەرز»، «سۈننەت» لەردىمۇ يوق) بىلەن گىمىشلەرنى ئالداپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشقا ئۇرۇنىدىغان، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى بۇزىدىغان، پارتىيىگە، سوتسىيالىزمغا قارشى تەتۈر ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەرگە قەتئىي قارشى تۇرۇشىمىز كېرەك؛ مىللىي كادىرلار، بولۇپمۇ كوممۇنىست كادىرلار ماركسىزىملىق مەيداندا چىڭ تۇرۇپ، قەتئىي كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك. پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە سىياسىي تەتۈر چوڭقۇر، ئەتراپلىق تەشۋىق قىلىپ، ئاممىنى تەربىيەلەش، ئەكسىيەتچى - خۇراپاتچىلارغا قارشى ئالدىنقى سەپتە تۇرۇپ كۈرەش قىلىشىمىز لازىم.

ئاخىرىدا، يولداش نىزامىددىن ھۈسەيىننىڭ ماقالىلىرى يېزىلىپ بولغاندىن كېيىن توپلاپ بىر كىتاب قىلىپ چىقىرىشنى ئۈمىد قىلىمەن.

سالام بىلەن: سەيپىدىن ئەزىزى
1990 - يىلى 1 - ئىيۇل، بېيجىڭ

يولداش نىزامىددىن ھۈسەيىننىڭ ژۇرنىللىقلارنىڭ 1990 - يىللىق 1، 2 - سانى (قوشما سان) غا بېسىلغان «كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئۆزگىرىشى» ماقالىسىنىڭ «ئالدام كەشپىياتچىلىرى» دېگەن تېمىلىق قىسمىنى ئوقۇدۇم. ئوقۇغاندىمۇ، ھەم قىزىقىش، ھەم ئېچىنىش، ھەم خۇرسەنلىك ھېسسىياتى ئىچىدە ئوقۇپ چىقتىم.

يولداش نىزامىددىننىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ «تارىختىن سۆز» سەھىپىسىدە «يولسىز ئەقىدە»، «جاھالەت پىرىلىرى شىنجاڭدا» دېگەن ماقالىدىكى ماقالىلىرى ئۈزۈلمەي چىقىشقا باشلىغاندىن تارتىپ بەك قىزىقىپ ئوقۇپ كەلدىم.

ھەممىسى ياخشى. ژۇرنىللىقلارنىڭ 1989 - يىللىق 2، 3 - سانى (قوشما سان) غا بېسىلغان «قاباھەت ئەقىدە - يەنە بىر قېتىم ئافاق خوجا توغرىسىدا» دېگەن ماقالىدە ئافاق خوجىنى پاش قىلغان. بۇداق ماقالىدە قۇمۇل، ئىلى رايونىدىكى «سەئىد» لەر، ئىشان - سوپىلارنىڭ ئۇيغۇرلارغا كەلتۈرگەن بالايى - ئاپەتلىرى توغرا مەيداندا تۇرۇپ ئەمەلىي پاكىتلار بىلەن پاش قىلىنغان.

مەن يولداش نىزامىددىننىڭ سوپىزىمىنىڭ شىنجاڭدىكى زەھەرلىرىنى تازىلاش ئۈچۈن قىلىۋاتقان بۈكۈرىشىنى قوللايمەن ھەمدە سالىمىنى يەتكۈزۈپ قويۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

يولداش نىزامىددىننىڭ ماقالىلىرى ھەم تارىخىي، ھەم رېئال ئەھمىيەتلىك، چوڭقۇر تەربىيىۋى رولى بار مۇھىم ماقالىلەر.

ئۇ، ئىلگىرىدىكى ماقالىلىرىدە ئىشان - سوپىلىقنىڭ ئۇيغۇرلارغا كەلتۈرگەن بالايى - ئاپەتلىرىنى پاش قىلىپ، ئافاق خوجىنى نۇقتىلىق تۈتۈپ، نۇرغۇنلىغان ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق ئۇنىڭ نىقابىنى ئېچىپ تاشلاپ خەلقى ئالەمگە كۆرسىتىپ بەردى. بولۇپمۇ يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئىشان - سوپىلىق خۇراپاتىنىڭ بارغانچە كۈچىيىشى، بەزى كىشىلەرنىڭ بۇ مەسىلىگە بولغان قارىشى ۋە پوزىتسىيىسىنىڭ مۇجەللىكى ئۆسۈپ قالغان ۋاقىتتا يولداش نىزامىددىن ھۈسەيىننىڭ بۇ ماقالىلىرىنىڭ ئەھمىيىتى بەك مۇھىم.

16، 17 - ئەسىرلەردە ئوتتۇرا ئاسىيادا ئەۋج ئالغان تەسەۋۋۇپچىلىق - ئىشانلىق خۇراپىي ئېقىمى شىنجاڭغا

ئوقۇر مەنلەر ساداسى

ئاپتور: مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى. بۇ خەتنى ئۇ مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقىنى ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە تەھرىراتىمىزغا يازغانىدى. (M1)

« سادا »

ھاسىلاتى

مامبەت تۇردۇ

ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان نەسر ئىجادىيىتى بىلەن ئىزچىل تۈردە شۇغۇللىنىپ كەلگەن ئەخمەت ئىمىن ئاكىمىز ئۈچۈن ئېيتقاندا، «سادا» نىڭ يارىلىشى تەبىئىي ھاسىلات. ئىجادىيەتتىكى ئىزچىللىق - پىكىرنىڭ، بەدىئىي تەپەككۈرنىڭ ۋە مۇددىئانىڭ يۈكسەكلىكىگە ھەيدەكچى بولىدىكەن. مەن ئەخمەت ئىمىن ئىجادىيىتىدىكى ئاشۇ ئىزچىللىققا ئۇزاقتىن بۇيان دىققەت قىلىپ كەلدىم. بۇ ئىزچىللىق ئاخىرىدا بىر پۈتۈن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا نەسرچىلىكنىڭ «ئۇنتۇلۇپ» قالماسلىقىغا سەۋەبچى بولغان مۇھىم ئامىل، دەپ قارايمەن. چۈنكى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئەدەبىياتىدا ھەر بىر دەۋردە چوڭ - چوڭ «ئاممىۋى ئۇنتۇلۇش» ھادىسىسى يۈز بېرىپ، تۇرۇۋاتىدۇ. ئەنگلىيىلىك ئالىم پىكولومىن ئېيتقاندا: «پەنلەر ئۆز ئارا مۇھەببەتلىشىپ كەتتى». نەسرچىلىككە ئۆزىنىڭ لىرىكىسىنى، ئاھ - پاهلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، جانانلار باغچىسىدا تۆكۈلگەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، باققال بازىرىغا بېرىپ ئىجتىمائىي، سىياسىي، تارىخىي مەسىلىلەر توغرىسىدا باش قاتۇرۇپ ئولتۇرغان ئەدەبىي ژانىرلار بىلەن ئۇچراشتى. نەسر - تاگورنىڭ قاپىسىدىن ھالقىدى. بۈگۈنكى بەدىئىي ئىزدىنىش ئەدەبىي ژانىرلارنىڭ رامكىسىنى بۇزۇۋەتتى. نەسرچىلىككە شېئىر كاتېگورىيىسىدىن ھالقىپ، ئۆز ئالدىغا بىر تۈرنى شەكىللەندۈردى. بۇ تۈر ژانىرلار ئارىسىدىكى مۇھەببەتنىڭ مەھسۇلى بولدى. مۇشۇ كۈنلەردە خەنزۇ ئەدەبىياتىدا چاپ - چاپ بازارغا چۈشكىنى رومان بىلەن نەسرچىلىك بولسا، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز ئەدەبىياتلىرىدا ئوپېرا، دراما، كىنو سىنارىيىسى «ئاممىۋى ئۇنتۇلۇش» نىڭ كاساپىتىگە ئۇچرىدى. بۇنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى - شۇ ژانىر بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىۋاتقان «ژانىر ئىگىلىرى» نىڭ يوق ھېسابىدا بولۇۋاتقانلىقىدا. شۇڭا، بۈگۈنكى سۆھبەتتە ئەخمەت ئىمىننىڭ نەسر ئىجادىيىتىدە كۆرسەتكەن پىداكارلىقلىرى توغرىسىدا مەخسۇس توختىلىشنىڭ ئەھمىيىتى زور دەپ قارايمەن.

مۇھەررىردىن: يازغۇچى ئەخمەت ئىمىننىڭ «سادا» ناملىق نەسىرى «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ 1995 - يىللىق 3 - ساندا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، تەبىئەتتىكى، مەنىۋىيەتتىكى بۇلغىنىشقا قارشى بۇ نادىر ئەسەرنىڭ تەسىرى بالاغىتىنى تېخىمۇ كېڭەيتىش مەقسىتىدە ئاپتورنىڭ قىسمەن تولۇقلاپ تۈزىتىشى بىلەن ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ يىللىق 3 - ساندا تەھرىر ئىلاۋىسى قوشۇپ قايتا ئېلان قىلغاندۇق. ئۈرۈمچى شەھەرلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتى ۋە «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى بۇ يىل 7 - ئاينىڭ 19 - ، 20 - كۈنلىرى ئۈرۈمچى ناھىيىسىنىڭ سارچوققا يېزىسىدا بۇ نەسر ھەققىدە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شائىر، ئەدەبىي تەرجىمان ئىمىن ئەخمەدى، ئۈرۈمچى شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى رىشات ئىنايتۇللا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى، «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى، شائىر ئابلىمىت سادىق، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئاتاقلىق يازغۇچى زور دۈن سابىر قاتارلىق رەھبىرىي يولداشلار ۋە بىر تۈركۈم يازغۇچى، شائىر، مۇھەررىرلەر قاتناشتى. ئۇلار ئۆز سۆزلىرىدە «سادا» ناملىق نەسىرنىڭ يۈكسەك بەدىئىي مۇۋەپپەقىيىتى ۋە زور ئىجتىمائىي ئۈنۈمىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، بۇ ئەسەرگە يۇقىرى باھا بەردى.

بىزمۇ «سادا» ھەققىدىكى مۇھاكىمىدىن ئوقۇرمەنلىرىمىزنى بەھىرلەندۈرۈش مەقسىتىدە، يىغىندا ئوقۇلغان ماقالىلەردىن شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات تەتقىقات ئىنىستىتۇتىنىڭ گاندېدات تەتقىقاتچىسى، ئۇيغۇر خەلقىگە تونۇلغان ياش قىرغىز ئوبزورچى مامبەت تۇردۇننىڭ «سادا ھاسىلاتى» ناملىق مۇلاھىزىسىنى ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلدۇق.

تۆۋەندە مەن «سادا» ناملىق نەسر توغرىسىدا يۈزەكى نەسر ئاتلىرىنى قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتمەكچىمەن:

شىنجاڭدا نەسر ئىجادىيىتىنى «جەلپكار نۇقتا» غا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يەنىلا نۇرغۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ. مانا بۈگۈن «سادا» ئارقىلىق بۇ مەسىلىگە مۇراجىئەت قىلماقتىمىز.

«سادا» ناملىق بۇ نەسر دىن ئەڭ ئالدى بىلەن بىز مۇنداق ئىككى يۈزلىنىشنى بايقايمىز: بىرى، نەسرچىلىك كۆلەم ۋە لىرىكىنىڭ تەسىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئىجتىمائىي تېمىلارنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە بۇرۇلدى. يەنە بىرى، ئۇيغۇر نەسرچىلىكىدە تۇنجى قېتىم ئېكولوگىيە مەسىلىسى تېمى قىلىندى.

نەسر دە ئېكولوگىيە كىرىزىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ۋە ئۇنى ئىككى ژورنالدا ئېلان قىلىش ھەم شۇ توغرىلىق مەخسۇس سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇشنىڭ ئۆزى مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئېكولوگىيە كىرىزىسى، مېنىڭچە، دۇنيا بويىچە شىنجاڭدا ئەڭ ئېغىر تەبىئەت ئېكولوگىيىسىنى قوغداش، ئانا يەرنى ئاسراش ئېڭىمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا دۇنيا بويىچە شىنجاڭدا ئەڭ تۆۋەن «سادا» ناملىق نەسر دىن بىز ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل، دەيدەبىلىك مەدەنىيەت بىلەن ئۇزۇندىن ئۇزۇن قوشاقلارغا قېتىپ، «گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق جەننەت»، «ساپ ھاۋاسى تەنگە داۋا گۈزەل شەھەر»، «گۈل - چېچەكلىك بوستان دىيارىم»، «مەرىپەت ئوچىقى» دەپ زورۇقۇپ كۆيەپ كەلگەن شەھەر ھەققىدىكى يالغان، سۈنئىي، ساختا مەدەنىيەتنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان ھەقىقىي ئەھۋالىنى - ئەڭ ئېغىر ئىجتىمائىي پاجىئەنى كۆرىمىز.

بىز تەرەققىياتقا مەستخۇش بولۇپ، ھوشىمىزنى يوقاتقان مۇشۇ يىللاردا ئىنسان تەبىئىتى، روھى ۋە تېنىنى چىرىتىپ كېتىۋاتقان تەبىئەتتىكى بۇلغىنىش توغرىسىدا ئويلىنىپ قويمىدۇق. تېخى ئەمدىلا ئەقىلىمىزگە كېلىپ تەرەققىياتنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان شەھەر ۋە شەھەر ھاياتى ھەققىدە مانا بۇ قېتىم ئۆز تىلىمىز، ئۆز ئاۋازىمىز بىلەن سۆزلەۋاتىمىز. بۇرۇن بولسا، ئانا تەبىئەت ۋە ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى دىئالېكتىكىلىق مۇناسىۋەتلەر توغرىسىدىكى بايانلار ۋە قاراشلارنى چەت ئەل ئەدەبىياتى ئارقىلىق ئوقۇپ، ئۇنى «غايىۋىلاشقان دۇنياغا قاراش»، «قورسقى توق چەت ئەللىكلەرنىڭ رومانىكىسى» دەپ قوياتتۇق. ئەمەلىيەتتە ئېكولوگىيە تېمىسى ئەڭ كۈنكەرت، ئەڭ رېئال تېمى بولۇپ، بۇ تېمى يامغۇرى كۆپ، ھاۋاسى مۆتىدىل ياۋروپالىقلار ئۈچۈن ئەمەس، يەرلىرى كۈندىن - كۈنگە چۆللەشىپ، ئاقىرىلىشىپ، بوستانلىقلىرى ئازىيىپ، سۇلىرى قۇرۇپ كېتىۋاتقان ئوتتۇرا ئاسىيا ئۈچۈن، شىنجاڭ ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم ئىدى. بۇنى بىز ھازىرمۇ تولۇق چۈشىنىپ يەتمىدۇق. بىزنىڭ تراگېدىيىمىزمۇ دەل مۇشۇ يەردە. «سادا» ناملىق نەسر دە ئېكولوگىيىلىك ئاپەت توغرىسىدا دەسلەپكى سىگنال چېلىنىپ، ھالاكەت پاتىقىغا پېتىپ كېتىۋاتقان ۋە بەلكى بۇ پاتىققا دۇنيادىكى ھەرقانداق شەھەر ۋە شەھەرلىكلەردىنمۇ بەتتەر پېتىپ كېتىۋاتقان ھالىتىمىز قىلچە يوشۇرۇلمىدى، ھەقىقەتكە سادىق بولغان ھالدا چىنلىق بىلەن ئاشكارىلاندى. لېكىن ئۆزلىرى

ياشاۋاتقان ئاشۇ شەھەرنى، ئاشۇ شەھەرگە قوشۇپ ئۆزلىرىنىمۇ دەپسەندە قىلىپ خورلاۋاتقانلار توغرىسىدا تېخى بىزدىن بىرەر ھەققانىي سادا چىقىمىدى. مەن بۇ يەردە ئىجتىمائىي ئېكولوگىيە - ئادەم ئېكولوگىيىسى توغرىسىدا سۆزلىمەكچى. «سادا» ناملىق نەسر دە تىلغا ئېلىنمىغان (بەلكىم ئاپتور ئىككىنچى «سادا» سىدا بىز كۈتكەن بۇ گەپلەرنى ئېيتىشىغا ئىمانىم كاسىل) ئىنسان ئېكولوگىيىسى - مەسىلىنىڭ ئاچقۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مېنىڭچە، گۇناھ شەھەردە ئەمەس، شەھەرنى بەختىمىز قىلىپ بۈگۈنكى كۈنگە قويغان، بىچارە ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ جەۋرى - جاپا تارتقۇزۇۋاتقانلار يەنىلا ئادەملەرنىڭ ئۆزى. چۈنكى شەھەرگە ھېچكىم كۆيۈنمەيدۇ، ئۆز ئۆيۈم دەپ ھېسابلىمايدۇ. ئۇلار شۇ شەھەردە ياشايدۇ، خىزمەت قىلىدۇ، ئۇرىدۇ، چاقىدۇ، كېسىدۇ، تۈكۈرىدۇ، بۇزىدۇ، چاچىدۇ، ئالىدۇ، لېكىن ھېچكىم شەھەرگە قىلچە ئىچ ئاغرىتمايدۇ، ئايىمايدۇ. «قىلمىشىغا لايىق جازاسىنى تارتىش» دېگەندەك، شەھەرمۇ ئادەملەرنىڭ قىلغىنىغا يارىشا ئاشۇرۇپ جازالىماقتا. ئادەملەر ھەرقېتىملىق ئەخمەقلىقنىڭ جازاسىنى ئون ھەسسىلەپ تارتماقتا. ئىككى يوق شەھەر ۋە ئۆز شەھەرگە كۆيۈنمىگەن ئادەملەرلا بىر - بىرىنى مانا شۇنداق ئېزىدۇ. شەھەرلەرنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى بىلەن كونا تۇرمۇش ئۇسۇللىرى ئوتتۇرىسىدا ئەڭ كەسكىن توقۇنۇش يۈز بەردى. نادانلىرى جىق شەھەر ئازاب پاتىقىغا پېتىپ قالدى. كىچىككىنە بىر مىسال ئالايلىق، مىنىبۇس بېكەتكە كېلىپ توختىشى بىلەن بوۋاي - مومايلار، ئۇششاق بالىلار، چىرايلىق قىزلار، يىگىتلەر ۋە سەھرايىلار بولۇپ ئون نەچچە ئادەم ماشىنىغا ئېتىلىدۇ. ئالدىدا چىقىپ ئورۇندۇق ئىگىلەشكە كۈچى يەتكەن كۈچتۈڭگۈر، چاققان، ئەقىللىك، تەلەپلىك، نوچى ئەركەكلەر گىدىيىشىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن ئالدى بىلەن تاماكىلىرىنى چىقىرىپ، بەزىلىرى ئاچچىق موخوركىلىرىنى ئۇرۇشۇپ، ئورۇندۇققا ئىگە بولغان غەلبە شادلىقىنى تەبىرىكلەپ، ياشانغان ئادەملەر بارمۇ، ئاغرىق - سىلاقلار بارمۇ، ئېغىر ئايىغلار بارمۇ دېمەستىن، تاماكىلىرىنى خۇددى ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى شورىغاندەك شوراشقا باشلايدۇ. شالاقشىتىپ يەرگە تۈكۈرىدۇ. مىنىبۇس دەرھاللا ئىس - تۈتەك بىلەن تولغان سېسىقچىلىق ئىچىدە قالىدۇ. مانا مۇشۇنىڭ ئۆزىلا بىزنىڭ قانچىلىك مەدەنىيەتسىز، ئىنسانىي ھېس - تۇيغۇدىن مەھرۇم ئادىمىي ھاياۋانلىقىمىزنى ئىسپاتلايدۇ. ئۇنداق ئادەملەردىن (مەيلى ئۇ لاتاپەتلىك، ئېسىلزا دە بولۇپ كەتسۇن!) خاھى تەبىئەتكە، خاھى ئىنسانغا، خاھى ئۆزىگە ۋە ھەتتاكى ئۆز ئانىسىغىمۇ ياخشىلىق كەلمەيدۇ. ئەپسۇسكى، بىزنىڭ شەھەرلىرىمىزدە ئۇنداق ئادەملەر كۆرمىگىلاپ تېپىلىدۇ!

خۇلاسە كالا، ئەخمەت ئىمىننىڭ «سادا» سىدەك مەزمۇندىكى رومان، كىنو، تېلېۋىزىيە تىياتىرى، ئوپېرا - درامىلارنى دادىل ئىجاد قىلىش، بۇنداق ئاتوم بومبىلىرىنى روھىيەت زېمىنىمىزگە قورقماي تاشلاش كېرەك. (قىزغىن ئالغىشلار). (M1)

ئەينەكتىكى

ئەكسىگىزگە

ئوبدان بىر

قاراڭ

- «ئەينەك» سەھىپىسىدىكى ماقالىلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن

غاپپار تەۋەككۈل

جەھەتتىكى ئىقتىدارى ھەممىنى جەلپ قىلىۋاتىدۇ. لېكىن نەگىلا بارمىسۇن، ئۇزۇن ئۆتمەيلا سېسىپ كۆتىگە تېپىك يەۋاتىدۇ. ئىقتىدار ۋە قېقىندىلىقنىڭ مۇنداق ئوخشاشلىقىدا قانداقتۇر بىر باغلىنىش بارمۇ - قانداق؟ بۇ خىل سېلىشتۇرما كىشىنى ئويغا سالماي قالمىدۇ. خۇداغا شۈكرى، بىزدىن قاغىۋېتىدىغان بىرەر پەيغەمبەر چىقمىغانلىقى ئۈچۈنمىكىن، ھازىرچە «مېڭىپلا» يۈرىدىغان ئاقىۋەتكە قالمىدۇق (ئەمما تارىختا پەيغەمبەرگە بەرگۈسىز قانچىلىغان بۈيۈك ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىمىزنى ئۇنتۇپ قالمايلى). ئەگەر ناچار تەبىئىتىمىز ئوڭلانمىسا بۇ كۈنلەرمۇ بىزگە يىراق ئەمەس.

خەير، تولا ۋايسىغاننىڭ پايدىسى يوق. ھەسرەت چېكىش بىلەنلا مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ، ئەمەلىي ئىش ھەممىدىن مۇھىم. ئۆزىمىزنى تونۇش، شۇ ئاساستا زامانغا لايىق يېڭىچە ئادەم بولۇش توغرىسىدىكى ھەرىكەتلەر بىزدىمۇ يوقمۇ ئەمەس، بۇ ھەقتىكى ھەققانىي سادالارمۇ ياڭراپ تۇرۇۋاتىدۇ. لېكىن ئۇ سادالارنى جاھىل ئادەت كۈچلىرىنىڭ قارا بورىنى يۇتۇپ كېتىۋاتىدۇ. مەن بۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقاندا ياش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەرنىڭ «يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام» دېگەن ئەدەبىي خاتىرىسىدىكى، سەئۇدى ئەرەبىستانلىق بوۋاينىڭ سۆزلىرى ئېسىمگە كېلىپ قالدى (پۈتكۈل ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى لەرزىگە سالغان بۇ مەشھۇر ئەدەبىي خاتىرە ژۇرنىلىمىزنىڭ 1994 - يىللىق 1 - ، 2 - سانى (قوشما سان) دا ئېلان قىلىنغانىدى -

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئەيسا پەيغەمبەر كىرىستقا مىخلاش ئۈچۈن ئېلىپ كېتىلىۋاتقاندا، ھېرىپ كېتىپ بىر يەھۇدىي موزدۇزنىڭ لەمپىسى ئاستىدا ھاردۇق ئالماقچى بوپتۇ. لېكىن ئۇ موزدۇز ئۆز سودىسىنىڭ دەخلىگە ئۇچرىشىدىن ئەنسىرەپ، پەيغەمبەرنىڭ ھاردۇق ئېلىۋېلىشىغا ئۇنىماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەيسا پەيغەمبەر ئۇنى: «تاكى قىيامەت كۈنىگىچە مېڭىپلا يۈرگەيسەن» دەپ قاغىۋېتىپتۇ. شۇڭا بۇ يەھۇدىي موزدۇز تا ھازىرغىچە بىكار تۇرماي مېڭىپلا يۈرەرمىش. . . .

بۇ بەلكىم يەھۇدىيلارنىڭ تارىختىكى قىسمىتىگە ئاساسەن پەيدا بولغان رىۋايەت بولسا كېرەك. يەھۇدىيلار دۇنيادا ئەڭ ئەقىللىك، سودا - تىجارەتتە تەڭداشسىز، پۇل تېپىشقا بەك يامان مىللەت، دەپ قارىلىدىكەن. ئەيسا پەيغەمبەر، ماركس، ئېينىشتېين. . . ۋاھ، قارىساق ئەڭ مەشھۇر ئادەملەرنىڭ تولىسى يەھۇدىي. لېكىن شۇندىمۇ يەھۇدىيلار دۇنيانىڭ ھەر قانداق جايىدا چەتكە قېقىلىپ، «مېڭىپلا» يۈرىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ ئۆز ئىچىدىن چىققان پەيغەمبەرنى «بىردەم ئارام ئېلىۋېلىشقا ئورۇن بەرمەي» كىرىستقا مىخلاپ ئۆلتۈرۈپ، خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغانلىقىدىنمۇ؟ يا ئۇلارنىڭ بەك ئەقىللىك بولۇپ كەتكەنلىكىدىنمۇ؟ (چۈنكى ئادەملەرنىڭ تەبىئىتىدىن ئالغاندا، ئەقىللىك ئادەملەر ھەمىشە چەتكە قېقىلىدۇ ئەمەسمۇ) بۇنىسى نامەلۇم. لېكىن ئۇلار تا ھازىرغىچە «مېڭىپلا يۈرۈپ» تارىختا ئۆتكۈزگەن گۇناھىنىڭ جازاسىنى تارتىۋاتىدۇ.

ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ سودا - تىجارەت

ئىزدىنىش باشلاندى. (بۇ، روھىيەتتىكى ئۆز - ئۆزىمىز ئۈستىدىن ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق ئۇلۇغ كىنىقلاپ، ئەلۋەتتە - مۇھەررىردىن) .
 ۋەجۇدىمىزنى چىرماپ بىزنى ئالغا باستۇرمايۋاتقان ئىللەتلەرىمىزدىن بىزار بولغان ياش دوستلىرىمىزدىن بىرسى شۇ كۈنلەردە: «خۇدا بىزنى قايتىدىن ياراتقان بولسا...» دېدى ئاچچىق قىلىپ. ئەپسۇس، خۇدا بىزنى قايتا ياراتمايدۇ، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز قايتا يارتىمىز. بىز تېخى ئەمدىلەتتىن ئۆزىمىزنى «قايتا يارتىش» ئۈچۈن ئۆز - ئۆزىمىزنى تونۇشنىڭ دەسلەپكى قەدىمىنى ئېلىۋاتىمىز. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىغا ھەمدە مۇشۇ ژۇرنالدا ئۆز ئىللەتلەرىمىزنى ئۆزىمىزگە كۆرسىتىپ بېرىۋاتقان نىزامىدىن ھۈسەيىن، ئەختەم ئۆمەر... قاتارلىق ئېتىقادلىق، ئىمانىي ئەركەك قەلەم ساھىبلىرىغا چەكسىز تەشەككۈر ئېيتماي تۇرالامدۇق!

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ۋە باشقا گېزىت - ژۇرناللاردا مەنئىيىتىمىزدىكى سەلبىيەتلىكلەر مىللەتنىڭ گەلگۈسى تەقدىرى يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ ئىلمىي روھ ۋە يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن كۆرسىتىلىشكە باشلىغاندا، غۇرۇرلۇق ئادەملىرىمىزنىڭ ئاپىرىن ئوقۇشىغا ئېرىشتى. لېكىن: «بۇغۇ شۇنداق، نېمە ئامال؟» دېگەنلەرنىمۇ خېلى كۆردۈم. مانا بۇ بىزدىكى تىپىك پىسخىكا، فېئودال ئادەت كۈچى ئېقىمىدىن ئۆزىمىزنى تارتىپ ئالمايۋاتقانلىقىمىزنىڭ ئىپادىسى. توغرا، بىز خەلقىمىزگە: «ھازىرقى زامانغا نىسبەتەن سەلبىيەتلىشىپ تۇرغان ناچار ئادەتلەرىمىزنى ئۆزگەرتەيلى، يېڭى دۇنياغا يۈزلىنەيلى» دەپ ئېزىپ - ئىچۈرۈپ چۈشەندۈرسەك، قايىل بولغاندەك بولىدۇ - يۇ، يەنە «ئۆگەنگەن خۇي ئۈجمە پىششىقىغىچە» دېگەندەك ئۆزى بىلگەننى قىلمۇپىرىدۇ. شۇڭا بىز بۈگۈنكى زامانئۇيلاشتۇرۇش دەۋرىدە فېئودالىزم - نىڭ جاھىلىيەت ئىچىدا توختاپ قالغان روھىيەت ئېقىمىنى تەرەققىياتقا بۇرپىيالايدىغان، زامانىۋى ئاڭ بىلەن 21 - ئەسىرگە باشلاپ ماڭالايدىغان مۇتەپەككۈر پىداكارلارغا موھتاجمىز.

بەس، بىز ھەممە ئادەمنى: «نىمىشقا يېڭى مەدەنىيەت ياراتمايسەن؟» دەپ قامچىلاشقا ھەقىقىي يوق، پەقەت: «يېڭى مەدەنىيەت سەركەردىلىرىگە يول بېرىڭلار، ئۇلارنى قوللاڭلار» دېيىشكىلا مەجبۇرىمىز. شۇڭا، يېڭىلىق - تەرەققىيات بىلەن قارشىلاشقۇچىلارغا شۇنداق جاكار قىلغۇم بار: يا ئۆزۈڭلار بىر ئىشنى قاملاشتۇرۇپ قىلالمايسىلەر، خەق قىلسا يول بەرمەيسىلەر، دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئۆتە ئوساللىق بارمۇ؟! ئەمدى يولدا توغرى يېتىۋالغانلار ئۆزۈڭلارنى بىلىپ، يېڭى كۈچلەرگە يول بېرىڭلار، بولمىسا كاللاڭلارغا ھەقىقەت توقمىقى تېگىدىغان كۈنلەرمۇ يىراق ئەمەس!

مۇھەررىردىن). ئەلۋەتتە، كالىنىڭ ئەھۋالى بۇ ھالدا تۇرسا، تولا قاقشاۋەرگەننىڭ پايدىسى يوق. كالىغا سەۋەب قىلىش، يەنە ماڭمىسا، يوغان قامچا بىلەن ئۇرۇش لازىم. روھىمىزغا چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەتكەن قالاق ئادەتنى تۈگىتىش تولىمۇ مۇشكۈل ئىش. ئۇ بىزدىن بۈيۈك مۇتەپەككۈر ئەدەب لۇشۇندەك پىئىنە - بوھتان، تىل - ھاقارەت، قارىغۇ تۆھمەتتىن قورقمايدىغان چىدام، مەتانەت بىلەن ئۇزاق مەزگىللىك روھىيەت كۈرىشى ئېلىپ بېرىشىمىزنى تەقەززا قىلىدۇ. ئەگەر مىللىتىمىز سېپىنى ئىزدەپ كۆرسەك مۇشۇ يولدا قۇربان بەرگۈچى مۇتەپەككۈر روھىيەت پالۋانلىرىدىن قانچىسى چىقار؟

شەخسىيەتچىلىك، ماددىي مەشەت قۇلچىلىقى جەمئىيىتىمىزگە بەئەينى ئەيدىز ۋىرۈسىدەك يامراپ، ئادەملىرىمىز ئەتىدىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكىنى ئەلا بىلىپ، بەئەينى ئېچىرقاپ كەتكەن ئېشەك يەمگە ئۆزىنى ئۇرغاندەك ئار - نومۇس، ۋىجدان، ئىمان - ئېتىقاد، ئىنسانىي مۇھەببەت دېگەنلەرنى قايرىپ قويۇپ، ۋاستە تاللىماي نەپكە، پايدىغا دۈم چۈشۈۋاتقان؛ خۇددى ئارتىس سەھنىگە چىقىش ئالدىدا ھەممىنى ئۇنتۇپ ئۆزىنى پەردازلىغاندەك، ئۆزىگە قۇرۇق سۆلەت پەيدا قىلىشقا بېرىلىپ كېتىۋاتقان؛ يوق سۈپەتلەر بىلەن ئۆزلىرىنى ماختىشىپ، قېرىنداشلار ئارا ئۈستۈن - تۆۋەنلىك تالىشىۋاتقان، ئۆز يولداشلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىغا قەستەن كۆز يۇمۇپ، ئۆز ئىچىدە بىر - بىرىنى ياراتمايۋاتقان؛ قۇرۇق گەپ، غەيۋەت - شىكايەت بىلەن ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئاۋۇندۇرۇپ - خۇش ئېتىشىۋاتقان؛ بىر - بىرىدىن گۇمانلىنىپ، ئۆز ئارا شۈبھىلىنىپ قاراۋاتقان، ھەتتا بىر - بىرىنى مۇناپىقلارچە سېتىۋاتقان مۇشۇنداق بۇزۇق كەيپىياتتىكى چۈشكۈن رېئاللىقىمىزدىن قول ئۈزۈپ، شەخسىيەتسىز ھالدا ئۆزىنى قۇربان قىلىش بەدىلىگە مىللەت ۋەجۇدىنى ئاقارتىشقا ئۆزىنى بېغىشلايدىغان خالىس پىداكارلار بىزدە زادى قانچىلىك؟ بۇنداق روھ بىزدىمۇ يوق ئەمەس، بۇ بەزى ئويغاق كىشىلىرىمىزنىڭ ۋەجۇدىدا ئۆز ئىپادىسىنى كۆرسەتمەيلا ساقلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. ياكى شۇنداقلا مەيدانغا چىقىنمۇ، بولدى، بۇزۇلغان چاكىنا تەبىئەت ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەپ كېتىۋاتقان كۈچلۈك جاھىلىيەت ئېقىمىنىڭ قۇربانى بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

تۈيۈق يولغا كىرىپ قالغان ئادەم خاتالىقنى تونۇپ، ئۇنىڭ سەۋەبلىرىنى ئۆز تەبىئىتىدىن ئىزدىگەن ۋاقتىدىلا ئاندىن توغرا يول تېپىپ ماڭالايدۇ. شۇڭا، بىز مانا بۈگۈنكى كۈنلەرگە كېلىپ ئەمدىلەتتىن ئۆزىمىزنىڭ ئەيىبلىرىنى يۈزە بولسىمۇ ئاز - تولا ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ سەۋەبىنىمۇ ئۆز تەبىئىتىمىزدىن ئىزدەۋاتىمىز. شۇڭلاشقا روھىيىتىمىزدىكى ئىللەتلەرىمىزنى ئىلمىي ۋە ھەقىلىق يوسۇندا ئېچىپ كۆرسىتىش، تەنقىدلەش، تۈزىتىش يوللىرى ئۈستىدە دەسلەپكى

ئاپتور: قەشقەر كۈنئەھەر ناھىيە قوغان يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى (M1)

ئەردىن خىزمەت

ئەلدىن ھۆرمەت

ئىمىن ئەخمىدى

يەتكەندىكى توي مۇراسىمى بولۇپ، بۇ مەرىكىلەرگە شۇ ئائىلىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، ئەل - ئاغىنىلىرى ۋە ئەھلى مەھەللە ئىشتىراك قىلىدۇ. لېكىن بۇ توپلار پەرزەنتلەرنىڭ سەبىي چاغلىرى ياكى بالاغەتكە يەتكەن چاغلىرىدىلا ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئۇمۇ يۇقىرىدىكى بايراملارغا ئوخشاش شاد - خۇراملىق ئىچىدە ئۆتىدۇ. كىشىلەر بۇ سەبىيلەرگە ياكى ياشلارغا بەخت تىلىشىدۇ.

بۇ يىل 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا، تولى ناھىيىسىنىڭ قوڭىر ئويا يايلىقىدا يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان ھەر ئىككى توپقا ئوخشىمايدىغان يەنە بىر توي بولدى. بۇ توي قازاق خەلقىنىڭ پەخرلىك ئوغلى، يازغۇچى، شائىر، دراماتورگ ئۆمەر غازى ئايتان تۇغۇلغانلىقىنىڭ 65 يىللىقى، ئىجادىي پائالىيەتنىڭ 45 يىللىقىنى تەبرىكلەش شەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەندى. مەرىكىگە يۇرت ئاغاسى، ناھىيە ھاكىمى غارنۇللا، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى زاغىپار، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى مۇساتاي قاتارلىقلار، شۇنىڭدەك ئاپتونوم رايوننىڭ ھەر قايسى ئورگانلىرى، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى، تارباغاتاي ۋىلايىتى، قاراماي، كۈيتۈن شەھەرلىرىدىن مۇناسىۋەتلىك خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق زىيالىيلىرى، تولى ناھىيىسىدىكى مىڭلىغان دېھقان - چارۋىچىلار ھازىر بولدى. ياپپىشىل يايلاققا ئاپئاق كىگىز ئۆيلەر تىكىلدى، قىمىزلار تەييارلاندى، تايلا سويۇلدى. توي مۇراسىمىدا ئۆمەر غازى ئايتان ئوغلى ۋە تولى ناھىيىسىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان شائىر، يازغۇچى، ئاخباراتچى قابىز سۇلايمان، غەنى سېرجانلارنىڭ ئىجادىي پائالىيەتى تونۇشتۇرۇلدى. ئۆز نۆۋىتىدە مەنمۇ سۆز ئېلىپ: ئۆمەر غازى ئايتاننىڭ خاس قازاق مىللىتىنىڭلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭمۇ ئەدىبى ئىكەنلىكىنى، ئۇنى ئۇيغۇر، خەنزۇ، شىبە، موڭغۇل قاتارلىق مىللەتلەرنىڭمۇ ئۆز پەرزەنتىمىز دەپ

دۇنيادىكى باشقا دۆلەتلەرگە ئوخشاش، بىزدىمۇ توي - تۆكۈن، بايرام - مەرىكىلەر ئىنتايىن كۆپ. ئۇلار شەكىل ۋە مەزمۇن جەھەتتە دۆلەتلەر ئارا، مىللەتلەر ئارا، يۇرت - مەھەللىلەر ئارا، ھەتتا سىياسىي تۈزۈم تۈپەيلى بىر - بىرىدىن پەرقلىق ھالدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئالايلىق: بىزدىكى قويۇق سىياسىي تۈسكە، خەلقنىڭ ھاياتى، بەخت - سائادىتى، دۆلەتنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان پارتىيە، ئارمىيە، دۆلەت قۇرۇلغان كۈنگە ئاتاپ ئۆتكۈزۈلىدىغان بايراملار ئىنتايىن داغدۇغىلىق، ھەشمەتلىك بولىدۇ. ھەر مىللەت كىشىلىرى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىپ، داڭقا - دۇمباقلارنى چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ، ئۇسۇل ئويناپ، شادلىق تۇيغۇسىغا چۆمۈلىدۇ. ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسكە ئالىدۇ. ئەتە ھەققىدە خىيال سۈرىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ باي، مۇنبەت، قۇدرەتلىك بىر ئەلدە ياشاۋاتقانلىقى بىلەن پەخىرلىنىدۇ. ئۆز قەلبىگە يېڭىدىن - يېڭى ئارزۇ - ئۈمىدلەرنى پۈكىدۇ. لېكىن بۇنداق بايراملار ھەر يىلى بىر قېتىم ياكى بەش - ئون يىلدا بىر قېتىم ئوخشاش يوسۇندا تەكرارلىنىدۇ. كىشىلەردىكى ئىلھام، غەيرەت، جەڭگىۋارلىق بولسا يېڭىلىنىپ بارىدۇ.

ئەلۋەتتە، بۇنىڭدىن باشقا، ئادەمنىڭ ئۆمرىدە پەقەت بىر - ئىككى قېتىملا ئېرىشەلەيدىغان خاس تويىمۇ بار. ئۇ، پەرزەنت دۇنياغا كۆز ئاچقاندىن كېيىن قۇلىقىغا ئەزان چېلاپ قويۇلىدىغان ئات تويى، قىرىق كۈن بولغاندا ئۆتكۈزۈلىدىغان بۆشۈككە سېلىش، ئوغۇل يەتتىگە كىرگەندىكى سۈننەت تويى ۋە قىز - يىگىتلەر بويىغا

ئۆرنەك

تەلمۈرۈپ تۇرغان مىڭلاپ كۆزلەرگە، قۇياش نۇرىدا جىمىرلاپ تۇرغان يايلاقنىڭ بىر چېتىدىكى دەريا سۈيىگە، تۈيۈقسىزلا مەرەشتىن توختاپ، سورۇن تەرەپكە قاراپ بېشىنى كۆتۈرگەن بىر قوزغا ھۈرمەت بىلەن سالام بەردى. ئەجەب يۇرتلار بولدىكەن، ئەجەب مىللەتلەر بولدىكەن، دەپ ئىچىمنى تىڭشاپ قالدىم. بۇ، راستلا ئاجايىپ خاسىيەتلىك، ھېكمەت ۋە باتۇرلۇققا باي، مەرھۇم نىغمەت مىڭجانىدەك كاتتا ئالىم، مەرھۇم قاۋسۇلقان قوزىباي ۋە ئۆمەر غازى ئايتاندىكە ئەدىبلەرنى بېقىپ قاتارغا قوشقان ئېسىل يۇرت ئىدى. بۇ، ئۆزىنىڭ ئەل بولدا نەچچە يۈز، نەچچە مىڭ چاقىرىم يىراق جايلاردا ئىشلەپ يۈرگەن پەرزەنتلىرىنى ئۈتۈپ قالمايدىغان، ئۇلارنىڭ مىللەت ئۈچۈن، ۋەتەن ئۈچۈن ياراتقان كاتتا تۆھپىلىرىنى قەدىرلەپ مۇنار تىكلەيدىغان، ئۇلارغا ئۆز قەلبىدىكى جەننەتتىن ئورۇن بېرىدىغان ئېسىل يۇرت ئىدى. بۇ، بىزدىكى ئادەتلەشكەن ھەسەتخورلۇق، چىدىماسلىق، ئۆز ئىچىدىكى تالانت ئىگىلىرىنى تىرىك ۋاقتىدا قاساپ ئارام بەرمەيدىغان، ئۇلار ئۆلگەندىن كېيىنمۇ گۆرىدە خاتىرجەم ياتقىلى قويمايدىغان، بىرەرسىگە شان - شەرىپى ئۈچۈن ئاتقۇ بۇياقتا تۇرسۇن، قوتۇر ئېشەككىمۇ راۋا كۆرمەيدىغان زەھەرخەندە چاكىنىلىق ئالدىدا، ئالەمشۇمۇل كاتتا پەزىلەت ئىدى.

مۇشۇ تويىدىن كېيىن، ئۆمەر غازى ئايتان ئوغلى ئۈچۈن ئۆزى تۇغۇلغان يېزا، ئۆزى خىزمەت قىلغان ئورۇنلار بولۇپ ئالتە يايلاقتا قارشى ئېلىش، قۇتلۇقلاش، ئۇلۇغلاش توپلىرى ئۆتكۈزۈلدى. توي بولغانلىكى يايلاقتا ئۇنىڭغا دوپپا كىيىدۈرۈلۈپ، تون يېپىلدى، ئارغىماققا مىندۈرۈلدى. «ئۆمەر غازى كاتتا بايلاردىن بولۇپ كەتتى» دېدى بەزىلەر ماڭا چاقچاق قىلىپ. دېمىسىمۇ ئۇ راستىنلا «باي» بولغانىدى، لېكىن ئۇ بەزىلەردەك تەلپ قىلىپ ئاد مىنىپ، سوراپ تون كىيىپ ئەمەس، بەلكى مىللەت ۋە خەلق ئۆزى خالاپ چىن كۆڭلىدىن بىلدۈرگەن ھۈرمەتكە ئەقىدىگە، ئىشەنچكە باي بولدى. بىر ئەدىب ئۈچۈن، بىر مىسرا شېئىر ياكى جۈملىنى بىر تامچە يۈرەك قىنى بىلەن پۈتمىدىغان، ئۆز ئىجادىيىتىنى خەققە تەقدىم قىلىپ ياكى ئوغرىلاش ھېسابىغا ئەمەس، بەلكى ھالال ئەمگىكى، ساپ نىيىتى بەدىلىگە روياپقا چىقىرىدىغان ئىمان - ئېتىقادلىق بىر ئەر ئۈچۈن بۇنىڭدىن ئارتۇق بايلىق بولمايتتى. مەن غاپۇر غولامنىڭ: «تەقدىرنى يارىتۇر ئادەمنىڭ قولى، غايىبىتىن كەلگەن بەخت بىر ئەپسانە» دېگەن مىسراىنى يادىغا ئالدىم. ئۆمەر غازى ئاغىنىنىڭ تەقدىرىنى ئۇنىڭ كىنىدىك قېنى تۈكۈلگەن مۇشۇ ئانا ماكان ياراتتى، شۇنىڭغا مۇناسىپ ئۇ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھاياتىنى مۇشۇ ماكانغا تەقدىم قىلالىدى. تەقدىم قىلغاندىمۇ ئۇنى شاھانە تونلارغا يۆگەپ، تەكەببۇرلۇق لىباسىغا ئوراپ ئەمەس، بەلكى ئۇ ھاياتىنى ئەلنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىپ تۇرۇپ تەقدىم قىلدى. شۇڭا ئۇنىڭ ھاياتى، قەلبى خەلقنىڭ، مىللەتنىڭ ۋۇجۇتىغا سىڭىپ، ئۇلار بىلەن بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتتى...

بۇ مۇبارەك تويىدىن ھاسىلاتىم شۇ بولدىكى، تولى ناھىيىسىدىكى قازاق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تۆھپىكار ئوغلانلىرىدىن سۆيۈنۈش، پەخىرلىنىش، بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈشتەك ئۇلۇغ روھى بىز ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بىر ئېسىل ئۆرنەك، ئەلۋەتتە. (M1)

بىلىدىغانلىقىنى ئىپتىخار بىلەن ئېيتىپ ئۆتتۈم. توي مۇراسىمىدا ياش شائىرلار ئۆمەر غازى ئاقساقالنىڭ ئەل ئىچىگە تاراپ ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن ئادىر شېئىرلىرىنى دىكلاماتسىيە قىلدى. ئاقىنلار ئۇنىڭ شەنىگە ئاتاپ جىرلىدى. پايانسىز دالا يىلقىلارنىڭ كىشىنەشلىرى، ئادەملەرنىڭ قىنقاس - سۈرەنلىرى، دۈمبىرىلارنىڭ يۈرەكنى تىترەتكۈچى مۇڭلۇق كۈيلىرى بىلەن تولدى. يۇرت - يۇرتتىن تويغا قەدەم تەشرىپ قىلغان ھەر مىللەت مېھمانلىرى ئىزگۈ تىلەك، چىن ئىنسانىي نىيەتلىرى بىلەن ئۆمەر غازى ئايتان قاتارلىق يۇرتنىڭ پەخىرلىك ئوغلانلىرىنى مۇبارەكلەپ ئۇلارغا سالامەتلىك، ئۈزۈن ئۆمۈر تىلىدى. تويىنىڭ ئاخىرقى كۈن تەرتىپىدە ناھىيە ھاكىمى غارىفوللا ئۈچ ئارغىماقنى يېتىلەپ كېلىپ ئۆمەر غازى ئايتان قاتارلىق ئۈچ زاتقا كامالىي ئېھتىرام بىلەن سالام بەرگەندىن كېيىن، ئەل - يۇرت نامىدىن ئۇلارنى ئاتقا مىندۈرۈپ، تون ياپتى، دوپپا كىيىدۈردى. ئاق چاچلىق ئاخىلار ئاستا مېڭىپ كېلىپ ئۇلارنىڭ بېشىغا چاقچۇ چاچتى؛ ئانىلىق مېھرى بىلەن ئۇلارنىڭ باش - كۆزىنى سىيلىدى. ئاپئاق ساقاللىق ئاتلار ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ قۇلاقلىرىغا پىچىرلىدى...

بۇ تويىنىڭ ئۆزگىچىلىكى شۇ ئىدىكى، مۇتلەق كۆپ ساندىكى توي ئىشتىراكچىلىرى ئۆمەر غازى ئايتان قاتارلىق ئەدىبلەرنى ئەزەلدىن كۆرمىگەنىدى، لېكىن ئۇلار بۇ ئۈچ زاتنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرگەن، شۇ ئەسەرلىرىدە ئىپادىلەنگەن ئۆلمەس ھاياتىي ھەقىقەتلەردىن بەھىر ئالغانىدى. مۇتلەق كۆپ ساندىكى توي ئىشتىراكچىلىرى ئۆمەر غازى ئايتان قاتارلىق زاتلار بىلەن توغقان ئەمەس ئىدى. لېكىن ئۇلار ئۆمەر غازى ئايتان قاتارلىق بۇ ئۈچ ئەدىبىنىڭ مۇشۇ زىمىن بىلەن، مۇشۇ يايلاق بىلەن، خەلق بىلەن، ۋەتەن بىلەن تومۇرداش، قانداش ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، دېمەك، بۇ تويىنىڭ مەزمۇنى سەبىبلەرنىڭ ياكى بالاغەتكە يەتكەن قىز - يىگىتلەرنىڭ تويىدىن ھالقىپ، پۈتكۈل ئەل - يۇرتنىڭ كاتتا مەرىكىسىگە ئايلانغانىدى.

مەن مۇشۇ مىنۇتلاردا ئۆمەر غازى ئاقساقالنىڭ سورۇن ئەھلىگە تىكىلگەن نۇرلۇق كۆزلىرىدە لىغىلداۋاتقان سۈزۈك ياش تامچىلىرىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ئېھتىمال ئۆز بېشىغا نى - نى قەبىھ مۇشكولاتلار كەلگەندىمۇ ياش تۈكمىگەن بولغىنىدى، بىراق، ئۇ بۈگۈن ئۆز خەلقىنىڭ، ھەر مىللەت مېھمانلىرىنىڭ، پايانسىز يايلاقنىڭ ئۆزىگە قىلىۋاتقان ھۈرمىتى ئالدىدا يىغلاپ تاشلىغانىدى. مەن يەنە مۇشۇ مىنۇتلاردا ئۆمەر غازى ئاقساقالنىڭ يۈگەن تۇتقان قولىنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ئېھتىمال غەزەپ ياكى مۇھەببەت ئىلكىدە قەلىمىنى تەۋرىتىۋاتقان چاغدىمۇ تىترەپ باقمىغان بولغىنىدى، بىراق، ئۇ بۈگۈن ئۆز خەلقىنىڭ، ھەر مىللەت مېھمانلىرىنىڭ، پايانسىز يايلاقنىڭ ئۆزىدىن كۈتۈۋاتقان ئارزۇ - ئۈمىدلىرى ئالدىدا تىترەپ كەتكەنىدى. مەن يەنە ئۇنىڭ ئۆمۈر مەنزىلىرىدىكى بوران - چاپقۇنلار ئىچىدە غايەت زور قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بەرگەن مەزمۇت گەۋدىسىنىڭ سورۇن ئەھلىگە قاراپ ئېگىلگەنلىكىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭ بۇ گەۋدىسى بۇنىڭدىن بۇرۇن ئېلىپتەك تۈز بولغان بولغىنىدى، بىراق، بۈگۈن بۇ مەزمۇت گەۋدە ئۆزىگە ئاپئاق سۈت بەرگەن، سۈيگۈ بەرگەن، ھاياجان بەرگەن يايلاققا ۋە جامائەتكە ئېگىلگەنىدى. راست، ئۇ ئاستا ئېگىلىپ قارلىق تاغ چوققىلىرىغا، غۇرۇر ۋە ئىپتىخار ئىچىدە ئۆزىگە

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى

ئۆزىمىزنى

ئېتىراپ

قىلايلى

ئەختەم ئۆمەر

دادىسىدىن خىجىل بولماستىن ئەينەككە قاراپ ئولتۇرۇپ بىر چىرايلىق يۈزىنى ھەر خىل بوياقلار بىلەن بويىشى، دادا بىلەن تويى ھەققىدە، مۇھەببەت ھەققىدە سۆزلىشىشى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەرلەر ئەخلاقى قانۇنىيىتىگە مۇتلەق خىلاپ كېلىدىغان ئىشلار ئىدى. نېمە ئۈچۈن بۇ قىلىقلار بارغانسېرى ئادەت شەكلىگە ئۆرلەپ، جەمئىيەتلىك شىككە قاراپ يۈزلەندى؟ بۇنىڭدا، بىرى، غەربتىكى يېڭى مەدەنىيەت ئېقىملىرىنىڭ مەيلى ئىلغار بولسۇن، مەيلى قالاق بولسۇن ئۇيغۇرلارنىڭ پۈتكۈل ئەخلاقىغا قارا - قويۇق سىڭىپ كىرىۋاتقانلىقىدىن بولسا، يەنە بىرى، بىزدىكى ئەرلەرنىڭ سالاپىتىدە شۇ قىلىقنى چەكلەش سۈر - ھەيۋىسىنىڭ سۈنۈپ يوقالغانلىقىدىن بولدى.

مەن ھازىر ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ كۆچىدا كېتىۋېتىپ، بىر توپ ئەرلەر قاراپ تۇرسا ئەل كۆزىچە يۈزىنى بوياۋاتقىنىنى پات - پات ئۇچرىتىپ قالمىمەن. بۇنىڭدىن 10 يىل بۇرۇن قىزلار كەچتە ئوسما قويسا، ئەتىگىنى يولدا مېڭىشتىن خىجىل بولۇپ يۈيۈۋېتىپ ماڭاتتى. كۆچىدا يۈزىنى پەردازلاپ ماڭغان چوكاننىڭ كەينىدىن: «خۇمدان دەزى بار» بىر توپ بىكار تەلەپ ياشلار كۈسۈكتەك ئەگىشەتتى. ھازىر ئۇ ئىشلار ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ قالدى. ئانىلاردا قىزلىرىغا بەرگۈدەك مىللىي ئەخلاق ئېڭى بولمىغاندىكىن، قارىغوجا نېمىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىسا شۇنى دوراپ سايىرىغاندەك، قىزلىرىمىز تېلېۋىزوردىن نېمىنى كۆرسە شۇنى

ئەرلىك سالاپىتىنىڭ گۇمران بولۇشى

بىزدە ئەرلەرگە تۈكى (ئەرلىك غۇرۇرى) بار ئادەملەر كۈندىن - كۈنگە ئازلاپ، بىر قارىسا ئەر كىشىدەك، ئەمما قىلىقى غىلتاڭ خوتۇن سۈپەت ناچىنىسلار كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ. ئەرلىك ئەخلاقى زاۋاللىققا يۈز تۈتۈپ، ئەرلەر خاھى جىسمانىي جەھەتتىكى، خاھى ئائىلىدىكى، خاھى ئايالى، بالىلىرى، ئاتا - ئانىسى ئالدىدىكى بۇرچىنى تۈزۈك ئادا قىلالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. شۇ سەۋەبلىك بىز ئەرلەرنىڭ ئانىلار، ئاياللار، بالىلار ئالدىدىكى ئورنىمىز تۆۋەنلەپ، ئەرلىك سۈر - سالاپىتىمىز، تىلدىكى ئۆتكۈر - كەسكىنلىكىمىز يوقاشقا باشلىدى. ئەمدىلىكتە ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ئالدىمىزدا قىلچە تەپ تارتماستىن ئاغزىغا كەلگەن گەپ، خىيالغا كەچكەن ئىشلارنى قىلمۇپىرىشى ئادەتتىكى - نورمال ئىش بولۇپ قالدى. ئەسلىدە بالىلارنىڭ ئاتىسىغا گەپ ياندۇرۇشى، ھاقارەتلىشى ھەتتا مۇشت كۆتۈرۈشى، قىزلارنىڭ دادىسى ئالدىدا يېرىم يالىڭاچ ئايناقلاپ يۈرۈشى، پۇتلىرىنى يىغىپ ئولتۇرماستىن سەت كېرىپ ئولتۇرۇشى،

ئەينەك

دورايدىغان روھىي گادايللىق پاجىئەسى يۈز بەردى. مىللىي تەربىيىلىنىشىمىزنىڭ كۈنساپىنى يىمىرىلىشكە يۈز تۇتۇشى بىلەن، ئۇيغۇر ئانىلار ئوغۇل تەربىيىلىگەندە ئەركىن سۈر - سالاپەتنىڭ قانداق بولۇشى، ئەرنىڭ ئاتا - ئانىسىغا، خوتۇن - بالىلىرىغا، جەمئىيەتكە، ۋەتەنگە، خەلققە نېمە قىلىشى كېرەكلىكى، ئۇنىڭ مەرد، قولى ئوچۇق، پىداكار، قۇربان بېرىش روھىغا باي بولۇشى، قىزلارنىڭ ئۆيىنى پاكىز - رەتلىك تۇتۇپ، بالىنى پاكىز بېقىشى، ئەزەلدىن نازۇك ھەرىكەت، تاتلىق سۆزلۈك كۆيۈمچان ئايال، بالىلارغا مېھرىبان ئانا بولۇشى ھەققىدىكى تەربىيىسى بارغانسېرى سۇسلاشتى. نەتىجە - ئاقسۆڭەكتە ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىدا يېتىلدۈرگەن ئەزەلدىن ئاياللىق مىللىي ئەخلاقى زاۋاللىققا يۈز تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ ئەخلاق خەزىنىسىدىن مەھرۇم بولۇۋاتقان بۇ خەلقىمىز ئەخلاق دىۋانىسى بولۇپ، ھېلى ئۇنىڭدىن، ھېلى بۇنىڭدىن پۈرۈچ تېرىپ قوراق چاپان تىكىپ كىيىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى.

ئۇنداقتا ئەركىن سالاپەتنىڭ سۈنۈشى قەيەردىن باشلاندى؟

تارىختىن بۇيان ئۇيغۇر ئاياللىرى ئۇيغۇر ئەركىنلىكىگە ۋاپادار ياخشى ئاياللىق، ئۆز پەرزەنتلىرىگە كۆيۈمچان ئانىلىق بۇرچىنى ئادا قىلىپ، دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىنسان - ئانا سۈپىتىدە ياشاپ كەلگەندى. بۇ سۈنۈش ئۇيغۇر ئەركىنلىكى ئاياللىرىنى باقالماسلىق ھالىغا چۈشكەندىن تارتىپ باشلاندى. ئۇيغۇر ئەركىن ئاياللىرىمۇ ئۆزى ئىشلەپ ئۆز گېلىنى باقمىسا خوتۇن قىلمايدىغان كۈنگە قالغاندىن كېيىن، تۇمۇچۇقتەك چىرايلىق كەلگەن ئۇيغۇر ئاياللىرى ئامالسىزلىقتىن ئەركىن بىلەن بوسۇغا ئاتلاپ چىقىپ نازۇك قوللارغا ئېغىر كەتمەنلەرنى، ئاق بىلەكلىرىگە پوق تاغىرىنى ئېلىپ، ئېتىز - دالىلاردا ئاياللىق ئەخلاق - نازاكەتلىرىنى ۋەيران قىلدى. چىرايلىق بوستان چاچلار لەپىلدەيدىغان ئەۋرىشىم بەللەر، سۈپەتلىك ساغرىلار، سۆلەتلىك مۇرىلەر پوق تاغىرىنى يۈدۈپ مۇكچىيىپ، دۈمچەك بولۇپ كەتتى. قورساق غېمى بىلەن ئەخلاق ئېگىنى يوقاتقان ئۇيغۇر ئاياللىرى بارا - بارا ئوغۇل - قىزلىرىغا ئۆگىتىدىغان ئەخلاقنىڭ پەرقىنى تۈزۈك ئاجراتماي، ئەزەلدىن ئاياللارنىڭ بۇرچى ئۆز ئارا ئارىلىشىپ كەتتى. بۈگۈنكى كۈندە ئەركىنلىك ئاياللار ئالدىدا تىلى قىسقا بولغاچقا قازان بېشى، بالا بېقىش، كىر - قات يۇيۇش، ئۆي تازىلىقى قاتارلىق ئاياللار قىلىدىغان نۇرغۇنلىغان ئىشلار بارا - بارا ئەركىن ئۆتۈپ قېلىپ، ئاياللار ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلمايدىغان، ھەتتا بەزى

ناجىنىلىشىپ كەتكەن ئەركىن ئاياللىرى باقىدىغان ئىشلار ئادەت شەكلىگە كىرىۋاتىدۇ. جىنسىي پەرقنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئۆزىنىڭ ئەركىنلىكىنى ئۆتۈپ قېلىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس. شۇ ئاي، شۇ يىللاردا ئەركىن ھاراققا بېرىلىش نەتىجىسىدە توپلىشىپ خوتۇن خەقتىن ئاشۇرۇپ غەيۋەت قىلىدىغان؛ گۈرۈھ، مەزھەپ بولۇپ ئۆز ئارا بىر - بىرىنى سېستىمىسىدىن ساقال - سۈمباتلىق ئەركەكلەر تۇرۇقلۇق ئەركىشىدەك تىك قارىشىپ تۇرۇپ بىر - بىرىگە گېپىنى ئوچۇق دېمەي، ئارقىسىدىن پىتتە قىلىدىغان؛ ئۆزى بىلەن ياخشى ئۆتىدىغان ئاغىنىلىرىدىن بىرەرسى ئۆزى چوچىلىغا چىقمايدىغان ئەرزىمەس گەپ بىلەن ئۆزىگە دۈشمەن سايلىۋالغان يەنە بىرسى بىلەن سالاملىشىپ شۇنداقلا پاراڭلىشىپ قالغۇدەك بولسا، ئۆزىگە ئۇ ئىككىسىگە خۇدۇكىسىدىغان، باتناپ ماي تارتىپ تەتۈر قارايدىغان؛ ئۇ ئاغىنىسىنىمۇ ئۆزىگە دۈشمەن سانايدىغان؛ گەپ بولسا ئۆزىنى ئالىيجاناب، ئۆزىدىن باشقىنى ئوسال كۆرسىتىپ سۆزلەيدىغان قىلىق رەسمىي باش كۆتۈرۈپ، ئەركىنلىك قان - قېنىغا سىڭمەكتە. بۇ ئوسال قىلىق ئەسلىدە بېشەم، كوت - كوت، غەيۋەتخور، ساپ - ساپچى خوتۇنلارنىڭ قىلىقى ئىدى. مانا بۇ، ئەركىنلىكنىڭ ئەركىن غۇرۇر، ئەركەك مەجەز، ئەركىن سالاپىتىنىڭ گۇمىران بولۇۋاتقانلىقىنىڭ، ئەركىن تۇرۇپ ئەزەلدىن كۈنلەيدىغان خوتۇن مەجەزلىكى ئۆزگىرىۋاتقانلىقىنىڭ بىر بەلگىسىدۇر.

ئەركىنلىكىمىز ئاياللارنىڭ ئۆمۈر يولدشلىق ھۈرمىتى، ئانىلىق ئۇلۇغلىقىنى چىن مەنىسىدىن چۈشەنگەن، جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي ئورنىغا ھەقىقىي ئېتىبار بەرگەن ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئەركىنلىكىگە خاس قوپاللىقى، بۇزۇش، تۈزۈش، قۇرۇش زوھىغا ئىگە جەڭگىۋار ئەركىن ھېسسىياتىنى تېپىۋالغىنى، ئەزەلدىن ئاياللار ئانىلەر ۋە جەمئىيەت ئالدىدىكى ئۆزىگە مۇناسىپ بۇرچىنى توغرا تونۇپ، ئۆز نۆۋىتىدە ئەزەلدىن ئايال - ئايالدىك بولغىنى تۈزۈك.

ئۆز ئۇلۇغلىرىغا زىيانكەشلىك قىلىش ۋە ھالاكەت تىلەشتىن ھۈزۈرلىنىش

ھەر قانداق يۇرتنىڭ ئۆزلىرى چوڭ بىلىدىغان ئاسمانپەلەك بۈيۈك تېغى، قۇچاق يەتكۈسىز ھەيۋەتلىك قەدىمىي دەرىخى، سۆيۈنىدىغان ئانا دەرياسى ۋە خاسىيەتلىك بۇلاقلىرى بولىدۇ. بۇ يۇرت ئاشۇ ھاياتلىق مەنبەلىرى بىلەن ياشاپ، ئاتىلىپ، خەلقى ئالەم ئالدىدا ئاشۇ مۇبارەك نام - بەلگىلىرى بىلەن تونۇلۇپ، ھازىرقى زامان تىلى

تارقىتىمىز)، قىچىشقا قاققا مەدەك خۇشياققاندا، بىزگە شۇنچىلىك خۇشپىقىپ ھۈزۈلىنىمىزكى خۇددى بىر توپ چىلبۆرىدەك ئۇنىڭ ئۈستىخانىلىرىنى تالىشىپ غاجاپ، يىلىكلىرىنى بەس - بەستە شۈمۈپ كېتىمىز؛ ئۇلۇغلىرىمىزنى سېستىمىۋەتمىگۈچە كۆڭلىمىز ئارام تاپمايدۇ. قېنى دەپ باقايلى، بىز كۆزگە كۆرۈنگەن قايسىبىر ئېسىل ئادىمىمىزنىڭ كەينىدىن يامان گەپ تېپىپ، ئۇنىڭ ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرمىدۇق؟ ھېلى دىلبەر يۈنۈس ئۇنداق قىپتۇ، ئىززەت ئىلياس مۇنداق بوپتۇ، دەپ سۆز - چۆچەك تارقىتىپ، ئۇنىڭ ئەل ئىچىدىكى ئابرويىنى بۇلغاشقا ئۇرۇنسا، ھېلى رابىيە قادىر ئۇنداقكەن، ئۆتكۈر ئەپەندى مۇنداقكەن دەپ پىتنە قىلىمىز؛ تۈرۈپلا قۇربان باراتنى بىر نېمە دەپ سېستىما، يەنە تۈرۈپلا يا ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىننىڭ، يا زوردۇن سابىرنىڭ كەينىدىن تۈكى يوق گەپتىن بىرنى تاپمىز... سەن ئاشۇ تاغۇ - دەريا، بۇلاقلىرىمىز ھەققىدە پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ ئۇلارنىڭ خەلق قەلبىدىكى ئېسىل ماركىلىق سالاھىيىتىنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ، نامغا گەندە سۇۋاپ نېمىگە ئېرىشمەكچى؟ نېمىگە ئېرىشتىڭ؟ ئۇلارنىڭ مۇبارەك نامىنى بۇلغىغىنىڭ بىلەن ئەل - يۇرتقا تاغ - دەريا، باغ ۋە بۇلاق بولۇش قولۇڭدىن كېلەمدۇ؟ ياكى ھەسەتخورلۇق قۇڭدىن ئىچىڭدە توڭگۇز قاتىراپ، خۇدا بۇ شان - شەرەپنى ماڭا بەرمىگەندىكىن ساڭمۇ يوق بولسۇن دېمەكچىمىڭ؟

بىر خەلقنىڭ ئۆز ئۇلۇغلىرىغا ھالاكەت تىلەپ ھۈزۈرلىنىشى ئەمەلىيەتتە ئۆزىگە ئۆلۈم تىلەپ ھۈزۈرلىنىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. بۇنىڭغا قاراپ ئادەملىرىمىزگە جان ئېغىر كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ، دېسەك دۇنيادا بىزدەك جېنى تاتلىق خەلق يوق.

ھەسەتخورلۇق كۆزلىرىنى كور، دىللىرىنى قارا قىلىۋەتكەن ئەي غاپىل بۇرادەرلىرىمىز، شۇنىڭغا ئاگاھ ۋە دانا بولايلىكى، خۇدا بىر قەۋمگە غەزەپ قىلماقچى بولسا، شۇ قەۋمدىكى ياخشىلارنى ئېلىپ كېتىش بىلەن جازالاپ كەلگەن. شۇڭا بىز ئويقۇمىزنى ئېچىپ، ئۆزىمىزنىڭ ئۇلۇغلىرىنى قەدىرلەيلى، ئاللادىن ئۇلارغا نۇسرەت تىلەيلى. بىر ئۈچۈم ھارامتاماق - بەدىئىيەتلەرنىڭ پىتنە - سەنەملىرىگە ئۈسسۈل ئويناپ، ئۇلارغا ئىلاھىيلاشقان قاتتىق تەلەپ قويمايلى. ئۇلارنىڭ ئەمگىكىنى قەدىرلەپ، ئۆزىنى ھۈرمەتلەيلى. ئۈنۈمىيلىكى، ھەر قەۋمگە ئاللاھنىڭ رەھىمىتى تۇتقان قانچە يۈز يىلدا ئۇلۇغ ئادەمدىن بىر ياكى بىر قانچىنى بېرىدۇ. بىز ئۇيغۇرلار ئېسىل ماركىلىق ئادەملىرىمىزنى سېستىپ، ھالاكەت -

بىلەن ئېيتقاندا، ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇق بەلگىسى بولغان ئاشۇ ماركىسى بىلەن ئۆزىگە يول تاپالايدۇ. خۇي - پەيلىمىزنىڭ ئوساللىقىدىن ئارىمىزدىن چىققان تاغدەك ئاتلارغىمۇ، باغدەك ئاتلارغىمۇ، خاھى دەريا، خاھى بۇلاق ئاتالغانلارغىمۇ، ئىشقىلىپ بىزگە ماركا بولماق بولغانلارنىڭ ھەر قاندىقىغا ھېچ ھېيىقماستىن گەندە سۇۋاپ، بۇ ماركىنى ئامال بار ئۆچۈرۈپ تاشلاشقا ئۇرۇنىمىز. شۇ سەۋەبلىك مىللىتىمىز - نىڭ تارىختىكى ئىپتىخارلىق نامۇ - نىشانى ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ، ھازىر ئېنىق ماركىسى بولمىغاچقا، سىدام - ئىپتىدائىي سۈپىتى بىلەن بۈگۈنكى ئىنسانىيەت ئالىمىدە بىزنى تونۇيدىغانلار يوق ھېسابىدا بولماقتا. ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمى تەگكەن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى دۆلەتلەردە ئاز - تولا تونۇلدۇق دېيىش توغرا كەلسە، سېسىق نامىمىز، بەدخۇيلۇقىمىز، ھەممە سەسكىنىپ يىرگىنىدىغان، كەمسىتىپ پەس كۆرىدىغان ماركىمىز بىلەن تونۇلدۇق. ئۇلار ئۆز دۆلەتلىرىگە ناگان - ناگاندا بېرىپ قالغان تەربىيە كۆرگەن، مەدەنىيەتلىك ئۇيغۇرلارغا مۇئامىلە قىلغاندا: «سىز ئۆزبېكمۇ؟» دەپ سورىسا، ئادەملىرىمىز: «ياق، مەن ئۇيغۇر» دېسە ھەيران قېلىپ: «ياق، ئۇيغۇر دېگەن سىزدەك بولمايتتى. غۇ» دەپ ئىشەنمەيدىغان دەرىجىدە ئۆزىمىزنى تونۇشتۇرۇدۇق. يۈرۈش - تۇرۇش، ئىش - ھەرىكەتتە ياخشى بولساق خەق بىزنى ياخشى دەيدۇ، يامان بولساق يامان دەيدۇ. ھەرگىز ياخشى دېمەيدۇ. بۇ بىر ئەقەللىي ساۋات. خۇي - پەيلىمىز ئوسال، قىلىقىمىز سەت تۇرۇپ، مېنى نېمىشقا ياخشى دېمەيسەن، دەپ يەنە خەقتىن يامانلاشقا ھېچقانداق ھەققىمىز يوق.

خوش، گەپنى شاخلاتماي يەنە ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى. بىز ئامال قىلىپ كۆزگە كۆرۈنگەن ئادەملىرىمىزنىڭ ئەمدىلا شەكىللىنىۋاتقان ماركىسىنىڭ نوپۇزىنى تىكلەش ۋە زورايتىشقا چىن دىلىمىزدىن ئىلھام ۋە مەدەت بەرسەك، ئۇنىڭ مىللىي ۋە دۇنياۋى ماركا بولۇشىغا يار - يۆلەكتە بولساق، بۇ ماركا بىلەن بىزنى ئاستا - ئاستا ھەرقايسى ئەللەر تونۇسا، ئاندىن بىزگە خەقنىڭ كۆزى چۈشۈپ: ھە، ئۇيغۇرلار مۇنداق ئادەملەر ئىكەن، دەپ بىزگە قىزىقسا، ئۇنتۇلۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان بۇ مىللىتىمىز بۈگۈنكى دۇنيا مىللەتلىرى قاتارىغا كىرەلەنگەن بولاتتى. ئەپسۇسكى، كۆرگىنىمىزمۇ، كۆنگىنىمىزمۇ، ئويلايدىغىنىمىزمۇ، ئادەتلەنگىنىمىزمۇ يامانلىق بولغاچقا، مەيلى قانداق ئېسىل ماركىلىق بۈيۈك ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ھەققىدە ھالاكەتلىك سۆز تارقالسسا (شۇ گەپنىمۇ ئۆزىمىز

ھويلىغا تەرەت قىلىپ، تالانى كۆرمىگەچكە ئۆزىمىز 20 - ئەسىردە تۇغۇلغان بولساقمۇ ئەقىلىمىز ئوتتۇرا ئەسىردە توختاپ قالغاچقا، ھازىرغىچە ئادەملىرىمىزنىڭ قەدىر - قىممىتىنى تىرىكلىكىدىكى تۆھپىسى بىلەن ئەمەس، ئۆلگەندە - مېيىتىنىڭ كۆپ ئادەملەر بىلەن ئۆزىتىلىشىدا ئۆلچەۋاتىمىز. بۇ، ئادەم بىرەر ئىشتا يۈز تاپقان ھامان ئىناۋىتىنىڭ بارىدا ئۆلۈۋالسا تازا ئوبدان بولاتتى، دەيدىغان تىرىكلەرنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەش مەنتىقىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

«ئوقۇتقۇچىلار ئون قەدەم يىراقتىن سالام بېرىشكە لايىق ھۈرمەتلىك كىشىلەر» دېگەن سەلتەنەتلىك شوئارنى ھەممە ئادەم توۋلاپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىغاندەك، بىزدىكى نۇرغۇنلىغان تۆھپىكارلارمۇ ھايات چېغىدا يىراقتىن قۇرۇق غايىبانە سالام، ئالدىدا يالغان ماختاش بىلەن ساختا ھۈرمەتلەنمەك-تە. ئىش يۈزىدە بولسا، ئۇلارنى ئارقىسىدىن تىللاپ، غاچاپ - غەيۋەت قىلىپ، ھەتتا تۆھمەت چاپلاپ مۇناپىقلەرچە سېتىپ كەلدۇق. بىز يالغان ھۈرمەت، راست ھاقارەت بىلەن تۆھپىكارلارغا زىيانكەشلىك قىلىپ، ئۆلگەندە، خۇددى قاچان ئۆلەرگەن دەپ تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ تۇرغاندەك ھەممىمىز ئولشىپ كېلىپ كۆممىمىز دە، دۇنيادىكى جىمكى ئۇلۇغ قۇرۇق گەپلەر بىلەن ئۇلارغا ھەمدۇ سانا ئوقۇشنى باشلايمىز بىز ھەقىقەتەن دۈشمىنىمىزگە قانداق نەپرەتلىنىشى، ئەدىپىنى قايسى يول بىلەن بېرىشى؛ قەدىرلەر چوڭ بىلگەن ئادەمنى قانداق ئۇلۇغلاپ ھۈرمەتلەشنىمۇ بىلمەيدىغان كالۋالىق قورقۇنچاقلىق، لامزەللە - مازلىقتا ئىنسانىيەتكە ئەۋرىشكە بولغۇدەك ھالغا كېلىپ قالدۇق. بىر ئادەمگە ئاچچىقلىق بولسا ئارقىسىدىن كوت - كوت خوتۇندەك غەيۋەت قىلىپ غاجىلاشنىڭ ئورنىغا ئوغۇلبالا بولغاندىكىن قورقماي ئالدىغا بېرىپ گېپىڭنى ئوچۇق - يورۇق دە، ياكى مەيدانغا چۈشۈپ رەسمىي تۇتۇشۇپ پۇخادىن چىق. مۇبادا بىراۋنى چىن دىلىڭدىن ھۈرمەتلىگۈڭ بولسا، يىراقتىن قۇرۇق سالام، يالغان كۈلكە، ساختا ھېسسىيات بىلەن شوئار توۋلىماي، ئۇنىڭ سېنى قايىل قىلغان، ھۈرمىتىڭنى قوزغىتالغان ئىشىغا قولۇڭدىن كېلىشىچە ھەمدەمدە بول. شۇ چاغدا سەن ئادىمىلىك ئۆلچىمىگە يېتەلەيسەن.

گەپ - گەپكە كەلگەندە شۇنى تەكرار تىلغا ئالماي بولمىدىكى، بىز يەنىلا ئىنسانلار تاشلىۋەتكەن ئوتتۇرا ئەسىر قىممەت قارشى بويىچە، ئاسار - ئەتىقىگە ئايلانغان قائىدە - يوسۇننىمىز بىلەن ياشاۋاتىمىز. ۋاقتى ئۆتكەن بۇ قائىدە - يوسۇنلار بۈگۈنكى تۇرمۇش رىتىمى،

ئۆلۈم تىلەپلا يۈرگەچكە، 400 يىلدىن بېرى بىزگە ئېسىل ئەردىن بىرنى بېرىشنى ئاياپ كېلىۋاتىدۇ. بىز قاچانكى ئەقىلىمىزگە كېلىپ ئاللاھتىن ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ ئىشىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى تىلەپ ئۇلارنىڭ ئەتراپىنى چۆكىلىگەندە، ئاندىن ئېسىل ئادەملەرنى كۆپرەك بېرىپ، شۇلارنىڭ قولى ئارقىلىق بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلىدۇ.

ئادەمنىڭ قەدىر - قىممىتىنى تىرىكلىكىدىكى تۆھپىسى بىلەن ئەمەس، ئۆلگەندىن كېيىنكى دەپنىسى بىلەن ئۆلچەش

ئوتتۇرا ئەسىردە، شەرق ئەللىرىدە بىر كىمىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى ۋە قەدىر - قىممىتى ئۇنىڭ توي مۇراسىمىنىڭ داغدۇغىلىق ئۆتكەن - ئۆتمىگەنلىكى، تويى ياكى مېيىت نامىزىغا كەلگەنلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكى بىلەن ئۆلچىنەتتى؛ بىر توپ ئادەم توي ياكى ھازىدا پاتىپاراق بولۇشۇپ مىغىلداپ يۈرسە، ئۇ ئەڭ ھۈرمەتلىك سانلاتتى. ئەكسىچە بولغاندا، قاتاردا يوق ئادەم دەپ قارىلىپ كەمستىلەتتى. بىز ئۇيغۇرلار شەرقنىڭ قىزىق قان، ئەمما ھەممەتلىك تايىپلىرى سۈپىتىدە بۇ خىل مەدەنىيەتنى ياقتۇرۇپ، قۇچاق ئېچىپ تۇرۇپ قوبۇل قىلدۇق ۋە تەۋەرىۋك سۈپىتىدە قەدىرلەپ، ۋارىسلىق قىلىپ تېخىمۇ بېيىتىپ كەلدۇق ۋە كېلىۋاتىمىز.

دۇنيانىڭ تەرەققىي قىلىشى، شەرق - غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئۆز ئارا بىر - بىرىگە سىڭىشىپ سەلبىي - ئەھمىيەتسىزلىشىپ تۇرغان ئادەت - يوسۇنلارنىڭ تەبىئىي تۈردە شاللىنىشى نەتىجىسىدە، شەرق ئەللىرىمۇ زامانغا، مەرىپەتكە، زامانىۋى دۇنياغا يۈزلەندى. ئۇلارمۇ ئەمدى ياۋروپالىقلاردەك تويىنى ئەڭ يېقىن تۇغقانلىرى ۋە دوستلار ئارا ئاز ئادەم بىلەن داۋراڭسىز، مول ئەمما ئەھمىيەتلىك ئۆتكۈزىدىغان، بىر توپ ئادەم بىلەن داۋراڭ قىلىپ ئالەمنى بېشىغا كىيىشكە قارشى تۇرۇپ، بۇزۇپ - چېچىپ ئىسراپ قىلىشقا كېتىدىغان پۇلنى تېجەپ ئۇنى قىز - يىگىتنىڭ ئويىنى پوزۇر، سەرخىل سەرەمجانلاشتۇرۇشقا سەرپ قىلىدىغان، ئۆلگەندىمۇ جاھانغا داد سېلىپ ئەمەس، خۇددى ئاشۇ تويىدەك جىمجىت، داۋراڭسىز، سۈكۈت بىلەن تىنىچ - رەتلىك ئۆزىتىدىغان، نەزىردىكى «يەپ - ئىچىۋېلىش مۇسابىقىسى» غا كېتەرلىك ئىقتىسادنى مەرھۇمنىڭ نامىدا مەسچىت، مەكتەپ، يول، تەتقىقات، ئالىي بىلىم يۇرتلىرى، يېتىم - يېسىر، ئاجىزلارغا ھەدىيە قىلىدىغان بولدى. ئەمما بىز ئۇيغۇرلار بىر ئەسىرگە يېقىن ئېغىلغا سولانغان چارۋىدەك جاھان بىلەن ئارىلاشماي، ئۆيدە يەپ،

رىقابەت ئېڭى، ئىجتىمائىي ئالاقە، مەدەنىيەت - مائارىپ، بالا تەربىيەلەش، ئىجادىيەت، تەتقىقات ۋە ئىشلەپچىقىرىشقا ماسلاشمىغانلىقتىن، دەۋرنىڭ قەدىمگە يېتىشەلمەي سۆرۈلۈپ ھالىمىزدىن كېتىۋاتىمىز. ئاللىقاچان قىممىتىنى يوقاتقان بۇ سەلبىي قائىدە - يوسۇنلاردىن كۆزىمىز قىيىمغاچقا، بۇ رودۇپاي ئادەتلەرنىڭ قولى بولۇپ نۇرغۇن قىممەتلىك ۋاقىتىمىزنى توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ دېگەنلەرگە قۇربان قىلىش ئارقىلىق ئۆمرىمىزنى ھېچ مەنىسىز، مۇددىئا - مەقسەتسىز ئۆتكۈزۈپ بۇ دۇنيادىن نامۇ - نىشانسىز كېتىۋاتىمىز. ھازىر ئۇيغۇر دېگەن نېمە ئىش قىلىدىغان خەلق دېگەن سوئالغا ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، توي - تۆكۈن، ئولتۇرۇش، نەزىر - چىراغ بىلەنلا كۈن ئۆتكۈزىدىغان خەلق، دەپ جاۋاب بەرسە تولۇق توغرا بولمىسىمۇ ھېچكىم خاتا دېمەيدۇ. خەلقى ئالەم سىگانلار قانداق دېسە، دەرھال كۆز ئالدىغا ناخشا ئېيتىش، ئۇسسۇل ئويناش، تىلەمچىلىك، ئوغرىلىق، رەمباللىق قىلىشقا كەسىپلەنگەن بىر توپ ۋەتەنسىز كۆز ئالدىغا كەلگەندەك بىزمۇ ئاشۇ «ئېسىل ماركا» مىز بىلەن تونۇلۇۋاتىمىز. شۇڭا بىزدە، دېھقانمۇ، تىلەمچى - رەمبالمۇ، يەسلى ۋە مەكتەپتىكى بالىلارمۇ ھەتتا داھىيلىرىمىزمۇ ناخشا - ئۇسسۇلچى.

شۇ كۈنلەردە بىز «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس» دېگەن دورامچىلىق ئېڭى بىلەن ئىش قىلىپ، «خەقنىڭ توي - تۆكۈن، نەزىرلىرىگە بارمىسام مېنىڭ بېشىمغا كەلگەندە خەقمۇ كەلمەي، ئەل - جامائەت ئىچىدە يۈزۈم چۈشۈپ كەتمىسۇن» دېگەن خام تەمە بىلەن بىر - بىرىمىزدىن قورقۇپ ھەرقانچە مۇھىم ئىشىمىز بولسىمۇ تاشلاپ توي - تۆكۈن، نەزىرلەرگە بېرىشقا مەجبۇر بولۇۋاتىمىز. بۇ قىلىقىمىز بەئەينى قەدىمكى توپىلىق كاتاك ھارۋا يولىغا بەكمۇ ئوخشايدۇ. بۇنداق يولدا ھارۋا ھارۋىكەشنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئەمەس، كاتاكنىڭ بەلگىلىشى بىلەن مېڭىشقا، كاتاك قەيەرگە بۇرالسۇن ھارۋا شۇ ياققا مېڭىشقا مەجبۇر بولىدۇ. كاتاكىدىن چىقىمەن دېسەڭ يا كالاڭدىن يا ھارۋاڭدىن زىيان تارتىمەن. ھازىر بۇنداق يوللار يوقاپ تۈز يول، تاشيوللارغا ئايلانغان بولسىمۇ، ئەمما بىز ئۇيغۇرلارنىڭ كاللىسىدىكى كاتاك يول تېخى تۈزەلگىنى يوق. بىزمۇ يولىمىزنى ئۆزگەرتىپ كاتاكىدىن چىقىپ باقايلى. بۇ، ھازىرقى قاشقاقلقىمىزدىن قۇتۇلۇشىمىزنىڭ ئىپتىداسى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

تىنىمىز دىئالوگلار

كىملىرىنىڭدۇ مۇلاھىزىلىرىدە شۇنداق پىكىرلەر يۈرگۈزۈلۈۋاتقۇدەك:
 - بىز ئىتلارغا ئۇۋال قىلىۋاتىمىز.
 - قانداق ئۇۋال قىلىۋاتىمىز؟
 - رەزىل ئادەملەرنى ھەمىشە ئىتقا ئوخشىتىمىز. ئەمەلىيەتتە، ئىت ئىگىسىگە ھەرقانداق دوست - بۇرادەر، ئۇرۇق - تۇغقانلاردىن - مۇسادىق - ۋاپادار كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۆز ئىگىسى ئۈچۈن جېنىنى تىكىش روھى قايسى ئۇلۇغ قەھرىماندىن كەم؟! شۇڭا، ئوسال ئادەملەرنى ئىتقا ئوخشىتىش - ئىتقا قىلىنغان ھاقارەت.
 - بۇ جەھەتتىمۇ بەلكىم بىز ئىتقا ناھەق ئۇۋال قىلىۋاتقاندىمىز. ئەمما، بۇ يەردە ئىت توغرىلىق مۇنداق بىر ھەقىقەتكە ھەرگىز كۆز يۇمالمايمىز. قانداق ھەقىقەت ئۇ، دەمىسىز؟ ئىت بار يەرگە پەرىشتە كەلمەيدۇ. پەرىشتە يوق يەردە ئىناقلىق، ئامەت، بەرىكەت بولمايدۇ.
 - پەرىشتە نېمىشقا كەلمەيدۇ؟
 - ئىتتىن ئىنتايىن يىرگىنىدۇ.
 - نېمە سەۋەبتىن؟
 - پەرىشتە شۇنىڭ ئۈچۈن يىرگىنىدۇكى: دۇنيادىكى ھەممە مەخلۇقات ئۆز قەۋم - جامائىتى بىلەن ئۆزلىشىپ توپ بولۇپ ياشايدۇ، پەقەت ئىتلا ئۇنداق ئەمەس. ئىتنىڭ ھەرقاندىقى ئۆزى بىلەن ئەسلا قانداشلىقى بولمىغان ئادەمگە باغلىنىپ، شۇنىڭغا مالا ي بولۇشقا رازىكى، بىر قورساق - بىر ئاندىن تۇغۇلغان بولسىمۇ بىر - بىرى بىلەن مەڭگۈ سىغىشالمايدۇ، خوجايىنلىرىنىڭ رايى ئۈچۈن بىر - بىرىنى تالاپ ئۆلتۈرۈشكە تەييار. چوڭى شىر، يولۋاس، ئېيىق، بۆرە قاتارلىق ۋەھشى يىرتقۇچىلاردىن تۈرلۈك - تۈمەن قۇش - قاناتچى، ئەڭ ئۇششاق جانئورلاردىن چۈمۈلە، چىۋىن، پاشا، كۈمۈتغىچە ھەتتا بىز ئەڭ يامان كۆرىدىغان توڭگۇزلارغىچە ھەممە - ھەممىسى ئۆز جامائەت بولالايدۇكى، ئەمما ئىت ھەرگىزمۇ جامائەتلىشىلمەيدۇ. ھەرقانداق چاغدا بىر ئىت يەنە بىر ئىتنى كۆرگەن زامان بىر - بىرىگە خىرىس قىلىشىدۇ. يىلدا بىر قېتىم بىر قانچۇقنىڭ كەينىدىن مىڭ كۈسۈك ئىت بىر توپ بولۇپ سەپ تارتىپ ماڭسىمۇ، بۇ ئۇلارنىڭ جامائەتلەشكىنى بولماستىن، ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ بىر قېتىملىق جىنسىي راھىتى ئۈچۈن غالجىرلىشىپ ماڭغىنىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. شۇڭا، پەرىشتىلەر بۇ پېتىشماس مەخلۇقلارنى نىجاسەت دەپ قارايدۇ. ئامەت بىلەن بەرىكەتنى پەرىشتىلەر كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان بولغاچقا، پەرىشتە قونمىغان يەردە ئامەت بىلەن بەرىكەت بولمايدۇ. بىزنىڭ

كۈنساپىن بەدخۇيلىشىپ، ئۆز ئارا قولۇشالماسلىق قىلىمىز، بىر - بىرىمىزدىن ياتلىشىپ، ياتلارغا ئۆزلىشىشىمىز، بارغانسېرى ئادەملىك سۈپىتىمىز خۇنۇكلشىپ ئىتلارنىڭ مىجەزىگە كىرىپ قېلىۋاتقانلىقىمىز - ئىت بىلەن خوجايىن ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە نەقەدەر ئوخشايدۇ - ھە ؟
- ئۇنداقتا بىز يەر شارىدا ئىككى پۈتۈلۈك ئادىمىي ئىتلارنىڭ يېڭى سورتىنى يېتىشتۈرۈۋاتامدۇق نېمە ؟

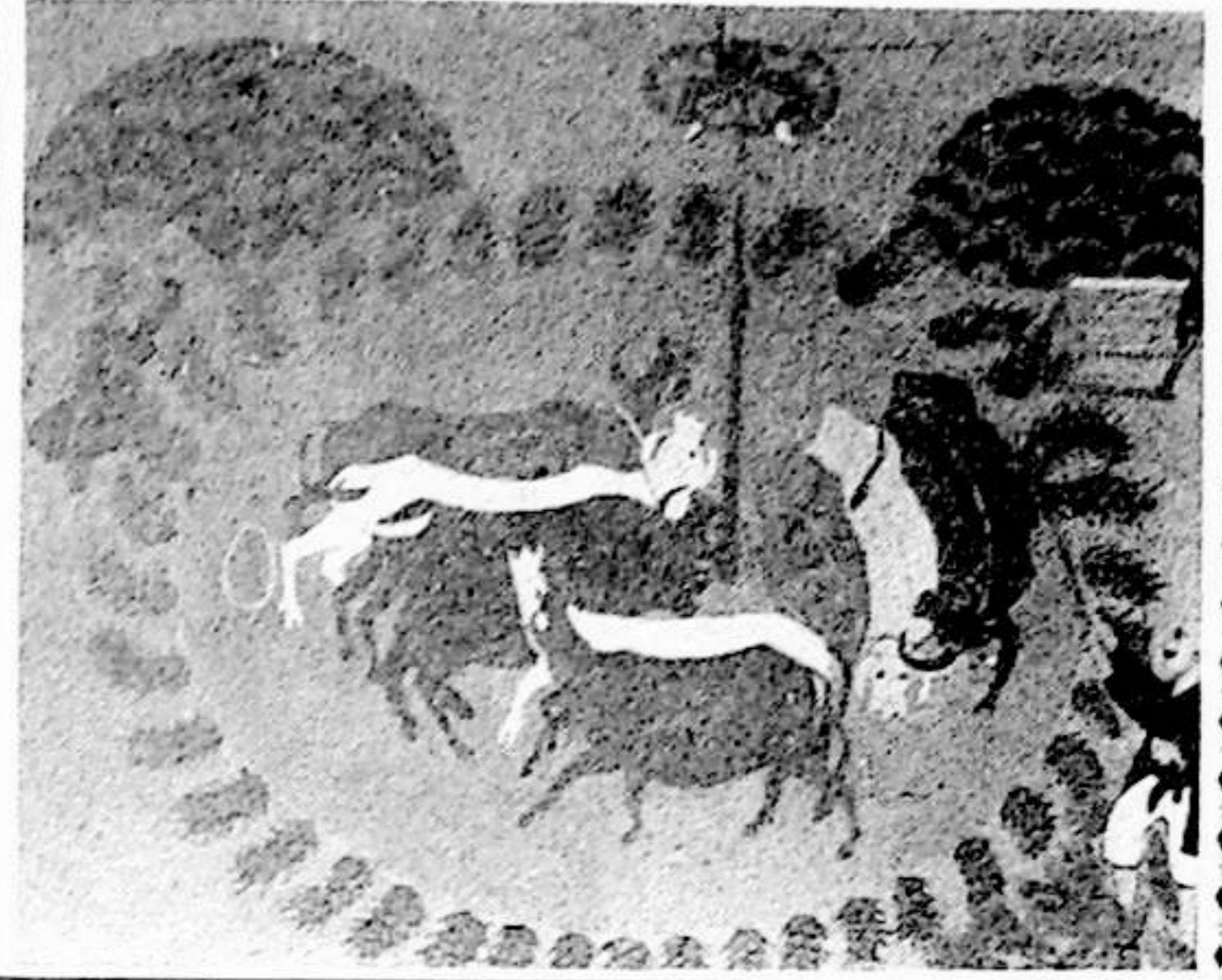
بىر - بىرىمىزنى سېستىش كويىدا يۈرۈشلىرىمىز

خەيرلىك كۈنلەرنىڭ بىرىدە، زامانىمىزدىكى بىر ئىسلام پەيلاسوپىنىڭ سۆھبىتىدە بولغىنىدا، ئۇ زاتى مۇبارەكنىڭ ئاغزىدىن مۇنداق بىر مەڭگۈلۈك ھەقىقەتنى ئاڭلىدىم: «ئاللا خېلى ئېغىر گۇناھلاردىن ئۆتسىمۇ، تەكەببۇرلۇق، مەنەئلىكتىن ئۆتمەيدۇ. ئىنسان ئۆزىنى كۈچلۈك، كاتتا چاغلان ھەددىدىن ئېشىپ ھاكاۋۇرلۇق قىلمىسۇنكى، ئۇ ئەركەك جىنىس بىلەن چىشى جىنىسنىڭ غول ئومۇرتقىسىدىن ساقىغان تۈكۈرۈكتەك ئىككى تامچە سېسىق سۇدىن تۈرىلىپ، بىر تەرەپتە نىجاسەت، يەنە بىر تەرەپتە سۈيۈكتىن ئىبارەت ئىككى سېسىقچىلىق ئوتتۇرىسىدىكى بىر خالتىدا توققۇز ئاي توققۇز كۈن توققۇز دەقىقە تۇرۇپ، سېسىق يەرنى يالاپ يەرگە چۈشىدۇ. مانا بۇ ئىنساننىڭ پەيدا بولۇش جەريانى. شۇڭا، ئۇ ھامان كىبىر - تەمەننادىن ساقلىنسون. ئادەم ھاجەتخانىدا ئولتۇرۇپ ئۆزى چىقارغان نىجاسەتتىن يىرگىنىپ ئاغزى - بۇرنىنى تۇتقان، سەسكىنىپ تۈكۈرگەن چاغدا نىجاسەت ئادەمدىن تېخىمۇ سەسكىنىپ: «مەن سېنىڭ ئىچىڭگە كىرمەستە جەننەتنىڭ مېۋىسى، تەبىئەتنىڭ ئەڭ ئېسىل نېمىتى ئىدىم. ھالا بۈگۈن ئىچىڭگە كىرە - كىرمەيلا سېسىپ كەتتىم. ئاخىر سېسىقلىقىڭغا چىدىماي سەندىن ئاران قۇتۇلدۇم، دەيمىش. خوش، گېپىمىزگە كەلسەك، بۇلار ئاللا بەلگىلىگەن تەبىئەت قانۇنىيىتى. ئىنسانىيەت ئۆز نەپسانىيىتى ئۈچۈن پۈتكۈل يەر شارىدىكى جان -

جانىۋارلاردىن تارتىپ تاغۇ - تاش، ھاۋا، يەر - سۇغىچە ۋەيران قىلىپ، ئەمدىلىكتە بىر - بىرىنى «يېيىش» كە باشلىدى. مۇشۇ يەر شارىنىڭ بىر پارچە ئوبدان زېمىنغا دەسسەپ چۈشكەن بىزلەرمۇ ئانا ماكانىمىزنى تالان - تاراج خاراكتېرلىك ۋەيران قىلغاننى ئاز دەپ، ئەمدىلىكتە غاجىغىلى ھېچنېمە قالمىغاندا، بىر - بىرىمىزنى غاجاشقا چۈشتۈق». ئەقلىمگە كەلسەم، ئۇيغۇرلار جەمئىيىتىدە ئادەم سېستىشىشنىڭ ئىككى خىل ئۇسۇلى بار ئىكەن. ئايال كىشىنى «جالاپ»، ئەر كىشىنى «غىتمەك» دەپمۇ ئەڭ تېز سېسىپ ئەل - جامائەت ئىچىدە باش كۆتۈرەلمەيدىكەن. 80 - يىللاردىن كېيىن ئادەم تېخىمۇ تېز سېسىيدىغان ئېچىمال نامدىن يەنە بىرى قوشۇلدى: كىمىنىڭ كىمدە ئۆچ - ئاداۋىتى، غۇمى، قورساق كۆپۈكى بولۇپ ئۇنى «ئاپشاركا» دەپمۇ ھەممە ئادەم يىرگىنىپ ئۇنىڭدىن قاچىدىغان ئەڭ سېسىق بىر نېمىگە ئايلاندى. ئەگەر بىر كىم - بىر كىمدىن رەنجىسە، ئاچچىقىنى چىقىرىدىغان ھېچ ئامال تاپالمىغاندا، ئاشۇ گەپنى بىر قانچە سورۇندا دەۋەتسىلا ئىش تامام. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئاتاقنى كۆتۈرۈپ قالغان كىشى سوراچىسىمۇ، ئاقلىغۇچىسىمۇ، سوتچىسىمۇ يوق، ئەل نەزىرىدىن چۈشكەن جىنايەتچىگە ئايلىنىدۇ. شۇ كۈنلەردە، ئوغرى: «ئوغرىنى تۇتۇڭلار» دەپ كوچىدا ھەممىدىن بەك ۋارقىرسا، كوچىدىكى خەق ئوغرىنىڭ كىملىكىنى بىلەلمەي ئۇ بۇنىڭدىن، بۇ ئۇنىڭدىن گۇمانلانغاندەك قاباھەتچىلىك باش كۆتۈرۈپ، بىر - بىرىمىزگە بولغان ئىشەنچ يوقاپ، ئاقىۋەتتە ھېچكىم ھېچكىمگە ئىشەنمەيدىغان، قوۋۇشمايدىغان بەدگۇمانلىق، تەپرىقچىلىق يامراپ كەتتى. مانا بۇ، بىر - بىرىمىزنى سېستىش كويىدا يۈرۈپ قالغان ئاقىۋىتىمىز. شۇڭا، بىز بىلەن قېرىنداش مەلۇم مىللەتتە بىز توغرىلىق: «ياشلىرى ھاراقى - تاماكىلاشتى، ئوتتۇرا ياشلىقلىرى رېستوران - تانسىلاشتى، قېرىلىرى ھاجىلاشتى، بۇلار شۇنىڭ بىلەن تۈگەشتى» دېگەن ئىبىرەتلىك گەپ تارقىلىپتۇ. بۇ بىزدىن خەقنىڭ ئالغان قىسقىغىنە تەسىراتى، خالاس. (M1)

بۇ سان 1996 - يىل 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى نەشىرگە يوللاندى، 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى نەشىردىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1)، رسالەت مۇھەممەت (M2)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكەتى
www.uyghurkitap.com

رەسىملەرنى مەكتەپ ناھىيىسىدىن ئەرگىن سېپىت سىزغان (M2)

《新疆文化》（维吾尔文）

综合性文学双月刊

《سنجاڭ مەدەنىيىتى》 1996 - يىل 5 - سان

(قوش ئايلىق ئۈنۈپرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

主管:新疆维吾尔自治区文化厅
主办:新疆维吾尔自治区群众艺术馆
编辑:《新疆文化》杂志编辑部
地址:乌鲁木齐市新华南路11号
邮编:830002 电话:2823622
印刷:新疆《工人时报》印刷厂
发行:乌鲁木齐市邮局
订阅:全国各地邮局

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئار مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئار ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى
تۈزگۈچى: «سنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11 - قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830002. تېلېفون نومۇرى 2823622
باشقۇچى: سنجاڭ «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» باسما زاۋۇتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇستىرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一刊号:GN65—1073/1
本刊代号:58—22 定价:3元

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى CN65 -1073 /1
ۋەكالىت نومۇرى: 22 - 58 باھاسى: 3 يۈەن

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكەتى
ئۇيغۇر تىلىدىكى ئادىسى

ھالاكەت (تەشۋىقات رەسمى) قەيسەر قۇربان سۇغان